

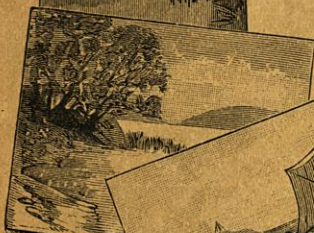

NORDEN

DESS NATUR
OCH
NÄRINGSLEIF

AF

NILS TORPSON

STOCKHOLM

A. L. NORMANS FÖRLAGS-EXPEDITION.

NORDEN,

DESS NATUR OCH NÄRINGSLIF

FRAMSTÄLDA

AF

NILS TORPSON,

SEMINARIEADJUNKT.

STOCKHOLM

A. L. NORMANS FÖRLAGS-EXPEDITION,

TILL LÄSAREN!

Vid geografiundervisningen, i synnerhet på seminarierna, kännes jemt och samt behof af en handbok för läraren och en läsebok för lärjungarne, särskildt i vårt eget lands geografi, som fått sig anvisad två veckotimmar under det första läsåret. De tillgängliga kompendierna räcka hvarken för ena eller andra parten, och att vid preparationerna hemma nödgas genomgå de stora statistiska handböckerna är verkligen för läraren alldeles för tidsödande, helst frukten af ett dylikt arbete torde blifva skäligen skral; många och långa anteckningar trötta lärjungarne onödigtvis. Det är detta behof som ifrågavarande arbete först och främst velat i någon mån i all anspråklöshet fylla. Dessutom har jag mig bekant att lärare i geografi såväl vid folkskolor, flickskolor som allmänna läroverk, i synnerhet i början af sin lärarebana, vid sina preparationer känna sig behöfva en dylik handbok. Arbetet är ock egnadt åt dem. Men det är icke någon handledning, jag skulle snarare vilja beteckna det som en hjälpreda, en stoffsamling. Det vill begagnas med urskilning; de siffror t. ex., som jag upptagit för att lemna åt den mogne läsaren en åskådlig bild, få icke lemnas åt småbarn, ty de kunna icke tillgodogöra sig dem. För barn är boken icke; men jag har föreställt mig, att den skulle med någon fördel kunna användas som läsebok vid sådana allmänna läroverk, der geografi läses

på gymnasialstadiet, i flickskolornas öfversta klasser äfvensom i folkhögskolorna.

Källorna för mitt arbete hafva varit topografiska kårens specialkartor, länskartor och öfversigtsblad, det statistiska trycket, Höijers, Thams och Agardhs statistiska arbeten, topografiska kårens länsbeskrifningar, nyare landskapsbeskrifning, planschverket »Vårt Land», Carlbergs historik öfver vår bergshandtering, berättelser om vårt fiske, tidnings- och tidskriftsuppsatser. Citater har jag icke ansett nödiga, men jag bör med tacksamhet omnämna, att jag står i skuld till Joh. Nordlander för framställningen af fäbodväsendet, och för skogshandteringen hos Ernst Beckman, hvars uppsatser i Stockholms Dagblad jag använt. Detta i fråga om Sverige. För Norge har jag använt Broch: »Kongeriget Norge», Bætzmans »Norge», Eilert Sundts framställningar af Norges folklif och Schübeler »Væxtlivet i Norge»; för Danmark Traps geografiska handbok, officiella statistiken och Dalgas: »Billeder fra Heden»; för Finnland officiella statistiken, Retzius: »Finnland» samt Ignatii arbeten.

Om arbetets plan behöfver jag antagligen icke orda, den faller läsaren lätt nog i ögonen. Jag har sökt åstadkomma så rediga och tydliga bilder af Nordens natur och näringslif, det med de källor och kunskaper, jag kunnat förfoga öfver, varit mig möjligt. Somligt är något knappt, men utrymmet måste vara inskränkt. Det är att beklaga, att vi ega så få verkligt goda och innehållsrika skildringar af vårt lands skilda bygder. Hade vi många sådana landskapsbeskrifningar, som Holmbergs öfver Bohuslän och Arosenii öfver öfre Dalarne, flere sådana skildringar som Lindholms »Hos lappbönder», Dübens »Lappland och Lapparne», Sundblads »de sju häraderna» i »Gömda blad», och Säves framställningar af »åkers och hafvets sagor» angående Got-

land, då kunde man vara nöjd; som det tills vidare är, får man nöja sig med hvad som finnes. Att min framställning lider af brister, vet ingen bättre än jag sjelf; men jag hoppas, att en och annan åtminstone inser, att de icke varit så lätta att öfvervinna. Så mycket kan ju få nämnas, att jag vid en möjligen blifvande ny upplaga skall söka åstadkomma en bättre framställning af skärgårdsförhållandena i Bohuslän, en utförlig skildring af någon af våra fabriksorter och en framställning af någon af de sörmländska herregårdarnes tillkomst och lifvet derstädes.

Boken saknar bilder. Det har så blifvit på min uttryckliga önskan; det var för att icke onödigt fördyra den. Men det är min och min förläggares mening att sedermera söka åstadkomma ett särskildt, metodiskt ordnadt illustrationshäfte efter mönster af Hirts tyska dylika samlingar, hvilket i så fall skulle kunna användas liksom kartboken.

I allmänhet är det mindre välbetänkt att gifva några löften för framtiden; det händer så lätt att brist på tid, helsa, krafter och lust göra att de blifva svåra att infria, så ock att allmänheten känner sig mindre tilltalad af dem. Dock kan det väl med vederbörlig reservation få nämnas, att förf. och förl. äro betänkta på utarbetandet af en geografisk läsebok och dito lärobok för folkskolans barn.

Stockholm i Januari 1887.

Nils Torpson.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Skåne	1
Bleking	29
Halland	37
Göteborgsområdet	49
Bohuslän	55
Dalsland	67
Vestergötland	73
Östergötland	87
Småland	97
Öland	116
Gotland	122
Öfverblick öfver södra Sverige	133
Södermanland	139
Stockholm	147
Uppland	158
Vestmanland	166
Nerike	182
Vermåland	191
Dalarne	200
Öfverblick öfver mellersta Sverige	220
Gestrikland	225
Helsingland	231
Herjedalen	239
Jemtland	246
Medelpad	256
Ångermanland	265
Öfre Norrland	272
Öfverblick öfver Norrland	292
Norge	297
Norges natur	297
Norges näringslif	311
Danmark	334
Det egentliga Danmark	334
Danmarks biländer	347
Finnland	355
Finnlands naturförhållanden	355
Finnlands folk och näringslif	359

Rättelser.

Sid.					
73	nedersta raden	<i>står:</i>	Vetterns	<i>läs:</i>	Visingsö
80	rad. 13	uppfir.	» Nissan	»	Nossan
103	» 20	»	» Stångådalen	»	Svartådalen
133	» 11	»	» östliga	»	ödsliga
217	» 26	»	» skogsharedtningen	»	skogshandteringen

Skåne.

Detta landskap, det sydligaste i vårt land, perlan i Sveriges rike, upptager visserligen knappt mer än $\frac{1}{40}$ af dess yta, men föder likväl ända till $\frac{1}{8}$ af dess befolkning. Det är Sveriges förnämsta sädestrakt och ett af dess vigtigaste industriområden.

På tre sidor är landet omgifvet af vatten. Längs nordkanten var det ännu på 1400-talet stängdt från Sverige genom vidsträckta ödemarker utmed Smålandsgränsen. En af de nuvarande socknarne, Fagerhult vid gamla riksgränsen, fans troligen icke under medeltiden och nordöstra Skåne kallades då ännu en ödemark. Öfverallt fans det således i gamla dagar riktigt naturliga gränser.

Vattnen kring skånska kusten bära på olika ställen särskilda namn, Kattegat i nordvest, Öresund i vester och Östersjön i söder och öster.

Kattegats salta vatten sköljer blott på en kort sträcka Skånes kust, omsluter uppe i nordvesthörnet den låga skogiga Hallands Väderö, tränger ett stycke in i land i den grunda sandiga Skelderviken, kringsvallar Kullens gråstensklippor och slutar sedan nästan trattformigt mellan Själland och Skåne vid Helsingborg. Öresund är det bäst kända och mest intressanta af dessa vatten. Smalt i norden vidgar det sig mer och mer söderut, tills det vid Falsterbo öfvergår i Östersjön. Bottnen är grund, ingenstädes öfver 20 famnar under vattenytan. Djupaste rännan går från nordmynningen längs skånska kusten ner mot Malmö. Tvärs öfver från Malmö och Falsterbo å ena sidan till Köpenhamn och Køge bugt å Själlandssidan går en upphöjning, på hvilken öarna Saltholmen och Amager resa sig öfver

vattenytan och en mängd grund och bankar sträfva uppmot vattenbrynet. Sjönke vattenståndet 9 famnar, skulle Skåne och Själland blifva förenade och man helt beqvämt kunna vandra torrskodd öfver. Genom denna upphöjning framgå två rännor, Drogden mellan Saltholmen och Amager, Flintrännan mellan Saltholmen och skånska landet.

Bottnen är sandig utmed kusten, derpå uppträder vanligen ett smalt stenbälte, i Flintrännan af idel flintstycken, på de större djupen finner man allestädes lera som svämmats dit ner af vågsvallet på de grundare ställena. Leran saknar all växtlighet, på den sandiga strandbottnen trifves allestädes tång i ymnighet och längre utåt andra hafsväxter, som märkligt nog ändra färg efter djupet från att vara gröna inåt mot stranden till att blifva först bruna sedan röda, allt som bottnen blir djupare. Bland dessa växter lefver en mängd lägre djur, som tjena fisken till föda. Bottnens ljusa färg och vattnets klarhet göra, att man på solskensdagar mycket väl kan roa sig med att från fartyget betrakta hafsväxterna der nere. I Sundets öfre del reser sig med branta stränder vester om den nämnda rännan den lilla bekanta ön Hven. Den är ett skoglöst slättland med nästan idel åkerfält och en mycket tätt boende befolkning. Här ligger kungsgården Uranienborg, som i slutet af 1500-talet innehades af den berömde stjernkunnige Tyge Brahe. Af hans stolta slott och det berömda observatorium, der han gjorde sina iakttagelser finnes numer knappast några spår. Nu för tiden är ön mest känd som skådeplats för kungliga harjagter. Sundet är en mycket besökt segelled. Blåser nord- eller sydvind, kan man få se 3 à 400 seglare ligga uppe vid Helsingborg för att invänta gynnsammare vind och alltjemt bolma stora ångare fram häruppe.

Östersjöns botten sjunker temligen hastigt ett stycke från land och visar öster om Skåne och norr om Bornholm rätt betydande djup, som äro af stor vikt för sin fiskerikedom.

Den skånska kusten har i allmänhet en rak riktning och ligger sålunda öppen för vindar och vågsvall. Vanligen är stranden långsluttande och det ofta till den grad, att

man vid badning får begifva sig ett godt stycke ut från land för att få lämpligt djup. Både vid det sydvestra och sydöstra hörnet finnas under vattnet långa grunda sandvallar, på förra stället Falsterbo ref, på senare reflarne utanför Sandhammar. Dessa äro rätt farliga, ty vid svårt väder händer icke så sällan, att seglare drifva in på dem och fastna i den lösa sanden. Vid Falsterbo finnes därför fyr-torn på land och fyrskepp ute vid refvets slut, vid Sandhammar fyr-torn och en lifräddningsstation. Följden af denna kustbyggnad är att landet nästan alldeles saknar naturliga hamnar, tillräckligt djupa för vågsvall skyddade platser vid land, dit fartyg kunna gå in och ligga i säkerhet. Man har därför varit tvungen att skaffa sig hamnplatser med mycken både möda och kostnad, derigenom att man dels fördjupat hafsbottnen genom muddring, dels byggt stenmurar ut i hafvet för att hindra vågsvallet att komma in på ankarplatsen. Så är förhållandet vid sjöstäderna och de större fisklägena.

Utmed hela kusten drifves ett rätt betydande fiske. Det viktigaste är sillfisket. Fiskarena bo tillsammans i byar eller s. k. fisklägen uteder kusten. De smärre lägena utgöras blott af en husrad längs stranden. Husen äro enkla, låga byggnader, ett hvart med sin svinstia; på marken mellan husraden och sjön ser man vanligen en rad fisknät upphängda på stänger till torkning; fins icke hamn, går en stenbro ett stycke ut i vattnet, och vid den ligga båtarne förtöjda. Af större lägen skola nämnas Råå söder om Helsingborg, Limhamn söder om Malmö och Kivik på östra kusten norr om Simrishamn. Råå t. ex. ser ut alldeles som en köping, husen ligga i ordentliga gator och många af dem äro vackra tvåvåningsbyggnader med en nätt trädgårdstäppa framför sig. Till hamnen visar en liten fyr den nattlige seglaren vägen. Fiskplatserna äro hufvudsakligen uppe kring Hallands Väderö och Kullen, nere i Flintrännan och norr om Bornholm, fisketiden i Östersjön mellan Maj och September, i Sundet från Augusti ut i Oktober. I Flintrännan samlas då 400—800 båtar och der råder då ett lif och en rörelse som i en myrstack. Vid fisklä-

gena är det endast ett fåtal som ega båtar, dessa båtegare lemna fyra eller fem fiskare plats jemte sig i båten och så är laget fulltaligt. Båtegaren har ett par garn mer än de andra och fångsten fördelas efter garnens mängd. På eftermiddagen segla de ut till fiskeplatsen och sätta garnen, följande morgon far man åter ut för att draga dem. Så snart båten kommit i land bäras garnen upp i sina tråg, och nu är det qvinnornas göra att afplocka fisken och hänga upp näten till torkning. Emellanåt ligger fiskaren qvar vid sina garn ute på sjön om natten, sedan de blifvit utlagda, och kommer hem först följande förmiddag. Till läget har imidlertid samlats en mängd sillköpare med hästar och vagn. Dessa föra sedan sillen inåt land till byarne, och allmogen nedsaltar sjelf sitt vinterförråd. Ett önskemål vore att salterier och rökerier anlades vid lägena, då sluppe man att, som nu ofta sker, sälja sin fångst till underpris. Antalet fiskare stiger icke ens till 0.5 % af landskapets befolkning, ehuru lägena äro många och delvis rätt stora. Förmöget folk härute i fiskarebyarne vänder sig gerna ifrån det likväl temligen osäkra fisket för att använda sina farkoster åt en mer inbringande fraktfart; detta gäller särskildt om Råå.

Landskapets stomme är en från nordvest till sydost gående höjdsträckning af gråberg, inskuren af en åt nordost öppen bred dalgång. Höjdsträckans nordöstra del börjar uppe vid Kattegat med den för skånska förhållanden betydliga Hallandsåsen, sänker sig derefter något för att åter höja sig mot sydost i den höglända trakt som fått namnet Linderödsåsen. Ett par mil söderut från Hallandsås reser sig högbältets sydvästra del temligen brant upp ur den mellanliggande slättmarken, stiger snabbt under namn af Söderåsen, hvars fortsättning i sydost sammanhänger med Linderödsåsens utskott. I den mellanliggande dalgångens öfre del ligger den täcka Ringsjön, som tömmer sitt vattenöfverflöd i Skelderviken genom den åt nordvest långsamt framglidande Rönneå. Enstaka gråstensberg äro Kullen vid Skeldervikens sydkant och Romeleåsen öster och sydost från Lund. Mellan Romele och Linderöds höjderna går åt nordvest Keflingeåns dal. Alla dess höj-

der falla mycket i ögonen, emedan de resa sig ur så lågländ och jemn mark. Från Halland synes Hallandsås som en väldig mur mot hafvet, som en grön vall mot Hallands-slätten, på samma sätt Linderödsåsen från Kristianstadsslätten och Söderåsen från Rönneådalen. Kullen synes som en gråbrun koloss vida omkring från Engelholmsslätten och Kattegat, Romeleåsen är som den stora skånska slättens skuldror och dess topp Romeleklint som dess hufvud. Uppe på åsarne ser det temligen olika ut. Höjderna på båda sidor om Skelderviken erinra mycket om hvarandra genom sina stora ljungfält och sitt magra jordtäckte. Romeleåsen är bättre, men icke olik dem. Linderödsåsen är en kärr- och mossrik skogstrakt, Söderåsen är klädd med bokskog och innesluter en af Skånes allra vackraste trakter, den bekanta dalen Skäralid. Dalen är ett smalt, treffjerdingsväg långt skref, i hvilket en å letar sig fram mellan lundar af löfträd. Från de brant nedstupande bergväggarnes krön har man de ståtligaste utsigter öfver den fridfulla däliden. I dess närhet finner man Odensjö, en kretsrund vattensamling med mycket branta väggar. I Rönneådalen ligger, som redan nämnt, den för sina vackra bokskogskransade stränder vida bekanta Ringsjön. Den är en temligen mönstergill slättsjö med långsluttande stränder, utan öar och holmar, och ett obetydligt djup, dess jemna botten består af djup dy. Större farkoster kunna icke begagnas, äfven båt- och ekstockar äro sällsynta. De låga stränderna äro sumpiga särdeles i nordvest, der stora mossar finnas. Ringsjöns afflöde, Rönneå, är ock ett typiskt slättvattendrag. Loppet är i allmänhet mycket lugnt, starkare strömsättningar, forsar, förekomma endast på två ställen. I synnerhet i närheten af hafvet blir fåran mycket slingrande, maeandrisk som man brukar kalla en dylik. Djupet är i allmänhet obetydligt, men flerstädes, i synnerhet i krökarne, förekomma s. k. hölar, hvilka äro rätt ansenliga hålor. Bred- den är som vanligt vid våra vattendrag mycket olika under olika årstider, störst vid islossningen om våren, då ängs- markerna öfversvämmas, och vid regnen under hösten.

Mellan dessa höglandstrakter och hafven ligga Skånes

präktiga *slättbygder*: Kristianstads- och Simrishamnsslätterna i öster, Engelholmsslätten och stora skånska slätten i vester och söder.

Kristianstadsslätten har vid kusten från Blekingsgränsen ner till Stenshufvud en längd af 4 mil och sträcker sig omkring 3 mil inåt, begränsad å ena sidan af Linderödsåsen, å andra af norra Skånes skogsbygd. I långliga tider en vik af hafvet, har den nere i marken lager af kalksten från den tid som geologerna kalla krittiden. I dessa har man funnit benknotor af längesedan utdöda jetteödlor och en mängd egendomliga musselskal. Jordstället derofvan är temligen omvexlande. Utmed hafvet i synnerhet söderut från Åhus ligga väldiga sandfält, och vid sjelfva kusten sträcka sig långa, numer med skog planterade sandvallar, s. k. klitter. Äfven längre inåt land är jordmånen temligen sandig, dock blir den bättre, ju mer man aflägsnar sig från kusten. Till sitt utseende är slätten en jemn, väl odlad och tätt bebyggd trakt med små socknar och väl ett tjogtal kyrkor. Öfver slätten framglider nedre delen af Helgeå, som både ofvan och nedan Kristianstad utbreder sig till grunda, vassbevuxna slättvatten. Här som så ofta annanstädes hafva sandvallarne utmed kusten dämt upp ån, så att en liten grund vattensamling bildats straxt innanför vallen och ån tvungits att vika åt sidan för att komma ut i hafvet. Detta är den magraste och glesast befolkade af de skånska slätterna med en folktäthet af omkring 5,000 på hvar kvadratmil och blott omkring hälften af jorden duglig mark.

Simrishamnsslätten börjar ungefär vid Simrishamn och sträcker sig neråt Ystad med nästan kvadratisk form. Berggrunden är här lerskiffrar och kalkstenar. Utmed kusten är jordmånen här som på Kristianstadsslätten sandig, men inåt blir den synnerligen god. Slätten är nästan jemn som en bra landsväg, väl odlad och öfversållad med rika åkerfält, byar och kyrkor. De senare ligga här ännu tätare än på Kristianstadsslätten. Skog kan man icke tala om, men de små parkerna af ek och bok, som vanligen omgifva herregårdarne, göra ett behagligt afbrott i slättens enformighet, i synnerhet för uppsvensken som är mer van vid

omvexling än den skanske slättbon. Omkring $\frac{4}{5}$ af jorden är åker och äng och folktätheten är i medeltal 7,500, på sina ställen 10, ja 15 tusen på qvadratmilen.

Engelholmsslätten är landet mellan Hallandsås, Söderåsen och Helsingborg. Äfven den är en nästan jemn, öppen och mycket bördig mark, små boklundar får man se här och hvar. Vid innersta ändan af Skelderviken, som icke är annat än en vattentäckt del af Rönneådalen, reser sig en präktig sandvall, den nästan bäst utpräglade klitträd i Skåne. Derinnanför utbreder sig ett temligen stort nummer med barrskog planteradt flygsandsfält. Den fasta jordskorpan under lertäcket består här af sandsten och svart lerskiffer, här finnes hvad geologerna kalla Skånes stenkolsförande formation. Folktätheten är härstädes omkring 7,000.

Den egentliga stora skånska slätten utbreder sig från Helsingborg till Ystad, från sluttningen af Söderåsen och Romeleklint ut till Öresund och Östersjön. I dess helhet tagen är den icke så jemn som de öfrige, ehuru man finner längs nästan hela kustkanten alldeles släta marker. Ett stycke inåt land skjuta temligen höga ler- och sandkullar upp, sydsluttningens öfre del är särskildt mycket ojemn och i sänkorna mellan upphöjningarne prydd med åtskilliga vackra bokskogskransade småsjöar. Öfverallt der landet småningom sänker sig under vattnet, är jordmånen utmed kusten temligen sandig och man har på flere ställen, särskildt söderut ifrån Landskrona, sett sig tvungen att genom barrskogsplanteringar hindra sanden från att sprida sig inåt land. Vid Falsterbo har den fina hvita strandsanden utbreddts öfver hela landtungan och utmed Östersjöstranden hopats till en väldig vall alldeles som vid Engelholm och Åhus. Vallen vänder sin skarpa sluttning mot hafvet, glänser ditåt naken och vit i solen, men uppe på dess topp växer gråblå, buskig marhalm. Inåt land har man varit tvungen att plantera träd till skydd, ty sanden hotade att alldeles öfverväldiga den lilla staden. Ännu för tjugu år sedan måste drängarne samlas om lördagsaftnarne och skotta undan sanden från kyrkdörrarne, så att folk skulle komma in i kyrkan om söndagen, på stadens gator ligger sanden

fotshög, det är ytterst besvärligt att gå fram här och Falsterbon är i grannbygden lätt igenkänlig på sin tunga gång. Bakom sandmarkerna utbreda sig mångenstädes präktiga torfmossar, som förse den skoglösa slätten med välbehöfligt bränsle. Derinnanför är jordmånen gemenligen synnerligen bördig och landet därför mycket folkrikt. Från en högre belägen punkt kan man räkna tjugtals hvita kyrktorn, som sticka upp ur byplanteringarne. I synnerhet om våren är slättens utseende tilldragande, då de gröna, böljande sädesfälten sträcka sig så långt ögat kan skymta kring de vanligen ljusfärgade bondgårdarne. Här och hvar ser man en större lund, på många ställen ett tecken till ett af de välbyggda herresäten, som vanligen resa sig vid slättens öfvergång till skogsbygd, der höjd och däld, skog, sjö och bördig åker omvexla med hvarann. Allra ståtligast torde dock slätten te sig, då man en vacker sommardag får betrakta den ute från Sundet. Landet höjer sig långsamt ur det blå vattnet. De många kyrktornen sticka der och hvar upp ur grönskan eller afteckna sig från en kal kulle mot den klara himlen. Medelpunkten är då staden Lund med dess myckna grönska och ståtliga tvåtornade domkyrka. Der bakom stänges utsigten af den kala Romeleåsen med dess stolta klint. Äfven denna slätt är en temligen sen landvinning från hafvet. Den fasta skorpan utgöres på somliga ställen alldeles säkert och antagligen öfverallt af kalkiga bergarter från krittiden. Häröfver har sedermera under och efter istiden utbredts det lösa jordtäckte, de leror och den sand, som nu skänka icke blott skåningen utan många andra deras lifsuppehälle. Denna slättbygd sönderfaller i två, den vestra från Helsingborg ner till Malmö och den södra mellan Malmö och Ystad. Den förra kallas stundom Lundaslätten, den senare är allmänt känd under namnet Söderslätt. Den förra har blott 78 % af egovidden åker och äng, åkern är på somliga ställen svag, folktätheten här uppgår till inemot 7,000, den senare har 85 % af marken åker och äng, bördig sädesjord nästan öfverallt och en folktäthet af ungefär 8,000; den är Skånes bästa trakt.

Klimatet på dessa slätter afviker i flere hänseenden

från mellersta Sveriges. Det är blidare och jemnare. Isarne lägga sig sällan före midten af December och qvarligga vanligen icke längre än till midten eller slutet af Februari, Öresund tillfryser endast under sträng och ihållande kyla. Snö faller icke mycket, hopar sig gerna i drifvor och går snart i vatten, så att man har knappt mer än ett par veckors slädföre. Sommarvärmen mildras af de fuktiga vindar, som från det omgifvande hafvet stryka in öfver slätten. Våren kommer tidigare, stundom tre veckor, och hösten senare än i mellersta Sverige. Så är det icke så skarp motsats mellan de särskilda årstiderna som längre upp i landet. Klimatets blidhet bringar till mognad sydliga fruktslag, valnöt och äkta kastanj, ej sällan också mandeln och fikonet, ja till och med stundom aprikoser och drufvor. Hösten är en obehaglig årstid nästan mer här än annanstädes. I synnerhet under Oktober stå ofta tunga, ohelsosamma dimmor öfver land och under November rasa här som vid hela vestkusten svåra och långvariga stormar, som kunna blifva obehagliga äfven på landbacken. Den 13 Nov. 1872 steg vattnet under en sådan storm vid södra kusten 8—10 fot, så att Skanör—Falsterbonäset öfversvämmades och landtförbindelsen mellan dessa två städer för tillfället afbröts. Kusthamnarne äro under dessa stormar icke sällan utsatta för fara, särskildt har Simrishamn lidit mycket derigenom.

Jorden finnes öfvervägande i allmogens hand, på den jemna slätten mellan Malmö och Trelleborg så godt som uteslutande, det är blott Ystadstrakten som är öfvervägande herregårdsbygd.

Den del af allmogen, som hemtar sitt uppehälle omedelbart ur jordbruket, sönderfaller i två klasser, den sjelfegande bonden och husmannen. Vi skola till en början fästa oss vid den förre.

Hemmanen äro bygda i fyrkant med boningshuset vanligen i öster—vester. De gamla äro uppförda af s. k. korsvirke, taket är af halm med ryddning på takåsen för att det skall ligga fast. I boningshuset leder från förstugan ingång dels rakt fram till spiseln med der bakom liggande

bakugn, dels å ena sidan till köket, der familjen aldrig bor, å andra till det vanligen genom husets hela bredd gående boningsrummet. På andra sidan köket ligga pigkammare och mjölkbod. I stugan ser man vid den åt gården vettande långväggen det långa måltidsbordet, omgifvet af en långbänk för barn och tjenare och högbänk för husbondfolket, på den närmre bredväggen står jernkaminen, som eldas med torf från spiseln, och bortom ugnen till den andra långväggen en säng, den s. k. kakelugnsbänken. Bortre hörnet på den andra bredväggen upptages af den äktenskapliga sängen och midten af ett stort väggur. Vid långväggen utåt mot trädgården står ett bord och ett par stolar. Från högbänksväggen leda ingångar till de prydligare rummen, en eller två s. k. kammare och en s. k. sommarstuga, den senare åtminstone utan eldstad. Nu för tiden byggas alla husen af tegelsten, ofta med spån- stundom med tegeltak på manbyggnaden. Från gårdsplanen har man två ingångar, en till köket och dagliga rummet, en till högtidsrummen. Alla rummen ha eldstäder, högtidsrummen ofta kakelugnar, möbleringen är sådan som hos borgare i staden.

Den instängda gården är stenlagd och på dess midt står en brunn eller pump med vattenho. Utanför boningshuset ser man alltid en mer eller mindre väl skött trädgård.

För 50 å 60 år sedan lågo alla gårdarne tätt intill hvarandra i byn. Egorna lågo spridda om hvarann och stora sockenallmänningar, s. k. fälader, användes som byns gemensamma betesmark. Allt detta är annorlunda. Nu finnes inga fälader, numer ligga helt få gårdar inne i byn i närheten af kyrkan, det stora flertalet ser man spridda ute på markerna, enhvar något så när i midten af tillhörande åker.

Den skånske jordbrukaren har en förträfflig jord och ett godt klimat, han sköter också sin åker med omsorg och kunskap mer än någon hans like i landet. Alnarps landtbruksinstitut, Orups landtbruksskola och de stora herregodsens föredöme hafva varit honom till stort gagn för erhållande af insigt i jordens lämpliga behandling. De gamla

med pilbuskar planterade jordvallarna mellan de särskilda hemmansegorna försvinna mer och mer, och man ser allt färre öppna diken, åkerförlusten blir således allt mindre. Förr i tiden indelades jorden i tre skiften, hvarvid ena tredjedelen årligen fick ligga i träde, numer skiftas den i sju delar och blott en liten del ligger årligen i hvila. Trädesjorden beredes mycket omsorgsfullt, merglas der så ske kan, gödslas och plöjes väl, hvarigenom marken får förmåga att visa sig tacksam med förnyad bördighet.

Slätterna bestå, som nämnt, nästan uteslutande af åkerjord. Detta betyder mycket för vårt land. På $\frac{1}{40}$ af rikets yta finnes här $\frac{1}{6}$ af dess åkerjord, Skåne har mer sädesland än Vestgötaslätterna och Östergötland tillsammans. De skånska slätterna äro vår förnämsta sädesbygd. Väl äro de tätt befolkade, men skörden räcker mycket öfver det egna behofvet, så att väldiga mängder kunna försäljas. Det som Skåningen har att afyttra är hufvudsakligen korn och hafre, hvartill kommer något hvete; råg och potatis odlas mest till eget behof utom på Kristianstadsslätten, der potatisodling bedrifves i mycket stor skala på den sandiga marken. För att lemna tillfälle till ett noggrannare bedömande af landskapets ställning i detta hänseende skall nämnas att 1880 erhöles här på 12,7 % af rikets befolkning i skörd 26 % af landets hvete, 18 % af dess råg, 31 % af dess korn, 13 % af dess hafre och 21 % af dess potatis och att härifrån utfördes nästan allt det hvete vi hade att utskicka, 90 % af kornet och 25 % af hafren. Det är siffror som tala. Den förnämsta utførsorten är egendomligt nog Helsingborg, Malmö kommer först i andra hand. Landskapet har i sädesodling gått oerhördt framåt under det sista århundradet. Ännu i slutet af 1700-talet var den skånska spanmålen af sämre halt än den som erhöles i andra landskap, och skörden lemnade sällan något större öfverskott till försäljning. Orsakerna till denna lyckliga förändring äro dels bättre brukningssätt, dels enskiftet, hvarigenom hvart hemman fick sina egor samlade, och det bör med tacksamhet ihågkommas, att det var den utmärkte friherre Rutger Maclean som genom sitt föredöme och den

förträfflige Mattias Rosenblad som såsom regeringmedlem hade förtjensten af den enskiftesförordning, hvilken alldeles förändrade de skånska slätternas utseende och mångdubblade deras sädesodling.

Ladugårdsskötseln har till senaste tiden varit temligen underordnad. Bonden har hittills vanligen funnit större uträkning vid att uppdrifva sädesodlingen än att egna sin omsorg åt ladugården, och mången förmögen hemmansegare håller icke fler kor än som äro nödiga för hans eget hushåll. Under de sista tio åren har dock en stor förändring börjat inträda. Mejeriet har i förhållande till sädesmagasinet fått en helt annan ställning än förr och landtmännen äro numer vanligen lika intresserade för smörprisen som för sädesprisen. Bolag hafva bildats och enskilde personer hafva egnat sin omsorg åt att upprätta mejerier i byarne, liksom det finnes sådana vid alla åtminstone större herregårdar. Följden har blifvit att landskapet kan trots sin rikedom på städer sända betydliga mängder smör till England. Det är annat än det var i slutet af 1700-talet, då smör och ost måste införskrifvas från Finland och Holstein. Åt gödning af hornboskap egnas jemförelsevis mindre uppmärksamhet på slätterna, dock har man alltmer lärt sig inse, att det är nödvändigt att hafva kreaturen vid godt hull, om man skall kunna påräkna afsättning. Den gödda boskapen går mest till Hull eller Newcastle i England.

Vid jordbruket användes numer äfven af allmogen icke så sällan och vid herregårdarne öfverallt maskiner för sådd, skörd och uttröskning.

Bränsle erhålles af torfven i de temligen talrika torfmossarne eller ock genom kolinköp.

Bland de sjelfegande bönderna råder temligen allmän välmåga, det fins numer icke så få allmogemän som äro valbara till första kammaren. Det stigande välståndet åtföljes naturligtvis af stigande lyx i mat och dryck, kläder och bostad, men äfven af stigande kunskap. Bondesonen får besöka den numera goda folkskolan, tills han blir 12 år, sedan deltagar han i förekommande arbeten, lär sig sköta kreaturen, börjar hjälpa till vid plöjning, sådd och skörd,

tills han blifvit konfirmerad och derutöfver ett eller annat år. Derpå sändes han gerna till en folkhögskola och stundom till landtbruksskolan. Snart är han myndig och då gäller det att se sig om efter ett passande gifte. Döttrarne uppfostras på ungefär enahanda vis, de förmögnare lära sig äfven brodera och spela piano samt göra anspråk på att blifva både titulerade och ansedda som damer. Äktenskapen ingås nu som af ålder i allra vanligaste fall efter vederbörlig beräkning af det tillskott i förmögenhet man kan erhålla, böjelsen får komma sedan, om dylik nödvändigt skall till, i öfrigt kan man också undvara den. Lifvet är i hvardagslag enkelt nu som förr, dock är väl att märka att husbönderna söndra sig allt mer från sitt tjenstfolk; då husbondfolket förr intog högbänken vid samma bord som tjenarne, husbonden lät kalla sig far och hans hustru mor, börjar sådant allt mer försvinna. Kalaser hållas icke så sällan och kunna i mat och dryck, stundom äfven i förströelser, täfla med dem hos medelklassen. Dylikt kan hafva sina goda sidor, det närmar allmogen till herreklassen och underlättar sålunda det goda samförståndet mellan olika samhällsmedlemmar, men det vållar derjemte en söndring inom allmogen själf i en herreklass och en arbetsklass. Strecket flyttas ett steg lägre, men behålles i alla fall. Dessutom blifva härigenom lefnadskosterna för hemmansegaren rätt mycket större än förr, dylikt kan lätt leda till en skuldsättning, som i svåra tider kan blifva obehaglig nog.

Till hjälp vid jordbrukets skötande har allmogen lagstadde tjenare och begagnar legdt folk endast vid skördetiden. Det legda folket utgöres dels af egare till små brukningsdelar, dels af husmännen, som motsvara backstugusittarne i andra landsdelar. Hela denna samhällsklass anses räkna sin uppkomst från år 1762. Det året tilläts för att afhjelpa en öfverklagad folkbrist enhvar jordbrukare eller hemmansegare att på sina egor uppföra stugor åt dem af deras tjenare som ville gifta sig. Husmännen hafva eget hus och ett litet stycke jord. De hafva köpt huset och jorden, men derjemte utfäst sig till ett visst antal årliga

dagsverken. Dessa hus ligga ofta i rader utefter de allmänna farvägarne och äro allt för ofta af ett föga tilltalande både yttre och inre. Arbetsförtjensten är sällan riktigt varaktig och blir så än mindre, i samma mån som maskiner användas vid jordbruket. I alla händelser är den aldrig synnerligen stor och räcker sällan mer än till den tarfligaste utkomst för den dess värre ofta talrika familjen. Husmansqvinnan förtjenade förr i sin mån utom genom dagsverken äfven genom spånad och stickning för hemmansqvinnan under vintern och genom potatessättning till hälftenskörd på hemmansegarens jord under den blida årstiden; de billiga manufakturvarorna kommo den förra, det stegrade jordvärdet den senare förvärfskällan att sina ut. Följden är att denna temligen talrika samhällsklass lefver ur hand i mun och i allra vanligaste fall icke kan skaffa sig medel att förbättra sin ställning och betrygga sin ålderdom, kommer därför ofta till slut på fattighuset. Bostaden är naturligtvis enkel, bohaget desslikes, husdjuren inskränka sig vanligen till ett svin och ett par höns.

Herrgårdarne äro många och stora, i allmänhet belägna vid öfvergången mellan slätt och skogsbygd. Som exempel skola vi nämna Vanås, Trolle-Ljungby och Maltesholm i Kristianstadsslättens utkanter, Tosterup och Glimminge på Simrishamnsslätten, Krapperup, Vrams Gunnarstorp och Kulla Gunnarstorp på Engelholmsslätten samt Trolle-näs, Svenstorp, Börringekloster, Svaneholm och Marsvinsholm på den stora skånska slätten och i dess utkanter.

Godsen utgöras af ett större jordbruk under hufvudgården, en och annan större eller mindre s. k. plattgård samt ett antal hemman. Hufvudgården är bebyggd med en i grönska liggande manbyggnad, ofta i slottstil, afsides belägna ladugårdsbyggnader och mejeri. Hufvudbyggnaden är inredd med prakt och innesluter ofta rika konstskatter. Kring den ser man ej sällan den gamla vallgravnen, der nu fredliga svanar simma omkring, derutanför en ståtlig trädgård med växthus och spalierer för sydfrukter, borterst en lummig park. Egarne äro gemenligen adelsmän, vanligen tillhörande vår förnämsta och rikaste högadel, Vanås tillhör

släkten Wachtmeister, Trolle-Ljungby Trolle-Wachtmeister, Maltesholm de la Gardie, Krapperup Gyllenstjerna, Vrams Gunnarstorp Tornérhjelm, Trollenäs Trolle, Börringekloster Beckfriis o. s. v., och här framleffer den ett nästan furstligt lif. Är den skånska jordadeln känd för sin rikedom, så har den varit icke mindre beryktad för sin bördsstolthet; dess umgänge med ortens ofrälse personer har icke varit synnerligen stort och inskränkt sig mest till presten. Många af dess medlemmar äro dock verkliga riddersmän, prydda med både hufvudets och hjertats bildning, i sitt sätt och sina handlingar förrådande en nobelhet, som man endast mer sällan påträffar inom andra samhällsklasser. Arbetsfördelningen vid godsens med särskild föreståndare för jordbruket, särskild för mejeriet, särskild för skogen och särskild för trädgården gör att egendomarne äro synnerligen väl skötta och i alla afseenden mönstergilla. Numer drifves bruket till god del med maskiner, för öfrigt med drängar och statfolk.

Desse statkarlar äro intet annat än gift tjänstfolk och motsvara på sätt och vis böndernas husmän. De ega dock icke sjelfva sitt hus och kunna uppsägas till flyttning närmaste fardag, äro således ännu mindre sjelfständiga än husmännen. Vid de större godsens äro bostäderna i regel goda och försedda med en trädgårdstappa. Lönen är väl icke så knappt tillskuren och räcker nog i yngre år, men giftermålen ingås utan att någon sparpenning blifvit samlad, barnskaran växer mycket snart och då blir det ofta svårt att draga sig ordentligt fram.

Förr fans här ock hvad man i Sveriges öfriga landskap kallar jordtorpare, här hofveribönder. De innehade hemman under något gods och voro därför förbundne att arbeta vid herregården vissa dagar i veckan. På 16- och 1700-talen gjordes till och med försök att binda dem vid torfvan som det heter, d. v. s. att hindra dem från att flytta från godset och deras barn från att taga tjänst annanstädes; slika anspråk blefvo emellertid allvarsamt tillbakavisade. Ännu i förra hälften af detta århundrade behandlades de somligstades mindre väl, fingo utgöra fler dagsverken än

skäligt och blefvo i händelse af knot handgripligen tillrättavisade. Numer finnas de knappast. De nära hufvudgården belägna hemmanen hafva slagits under gårdens eget bruk, andra sammandragits till större s. k. plattgårdar och utarrenderats, de öfriga äro vanliga arrendehemman.

Den skånske slättbon anses vara till lynnet sluten och trög samt fallen för beqvämlighet och maklighet. Van som han är vid ett enformigt jordbruksarbete ända från barnåren och omgifven af en enformig natur kan det väl vara att han är mindre liflig i tal och åtbörder och på den grund förefaller trög; han är jemn och godmodig till lynnet som hans slätt, fast och pålitlig till sin karaktär som den samt framför allt ihärdig och kraftfull vid sitt arbete. När han ärligt sträfvat sin dag igenom ute på marken, kan han nog vara värd att få sträcka ut sig på lediga stunder. Sjelf egare af sitt hemman, som ofta under en lång följd af år gått från far till son, har den besutne bonden förvärfvat stor sjelfständighet, nästan stolthet. Sin slätt älskar han varmt, fast han icke talar derom och kanske icke ens vet af det, men flytta honom upp i skogsbygden, der han saknar de vida utsigter och det grannlif, vid hvilket han vuxit upp, och han har ytterst svårt i början åtminstone att finna någon rätt trefnad.

Malm finnes icke på Skånes slätter, men Engelholms-slätten har stenkolslager nere i jorden. De förnämsta gruf-orterna äro Höganäs och Billesholm. Höganäs ligger vid hafskanten ett par mil norr om Helsingborg. Trakten deromkring är en fullkomligt jemn slätt, äfven öfver grufvorna är marken flack, här och hvar ser man högar af flis och kolstybb samt en och annan hissinnrättning. Skall man gå ner i grufvan, får man särskilda plagg att ha öfver sina kläder. Så stiger man i en korg tillsammans med någon kolarbetare och hissas genom en brunnliknande öppning, ett s. k. sjakt, ett par hundra fot ner i jorden. Der öppnar sig för en vid lampskenet en temligen bred lång gång, knappt högre än att man kan gå rak. Taket utgöres af en hård gråaktig sandsten, golvet af svart lera, väggarne äro randiga af svarta och gråsvarta band. Såväl taket som golvet är

fuktigt, vattnet dernere samlas i rännor och ledes så till bestämda rum. Vid kolbrytningen gräver man två gångar parallelt med hvarandra ett stycke inåt. Derefter bryter man så småningom bort mellanstycket mellan dem och qvarlemnar allt odugligt i uppstaplade pelare, som skola tjena till stöd för taket, för att det icke skall störta in. Samtidigt med kolen uthugges en del af den underliggande präktiga, eldfasta leran. I gångarne äro anlagda spårvägar och på dessa forslas kolet och leran i små vagnar, som, kopplade samman dussinvis, framdragas af små hästar. Ur gruföppningen upphissas de sedan en och en medels ångkraft. Ofvan jord leda spårvägar ner till hamnen. Vattnet som samlar sig nere i grufvan ledes bort till särskilda öppningar, ur hvilka det uppumpas med ångmaskiner, som arbeta både dag och natt. Man måste äfven sörja för luftvexling, ty eljes skulle det vara omöjligt att vistas der nere. Det sker sålunda, att eld underhålles vid botten af ett par sjakt, luften derstädes uppvärmes och stiger uppåt alldeles som i en skorsten, och frisk luft suges ner genom andra öppningar.

Kolet är rikt på aska och därför mindre godt. Grufbrytningen kunde icke heller bära sig riktig, så länge man bröt blott till försäljning. Leran derimot är af alldeles ypperlig beskaffenhet och användes till beredande af eldfast tegel och lerkärl. Stora mängder af den brutna kolen åtgå årligen till beredning af dessa, så att någon betydligare försäljning icke eger rum. Arbetarne bebo snygga arbetarbostäder, enhvar med sin kåltäppa. Deras antal är omkring 500. Till deras tjänst finnes slöjd- och folkskola, läkare, apotek och sjukhus samt sparbank.

Fabriksverksamheten på Skånes slättbygder är icke obetydlig och Malmöhus län intager i detta afseende fjerdet rummet i vårt land näst efter Göteborgs, Venersborgs och Östergötlands, med hvilket senare det är ungefär jemngodt. Det är likväl högst få fabriker som ligga på landet. Nämnvärda äro blott Höganäs redan omtalade sten- och lerkärlsfabrik, hvars alster äro bekanta äfven i utlandet, det storartade pappersbruket Klippan vid Rönneå samt Arlöfs vitbetssockerfabrik i närheten af Malmö. Det

är lätt att inse skälen till deras uppkomst. I allmänhet är det alltid två ting, som äro bestämmande här vid lag, dels lätt tillgång till råvara, dels bekväma samfärdsmedel, billig drifkraft för maskinerna är ock en vigtig sak. Höganäs bruksinrättning behöfva vi knappt mer än påpeka, här fans ypperlig råvara, bränsle och hamn; trakten kring Arlöf egnar sig bra för hvitbetsodling, läget invid stambanan nära Malmö hamn gör afsättningen af varan lätt och bekväm; Klippan ligger vid slättens utkant, lump borde vara lätt att få från den folkrika omnejden, vattenkraft lemnas af åns härvarande fall. Detta pappersbruk var ända till midten af 1850-talet det förnämsta i riket, men öfverträffas numer af ett i Mölndal vid Göteborg. Det är dock i städerna fabriksrörelsen egentligen samlat sig. Här äro samfärdsmedlen mest bekväma, tillförseln af lifsmedel riklig och tillgången till folk lätt. Malmö är landskapets vigtigaste fabriksort och icke blott det utan en af de förnämsta i hela vårt land, den fjerde i riket näst efter Stockholm, Göteborg och Norrköping. De anläggningar som finnas äro först och främst mekaniska verkstäder, af hvilka den Kockumska i Malmö med tillverkning af ångmaskiner, jernvägs-vagnar, kokkärl, redskap för fabriker och jordbruk är den ojemförligt ansenligaste. I förbindelse med den står gjuteri och ett skeppsvarf, som är bekant för sin utmärkta båtbyggnad. Tobaksfabrikerna äro äfven mycket betydliga, i synnerhet de i Malmö. Uppkomsten af denna näringsgren har sin egendomliga historia här nere. Jonas Alströmer hade gjort mycket för införandet af tobaksodling i vårt land, men det gick icke riktigt bra, ehuru städerna fått regeringens befallning att odla denna växt på sin jord. Året 1776 hade ingått. Frans Suell, en mycket bekant Malmököpman, införskref för sin fabrik amerikansk tobak från Hamburg. Genom misstag kom requisitionen att vid tobaksmängden innehålla en nolla för mycket i slutet, och Suell fick tiodubbelt mot hvad han ansett sig behöfva. Amerikanska 'frihetskriget bröt ut, tobak stod icke längre att få från andra sidan Atlanten, priset steg, Suell blef en rik man, tobaksfabriken utvidgades mycket ansenligt, den be-

höfde mycken tobak, tobak betalades bra och började odlas i mängd i sydvästra Skåne. Jemte dylika anläggningar finnas äfven spinnerier och väfverier. Äfven böra nämnas Landskrona ansefliga sockerbruk, det största i sitt slag i vårt land, och en fabrik i Helsingborg för beredning af gödningsämnet superfosfat. Såväl i Malmö som Landskrona är ungefär en åttondel af befolkningen sysselsatt vid fabriker, det är endast Norrköping och Borås som i detta hänseende stå något före.

Slätterna hafva varit beryktade för sina dåliga vägar. Ännu på 1840-talet hände det, att vagnen sjönk ner ända till hjulaxeln, den stackars hästen kunde icke komma fortläre än steg för steg, och att den resande skulle tilltygas är naturligt. Numer äro landsvägarne öfver allt förträffliga. Här jemte har under de sista tretio åren tillkommit ett rikt förgrenadt jernvägsnät. Hufvudvägen är södra stambanan med de vigtiga jernvägsknutarne Hesselholm och Eslöf. Från den förra utgå bibanor åt Helsingborg och Kristianstad, från den senare åt Helsingborg och Landskrona samt Ystad. Slätterna äro numer nästan öfversållade, en hvar stad utom Skanör och Falsterbo har sin jernväg, från Malmö och Kristianstad utstråla icke mindre än fyra, från Helsingborg tre, från Landskrona och Ystad två jernvägar. Deras betydelse är den att landtmannen och industriidkaren kan lätt och billigt afsända sina varor; detta drifver dem till större ansträngningar, jorden skötes bättre, blir begärligare och stiger i pris, så att bygden i sin helhet har stor fördel, om än de penningar, som blifvit nedlagda i jernvägsföretaget, icke skulle lemna någon vidare ränta.

Kring alla jernvägsstationer och i synnerhet vid dem, der flere jernvägar sammanstöta, uppstå handelsplatser liksom i fordna dagar vid landsvägsmöten. Det är lätt att få varor hit och lätt att komma hit och köpa hvad man behöfver, helst man äfven af andra skäl ofta måste ha bud till stationen. Småhandeln med allmogen drager sig ock allt mer från städerna till dessa ställen. Här bor den handlande billigare, här kan han lefva enklare och förmår därför sälja sina varor billigare än hans medtäflare i staden.

Då han så dertill bor närmare, är det klart, att allmogen skall få vana att helst komma till honom. Medelpunkterna för slätternas handel liksom för deras fabriksrörelse äro dock städerna, Malmö för stora slätten med biträden i Landskrona och Trelleborg, Helsingborg för Engelholmsslätten jemte Engelholm, Ystad för Simrishamnsslätten jemte Simrishamn och Kristianstad för den efter staden benämnda slättbygden, hvars hamn är i Åhus. Såsom synes ligga de alla vid eller i närheten af hafvet. Malmö är mest betydande. Väl utföres mer landtmannavaror från Helsingborg, men införseln till Malmö är ansenligt större; denna stad kommer i detta afseende näst efter Stockholm och Göteborg. Malmö och Kristianstad äro äfven af vigt som bostäder för landshöfdingarne i de båda skånska länen och Kristianstad dessutom som säte för hofrätten öfver Skåne och Bleking. Städerna äro alla välbyggda och flere för våra förhållanden betydande orter. Ingen annanstädes i vårt land möter man på så ringa område en sådan samling folkrika platser. Malmö är med nära 45,000 innevånare rikets tredje stad, Lund och Helsingborg med sina 15,000, Landskrona och Kristianstad med 10,000 och Ystad med 7,000 tillhöra våra större städer, Engelholm, Trelleborg och Simrishamn med omkring 2,000 äro obetydliga orter, Skanör och Falsterbo vanliga byar.

De hafva somliga alldeles visst, andra med stor sannolikhet uppblomstrat ur gamla fisklägen. Kusten vimlar af dylika, folk kom dit för handel, somliga slog sig ner som bofasta handlare, under det förmögnare eller företagsammare f. d. fiskare började allt mer eller uteslutande egna sig åt fraktfart, alldeles som det nu för tiden gar vid ett och annat större fiskläge, förmögenheten tilltog, handverkare behöfdes, allt fler personer lockades att inflytta och slå sig ner, samhället blef stort och en stad. Sådan har uppkomsten varit för Landskrona, Trelleborg, Ystad och Simrishamn och ungefär likartad för Malmö och Engelholm. Kristianstad anlades af den danske konungen Kristian IV som gränsfästning mot Sverige. Helsingborg ligger vid trängsta delen af Öresund, der seglare ofta uppehållas af motvind;

dess namn lär också komma af ett gammalt ord, som betyder lägga i land. Det är naturligt att handelsförbindelser här skulle uppkomma, helst en gammal fruktbar bygd ligger bakom.

Städernas utveckling har varit enformig. Vi skola som exempel genomgå den för Malmö. Det är dels läget, dels samfärdsmedeln som gjort denna ort till hvad den blifvit. Stadens ypperliga läge på midten af den stora slättens kust och i närheten af det stolta Lund gjorde den till vigtigaste hamnplatsen, dess egenskap af att vara den skånska stad som låg närmast Danmarks hufvudstad, gjorde att konungarne ofta kommo hit och att staden blef befäst. Så fick den handel och skydd, växte och blef en betydande ort. Då Lund efter reformationen sjönk till en obetydlighet, var Malmö näst Köpenhamn Danmarks förnämsta stad. Sedan kommo hårda tider. Under de långa krigen mellan Svenskar och Danskar led staden mycket af tunga skatter och svåra far-soter. Innevånarne blefvo få och fattige, handeln gick till-baka. Under svenska tiden blef det icke bättre. Farvattnet utanför staden var alldeles för grundt för de numer större handelsskeppen. Dessa måste ankra flera tusen fot från land, derefter fördes lasten i mindre båtar närmare stranden för att slutligen efter ny omlastning i höga vagnar föras upp på fast mark. Att man skulle ledsna på dylikt besvär, som derjemte fördyrade varorna, kan man nog förstå. Skulle staden fortfara, blef en hamnbyggnad alldeles nödvändig. En sådan påbörjades ock 1775. Nu började staden växa, och sedan den för trettio år sedan hade lyckan att blifva slutpunkten för södra stambanan, har rörelsen och tillväxten stegrats än mer. Nu är det rikets tredje handelsstad och aldrig mer torde någon förfallets tid bryta in öfver den lifliga skånska storstaden vid Öresund.

Skanör och Falsterbo nere i sydvstkanten lida af ålderdomssvaghet. För nära tusen år sedan var Skanör en stor handelsstad med i hela norden omtalade och mycket besökta marknader. Sillen gick då till i stor mängd. Men sillen gick bort, farvattnet blef grundt och städerna sjönko i ett armod, ur hvilket de aldrig kunnat eller kunna höja sig.

Det gamla minnesrika Lund har sin egen historia och sin säregna betydelse. Af gammalt synes staden varit landskapets offer- och tingsplats. Till offren samlades mycket folk från alla håll och efter högtiden hölls marknad. Derför nedsatte sig köpmän derstädes beständigt, helst den nedanför rinnande ån den tiden var segelbar. Orten var en mycket viktig plats redan under heden tid. Då kristendomen fått fäste, blef denna gamla offerplats, liksom andra de viktigaste, ett hufvudsäte för den nya kyrkan, platsens gamla helgd bibehölls. Lund fick Danmarks ärkebiskop, en mängd kloster och kyrkor uppstodo derstädes. Uppbyggandet och underhållandet af dessa, anskaffandet af kyrkoprydnader och alla de förnödenheter, kyrkans många och långt ifrån tarflige tjenare kunde behöfva, sysselsatte mycket folk, staden växte och var länge Danmarks nästan anseeligaste ort. Så kom reformationstormen, klostren upphäfdes, de många andlige fingo respass, hädanefter fans ingen arbetsförtjenst och ingen glans öfver den gamla staden och på stora minnen lefver man icke, derför lemnades staden åt sitt öde. Staden blef och förblef fattig och var in i midten af detta århundrade knappt annat än en by. Men slättens uppblomstring, förbättrade samfärdsmedel, skolans och universitetets tillväxt hafva kommit staden att repa sig till den grad, att den nu är en af våra större orter, liksom en af våra vackrare småstäder. Dess betydelse ligger i dess högskola, genom hvilken den är bildningsmedelpunkten för södra Sverige. Inrättad efter Skånes eröfring för att sprida svenskt språk och svensk bildning i de gamla danska landskapen, har den ärligt fullgjort sin pligt. Här har Sven Lagerbring tolkat våra häfder, Reuterdahl framställt vår kyrkas historia, Sven Nilsson lärt ett växande släkte att bättre förstå dels djurverlden, dels sitt hemlands forntid. Staden innehåller dessutom ett mycket besökt högre allmänt läroverk och ett folkskollärareseminarium, det äldsta i landet.

Landskapets hela norra del jemte den förut omnämnda höjdsträckningen är den skånska *skogsbygden*, som sålunda omfattar den nordöstra halfvan med undantag af Kristian-

stadsslätten. Hela denna bygd är ful och mager utom uppe i nordost mot Blekingegränsen. Marken är temligen jemn, till stor del täckt med mossar och kärr, eljes af stora sandfält. Sandmarken är på stora sträckor ljungbevuxen, de små obetydliga kullar, som resa sig der och hvar äro i allmänhet klädda af ljung och låga buskar, skogen är öfverallt gles. Berggrunden är öfverallt gråsten, det lösa jordtäcket sand eller sandmylla, men ytterligt stenbundet, hvarför brytningen af marken är både mödosam och dyrbar. Det är ett Småland i Skåne. Den nordöstra delen norr om Kristianstadsslätten har ett helt annat kynne, är ett stycke af samma natur, som man sedan får se i Bleking. Marken är ojemn. Höga, skogklädda bergåsar stiga brant upp och innesluta mellan sig temligen väl utpreglade, stundom vattenfyllda dalar. Stode vattnet högt nog, skulle man här få se djupt åt norr inträngande hafsvikar, såsom det ock varit fordom. Den mest omtalade af dessa åsar är Ryssberget utmed Blekingegränsen. Halfannan mil lång och nära en half mil bred stiger den i afsatser från Blekingssidan för att falla mer oregelbundet åt Skånehållet; den är öfverallt löfskogsbevuxen. Af vattensamlingar skola vi nämna den på gränsen mot slättbygden belägna Ifösjön, den största i Skåne, dock icke af större vidd än en half kvadratmil. Nästan både vackrare och intressantare är den norrut liggande Immelen, en äkta skogsbygds- eller bergsjö. Den är lång och smal som en dalgång med rikt inskurna stränder, som ofta stupa brant ner i vattnet. Dess botten är ojemn och rik på öar, hvilkas antal enligt befolkningen skulle här som annanstädes vara så stort »som dagarne i året». Skogsbygdens förnämsta vattendrag är den från Småland kommande Helgeå. Då markens lutning är jernförelsevis ringa, letar sig ån fram mellan bergknölarne i en mängd vindlingar alldeles som regnvattnet på en stenlagd gata. Så länge den rinner i skogsbygden har den på många ställen grunda och steniga forsar. På våren kan strömmen der vara stark nog. I Broby hände för några år sedan, att en öfverlastad man föll från bron i strömmen. Strömmen förde honom snabbt till en strax

nedanför liggande holme, dit han hade nog själsnärvaro att krafla sig upp och derifrån han snart hemtades, pölvåt förstås, men spiknykter.

För slättbon har skogsbygden mycket iögonfallande. Först och främst förargas han öfver den mängd grindar, som för beteshagarnes skull jemt och samt stänga byvägarne, derefter ser han med en viss medömkan de små mellan skogsdungarne eller ljungfälten spridda råg- eller hafrebevuxna åkertegarne eller potatislanden, så obetydliga mot de sammanhängande åkermarkerna i hans bygder, vidare hör han med en viss undran koskällan ute på kärrängen eller i skogshagen och ser boskapen vandra fritt omkring, han som är van att se dem tjudrade i klöfverfälten, omsider förnimmer han till sin förvåning att etthvert hemman och torp har sitt särskilda på hult, ryd, kulla eller måla slutande namn, en lyx, som man på slätten endast består byn och herregården, under det bondgårdarna helt enkelt kallas med nummer eller efter innehafvaren; att man kan hafva ända till halfannan eller två mil till kyrkan är något som han har svårt att förstå, han som är van vid på sin höjd en fjerdingstväg. Den gedigne skåningen känner sig främmande här, icke så småländingen eller uppsvensken. För dem är det som ett stycke af egen hembygd.

Landsdelen är knappt till mer än $\frac{1}{4}$ åker och äng, skog täcker ungefär $\frac{1}{3}$ af ytan, $\frac{2}{6}$ ungefär är gagnlös utmark. Befolkningstätheten är därför här vida mindre än på slätten, i allmänhet omkring 3,000 på qvadratmilen, vid utkanterna mot slätten stiger siffran med 1—2,000.

Jorden är till största delen i allmogens hand och brukas dels af sjelfegande bönder, dels af jordtorpare. Mängden af dylika jordtorpare är större här än nästan någon annanstädes i riket. De bruka en större eller mindre jordvidd, som tillhör någon större egendom, äro således ett slags arrendatorer. Men de betala icke sitt arrende i penningar utan genom arbete. Arbetsskyldigheten består i att utgöra ett eller flere dagsverken i veckan till egaren, allt efter torpets storlek, och i att särskildt vid hösten efter

budning hjälpa egaren vid hans bruk mot en gång bestämd dagspenning. Somliga torplägenheter äro af den betydighet, att torparen håller särskild dräng för arbetet vid hufvudgården. Detta sätt att underhålla medhjelpare vid jordbruket har sina bestämda fördelar. Det blir lättare för den arbetsduglige, som saknar förmögenhet, att få ett eget bruk, och detta att han har något eget att sträfva och arbeta för sätter honom i tillfälle att skapa sig en framtid, sporrar honom till ansträngningar och gör lifvet angenämare.

Gårdarne äro här som på slättbygden vanligen uppförda i fyrkant. Den förmögnare allmogens hus och boplatser äro ofta stora, höga, ljusa och rymliga samt innehålla stundom en särskild, väl inredd och möblerad statsvåning. Byggnadsämnet är i regeln trä. Flertalets boningar äro derimot ganska små, låga, trånga och mörka. Vanligen ser man kring bostaden åtminstone en mindre anläggning för prydnadsväxter, på de större ställena en fullständig och väl ordnad trädgård. De med gardiner prydda fönstren och de vanligtvis skurade och mattbelagda golven göra ett intryck af större renlighet än den man möter i slättens fattigare trakter. Dock äro husen ofta besvärade af vägglöss, en ohyra, som är temligen okänd i slättbygderna. Inredningen är ungefär densamma som på slätten; här som der eldas i jernugnar.

I Göingetrakten, hela den östra halfvan, utgöres mannens dräkt af jacka och långbyxor, mössa och träskor i hvardagslag. Dylika skodon användas i öfrigt äfven öfverallt på slätterna och äro om vintern torrare och varmare än de af läder, på samma gång som de äro billigare.

Språket är egendomligt så för uppsvensken som för den skånska slättbon. Den senare känner icke igen drillandet af r, han som sjelf skorrar, båda förvånas öfver den ständiga förvandlingen af å till au och e till ai eller oi. T. ex. Naur blöpölsan kom pau bore, dau vesste ölla, öd nu va da slud mä haila gilled i st. f. när blodkorfven kom på bordet, då visste alla, att nu var det slut med hela gillet. Det är ungefär samma språk som i Småland och

Bleking, men ett helt annat än på slätten. Skogsbon är i afseende på lynne och karaktär mycket olika slättbon, och förr i tiden innan samfärdsmedlen blifvit så bekväma som nu, var denna olikhet än större. Detta ledde ock dem emellan till tvister, af hvilka minnet ännu fortlefver i en mängd mer eller mindre qvicka historier, som så framt de berättas på slättbygden nedsätta skogsbon, eljes tvärtom. Skogsbon är tarfligare född och svagare byggd, här därför icke så stor kroppskraft och uthållighet som slättbon. Men den omvexlande naturen, den skiftande sysselsättningen emellan arbete på jorden, i skogen och med slöjden har gjort hans sinne lifligt och mer emottagligt för intryck, hans uppfattning snabbare. Vid sammandrabbningen mellan slätt- och skogsbor kunde det nog ofta hända att den vige och sluge Göingen hade sin grofbyggde långsamme slättbo under sig, utan att denne rätt visste, hur det tillgått. Men lifligheten kan ock visa sig som obeständighet och det klagas emellanåt öfver opålitlighet, den kan ock öfvergå till en het-sighet, som bryter alla band; brottmålen äro alltid fler inom skogstrakten än på slättlandet. Äfven påminner skogsbor mycket om grannarne i norr och öster.

Hufvudnäringen är här som på slätterna sädesodling och husdjursskötsel, jorden är som nämdt svårhandterlig och jord-månen svag. Det som odlas är hufvudsakligen råg och korn, hafre samt en betydande mängd potatis. Det fins icke någon trakt i vårt land, der potatisodlingen är så ansenlig som här. Man får se potatis skördas på platser, der ögat icke kan upptäcka annat än en stenig ödemark. Orsaken till denna betydande odling är dels den sandiga markens synnerliga lämplighet för detta växtslag, dels den lätta afsättningen till de härvarande många och betydliga bränvins-brännerierna. Denna trakt är nämligen hufvudbygden för vår bränvinsbränning. Här fins en tredjedel af landets brännerier och här tillverkas en tredjedel af dess bränvin. Denna industri, som sålunda återverkar på jordbruket, har äfven ett bestämdt inflytande på husdjursskötseln. Hornboskapen och fåren födas här som vanligt i våra skogstrakter under sommaren på de naturliga betena i

hagarne, der man får se dem gå fritt omkring och får höra pinglandet af skällkons klocka, om vintern med hö och halm inne. Dranken gör det emellertid möjligt att billigt göda kreatur, i synnerhet svin, hvarpå denna trakt är rikare än någon annan i landet. Till jemförelse skall nämnas att här finnes 18 svin på 100 personer, i riket i allmänhet blott 9. Åren 1876—80 forslades också på Kristianstads—Hessleholms jernväg mer kreatur än på någon annan jemförlig bansträcka i riket.

Ehuru landsdelen är en skogsbygd är dess skogshandtering dock icke af någon vigt. Ek- och bokskogarne äro nästan försvunna och äfven barrskogen har man gått illa åt.

På de tider som äro lediga från jordbruket egnar allmogen sig rätt mycket åt slöjd. Den är både väfnads-, trä- och jernslöjd. I nordvestra delen var fordom förfärdigandet af lärft, blångarns- och gröfre bomullsväfnad en lönande näringsgren, men numer skaffar det alltför liten dagspenning; derimot förfärdigas i hela bygden en mängd golfmattor och hästtäckan, och på senare tider har den fattiga befolkningen i ett par socknar vid Rönneådalen slagit sig på tillverkning af mans- och fruntimmershattar af råghalm, och det med god afsättning. Träslöjden är mer betydande och en vigtig inkomstkälla. I hela norra skogsbygden förfärdigas hvarjehanda träarbeten såsom laggkärll, hjul, vagnar, kistor, enklare möbler o. d., korgar, träskor, träskedar, väfskedar, o. s. v. Afsättningen sker dels på marknader här uppe och nere på slätten, dels till handlande i städerna. Den företagsamme Göingen idkar äfven smide af en mängd åkerbruksredskap, i de båda nordligaste socknarne utmed stambanan har nästan hvarje åbo sin smedja. Flera af dessa snickare, vagnmakare och smeder äro ganska skickliga.

Här som på slätten och för öfrigt öfverallt på vår landsbygd förekommer den sed, att allmogen vid tilltagande ålder och tynande krafter öfverlemnar gården åt son eller måg. Denna får då lemna åt medarfvingarne deras andel i arfvet, lösa ut dem som det heter, och åt de gamla ett betingadt lifsunderhåll, det s. k. undantaget eller födorådet.

Här är det nästan mer brukligt än annanstädes, så att ungefär på hvar fjerde gård finnes en undantagsman. Afsigten är dels att ställa det bra för barnen, gifva dem en sjelfständig ställning och göra det lättare för dem att slå sig fram, dels att skaffa sig sjelf en bekväm och trygg ålderdom. Man går öfver till ett långsamt afdöende i st. f. att som fordom göra ända på ett orkeslöst lif. Afsigten må vara god, men bruket har sina svåra olägenheter. Underhållet kan väl gå lätt nog att få ut af barnen, fast det äfven der händer att misshäligheter uppkomma, men går hemmanet öfver i främmande händer blir det ofta mycket illa. Hemmansegaren knappar in på underhållet och grämer sig ändå öfver denna börda, undantagsfolket klagar att dem sker orätt; så uppkommer missämja mellan personer som äro nödda att dagligen se hvarandra, den stegras och följderna visa sig ofta synnerligen beklagliga. Det vore för de gamle mycket bättre, att hemmanet antingen såldes eller utarrenderades, tills de lade sina ögon samman.

Den kanske anseeligaste byn i hela skogsbygden är Broby vid Helgeån. Den är snarlik en liten köping både till bebyggnad och rörelse. Här fins mejeri, bryggeri, garfveri, flere handelsbodas, apotek, läkare, två sparbanker och marknadsplats. Sådana byar ser man sällan på slätten. Dessutom bör nämnas den vackra köpingen Båstad vid norra foten af Hallandsås. Läget är herligt med Laholmsbugten framför, den skarpt uppstigande åsen bakom och den bördiga Laholmsslätten i nordost. Den välbyggda platsen är numer en rätt besökt badort.

Bleking.

Den tre à fyra mil breda landkanten utmed Östersjön österut från Skåne bär ofvanstående namn. Det är en mot hafvet långsamt sluttande, af flere väl utpreglade dalgångar urgröpt gråstensyta, som närmare sjökanten blir splittrad i en mängd kullar, hvilka dels resa sig öfver kustbygdens lermarker, dels uppträda som öar och holmar ute i hafvet. Ännu vid slutet af 1400-talet var landsdelen mycket ödslig uppe mot Smålandsgränsen, och det är först i våra dagar befolkningen deruppe vuxit så mycket, att kyrksocknar kunnat bildas.

Kusten är temligen olika på olika trakter. Längst i vester skjuter en milsbred landremsa, Listerlandet, söderut med en långsluttande och nästan öfri kust. Från Mörrumsåns mynning till landskapets sydöstra hörn är landkanten mycket veckad och längst i öster kantad af en stor skärgård med en bredd af en fjerdingstvå mil. Östra kusten är rak och långsluttande samt besvärad af en mängd grund. Skärgården är bäst utpreglad utanför Karlskrona. Här utanför ligger ett halft dussin rätt stora, skogiga och rikt befolkade öar.

Till seglarens vägledning upplyses farvattnet af fyrrar, de förnämsta på Hanö utanför Lister och på Utklippan i östra kustrandens förlängning. Skären och grunden göra seglingen mången gång farlig, strandningar äro icke sällsynta, ehuru de sällan äro af svårare beskaffenhet.

En kust som denna bör vara temligen hamnrik. Först och främst skall nämnas det väl skyddade djupa vattnet vid Trossö innanför Karlskronaskärgården. Denna hamn anses vara en af de största och bästa i Europa, den användes

ock som vår förnämsta örlogshamn. Vid åmynningarne hafva af ålder funnits hamnplatser, så vid Mienån der Karls-hamn blomstrat upp, vid Ronnebyån och Lyckebyån. Der-jemte finnas ankarplatser i vikarne så på fastlandet som på öarne. Folket har ock af ålder sökt sin näring ur och på djupet och gör så delvis än i dag. På alla de större öarne och mångenstädes på fastlandskusten, särskildt på Lister, finnas rätt betydliga fisklägen, och de åbor, hvilkas egor nå ut till stranden drifva fiske som binäring. Det uppgif-ves att 4 % af befolkningen lifnär sig uteslutande af fiske. Trots sin litenhet — Bleking är det minsta af våra fastlands-landskap — intager det dock i afseende på fiske tredje rum-met i vårt land och kommer näst efter Bohuslän och Skåne. Sillfisket är som vanligt vid våra kuster det mest inbrin-gande. Fångsten finner numera lätt afsättning äfven i Tysk-land, såvida den är väl saltad.

Det är på en 1—1½ mil bred sträcka utmed kusten, i hvad vi kunna kalla Bléking's *kustland*, som befolkningen hufvudsakligen samlat sig. Här fins den bördigare jorden och det blidare klimatet. Här ligga ock 75 % af kyr-korna. Detta kustland är till utseende rätt olika i skilda trakter. I öster är det jemnt, men föga öppet, löfskog täc-ker större delen, jordmånen är skral och sandig. Södra kustlandet bort till Mörrumsån bildar ett område för sig. Marken är ojemn, en mängd små bergplåtår resa sig gan-ska brant till en höjd som tvåvåningshus och mer, och in-nesluta mellan sig flere, 1/8—1/4 mil breda dalar eller små slätter. Jordmånen är i dalarne bördig lera, på backslutt-ningarne ofta stridt rullstensgrus, uppe på plåtåerna sand och grus. All den jemna marken är upptagen af jordbru-cket. Här utbreda sig sädes- och klöfverfält samt utmed vattendragen saftiga ängar. Alla backar kring fälten och alla uppstigande bergklackar äro täckta af lummiga ekdungar och hasselsnår, på det skarpa rullstensgruset af törniga slån-och nyponbuskar; der åarna bilda forsar äro de kantade af fuktiga skuggrika lundar af ask, alm och klibbal, stenarne af ett saftigt grönt mosstäcke. Uppe på plåtåerna kommer man mångenstädes in i en bokskog, som i frodighet täflar

med den skånska. Gårdarne ligga ofta flere tillsammans vid kullarnes fot. Det är just denna trakt, som gifvit Bleking sådant rykte för landskaplig fägring. Det är ock en oändligt behaglig bygd med sina nätta välbyggda gårdar, sina löfskogskransade kullar och åar och sina lundbeströdda präktiga ängar, det hela är nästan som en sannskyldig park. Är det så dertill tiden strax före midsommar, då solstrålarne leka med den fuktiga bokskogens saftiga örter och näktergalen i qvällsstunden jublar i buskarne, då kan ej ens den kalle och hårde värja sig för tjusning. Helt anorlunda är Listerlandet, en flack öppen landsträcka, som skjuter ned en mil mot söder. Det är en äkta Kristianstadsslätt i Bleking. Fasta berget är krita, slätten bär mycket litet skog, något mossmark finner man längs den sandiga kusten, eljes ligger åkerfält vid åkerfält på den bördiga sandmyllan eller leran. Hemman ligger vid hemman utefter vägarne och rätt stora fisklägen vid ett par i söder in-skjutande vikar. Detta är Blekings rikast befolkade bygd.

En eller halfannan mil från kusten har både markens form, växttäcket och odlingen en helt annan karakter. Härfån upp till gränsen har man ett stycke äkta Småland, liksom en bit Skåne i Lister. Befolkningen utmärker ock detta område med namnet Skogarne, vi skola kalla det Blekings *skogsbygd*.

Marken är en grusklädd gråstensyta, urgröpt af några från nordvest till sydost gående dalar, hvilka på en större karta taga sig ut ungefär som regnfåror i sluttande grusmark. Mellan hufvuddalarne äro plåtåerna jemna, endast krusade af små obetydliga knallar, enstaka låga kullar och obetydliga sänkor, växttäcket är mestadels vanlig blandskog af björk och barrträd med underväxt af bärris och en. Tallskogar äro äfven allmänna, men alltid små och unga och marken i dem till stor del täckt med ljung; gamla tallskogar med timmerstammar äro mycket sällsynta, och der sådana ännu finnas, stupar den ena gamla furan efter den andra för timmerhuggarens yxa. Stora sträckor bära intet annat än ett tätt ljungtäcke. I sänkorna ligger en rike-dom af mossar, kärr och småsjöar utan ordning. Många

af småsjöarne äro antingen på väg att förvandlas till mossar eller hafva de hunnit nära slutet af förvandlingen. Detta tillgår sålunda. Vid den lugna stranden uppstår först ett flytande växttäckte af vattenklöfver och neckrosor, på detta fäster sig hvitmossan, de undre bortdöende delarne förvandlas till dy, mossranden växer både i tjocklek och vidd allt längre utåt och bildar ett allt fastare flytande täckte, en s. k. gungfly. Slutligen är hela sjön öfvervuxen, mosstäcket tilltager ständigt i tjocklek, trycker ned de äldre lagren och sänker dem omsider till sjöns botten. Under tiden har ängsullen utbredt sig mer och mer från kanten, mossor samla sig kring dess stånd, multna och bilda ett svart torflager, torfbildningen påskyndas ofta af trädstammar, som fallit ned från stranden, eller af störrar och bråte, som lagts på mossen för att öka dess bärförmåga. Allt som mossen börjar blifva torrare inkräkta björk, al och andra träd dess mark. De förnämsta af dalgångarne äro från vester Mörrums, Ronneby- och Nättrabyåns dalar. Mörrumsdalen är trång och väl utpreglad. Eljes äro de samtliga grunda med någon gång branta, men aldrig höga väggar, och berggrunden är på flere ställen synlig på sjelfva dalbotten. Någon synnerlig betydelse för odlingen hafva de icke. Väl ligga ett par kyrkbyar på ställen, der dalgångar vidga sig, men eljes är det uppe på plåtärna man finner gårdarne och de spridda åkertegarne. Elfvarne hafva ingen betydelse som samfärdsmedel, till drifkraft användas de icke heller i nämnvärd mån, de äro mest bekanta för det laxfiske, som idkas i somliga af dem, särskildt Mörrumsån är sålunda af vigt.

Klimatet är af samma art som det skånska. Äfven i Bleking bär valnötsträdet årligen mogna frukter, äfven här trifves äkta kastanjen och mullbärsträdet, dock endast i kustbygden.

I ett landskap som detta, der den öppna jordens vidd och bördighet är så olika i olika trakter, är folktätheten myckät olika, fast icke så mycket, som man kunnat vänta. På Lister är åkern öfver 40 % af egovidden, i öfriga kustlandet omkring 20 %, i en stor del af skogsbygden blott 9 %. Folktätheten på Lister uppgår till 8,000, i öfriga

kustlandet mellan 4- och 5,000, i skogssocknarne mellan 2,100—3,500 på hvar qvadratmil.

Blekingsborna äro ett vackert folk, högväxta, välbygda och ofta mörklagda. Det ligger ofta något sydländskt i utseendet hos dem, liksom hos den äkta blekingsnaturen; det ligger ock något sydländskt i deras lynne. De äro ett lifligt och känsligt folk. Lifligheten visar sig i snabb uppfattning, beslutsamhet och raskhet i handling, men stundom äro de alldeles för snabba, så att de icke hinna att riktigt tänka sig för. De brusa lätt upp, hafva svårt att tygla sitt lidelsefulla sinne och begå därför stundom handlingar, som icke oförtjent gifvit dem ett fult rykte för råhet och våldsamhet.

Landskapets väsentligaste inkomstkälla är dess jordbruk. Större herregods funnos knappast under den danska tiden, hofveriväsen har aldrig egt rum här, bönderna hafva af ålder varit sjelfegare, mer förr till och med än nu. Sedan landet kom under Sverige hafva herremän köpt och samlat gods; dock är intet dylikt af större betydenhet mer än Johannishus, men detta omfattar med underlydande också icke mindre än inemot 50 mantal. Den vackert byggda, med park och prydliga trädgårdsanläggningar omgifna hufvudgården ligger i en dalgång nordost om Ronneby. Här som annanstädes i våra bygder, der sådant kan med någon fördel ega rum, söker man alltjemt vidga den odlade jorden dels genom vattensänkningar, dels genom brytning af stenbunden mark. Blekingsbon har liksom hans granne, småländingen, stor lust och ihärdighet att arbeta i sten. Här förvandlas också till åker så steniga och oländiga marker, att man annanstädes svårligen skulle anse deras upptagande lönande, knappast möjligt. På kustbygdens bördiga lerjord börja äfven de mindre jordbrukarne använda stor omsorg vid jordens skötsel, och skördarne svara också deremot. Brödsäd har man till öfverflöd och hafre utskeppas. På Lister odlas alldeles som i Kristianstadsbygden särdeles mycket potates på grund af den i vestra Bleking starkt uppdrifna bränvinsbränningen. I skogsbygden står man qvar på gammaldags ståndpunkt. Man håller fortfarande fast vid sitt treskifte, detta därför att matjorden är så grund och alfven

så oduglig, att hvarken klöfver eller gräs kunna odlas med fördel. Fodret hemtar man från naturliga slåtterängar i skogsbackar eller mossar och det är därför mindre kraftigt. Akerlapparna ligga spridda inne i skogen eller på ljungmarkerna, stenbundna och oregelbundna. Dikning, gödning och plöjning skötas än i dag så som före landtbruksskolornas tid. Icke nog dermed, till och med svedjebruket är ännu allmänt. Det användes dock hufvudsakligen af en klass jordbrukare, till hvilka man knappast finner någon motsvarighet i andra trakter. Blekingsbon eftersträfvat framför allt sjelfständighet och är nöjd, blott han kan skaffa sig eget tak och egen åker, takåsen må till en början vara hur låg som helst och åkern se ut som ett stenröse. Några plommonträd, ett par äppelträd, en rad krusbärsbuskar och en vallmosäng vid stuguknuten föreställa trädgård, här och der omkring sitt hem rödjer nyodlaren små åkerlappar för potates och råg. Ofta går det skralt, och det händer icke sällan att ett dylikt nybygge efter några år blir öfvergifvet, och skogen eller ljungen får vandra in på de forna tegarne. Stundom blir det dock småningom en gård af. I denna bygd täcker skörden svårligen behovet.

Husdjursskötseln står ännu tillbaka, ehuru man jemt arbetar framåt, i synnerhet i närheten af städerna, der det är lätt att till lönande pris få afsättning för mjölken. I allmänhet skötes denna näringsgren betydligt bättre i sydöstra kustbygden än annanstädes, sannolikt på grund af närheten till Karlskrona.

Skogshandteringen är icke af någon vikt. Industrien är i och för sig icke så obetydlig, ehuru den visst icke intager något framstående rum i landet. Främst står bränvinsbränningen. 1880 fanns här $\frac{1}{8}$ af landets samtliga brännerier; som bränvinsbygd kommer detta landskap och särskildt dess vestra del näst efter Kristianstadstrakten i Skåne. Hufvudorten för denna handtering är och blir alltmera Karlshamn. Det är jemte Sölvesborg nederlagsplatsen och torde äfven blifva den utan jämförelse viktigaste tillverkningsorten, sedan de storartade Smithska anläggningarne derstädes kommit till stånd. Derefter kommer en temligen spridd och

obetydlig jernhandtering samt några tobaksfabriker. Bekant är Strömme stora bomullsspinneri i närheten af Karlshamn, af stort intresse och vikt äro skeppsvarfven i Karlskrona och Karlshamn.

Goda landsvägar finnas såväl utefter kusten som från städerna uppåt landet. Genom Karlshamns—Vislanda, Karlskrona—Emmaboda och Sölvesborg—Kristianstads jernvägar finnas dessutom bekväma och billiga kommunikationer ut till utförsplatserna. Utmed kusten eger liflig sjösamfärdslum dels genom segelbåtar, dels med ångbåtar och ångslupar; de stora stockholmsångarne besöka alla städerna.

Medelpunkterna för handeln äro Karlskrona för östra delen och Karlshamn för den vestra samt, men i mindre omfattning, Ronneby för midten. Sölvesborg och köpingen Kristianopel äro af mindre betydelse.

Karlskrona ligger på Trossön och några mindre holmar ute i skärgården, dock på ringa afstånd från fasta landet, med hvilket det står i förbindelse genom broar. Trots den kuperade marken och det begränsade området är staden regelbundet och väl byggd samt har till och med att bjuda på en större plats, Amiralitetsslätten, och en promenadpark. Handeln är icke så obetydlig med utförsel af hafre, trä och något litet bränvin samt en rätt betydande införsel af hvarjehanda kolonialvaror. Stadens väsentligaste betydelse ligger dock deri, att den är hufvudstation för var örlogsflotta. Detta har gifvit anledning till uppförande af en mängd storartade och dyrbara anläggningar ute på örlogsvarfvet och är för staden af vikt som en källa till handels- och handtverksförtjenst. För större fartyg fins blott en inseglingsväg mellan två af skärgårdens större öar, Aspö och Tjurkö, och vid den senare ligger den starka fästningen Kungsholmen att beherska inloppet. Det är den ypperliga hamnen, som gifvit anledning till stadens uppkomst, och Karl den elftes herskarvilja som trollat fram det hela. Med sina 20,000 invånare hör den numera till våra större orter.

Den för våra förhållanden heller icke obetydliga lifliga handelsstaden Karlshamn ligger synnerligen vackert vid

Mienåns utlopp. Bakom staden uppför ån kommer man till den lilla landskapsperlan Asarumsdalen, söderut breder sig det vida blå hafvet. Staden är regelbundet och prydligt byggd. Den utför mycket bränvin samt något hafre och trävaror och inför som vanligt en del kolonialartiklar, idkar derjemte betydande fraktfart. Stället var af ålder känt som god hamn och långt innan stadens grundläggning under Karl XI:s förmyndare fans här en handels- och sjöfartsplats.

Halfannan fjerdingväg ofvan Ronnebyåns mynning ligger det vidtbekanta Ronneby i en härlig natur. Staden är vacker och välbyggd med liflig rörelse, den lider dock af den olägenheten, att ån är segelbar dit upp blott för smärre fartyg. Derför fins hamn vid utloppet. Ett stycke söderut ligger Ronneby helsobrunn med det mest jernhaltiga vatten i hela vårt land. Här fins storartade parkanläggningar, vacker brunnssalong och flere nätta villor för brunnsgäster. Sölvesborg ligger i landskapets vestkant vid en vik af Östersjön. Dess enkla, något ålderdomliga yttre väcker just intet intresse. Den är dock eller har åtminstone varit vår förnämsta utförsort för bränvin. 1880 utfördes härifrån mer än hälften af allt hvad riket hade att utskeppa af denna vara. Närmast, men på långt afstånd kommo Malmö, Kristianstad och Karlshamn, våra tre andra bränvinshamnar. Dessutom sänder man härifrån saltad sill. Orten är Blekinges äldsta stad och har vuxit upp kring det närbelägna Sölvesborgs slott.

Halland.

Halland är ett långsträckt smalt kustland utmed Kattegat, skildt från Skåne genom den brant uppstigande Hallandsås, från Småland och Vestergötland genom trakter, som ännu äro mycket glest bebodda och som fordom voro ödemarker.

Kusten ända från Hallandsås upp till Varberg ligger öppen för hafsvindarne utan skydd af några utanför uppstickande holmar eller öar och är långgrund och sandig hela vägen uteder, men i all synnerhet upp till Halmstad. De från hafvet uppkastade sandmassorna hafva här liksom på sina ställen i Skåne ungefär tre fjerdingväg utmed kusten utanför Laholm samlat sig till klitter, rent af tvungit Lagaån att göra en skarp krök åt norr för att komma ut i hafvet och uppgrundat den så, att man måst genom muddring göra den farbar för åtminstone smärre fartyg, på det den gamla staden icke skulle blifva alldeles stängd från hafvet. Annanstädes ligger sanden i vida fält, der den förr i tiden yrde för vinden liksom torr snö och derifrån den utbreddes sig allt mer inåt land. Nu äro både klitterna och sandfälten genom ihärdiga ansträngningar förvandlade till en med tall och löfskog bevuxen mark eller sädesbärande fält. Denna tillsandning har egt rum i historisk tid, ty ännu på 1200-talet fans skog ända ner till kusten och det var först efter dess borthuggande, som flygsanden började samlas och utbreda sig. Man har således här som på andra ställen fått gå en underlig kräftgång, först hugga ner skogen för att få åker, sedan åter plantera för att skydda de upptagna odlingarne. Innanför sandfälten ligga i Laholmstrakten några små vattensamlingar, norr och söder

om Falkenberg har väl förhållandet varit det samma, men nu finnas der stora torfmossar, alldeles som vi sågo i Skåne.

Ofvanför Varberg upp till Hisingen är kustranden vec-kad af en del temligen djupa fjärdar, bland hvilka den rakt norrut inskjutande Kongsbackafjärden är den förnämsta. Äfven vid denna fjärd har samma historia inträffat som nere vid Lagan. Den lilla å, vid hvilken Kongsbacka ligger, stängdes nästan alldeles af en sandrefvel, som drefs upp af hafvet under 1600- och 1700-talen, så att man i vårt århundrade måste genomskära den, för att få vattenväg ut i Kattegat. Fjärdarna äro kantade af holmar och öar, hvarigenom vattnet innanför blir skyddadt för vindar och vågsvall och således i allmänhet lämpligt till ankarplatser.

Denna kust är såväl i sin sydliga långgrunda som i sin nordliga klippfyllda del temligen farlig för seglarer och årligen förlisa här en del fartyg, dock gå lyckligtvis sällan några menniskolif förlorade.

Ända upp till Varberg finnas af naturliga skäl intet annat än konstgjorda hamnar. Vid Halmstad och Falkenberg har man anskaffat dylika i de vid dessa städer utflytande åarne, men såväl sjelfva tilläggsplatsen som inseglingen måste genom muddring hållas vid behöfligt djup. Sammalunda är förhållandet uppe vid Kongsbacka. Från och med Varberg blir kusten derimot rik på naturliga hamnplatser, af hvilka man ock vetat begagna sig; den bästa af alla är Varberg sjelf. Hafvet går här in med en djup bugt och utanför ligger en större ö, som dämpar sjögången.

Utmed hela kusten ligger en rad af fisklägen och de allra flesta af de byar, hvilkas mark når ut till hafvet, idka fiske. Det är obetydligast söder om Halmstad, stiger mellan Halmstad och Falkenberg för att nå sin höjdpunkt mellan Falkenberg och Varberg. Föremål för fiskfänget äro först och främst torsk- och flundrearter, derjemte sill och äfven något hummer. Det förnämsta af fisklägena är Träslöf, en half mil söder om Varberg. Kusten bugtar sig och bildar här en grund vik, på dess sydkant ligga flera rader fiskarstugor med sina bodar och båtar nere vid stranden.

Ett par mil norr om Varberg på hafssidan af Kongsbackafjärden skjuter den rikt befolkade Onsalahalfön ner till hafvet. Här finnas flere djupa hamnar kring kusten. De i allmänhet välbygda hemmanen tillhöra personer som varit eller äro sjömän, och alldeles som i nordvestra Skåne träder fiskerihandteringen tillbaka härstädes för en mer säker och lönande fraktfart. Utanför halföns midt ligger den utmärkt vackra Särö alldeles invid fasta landet. Med sina lummiga lundar bildar den en verklig oas på den i öfrigt kala kusten, och den mängd vackra sommarvillor, som för-mögna Göteborgsbor här låtit uppbygga, gifver den ett än mer prydligt utseende. Ön är en af vestkustens mera besökta badorter. .

Från Hallandsås upp till Viskan utbreda sig utmed kusten jemna, öppna, temligen tätt befolkade trakter, de halländska *slättbygderna*. Upp till Nissan är denna slättmark en eller halfannan mil bred, småkullig, men nästan utan gråstensberg och påminner till sitt utseende mycket om Skånes västra slätt. Ur vackra parker resa sig flere ståtliga herresäten, välbyggda bondhemman ligga spridda här och der, och öfverallt ser man välskötta, bördiga åkertegar. Trakten mellan Nissan och Ätran ter sig annorlunda. Flera stora, branta, vanligen nakna gråstensberg höja sig öfver den jemna marken. På flera ställen, så mellan bergen som vid slättens innerkant, förekomma lummiga löfskogs-lundar och denna vexling mellan berg, lundar och åker-fält samt rinnande vatten har gifvit vissa trakter rykte för att vara de täckaste i landskapet. Från Ätran upp emot Viskan möter man återigen andra vyer. Trakten är flack, nästan trädlös, ful och enformig, det är blott smärre enstaka gråstenskullar som sticka upp ur jordtäcket. Men den är rikt befolkad. Utmed landsvägen från Falkenberg till Varberg ligger hemman vid hemman, åker vid åker och nere vid kusten stora fisklägen. Såväl åt norr som öster resa sig kala gråstensberg, brant och ogästvänligt som väldiga fästningsmurar. Jordmånen är öfverallt en temligen sandig lera, som i sig sjelf är föga gifvande, men under den ligger mergel och genom att upptaga och utbreda den

på åkerfälten har man lyckats förbättra dem anseeligt, så att de blifvit jemförelsevis väl bärande. Klimatet är ungefär detsamma här som i Skåne med tidig, ombytlig vår, ljum sommar, dimmig och stormig höst och en vinter som sällan skänker något varaktigt slädföre.

Till landskapets slättbygder kan man ock räkna kust-randen vid Kongsbackafjärdens inlandskant. På den jemna, öppna marken höja sig brant en del nakna gråstensberg, hvilka under sommartiden taga sig dess mer ödsliga ut, som den utmärkt bördiga slättjorden då är klädd med ett välsignelserikt växttäckte. Hemman ligger vid hemman vid bergens fot och åkrarne sträcka sig ut öfver dalarne.

De öfriga, norra och östra delarne af landskapet hafva ett mycket ofruktbart utseende. Det är en nästan sammanhängande gråstensmassa som stiger temligen brant 50—200 fot upp ur slättmarken. Der uppe ser man vida ljungfält eller ock nakna gråstenen, endast mer sällan utgöres växttäcktet af gles barrskog. I sänkorna finnes en rikedom af småsjöar och mossar. Det är ytterst ödsligt häruppe. Man kan vandra långa sträckor utan att få se annat än dessa ljungmarker och stenrader, då och då kan man påträffa ett par smålägenheter i en sänka. Dessa kala halländska ljunghedar äro mycket omtalade. Att bergsträckan fordom varit skogbevuxen är visst, därför att man jemt och samt påträffar grofva timmerträd nere i torfmossarne. Allmogen påstår visserligen, att den nuvarande ödsligheten uppkommit under ofreder. Svenskar och Danskar skulle i gangna tider gjort allt, för att gränsen mellan rikena måtte blifva en ödemark. Det anses dock sannolikare att skoglösheten till stor del åtminstone uppkommit genom oförnuftigt svedjande. Detta tillgick i gamla dar sålunda. Ena året qvistades skogen från marken uppåt så högt som en karl, året derpå nedhöggs den och fick ligga och torka sommaren öfver, ändtligen itändes den mot vädret och brändes af, då alla qvistar och grenar uppbrunno och mossan förbrändes in till alfven samt alla stenar lågo nakna. I den sålunda gödslade jorden såddes råg och den bar ypperlig skörd, derefter användes sveden till betesmark,

men snart begynte ljungen taga öfverhand på den sandiga marken, på andra ställen blåste det tunna grustäcket bort och sten- och ljungöknen var färdig. Man har trott, och det är mycket som tyder derpå, att ett dylikt skogsödande i stor skala skulle hafva ett ogynnsamt inflytande på en trakts klimat. Klimatet har två hufvudsidor, dels värme-, dels nederbördsförhållandena. Hvad värmeförhållandena angår, är det visadt att skogens inflytande dervid är obetydligt eller intet. Då skogen är närbelägen skyddar den visserligen för hårda och kalla vindar, men skadar å andra sidan dels genom att medels sin skugga undanhålla behöflig solvärme, dels genom att på grund af sin starka utstrålning nedsätta värmen under klara nätter och dermed underlätta nattfroster, på längre afstånd har skogen intet inflytande alls. I fråga om regnförhållandena är ännu ingen undersökning hos oss anställd, men att döma efter hvad man erfarit annanstädes, skulle skogsödet göra att regn blir sällsyntare och att, då det kommer, det faller i störtskurar, hvarför jorden hvarken vattnas så jemnt eller så sakta som i skogiga trakter och ur denna synpunkt skulle skogens nedhuggning vara skadlig icke blott för öppna platser i skogen utan ock för grannejderna. Skadligt måste i alla händelser skogsödet vara på all mark som är oduglig för jordbruk. Nedhugges skogen der, utan att man sörjer för dess återuppväxt, är marken icke tjenlig till annat än magert får- och getbete, såvida gruset icke blåser bort, då den, förstås, blir alldeles gagnlös, hvarimot man eljes kunnat hafva ett kapital, af hvilket man årligen kunnat taga en skälig ränta.

Bergmassan är urgröpt af en mängd flatbottnade dalgångar, ja, vid öfvergången till slätten är den till den gradsplittrad, att de särskilda Bergbitarne på kartan taga sig ut nästan som stenarne i en gatläggning. I dessa sänkor mellan bergen ligga här och der de enstaka gårdarne eller en mindre by, omgifven af några åkertegar. Uppe på de vidsträckta bergsmarkerna har hvarje by eller gård betydliga områden, som af gammalt hedras med benämningen skog och som lemna ett tunnt och magert sommarbete åt får och några

getter. Jordmånen uppe på plåtåerna och i de två sydliga hufvuddalarne är sand och grus, i de båda nordliga och ofvanför Viskan blir den bättre.

Hufvuddalarne äro de, i hvilka Hallands fyra hufvudåar, Lagan, Nissan, Ätran och Viskan framflyta, hvartill derjemte kommer den vattenfyllda Lygnernsdalen.

Åarne äro i sitt öfre lopp forsande och två af dem, Lagan och Ätran, bilda vid sin utgång på slättlandet ståtliga vattenfall, den förra den mycket besökta Kasseforsen, en half mil öster om Laholm, den senare Yngreforsen halfannan mil från Falkenberg. Närmare sitt utlopp blifva de alla ståtliga elfvar, på bräddarne bevuxna med täcka alar, aspar och björkar. Som samfärdsmedel är ingen af dem betydelsefull, till drifkraft har man heller icke i detta landskap dragit något gagn af deras vatten utom vid klädesfabriken Slottsmöllan vid Halmstad; det förnämsta gagn de göra befolkningen är att de lemna tillfälle till ett temligen lönande laxfiske, som drifves förnämligast i Ätran ofvanför Falkenberg, derifrån den mesta s. k. Halmstadslaxen kommer ut i handeln. Sjön Lygnern tillhör Halland blott med sin nedre del. Nära två mil lång och genomgående halfannan fjerdingstvå bred, med jemn botten, är den märkvärdig egentligen blott därför, att dess uppkomstsätt är så genomskinligt. Vid dess nedersta ända sträcker sig en hög grusvall tvärs öfver dalen, hvars botten täckes af sjöns vatten. Det är alldeles påtagligt denna grusvall som uppdämt dalen, derigenom har vattnet samlat sig och stigit, tills det fick tillfälle att rinna öfver kanten i vester, der en liten bidal mynnar ut i hufvuddalen. Genomskures grusvallen, skulle en stor del af sjön snart vara urtappad.

Det är tydligt, att befolkningen skall hopa sig helt olika i olika trakter af landskapet, mest i slättbygderna, minst i den s. k. skogsbygden, emedan vidden af den till odling dugliga jorden i det förra området är mycket större än på det senare och jordmånens beskaffenhet på slätterna ojemförligt bättre. Då folkmängdstätheten på slätterna vexlar mellan 3- och 7,000 på hvar kvadratmil når den

i skogsbygdssocknarne på sin höjd 2,000 och håller sig ofta omkring 1,000.

Folket hemtar sitt uppehålle af sädesodling och husdjursskötsel; på Laholmsslätten söder om Nissan, der en mängd herregårdar finnas, är jorden liksom på de skånska slätterna föremål för synnerligen god skötsel; den täckdikas, merglas och förses med konstgödsel här som der och visar äfven sin tacksamhet genom riklig afkastning. På de öfriga slätterna sträfvar man långsamt framåt mot samma mål, men ännu är mycket att göra. Skogsbygden med sin fattiga och mindre insigtsfulla befolkning står ännu långt tillbaka. Hvad resultatet af sädesodlingen angår, utföres väl årligen en del brödsäd, råg, korn och hvete, men något mer införes. Af detta går dock en del till angränsande landskap, så att Halland torde numer kunna brödföda sig sjelf, ehuru det påstås motsatsen. I alla händelser lemna slätterna öfverskott, då derimot skogsbygden kanske måste köpa. Hafre odlas derimot i mängd, landskapet är den bygd i vårt land der detta sädesslag skördas jemförelsevis mest; också utföras stora mängder från Halmstad och Varberg, då derimot intet införes; hafreodlingen är således det viktigaste medel för jordbrukaren att förskaffa sig hvad han kan behöfva köpa.

Halland är en af våra boskapsrikare trakter i fråga om nötkreatur och får. Man lägger numer mycken vikt vid ladugården. Mejerier finnas på alla större gårdar och äfven hos flere af allmogen, bönderna¹ börja ock slå sig tillsammans om bymejerier. För inhemtande af behöflig kunskap fins en länsmejerska att tillgå för dem som önska det. Icke så obetydligt både boskap och smör forslas till Danmark och Göteborg, att derifrån befordras vidare till England eller Norge. Ullen tillgodogöres mestadels vid hemslöjden.

Bränsle får Halländingen från de många torfmossarne; dessutom inköpes årligen en myckenhet stenkol. Byggnadsmaterialet är väl ännu mest trä, men på slätterna börjar man allt mer använda tegel.

Skogen är det, som nämnt, icke mycket med. Väl

är nära tre fjerdedelar af landskapets egovidd utmark, men den allra största delen deraf utgöres af kala berg och ljungmarker, så att knappast en femtedel är skogbärande, den minsta del som någonstades i riket förekommer. Det fins heller icke något timmer till afsalu, man får tvärt om köpa byggnadsvirke från Småland; det enda som numer kan utskeppas är något björk och bokved.

I skogsbygden, der jordbruksafkastningen är temligen skral och der ingen skogshandtering kan lemna någon arbetsförtjenst, har allmogen af gammalt sökt skaffa sig någon förtjenst genom hemslöjd. Den är företrädesvis väfnadslöjd. Norr om Viskan drifves en rätt betydande lin- och blångarnsväfnad, mellan Viskan och Nissan sysslar allmogen med väfnad af vadmal, golfmattor och hästtäckan, på slätten söder om Laholm och äfven i staden sjelf förekommer af gammalt stickning af tröjor och strumpor samt äfven väfning af vadmal och täcken. För en del år sedan fick man sällan se Hallandsqvinnan i denna bygd utan sticktyg, ej ens på landsvägen eller vid folksamlingar såsom vid marknader och auktioner. Derjemte förekommer äfven träslöjd af mera enkelt slag vid sydgränsen, der laggkärll tillverkas liksom i angränsande delar af Skåne och Småland, af mer fulländad art i nordligaste delen, der Lindome socken är mycket bekant för sin tillverkning af goda möbler, hvilka afsättas i Göteborg.

Norr om Nissan är jorden nästan uteslutande i allmogens händer, sydligare förekommer en del herregods. På slätterna äro gårdarna vanligen kringbyggda liksom i Skåne och omgifna af trädgårdar. Äfven i skogsbygden användes ofta samma byggnadssätt, men trädgårdar finnas sällan, endast en liten täppa, der man odlar några köksaker och der vid stugväggen stå några ringblommor, en buske åbrodd eller lavendel och på torftaket något taklök. I skogsbygden och norra Halland användas icke jernkaminer som i Skåne och Sydhalland, utan som vanligt i vårt land öppna spisar.

Jorden skötes här som i Skåne dels af sjelfegare, dels af jordtorpare med hjälp af tjenstefolk och backstugu-

sittare. Den halländske slättbonden visar samma sträfvande som den skånske att komma i jemnbredd med herremannaklassen.

Ännu för en mansålder sedan ansåg man sig kunna påpeka en bestämd skiljaktighet i folklynne på olika trakter i landskapet. I södra delen, söder om Nissan, der de många stora herregodsens ligga, voro bönderna fordom till större delen hofveribönder. Från barndomen vana vid godtycklig behandling af godsherren och hans förvaltare, tvungna att vara dem lydiga och att utan gensägelse mottaga deras tillrättavisningar, äfven handgripliga, fingo de i hela sitt sätt att uppträda en undfallenhet och en försagdhet som var märkbar långa tider, sedan hofverihemmanen blifvit arrendegårdar. I mellersta Halland, der befolkningen af ålder varit sjelfegande, möter man samma karaktersdrag som hos den skånske slättbön. Bonden har blifvit van att lita på sig sjelf, att hafva sig sjelf att tacka för sin burgenhet eller sitt armod, att fritt uttala sin mening på socken- eller kommunalstämmen. Detta oberoende har gjort honom till en man för sig, en man med sjelfkänsla. Kustbefolkningen i landskapets norra del har förr haft ett fult rykte för obändighet och öfversitteri. Det skulle haft sin grund äfven här i yttre omständigheter. De flesta häruppe tillbragte sin ungdom på sjön, fingo slås med storm och oväder, fingo tagas med menniskor af hvarjehanda slag och se så mycket mer än landkrabborna. De, som sjöfolk i allmänhet, fingo något hurtigt och oförväget i sitt sätt, men på landbacken öfvergick denna hurtighet ofta till stridslystnad och öfversitteri. Alla dessa olikheter höra dock numer till de ting som varit. Skogsbon ter sig dock annorlunda än de andre. Hans lif har varit en oafslätlig kamp mot en mager natur, han har icke haft tillfälle att vidga sin blick för världen omkring sig. Derför hvilar än i dag något ålderdomligt öfver honom. Han får vara ytterligt njugg och sparsam så i föda som i dräkt. Kornbröd, välning, gröt med dopp eller sur mjölk, potates, sill och strömming samt i helgdagslag en bit fläsk eller kött utgjorde för några år sedan och väl än den stående matordningen.

Kläderna äro hemväfda. Åkerbruksredskapen äro ännu af enkelt slag och jordbrukssättet som nämndt gammaldags. Spara och lefva enkelt är en dygd, men omtanken om ens bergning kan också gå för långt. Att tillkalla läkare faller sällan skogsbon in, det är för dyrt och man har ju huskurer; sker det ändå omsider, är det ofta för sent. Giftermålen äro i regeln bestämda af förmögenheten. I tvistemål med sina grannar sökte man förr och väl gerna ännu skaffa sig sjelf rätt med våld eller list, hvilket kunnat leda till ständig oenighet mellan grannar och grannsocknar. Ofta kunde det gå vildt till och Knifvahäringarnes bygd mellan Viskan och Lygnern är särskildt beryktad i detta hänseende. För trettio à fyrtio år sedan fans der knappt någon vuxen mansperson utan ett eller flere ärr efter knifhugg i ansigtet. Hela denna sjelfhämndssed är en qvarlefva från gamla dagar, då lagens arm ännu icke blifvit känd och respekterad. Mer än på slätten qvarlefva ock minnen från gammaldags tid. Detta visar sig i en del bruk som iakttagas vid födelse och dödsfall. Att lägga stål i det nyfödda barnets linda och att strö linfrö efter likfärden, äro bruk som kunna nämnas som exempel. Äfven i dessa aflägsna bygder börjar dock dylikt försvinna för nyare tiders bättre insigt.

Trots allt arbete och all sparsamhet har det dock varit bygden svårt att nära sina barn. Förr var det derför brukligt att unga bondsöner hvarje höst gjorde en utvandring till Skåne, der de genom tröskning och annat arbete förskaffade sig uppehälle och en besparing i spanmål, den de hemförde till sin magra hemort. Detta har upphört. Derimot förekomma utvandringar dels för beständigt till Amerika, dels för att vinna tillfällig arbetsförtjenst till Danmark och Tyskland, här som i Bleking och Småland.

Som ett exempel på herregårdar i landskapets herregårdsbygd är det skäl att fästa sig vid Skottorp. Detta vackra herresäte ligger vid en å nära foten af Hallandsås, är synnerligen präktigt byggt och omgifvet af vackra planteringar. Dess jordområde är ansevärt och den delen som ligger under eget bruk blef under den förre egaren, den

om sitt landskaps framåtskridande i många hänseenden synnerligen nitiske ryttmästaren P. v. Möller, ett verkligt mönsterjordbruk för Hallands befolkning.

Landskapets industriella verksamhet är obetydlig. Vid åarne finnas några sågverk som bearbeta timmar från Vestergötland och Småland och några bränvinsbrännerier i Laholmstrakten, men ingendera näringen är af vigt. Uppe vid Göteborgs länsgräns ligger det stora bomullsspinneriet Anderslöf i Lindome socken, tillhörigt kapitalister i Göteborg och snarast ett bihang till den stadens stora industriområde. I Halland är Halmstad med omnejd industriens medelpunkt. Utanför staden ligger Slottsmöllans storartade klädesfabrik och inne i staden flere industriella anläggningar, deribland två ölbryggerier. Samfärdsmedeln äro numera goda. På slätten var det länge nästan samma elände här som i Skåne, och i skogsbygden var det så skralt, att presten ännu i mannaminne somligstädes föredrog att rida i socknebud framför att sätta på spel lif och lemnar på den oländiga vägen. Nu fins det goda både lands- och byvägar. Dessutom börjar Halland blifva väl försedt med jernvägar. Öfver slättbygderna går en kustbana berörande alla städerna upp till Varberg och skall med snaraste fortsättas upp till Göteborg, dessutom står Halmstad i förbindelse med det inre af Småland genom jernvägen upp till Nässjö samt Varberg med Borås och Vestgötajernvägsnätet. Dessutom fins ångbåtssamfärdsel utmed kusten. Hufvudpunkterna för landskapets handel är städerna Halmstad i söder och Varberg i norr, af mindre betydelse äro de öfriga tre små stadskommunerna Laholm, Falkenberg och Kongsbacka.

Alla ligga de med undantag af Varberg vid åar vid eller i närheten af deras utlopp i hafvet. Om deras uppkomst är intet till fylles bekant. De äro allesammans gamla, kända från den tidigare medeltiden.

Halmstad reser sig vackert vid Nissan i en kuperad, rikt löfskogsklädd trakt. Den är regelbundet byggd, och de många planteringarne, af hvilka Tivoliparken vid elfven är den vackraste, gifva den ett visst landtligt behag. De goda jernvägskommunikationerna, den lifliga ångbåtssam-

färdseln och förbättringen af stadens hamn hafva gjort staden till en vigtig handelsplats. Den är hufvudort icke blott för Sydhallands rörelse, utan ock handelsplatsen för stora sträckor af vestra och södra Småland. Ull och kolonialvaror, bomull, socker, kaffe, te o. s. v., införas, hafre från Halland och trä från Smålands och Hallands sågverk komma till utskeppning. Industrien är heller icke obetydlig. Ungefär en tiondel af stadens befolkning är fabriksarbetare. Staden är dessutom säte för länets förvaltning.

Varberg ligger vid utkanten af den fula norra slätten, ett stycke söder om Viskans utlopp, och har sannolikt hamnen att tacka för sin tillvaro. Med sina många planteringar gör den ett behagligt intryck och är bekant som en af västkustens förnämsta badorter. Den märkligaste byggnaden är den gamla fästningen, som är ett af våra största fängelser. Den ligger på en höjd alldeles invid hafvet, synes från alla håll långt ut öfver Kattegat och har i forna dagar varit skådeplats för många märkliga tilldragelser. Förr vandrade i slottets salar Nordens högste män, nu sitta i dess celler landets djupast sjunkna barn.

De öfriga tre städerna lefva af landthandel och jordbruk, Falkenberg och Kongsbacka idka dessutom något sjöfart. Alla hafva de ett obetydligt, landtligt utseende ungefär som större byar.

Göteborgsområdet.

Hit räkna vi den flik, hvarmed Vestergötland skjuter ut till Kattegat mellan Bohuslän och Halland, ett område af ringa vidd, blott 4 qvadratmil, men tätt befolkadt och af stor vigt med afseende på sitt näringslif. Närmare bestämdt är det Göteborgs läns del af Vestergötland.

Landstycket har alldeles samma utseende som norra Halland. Kusten är inskuren af flere vikar och kantad af en rikt befolkad skärgård. På öarne ligga i sänkorna mellan de kala berghällarne flere fiskarbyar. Fastlandet är ute vid hafvet ojemnt af små nakna gråstenskullar och bördiga sänkor mellan dem. Äfven här ligger den ena husflocken efter den andra vid hållarnes fot, och åkertegar breda ut sig öfver dällderna. Längre inåt blir landet högre, kullarne samla sig till ofruktbara, temligen skogiga platåer, skilda genom väl utpreglade dalar. De förnämsta af dessa äro den just vid platålandets kant i norr och söder gående vigtiga Mölndalsådalen och den från Vestergötland inkommande bördiga och industririka Säfvedalen.

Befolkningstätheten är på kustremsan mycket stor ända till 8,400, på platålandet sjunker den ansevärt och går icke högre än till 3,700 på hvar qvadratmil, men det är vackert så. Folkets inkomstkälla är i öfvervägande grad fabriksarbete och slöjd i det inre och fiske ute vid hafvet, jordbruket skaffar uppehälle åt den fåtaligare delen. Det är som fabriksdistrikt bygden har sin förnämsta vigt.

Sjelfva hjertat i trakten, den ort som skänkt och skänker lif och rörelse åt det hela, är staden Göteborg, södra Sveriges förnämsta plats.

På vestgötastranden af Göta elf har sedan urminnes

tider legat en handelsplats, Lödöse. Under hedentid och långt in under medeltiden låg den efter de dagarnes skick högt uppe vid elfven på den plats, der nu Lilla Edet står. Elfven grundades upp, fartygen blefvo mer djupgående och kusten mindre oroad af roflystne sjöröfvare, allt manade att flytta staden närmare elfvens mynning, och så skedde äfven under Karl Knutsson eller Sten Sture den äldre. Handelsplatsen fick nu namnet Nya Lösöse. Tiderna voro oroliga och staden hade vexlande läge och skiftande öden, ända tills Gustaf II Adolf anlade den på den plats, der den nu står. Då fick den namnet Göteborg. Under de upprepade fejderna med Danskarne gjorde dessa våra sydliga grannar åtskilliga försök att förstöra denna Sveriges handelsplats. Så länge Danmark innehade hela kustlandet utmed Kattegat med undantag af denna lilla bit, var orten den enda punkt, öfver hvilken vårt land kunde få sina utländska varor utan att behöfva frakta dem genom Öresund och der betala den dryga tullen. Tullen var en vigtig inkomst för Danmark och en dryg utgift för Sverige, deraf de ideliga fejderna om denna handelsplats och det fäste, Elfsborg, som skulle utgöra dess skydd. Det nya Göteborg uppblomstrade hastigt, mest genom en mängd inflyttade handelsvana Holländare. Det var dock i synnerhet under Frihetstiden, då den var säte för ett ostindiskt handelskompani och då sillfisket ute i skärgården hade en af sina blomstringsperioder, samt sedermera under Napoleons krig i början af detta århundrade, som företagsamma köpmän härstädes på indräktig handel samlade stora rikedomar och gjorde staden till hvad den är, vår rikaste och förnämsta handelsort.

Staden utbreder sig längs Göta elf utmed dess södra strand ett litet stycke från utloppet. Seglar man uppför elfven, synes på en holme till venster i mynningen Nya Elfsborg, anlagdt i midten af 1600-talet till ett värn för staden, men sedermera utdömdt och nu en plats för badanstalt och sommarbostäder. Staden börjar strax. Till höger ser man en hussamling mellan de kala strandklipporna, det är Nya Varfvet, station för skärgårdsartilleriet; snart

far man förbi den långa smala stadsdelen Majorna och kan då kasta en blick bort på Hisingen, der Lindholmens storartade mekaniska verkstad reser sig bland en krans arbetareboningar. På andra sidan Majorna breder husmassan sig längre inåt land. I början är det förstäderna Haga och fabriksområdet Annedal som man ser, derpå går en kanal inåt och öster om den höjer sig den egentliga staden, berömd som den mest regelbundna och bäst byggda husamling i vårt land. Längre borta mot Mölndalsån synes förstaden Stampen, och längst borta i öster vid Säfveån ligger den s. k. Gamla staden, inbäddad i rik grönska. Den egentliga staden är genomdragen af kanaler. Tvärs öfver går den s. k. stora Hamnkanalen med den förnämsta gatan, stora Hamngatan, å ömse sidor; från norr till söder tvenne mindre, men rätt breda kanaler, Östra och Vestra hamnen, hvardera med sin gata, goda kajer och präktiga stenbroar. Utefter elfven är stadens egentliga hamnplats, Skeppsbron, med sina hundratals seglare från verdens alla kanter, en formlig skog af master och ångbåtsskorstenar. Derute är ett lif och en rörelse som tyder på en storartad varuforsling och handel. Söder om staden vandrar man genom vackra parkanläggningar, och främlingen uraktlåter icke gerna att här besöka Lorensberg, Göteborgarnes Hasselbacken.

Handelsläget är alldeles ypperligt. Genom vestra stambanan har staden beqväm samfärdsled inåt det hafrerika Vestergötland, genom Bergslagsbanan upp till Vermlands, Vestmanlands och Dalarnes vigtiga bergslager och jernbruksdistrikt, genom Trollhätte kanal, Göta elf och Venern till det skogiga Vermland, och när jernvägen från Mora ner till Vermland kommer till stånd, äfven upp till Dalarnes skogsmarker. Från Göteborg är närmaste vägen till det industriidkande, säd-, jern- och träbehöfvande Vesteuropa, och regelbunden ångbåtsförbindelse underhålles både med England, till Hull och Newcastle, med Frankrike och med Belgien.

Under sådana förhållanden måste staden nödvändigt vara en synnerligen betydande handelsort; den är också

vår främsta. Medan år 1880 i Stockholm blott 5 % af befolkningen sysselsatte sig med handel, deribland en fjerdedel qvinnor, egnade sig samtidigt i Göteborg öfver 16 %, deribland blott en trettondel qvinnor, åt denna inkomstkälla. Göteborg är en handelsstad i samma omfattning som Norrköping är en industristad, handeln är dess lif. Fästa vi oss blott vid utrikes handeln, såsom den vigtigaste, träder ortens öfverlägsenhet öfver andra skarpt i dagen. I synnerhet på Bergslagsbanan föras en mängd jernvaror från vårt lands förnämsta bruksdistrikt hit ner att utskeppas. Göteborg står i detta afseende gifvet främst. Härifrån utföres t. ex. mer än $\frac{1}{8}$ af vårt stångjern, dernäst kommer Gefle med $\frac{1}{4}$ och Stockholm med blott $\frac{1}{7}$. I afseende på trävaruutförseln är staden södra Sveriges hufvudort och en af de betydligare i landet, den står endast tillbaka för de stora norrländska hamnarne. Det är hufvudsakligen Vermlands rika skogsmassor, som härifrån fraktas bort från hemlandet. Äfven som utförsort för vårt med afseende på utrikes handel vigtigaste sädesslag, hafre, är detta hufvudplatsen, af det skäl att våra vigtigaste hafrebygder, Vestergötland och Halland, ligga här i omnejden. Från Göteborg utskeppas icke mindre än $\frac{1}{3}$ af den hafre vårt land har att försälja, dernäst komma Uddevalla och Stockholm, men båda på långt afstånd.

Att staden under sådana förhållanden äfven skall vara en synnerligen vigtig införselort, är helt naturligt. Hit inskeppas väldiga mängder stenkol, maskinerier och bomull från England, dessutom en ansenlig massa kolonialvaror, i synnerhet socker och tobak.

En så storartad utrikes handel kräver en betydande handelsflotta. Med afseende på lastförmågan är också den göteborgska den ojemförligt förnämsta i riket, nära tre gånger så stark som den från Gefle och mer än tre gånger så betydande som den i Stockholm hemmahörande.

Detta präktiga handelsläge borde mana till anläggande af fabriker. Om kol skall användas som drifkraft, bör det alltid ställa sig billigare för fabriksherrn, ju kortare väg den skrymmande varan behöfver forslas; skall bomull eller

råsocker förädlas gäller det samma, och då så mycket trävaror komma hit, ligger den tanken nära till hands att här anlägga snickerifabriker. Den förädlade varan både skrymmer och väger mindre, blir således billigare att sända omkring. Penningar, drift och företagsamhet, det som i öfrigt behöfves, finnes i tillräcklig mängd i den dugtiga handelsstaden, och människohänder stå alltid till buds. Också hafva en mängd fabriker uppstått dels i staden, förnämligast i förstaden Annedal, dels i dess omnejd. Den största i staden är ett sockerbruk, derefter komma tobaksfabriker, mekaniska snickerifabriker och verkstäder, bomullsspinnier och ett riksbekant porterbryggeri. Dock är fabriksverksamheten i staden jemförelsevis mindre betydande, i det blott $\frac{1}{20}$ af dess befolkning sysslar dermed, under det i Norrköping, vår egentliga fabriksstad, icke mindre än $\frac{1}{6}$ af folkmängden är fabriksarbetare.

I sammanhang med detta rikt utbildade näringslif stå de inrättningar, hvarigenom man söker göra det uppväxande släktet insigtsfullt och arbetsdugligt eller vidga de fullvuxnas vyer och rikta deras andliga lif. Staden har godt om undervisningsanstalter. Dylika i riket bekanta äro Chalmerska slöjdskolan för danande af ingeniörer, en navigationsskola för utbildande af styrmän och kaptener samt ett förträffligt handelsinstitut. Staden har dessutom ett väl utveckladt folkskoleväsende, den som Stockholm och Norrköping. Derjemte hållas föreläsningar så för de förmögne som vid ett arbetareinstitut för kroppsarbetare. Teatrar och dylikt bjuda på lättare förströelser och lifva upp humöret.

Landsbygden i omnejden är ett viktigt fabriksdistrikt. Grannskapet till den stora handelsstaden, markens prisbillighet ute på landet och den billiga drifkraft, som står till buds i åarnes fall är anledningen dertill. Huru stor del af befolkningen härute, som har sysselsättning vid dessa fabriker, kan icke sägas, men den synes gå upp till inemot $\frac{1}{6}$ eller så omkring. Det är i Mölndals och Säfveåns dalar som denna rörelse samlat sig; i den förra ligga de väldiga Mölndalsverken, Rosenbergs och Mölnlycke bomulls-

väfverier och Almedals väfnadsfabriker, i den senare Jonsereds storartade segel- och tältduksfabrik samt bomullsspinneri och Säfvenäs träförädlingsverk. Varuforslingen i den förra dalen sker genom en mängd prämar på ån, i den senare genom vestra stambanan. Mölndal ligger mellan två kala berghällar, der ån kastar sig från en liten sjö i platålandet ner i den egentliga dalen. Det är en stor by, snarast som en stad, med 3,500 menniskor, hufvudsakligen fabriksarbetare, samt ett antal handlande och handtverkare för arbetarnes behof. Här ligga flere väldiga fabriker, ett storartadt pappersbruk, det förnämsta i landet, ett sockerbruk, två bomullsspinnerier och ett väfveri samt en del smärre inrättningar, bland annat magasiner; lastningsplats fins nere vid ån. Alltsammans tillhör ett bolag, som eger i Göteborg nere vid hamnen ett kolossalt palats, inrymmande dess kontor och magasiner. Allmogen uppe i de magra platåtrakterna åt Hallands och Elfsborgsgränsen har äfven ställt sitt arbete i samband med denna allt uppslukande handels- och fabriksverksamhet. Deras jord lämpar sig icke synnerligen till jordbruk, men de hafva skog och af den draga de gagn.. I de flesta stugor tillverkas här packkärl, tunnor, lårar o. d. för afsättning på Göteborg och Mölndal.

Här ligger en viss jemförelse nära till hands. Göteborg är Sveriges Liverpool, dess omnejd och trakten in i Vestergötland med Alingsås, Borås och Viskadalen Sveriges Manchesterbygd. Liverpool är den engelska storhamn, som ligger närmast Nordamerika, Göteborg den svenska som är närmast England. Liverpool är förnämsta införsorten för bomull i England, Göteborg för bomull och äfven, fast i mycket mindre grad, för kol i Sverige. I bådas omnejd har en rik bomullsindustri utvecklat sig just på grund af närheten till den stora handelsstaden.

I bygden ligga en mängd vackra villor och herresäten tillhöriga Göteborgare. Vi skola blott nämna Öfverås ett stycke österut från Göteborg. Stället är bekant för sin fågning, slottslikt bygdt, och har en präktig trädgård med stora orangerier och drifhus.

Bohuslän.

Nordligaste delen af Sveriges vestkust från Göta elfs södra mynning är det minnesrika Bohuslän. Dess gamla namn, Alfhem, skulle kunna betyda stenens land. I så fall vore namnet mycket betecknande, ty det är verkligen ett gråstenens land. Hela den långa smala landremsan är som en brusten gråstensmassa. Ytterst i vester ligga bitarne hopvis ute i hafvet, här uppträda samlingar af skär, öar och holmar; landets kant är brämad af en mängd holmar och öar; sjelfva kustranden är ytterst veckad, höga berg-åsar tränga från det inre landet ut i sjön, smala, tränga vikar med branta, höga stränder, s. k. fjordar, fortsättas inåt land af en mängd smala dalar, emellanåt så tränga, att de kunna liknas vid jette stora hålvägar. Den för sädesodling gagneliga marken har helt ringa vidd.

Bohuslän brukar indelas i tre naturliga bygder: skärgården, kustlandet och skogsbygden eller fjellbygden, som den här kallas.

Seglaren, som kommer från öppna hafvet, märker österut till en början blott en grå, ödslig bergmassa. Kommer han närmare, upplöser denna sig i hundratals större och mindre klippor, hvilka, höga som kyrktorn, stiga nästan brant upp ur vattnet och slutta långsamt österut. Branten är glattslipad af de böljor, som tusentals år stormat in på den, saknar därför all växtlighet; sluttningen derimot har en sparsam grönska och lyser om hösten purpurrod af en liten bergväxt. Kommer man in i en dylik ösamling, kan man få se sig omgifven af idel land, det är som vore man på en insjö med bugtrika stränder, hafvets vida yta är alldeles borta, och man ser icke hur man skall komma någon

vart. På stranden af någon större ö ligga några stugor med tillhörande fiskebodar till förvarande af nät och dylikt och en enkel båtbygga, vid hvilken ett par jullar och några roddbåtar ligga förtöjda, alltsammans vittnesbörd om, att om än landet är ogästvänligt, så har hafvet dock någonting att bjuda på. De märkligare ögrupperna utanför kustbrämet äro Kusterskären och Väderöarne, båda belägna i norr. Af öarna vid landets kant äro Orust och Tjörn de största. Orust är Sveriges tredje ö, men har blott fjerdedelen af Ölands vidd. Dess vestra del är som vanligt utåt kal, inåt ljungbeklädd, mot midten blifva berghällarne färre och mindre, dalgångarne kantade af yppig löfskog, beströdda med snygga hemman och goda åkrar. Utanför ligger den rikast befolkade delen af skärgården. Tjörn är ett fult, men märkligt land. Till minst $\frac{5}{6}$ upptages det af alldeles kala berg, men den återstående sjettedelen, dälderna mellan bergen, hör till våra allra tätast befolkade jordbruksområden. De utmärkt bördiga sänkorna äro som öfversållade med gårdar och byar. Sydost härifrån ligga de beryktade Paternosterskären. Förr i tiden brukade seglaren bedja sitt fader vår, innan han sökte komma förbi dem; han visste af erfarenhet, att detta försök lätt kunde bädda hans graf i djupet. Det är mycket farligt längs hela denna kust, i synnerhet under vestanstormarne på hösten. Då är skärgården en enda ofantlig bränning. Längs ytterkanten reser sig en mur af skum, tornhöga vattenpelare slungas fradgande upp i luften och störta ner med ett väldigt dån för att i nästa ögonblick lemna rum åt andra. Numer varnas seglaren af flere fyrar, och efter deras uppförande hafva olyckorna minskats mycket.

Till *kustlandet* räkna vi Hisingen och af fasta landet allt med undantag af den sträcka i nordost, som skjuter in som en aflång fyrkant på Dalsland. Nästan allestädes stupar landet brant ner i sjön och redan under sjelfva strandklipporna finner man mångenstädes flere famnars djup. Kusten är, som sagdt, mycket inskuren af fjordar. Af dylika skola nämnas blott två. Norr om Orust tränger ett smalt vatten in ända till Uddevalla, märkligt dels därför

att det lemnar en bekväm vattenväg in till denna stad, dels emedan det i forna dar bildade gräns mellan landskapets båda dåvarande hufvuddelar, Viken i norr och Elfssyssel i söder. Strax vester om utmynnar den djupa för sina vackra stränder mycket bekanta Gullmarsfjorden. Det är märkligt med denna urhålkning i bergmassan, att den fortsättes norrut genom hela Bohuslän, delvis fylld af de båda Bullarsjöarnes vatten, och sedan utmed norska gränsen, der den fått namn af Idefjord. Denna tömmer genom Svinesundselfven sitt vatten i Kattegat.

Vikarne och sunden uppgrundas betydligt år efter år. Detta sker genom en mängd sand, lerslam och tång, som böljorna rulla upp, och af grus och sand som vattendragen nedföra från det öfre landet. Denna uppgrundning är så ansenlig att ställen som i mannaminne haft 18—20 fots djup nu hafva blott 4—5. Dessutom höjer sig landet också i förhållande till vattenytan, men märkligt nog oregebundet. Ett skär utanför Fjellbacka har stigit 5 fot på 300 år, utan att närliggande veterligen ändrat höjd; Tegneby kyrka på Orust ses nu mycket bra från ställen, derifrån man förr blott kunde skönja takåsen, och det ehuru endast nakna klippor hela tiden legat emellan.

Landet innanför kusten består mest af kala gråstensberg; sänkorna mellan dem, den egentligen dugliga delen, äro blott en obetydlig bråkdel af det hela, men hafva en utmärkt bördig och lättbrukad jordmån. Den jemförelsevis mesta öppna mark finnes på Hisingen, landet mellan Göta elfs båda mynningar. Här är ock jordmånen den bästa i hela landskapet, näst den på de båda stora öarne, trakten kallas ock Göteborgs visthus. De slättmarker som i öfrigt bruka omtalas, Solberga i söder och Tanum i norr, kunna väl för bohusländska förhållanden vara anmärkningsvärda, men äro ingendera af ens $\frac{1}{4}$ kvadratmils vidd. De bäst utpreglade dalarne äro Göta elfs och Qvistrumåns. Halfannan mil söder om utloppet ur Venern, strax nedanför Trollhätte kanal, börjar elfven bilda gräns mot Vestergötland. Den flyter med stark ström mellan temligen djupa stränder och gör efter en sträcka väg ett nytt fall, som

man måst kringgå medels en kanal midt för Lilla Edet. Dalen kring vattendraget är i medeltal en knapp fjerdingsväg bred och kantas på båda sidor af branta, i nordliga delen skogbeksädda berg. Den eger allt som fordras att göra ett landskap lifligt och intagande. Jorden är bördig, de böljande åkerfälten antyda detta, de talrika bondgårdarne och herregodsen vittna om tät befolkning, den stora mängd segelbåtar och ångare som sträfva uppför och utför antyda en vigtig samfärdsled, gnisslet från sågverken, vattenhjulens buller vid qvarnarne och hammarslagen från smedjorna omtala för lyssnaren, att här förädlas flere slag af vårt lands råvaror. Qvistrumsdalen mynnar ut i Gullmarsfjordens östra hörn. Den är känd för landskapsfärging; den här framflytande elfven drifver flere sågverk, och i en bidal ligger en af vårt lands större anläggningar för pappersberedning, Munkedal. Dalgångarne upptagas nästan helt och hållet af åkermark, på sina ställen finnas små torfmossar, af hvilka man nog vet att begagna sig. Förr har landet varit mycket skogigt, antagligen ända ut till hafs-brynet, att döma efter de trästubbbar, som årligen grävas upp ur torfmossarne. Numer är större delen naket, det är endast i östra delen den vanliga blandskogen af barrträd, björk och al uppträder i något större mängd. Boken har förr varit allmän och till och med gifvit namn åt Bokenäs, den halfö som går ut mellan Uddevalla- och Gullmarsfjordarne. Numer är den dock nästan försvunnen.

Skogsbygden, som börjar strax söder om norska gränsen, utgöres af höga, glest skogbevuxna platåer, skilda från hvarandra genom djupa, trånga dalar. Det egentliga dalsystemet sträcker sig något in i Dalsland och har formen af ett N, der den venstra stapeln är Bullarens och mellanstrecket Qvistrumsåns öfre del. Den märkligaste delen är den som fylles af de båda Bullarsjöarne, hvilka med sina tre mils längd dock hafva en så obetydlig bredd, att de mer likna en elf än en sjö. Platåerna äro rika på små smala bergsjöar, kärr och mossar. Hela denna trakt är synnerligen vild och storartad med de mäktiga bergen, de djupt liggande sjöarne och den gamla, mörka tallsko-

gen, men jordmånen är öfverallt jemförelsevis skral s. k. björklera.

Klimatet i skärgården och på kusten är helt olika det som råder i det inre landet; ute vid hafvet har man knappt mer än två årstider, vår och höst. Vintern är nemligen blid, öppna hafvet tillfrysar högst sällan, och om det någon gång sker, kan isen af en stark sydvestvind brytas upp på några få timmar. Snöfall äro visserligen icke sällsynta under årets två första månader, men slädföre inträffar sällan, emedan snön hopar sig i drifvor och går snart i vatten. Våren kommer sent, är ruskig och kall, sommaren är sval genom den ständiga blåsten från hafvet. Slutet af September är årets vackraste tid med mild och ren luft, men så blir slutet af Oktober dess obehagligare. Då lägga sig tunga, tryckande dimmor öfver dalarna, regnet blöter upp marken och stormen rasar i all sin våldsamhet ute i skären. Inåt landet äro årstiderna bättre utpreglade. Der är vintern jemn och skarp, slädföre får man hvarje år, det kan hända att snön blir qvarliggande i djupa skogsklyftor ända till Juni. Högsommaren lider icke brist på värme. Den ständiga blåsten från hafvet rensar luften från skadliga ämnen, håller den ren och frisk. Derfor är klimatet mycket helsosamt; därför besökes ock skärgården och kusten af en mängd personer, som vilja uppfriska sig med bad i det salta vattnet och med inandning af den präktiga luften.

En kust som denna har tydligen ett godt förråd af djupa, för storm skyddade ankarplatser. Som landbacken till stor del är mycket mager, men vattnen mycket fiskrika, hafva naturförhållandena omisskänneligen anvisat dessa traktens innevånare den utväg de hafva att förvärfva sitt uppehälle. Hafvet är deras skördefält, hafvet deras hem, hafvet preglar hela deras näringslif. I skärgården och utmed kusten lefver befolkningen till större delen af fiske, sjöfart och på några få ställen af båtbygge. Det är blott på de båda större öarne som jordbruket tager de flesta i anspråk.

Hafs fisket som redan för ett tiotal år sedan, innan

ännu sillen börjat gå till i så stor mängd som de senare åren varit fallet, lemnade uppehålle åt minst 8 % af Bohusläns befolkning och var en vigtig binäring för 7 %, är det ansenligaste fiske i vårt land. Under vintermånaderna upptager sillfisket de flesta händer, när våren kommer draga många ut på storfiske efter torsk och flundrearter långt borta vid Jutlands vestkust eller uppe vid Norges sydkant, en del kryssa omkring i Kattegat på makrillfångst. På några få ställen sysslar man med hummer- och ostronfångst. Storfisket är i vanliga fall det vigtigaste, men öfverträffas under vissa perioder betydligt af sillfisket, makrillfisket är af vida mindre vikt liksom småfisket vid hemkusten.

Storfisket och makrillfisket äro båda sommarfisken. Storfisket idkas från våren till Oktober. Båtarne som användas äro dels större med 10 à 12 mans besättning, dels mindre med blott 8 man. De större göra vanligen 14 dagars långresor, de mindre hålla sig gemenligen i Kattegat och stanna ute i blott 8 dagar. Redskapen äro grofva långref, s. k. storbackor, med omkring 3 famnars afstånd mellan hvarje krok. Backans ändar äro försedda med ankare, för att den skall ligga stilla, och känsorna med barkbitar för att hålla krokarne från botten. Refven läggas ut på eftermiddagarne och dragas följande morgon, om vädret så tillåter. Makrillfisket idkas från början af Juni till ut på hösten.

Sillfisket har under vissa tider varit ofantligt gifvande vid bohusländska kusten, så under senare hälften af 15- och 1700-talen och med år 1877 synes en ny dylik period möjligen komma att inträda. Det är i November och December som sillen i stora stim närmar sig kusten och förekommer på de yttre fjärdarne. Sedermera går hon längre in och breder ut sig allt mer, mest dock kring Marstrand. I början är hon temligen fet, men mot fisketidens slut i början af Mars magrar hon allt mer. Det vanligaste fiskredskapet är den s. k. vaden, dels sådana som användas på djupt vatten, snörpvadar, dels sådana som läggas ut invid land, landvadar. Vadarne äro väldiga notar, 10—12

famnar djupa, 80—120 famnar långa; det är dyra redskap, vexlande i pris efter storlek och beskaffenhet mellan 400 och 2000 kronor. Snörpvaden sättes rundt omkring stimmet, derpå snörpes dess botten ihop medels trossar, så att det hela bildar en ofantlig håf, i hvilken sillen är innestängd. Landvaden sättes ut till hela sin längd parallelt med stranden. Medels starka tåg i vadens ändar vindas dessa sedan inåt land, så att sillen slutligen blir instängd mellan vaden och landet. Derpå dragas sidokanterna allt mer upp på land, under det öfverkanten hålles ofvan vattenytan, så att sillen icke kan hoppa öfver. Håfvens rymd minskas alltjemt, öfverallt derinom börjar det glänsa af sill, vattenytan piskas till hvitt skum. Nu ned-sänkas starka håfvar från båtarne, dessa fyllas så småningom med sprattlande sill, fiskarena vada snart till midjan i lefvande och hoppande fisk. Alltjemt ösas fulla håfvar, medan fiskarena under muntra hurrarop allt mer åtdraga vaden. Till hvarje vadlag, vanligen bestående af 15—20 lottegarer, höra tre båtar, en öppen, i hvilken man för vaden, och två mindre. Lottegarne utse sinsemellan en förman att leda det hela. Så snart vadlaget kommit i land samlas strax en mängd båtar och ångslupar med uppköpare. Derefter sändes sillen dels med jernvägarne inåt land, dels med ångare till utlandet, i synnerhet till de tyska rökerierna. En del insaltas vid här anlagda sillsalterier. Vid flere fisklägen och särskildt i köpingen Lysekil beredes småsill till anjovis, och på Grötön i köpingens närhet är anlagd en fabrik för att bereda hvarjehanda fiskafskräden till olja, tran, guano och benmjöl.

Fisklägen finnas i mängd på de större öarne och utmed kusten. Vi skola nämna Fjellbacka och Fiskebäckskil. Fjellbacka, beläget ungefär midt på det gamla Vikens kust innanför Väderöarne, berömmes som en af de lifligaste bland landskapets fiskarebyar. Det har god hamn och liknar vid rikare sillfisken en marknadsplats. Fiskebäckskil är snyggt, men trångt bebyggt å ömse sidor om en liten vik på en ö norr om Orust.

På flere af de betydligare fisklägena har man egnat

sig åt fraktfart, emedan man ansett det mer lönande att föra frakter på sina båtar, än att egna sig åt det alltid osäkra fisket. Det är ungefär enahanda, som när bonden i våra bergslager slagit sig på körning af malm och kol, i stället för att sköta sin jord. I norra Bohuslän går man mest på Danmark och Norge, i södra på Venern. Bohusländingen är en ypperlig sjöman och såsom sådan mycket eftersökt. Van från barndomen att i alla väder vistas på hafvet, har han förvärfvat sig en erfarenhet och djerfhet i segling som är rent af beundransvärd. Att segla så att läsidans reling skär under och kölen synes upp emot vattenytan är för honom ett lekverk. Nykter eller rusig handterar han sin båt med samma skicklighet, det är som de två vore ett, och jämförelsevis sällan hör man att någon inföding seglat i qvaf. Farvattnen vid sin kust känner han lika väl som sitt eget stugugolf, hvarför ock hvarje skärgårdskarlduger utmärkt till lots.

Skärgården och kusten äro visst icke utan sin industri, och den står af naturliga skäl i samband med sjön och fisket. All slags fiskredskap förfärdigas här och det mesta som behöfs för sjöfarten. Alla i Bohuslän begagnade båtar byggas och tacklas här. De flesta och bästa byggas på Orust och Koster, på förra stället till fraktfart, på senare för snällsegling. Kosterbåtarne byggas af ek och anses som de bästa i hela landet.

Medelpunkterna för handelsrörelsen äro köpingen Lysekil och städerna Strömstad och Marstrand, dock är och förblir hufvudhandelsorten i alla fall Göteborg.

Lysekil har ett godt läge på utkanten af landtungan vester om Gullmarsfjorden. Den är välbyggd och har två goda hamnar, en på hvar sida om landtungan. Ursprungligen ett fiskläge, blef den köping i början af detta århundrade. Fiske drifves knappast numer, deremot har dess befolkning sitt uppehälle af handel och sjöfart. Härtill kommer derjemte hushyror af de sommargäster som komma hit för att bada i det salta vattnet. Strömstad ligger på några strandklippor å ömse sidor om Strömsåns utlopp. Omgifningen är ödslig, idel nakna berg, mellan hvilka några

mindre odlingar här och der sticka fram, men hamnen är mycket god.* Det närliggande Fredrikshall är en alltför förmögen och företagsam medtäflare om handeln med bönderna och någon annan kan icke komma i fråga. Strömstad idkar sjöfart, men hemtar sin mesta inkomst af den utmärkta badinrättningen. Marstrand ligger vackert på nordöstra strandbrädden af den klippö, från hvars spets den minnesrika fästningen Karlsten blickar ner på haf och skär. Det är en liten prydlig stad. Bland klipporna ligga de nätta trähusen kringströdda, omgifna af trädgårdar som rent af likna drifbänkar i växtlighet. Staden, sannolikt ursprungligen ett fiskläge, är från den tidigare medeltiden. Dess ypperliga hamn gjorde den till en naturlig medelpunkt för rörelsen i skärgården, helst under sillfiskena; men äfven den har krympt samman för en lifskraftigare granne, Göteborg. Den nästan viktigaste inkomstkällan är badgästerna.

I det inre landet lefver befolkningen af sädesodling och husdjursskötsel. Det berguppfyllda landskapet tillhör de delar af vårt rike, i hvilka den brukbara jorden upptager minst vidd, det är sämst utrustadt i hela Götaland och står till och med efter Svealands bygder med undantag af Vermland och Dalarne, i det blott en femtedel af egovid-den är för jordbruk användbar. Den utmärkta jordmånen och det gifvande fisket lemna dock uppehålle åt en mycket talrik befolkning, i detta hänseende kommer Bohuslän närmast Skåne. Befolkningen har dock hopat sig mycket olika; den bor tätast i söder, der den på Hisingen stiger till 6000 på qvadratmilen, glesnar mer och mer inåt och norrut och blir mest spridd i skogsbygden, der det blott fins 2000 på qvadratmilen. Jorden brukas i smålotter, antalet större egendomar är ovanligt litet. Jordbruket har här som annanstädes gått betydligt framåt under århundradet. Hufvudsädet är hafre utom på Tjörn, der man odlar mest korn, dessutom är särskildt att märka såsom egendomligt för landskapet en ovanligt stor odling af bönor. Ehuru mängden af brödsäd, hvete, råg och korn, är jernförelsevis liten i förhållande till hela folkmängden, kan Bohuslän dock brödföda sig sjelf och till och med försälja

icke så obetydligt. Detta kommer sig väl deraf, att hafre mångenstädes användes till bröd och att de närande bönorna utgöra en vigtig del af födan. Boskapsskötseln är af ringa betydelse utom i skogsbygden och på Hisingen. I allmänhet har man hvarken kreatur eller ladugårdsalster öfver eget behof. I skogsbygden deremot har man rik tillgång på betesmark och kreaturen gå ute länge på hösten, på sina ställen till och med om vintern, då marken är bar; fodringen ställer sig sålunda billigt och därför är boskapsmängden icke så obetydlig. Härifrån föras årligen en del slagtkreatur till Norge. På Hisingen har den lätta och lönande afsättningen till Göteborg uppmuntrat till nit om ladugården.

Skogsafverkning pågår raskt och utgör jemte uppfödande af boskap en vigtig inkomstkälla i de inre trakterna. Numer synes man hafva blifvit mycket omsorgsfull med återplantering. Här idkas dessutom, såsom vanligt i skogs-trakter, åtskillig träslöjd, förfärdigande af laggkärl och dylikt.

Allmogens lefnadssätt är i regeln ganska tarfligt. Hafrebröd användes i Viken, kornbröd i södra Bohuslän, der äfven bönor flerstädes äro en hufvudföda. Hafrebrödet, flatbröd som det kallas, är tunnt som papper, välsmakligare och mer lättätet än kornbrödet, det kan också gömmas i lång tid utan att skadas. Kornbrödet är dels tunnt, dels i form af limpor. Bönorna malas till mjöl och blandas med kornet till bröd, dels förvällas de i mjölk, och sådana s. k. mölebönor äro en daglig, något tung, men bastant rätt. Soflet består hufvudsakligen af fisk och sill, kött och fläsk äro helgdagsmat. Härtill kommer naturligtvis potatis och hvarjehanda mjölkrätter. I de trakter som ega skog är byggnadssättet rätt ståtligt, rummen prydligt och nätt inredda hos den burgna befolkningen. I skoglösa orter äro backstugorna och strandsittarnes hus mycket usla, liksom renligheten hos det fattiga folket lemnar mycket öfrigt att önska. Detta senare skall i öfrigt gälla äfven om de burgne på många ställen.

Till sitt lynne liknar Bohusländingen, i synnerhet Bohusländingen i Viken, Blekingsbon. Det ligger mycket frisk-

het och hurtighet i den resliga, starkt byggda kroppen, men ock mycken obändighet och stridslystnad. Han känner sin kraft och har svårt att tåla någon öfver sig, det förefaller honom besvärligt och förödmjukande att nödgas lyda. Ett vackert drag är folkets kärlek för musik. På sjöresorna medföres gerna en fiol att förkorta tiden, sång får man deremot sällan höra utom af vallhjon i skogarne och af fiskare, som draga not vid stranden.

Industrien är icke af någon större betydelse, i dess helhet tagen, ehuru det fins storartade anläggningar både i och vid Qvistrumsdalen och i staden Uddevalla. Qvistrumsdalens sågverk och Munkedals pappersbruk äro redan nämnda. Munkedal är ingen gammal anläggning, knappa 15 år. Det är ett fall i elfven som gifvit anledning till dess uppkomst. Arbetarne bo i snygga arbetarbostäder, som tillhöra bolaget, den vackra hufvudgården omgifves af trädgårds- och parkanläggningar. Uddevalla har fabriker af flere slag och 7 % af dess befolkning sys-selsättes vid dem. Här fins tändsticksfabrik, snickerifabrik, skeppsvarf, mekanisk verkstad och Kampenhofs stora bomullsspinneri.

Den rikt inskurna kusten lemnar lätta och bekväma vattenkommunikationer, utmed Vestgötagränsen går den på besvärliga ställen kanaliserade Göta elf och genom Uddevalla—Venersborgs jernväg, har man bekväm landförbindelse med de bakom liggande trakterna.

Förnämsta handelsplatsen är Uddevalla; här fins dessutom den lilla staden Kongelf. Denna är en af våra obetydligare städer, men har ett mycket intagande läge. De anspråkslösa, af trädgårdar omgifna, rödmålade trähusen ligga å ömse sidor om stadens enda gata på en smal strandremsa mellan en hög bergvägg och Göta elfs norra utloppsarm. Utanför på en holme i elfven resa sig de väldiga ruinerna af Bohus gamla, minnesrika fäste. Den fåtaliga befolkningen lefver af jordbruk och något litet handel; det fins intet hvarken i utseende eller näringslif, som numer skiljer Kongelf från en landtkommun. Uddevalla är Bohusläns största stad. Den ligger vackert nere i en dal

å ömse sidor om en i Byfjorden utfallande å. Gatorna äro breda och raka, utefter dem resa sig åtskilliga storartade stenhus, bland hvilka Kampenhofs fabrik intager ett framstående rum. Att staden är industriort är nämnt, den idkar ock en rätt betydlig handel. Härifrån utskeppas en stor del af Bohusläns, Dalslands och Vestergötlands hafreöfverflöd; i fråga om hafreutskeppning intager Uddevalla förnämsta rummet i vårt land näst efter Göteborg; äfven trävaruutförseln är rätt betydlig. Införsvaror äro stenkol och bomull för dess eget och Vestergötlands behof samt dessutom en del brödsäd. Staden leder sitt ursprung från medeltiden, men det var först under svenskt välde den började komma sig upp. Dess läge i landskapets midt, vid innersta ändan af den djupt inträngande fjorden, nära Göta elf och Venern, med lätta kommunikationer så inåt land som utåt hafvet, midt i en bördig och väl befolkad bygd, detta måste göra stället lämpligt till marknadsplats och handelsort. I åns fall eger den derjemte billig drifkraft för maskiner. Handeln blef snart betydande. Till anläggandet af Trollhätte kanal var Uddevalla utförsorten för Vermlands jern, men derefter ärfde Göteborg dess plats som stapelort mellan Venerstrakterna och Vesterhafvet. Den nu tjuguariga jernvägen har reparerat skadan något. Vattenfallen användes först att drifva sågverk, numer för det spinneri och den snickerifabrik som finnas här. Uddevalla är ett lifskraftigt samhälle och går stadigt och jemt framåt.

Dalsland.

Österut från Dalbosjön, södra delen af Venern, utbreder sig Dalsland eller Dal, det näst Öland och Bleking minsta af Sydsveriges landskap. Gränsbygderna mot Vermeland, Norge och Bohuslän voro i äldre tider mycket ödsliga, det var blott här och der kring vattensamlingarne och vattendragen folk slagit sig ner; de kallades ock fordom Markerna, hvilket väl skall betyda öbygder, såsom man kan sluta deraf, att gränstrakterna på norska sidan än i dag heta Iddemarker eller ödemarker. Den nuvarande gränsen emot Vermland bestämdes först på 1600-talet.

Man har af ålder skiljt mellan två hufvudbygder, Slättdal, landet mellan Kroppefjell och södra hälften af Dalbosjöns kust, samt Markerna, hvarunder man sammanfattade allt det öfriga. Denna indelning är mycket naturlig och bör uppehållas, men vi skola i stället använda benämningarne slättbygden och skogsbygden.

Slättbygden är en aflång fyrkant, som sträcker sig från Venersborg upp mot Köpmannabro med en bredd af i allmänhet två mil, ytan uppskattas till omkring 4 kvadratmil. Umed Venerskanten går en rad skogbevuxna gråstenskullar, i vester reser sig brant det med gles trädväxt försedda Kroppefjell till en höjd af 300 fot öfver den nedanför liggande slättens yta. Denna bergrygg tager sig från slätten ut som en jättelik fästningsvall och likheten blir dess mer slående som utmed bergets fot drager sig en rad smala, djupa vattensamlingar, hvilka mycket väl skulle kunna föreställa vallgravven. Af dessa är den i midten liggande Örsjön den ansevärdaste. Slätten är beströdd med en mängd gråstenskullar som stundom resa sig till höjden

af ett tvåvåningshus, men sällan mer. Af upphöjningar är särskildt märklig en grusvall utmed Dalbosjöns strand, der denna har vest-östlig riktning. Den framgår väl utpreglad öfver nästan hela slätten och fortsättes märkligt nog i rak riktning på andra sidan sjön, der den börjar långt ute i vattnet och sträcker sig ända ner till Lidans dal. Man kan i öfrigt spåra den äfven i Dalslands skogsbygd förbi sydändan af Stora Le och uppåt Norge. Den anses vara en qvarlefva från den tid inlandsisen börjat draga sig tillbaka och hade sin ytterkant härstädes, då grusmassan skulle hafva blifvit aflastad af den smältande isen. Här och der ute på slätten fägnas man af löfträdslunder, här kallade ängar, somliga rätt stora, af ett par hundra tunnlands vidd. Eljes är hela trakten genomgående åker och ängsmark, den brukbara jorden upptager en mycket anseelig vidd, ända till tre femtedelar af ytan. Nästan öfverallt ser man snygga bondhemman, med rödmålade tvåvåningsmanbyggnader, höja sig ur de ståtliga sädesfälten.

Skogsbygden sönderfaller i två till utseende och naturförhållanden temligen skilda delar, den södra och den norra; gränsen dem emellan går ungefär från den punkt på riksgränsen, der Bohuslän och Dal sammanstöta, rakt österut förbi sydändan af stora Le bort till den dalfåra, i hvilken Dalslands kanal är framdragen, hvarefter den följer denna ner till Köpmannabro.

Södra skogsbygden upptages längst i öster af en vidsträckt ödslig bergmassa, Kroppefjell; derpå kommer en väl utpreglad dalgång, Valbodalen, hvars fortsättning i Bohuslän vi redan lärt känna i Munkedalsåns insänkning. Den vestra delen är ungefär af samma natur som Bohusläns skogsbygd, men mer sönderskuren; den utgöres af en mängd steniga, grustäckta, skogklädda gråstensplatåer med mellanliggande skarpt utpreglade dälдер. Jordmånen är samma hvit- eller björklera som i angränsande del af Bohuslän. Kyrkorna, hemmanen och åkerfälten ser man i dalarne, det är blott enstaka torplägenheter med oregelbundna, spridda råg-, hafre- och potatesland man möter bland skogen uppe på platåerna.

Kroppefjell är en tre fjerdingsväg bred gråstensrygg, skarpt begränsad i söder och norr af väl utpreglade dalgångar. Den södra går från Rådanevors in till Valbodalen, den norra är Upperudselfvens dal; båda äro delvis fyllda af vattensamlingar. Dessutom öfvertväras berget äfven på midten af en dal som lemnat uppfart och genomgång för Dalslandsbanan. I och för sig har berget ingenting märkvärdigt. Gles skog, små sjöar eller kärr i sänkorna, en och annan åkerteg, dylikt får man se öfverallt på våra gråstensberg. Men detta kantas af egendomliga bergarter, hvilkas ålder och lagring vållat geologerna mycket hufvudbry, utan att de ännu lyckats vinna klarhet deröfver. I bergkanten ofvanför Örsjön och annanstädes får man se ett fotstjockt stenlager bestående af knytnäfs- till hufvudstora bollar, som blifvit sammankittade med hvarandra, ett s. k. konglomerat. Bollarne af gråsten eller hårdare bergart hafva format sig efter hvarandra, alldeles som om de varit lerbollar. En kollossal pressning måste erfordrats för att åstadkomma dylikt. På vida sträckor här borta i öster utgöres berggrunden af en ytterst hård sandsten som låter klyfva sig och på klyfytorna visar spår af böljslag såsom den sand, som nu ligger på grund strand vid våra kuster. Båda dessa bergarter hafva påtagligen en gång uppkommit vid en strand, men sedan hafva de rubbats mycket ur sitt läge genom rörelser i jordskorpan. På flere ställen ligger en hård, svartgrå eller grågrön skiffer, som med lätthet låter klyfva sig i tunna skifvor och därför brytes till taktäckningsmaterial.

Valbodalen vester om berget börjar strax ofvan jernvägen och följer troget fjellets vestkant. Den norra delen, en fjerdingsväg bred, upptages af vidsträckta grusbankar med plattad rygg, Ödskölds moar, på deras sydsida utbreda sig stora torfmossar, så börjar ån, dalen blir väl dränerad, jordmånen är god i all synnerhet söderut, i den temligen tätt befolkade dalen ligger kyrka efter kyrka, icke mindre än åtta stycken, öfver hälften af dem som finnas i denna skogsbygd.

Norra Dalsland sänker sig småningom mot Venern.

Det är en utmärkt vacker bygd, ett riktigt bergens och sjöarnas land, sannolikt en af de allra vackraste trakter i vårt land, också hvarje resandes förtjusning. Brant resa sig de skogklädda bergen och innesluta mellan sig trånga dalar, i hvilka den ena långsmala vänliga sjön efter den andra återspeglar himlen och strändernas grönska; på öppnare ställen framblicka rödmålade bondhemman, här och hvar skiner hvit hufvudbyggnaden till ett herresäte och på en långsluttande strandremsa höjer sig ett kyrktorn öfver trädtopparne. Detta om man ser utför dalen. Åt sidorna drager sig den ena skogklädda bergryggen utanför den andra tills allt sammanblandas i ett dimblått fjerran.

Bygdens terrängförhållanden äro temligen lättöfverskådliga. Tre höga bergsträckningar skjuta ner i landet norr ifrån, den vestra och den mellersta öfvergå i bergshöjden vester om Valbodalen, den af flere sänkor både på längden och på tvären genomfärade östra fortsättes af Kroppefjell. Mellan dessa bergryggar ligga i fördjupningarne långa smala sjöar, stora Le mellan den vestra och den mellersta, Le-lången mellan den mellersta och den östra, ner i den östra bergmassan skjuta östra och vestra Silen. Af de tvärdalar som gå fram här i öster är Upperudselfvens den vigtigaste; den har störst landskapsfägring och är en vigtig kommunikationsled, i det vattendragen mellan sjöarne blifvit gjorda farbara genom Dalslands kanal. Den märkligaste är den, som går från den lilla Ärrsjön vid Fröskog upp mot Laxsjöns nordkant. Två lager qvartsit och två lager skiffer äro tvärt afskurna vid Ärrsjöns syndkant och återfinnas först ett godt stycke åt nordvest. Jordskorpan måtte ha brustit och den norra delen förskjutits detta stycke upp åt nordvest. Dalen ser ock på sina ställen ut rent af som en väldig spricka.

Nere vid Venern blir landet jemnare, småkulligt. Här utbreder sig en mil söder om Åmål t. o. m. en liten slätt, stor ungefär som den vid Solberga i Bohuslän.

Jordmånen är uppe i nordvest mycket mager, stemblandad sandjord, hvars brytning tager i anspråk mycket arbete och mycken kostnad. Tegarne ligga ock spridda i

skogen. Österut, i all synnerhet nere vid Venern, blir den mycket bättre, öfvergår till en sandblandad lera.

Folket bor i allmänhet bra både på slätten och i skogsbygden, så vidt de hafva råd. Husen äro som vanligt af trä. I Dals skogsbygd lefver man som i norra Bohuslän. Brödet bakas af hafre, soffet är sill, smör och ost, mjölkkrätter och potatoes användas mycket. Kaffekitteln står på spiseln en god del af dagen, och tobak brukas af både män och qvinnor. Folklynnnet är på slätten åtminstone mildt och godmodigt, enligt påståendet mer här än annanstädes. Men i skogsbygden ha förr åtminstone förekommit väldiga slagsmål med knytnäfven och knölpåken, ja till och med knifven som vapen, här som i Småland och Halland. Folket nere på slätten påminner mycket om Vestgötarne, skogsborna om Bohuslänningarne.

Då den odlingsbara jordens vidd och alstringskraft är mycket olika i skilda delar af landskapet, ställer sig ock befolkningstätheten olika. På slätten går den upp mot 4,000, i södra skogsbygden och nordöstra Dal håller den sig omkring 2,500, i nordvestra Dal är den blott 1,800. Folket lefver af jordbruk. Jorden är till allra största delen i allmogens hand och brukas af dem i små lotter. Det är blott i slättens nordkant och i norra Dalsland, således som vanligt i de landskapsskönare trakterna, som herregårdar förekomma i större mängd. Vi kunna som exempel nämna Baldersnäs på en udde i Laxsjön. Vackrare och bättre vårdade ställen än detta får man leta efter. Af brödsäd odlas helt obetydligt hvete och korn, rågen är vida öfvervägande, men brödsädsodlingen står långt tillbaka för hafreodlingen, man sätter ock mycket potatoes. Hafreskörden lemnar betydligt öfverskott till försäljning. Boskapskötseln stod fordom mycket högt. Förträffliga betesmarker och riklig löfskog gjorde det lätt att skaffa foder. Man sålde både nötkreatur och smör i mängd till Norge och grannprovinserna. Betesmarken har upprödts till åker, löfskogen har minskats och boskapsmängden har glesnat utom i nordvestra Dal, der den ännu är betydande. Man har icke kommit sig för att anlägga mejerier mer än på några

få ställen. Trots allt finnes dock öfverflöd på både slagtkreatur och ladugårdsalster.

Förr har Dalsland drifvit en rätt betydande jernindustri. Fallen i åarne lemnade billig drifkraft för masugnar och stångjernshamrar, därför uppblomstrade flere jernbruk i synnerhet i nordöstra Dal. Men malmer finnas icke i brytvärd mängd inom landskapet och det blir för dyrt att hemta den tunga och skrymmande råvaran långväga ifrån. Derför hafva bruken till större delen upphört. Det är nästan blott Forsbacka vid Åmålsån och Billingsfors vid Upperudsån, som idka stångjernstillverkning i större skala. I stället har man slagit sig på träförädling. Skog fins ännu i mängd och bearbetas vid en del sågverk; derjemte har man anlagt ett par träsliperier för beredning af trämassa. Af dessa är det förnämsta Gustafsors vid ett vattendrag mellan v. Silen och Lelängen.

Samfärdsmedlen äro numer något så när beqväma. Den nio mil långa kusten gör samfärdseln mellan orterna härute lätt. De förnämsta hamnarne äro Sunnanå vid Dalslandsbanans ändpunkt, Hattefuruhamn der kanalen mynnar ut och Åmål. Hela kustlandet genomdrages från norr till söder af Bergslagsbanan. Från Sunnanå, öfver slätten, genom skogsbygden in till Fredrikshall går Dalslandsbanan. Skärningspunkten mellan båda är den köpingsliknande jernvägsknuten Mellerud. I norra Dalsland har man kanaliserat vattendragen mellan de stora sjöarne, så att man fått farbar vattenväg ut till Venern. Det är vår utmärkte jernvägsbyggare Nils Eriksson, som såsom förste ingeniör under sin son ledt arbetet. På dessa vägar fraktas Dalslands produkter till Göteborg, Uddevalla och Fredrikshall. Hit sändas hafre, trävaror, kreatur och ladugårdsprodukter, härifrån hemtas rågmjöl och andra förnödenheter. Landskapet har en egen stad, Åmål, men den ligger uppe i nordostkanten och är mycket obetydlig. I en bergig och kal trakt på ömse sidor om Åmålsån ligger en mängd trähus i regelbundna kvarter, det är staden. Det af träd skuggade torget genomflytes af ån. Åmål lefver af jordbruk och handel. Utförsvaror äro spanmål, trävaror och jern.

Vestergötland.

Mellan Venern och Vettern långt uppifrån Tivedens ödsliga skogsmarker ända ner till Hallands ljungmoar i närheten af det friska Kattegat utbreder sig detta, det näst största af Sydsveriges landskap. Längs Göta elf skjuter det till och med en smal landremsa ut till Vesterhafvet. Det upptager $\frac{1}{26}$ af vårt lands yta och lemnar uppehälle åt $\frac{1}{11}$ af dess befolkning. Härvid är dock Göteborgsområdet frånräknadt. Såväl från Svealand som från Småland och Halland stängdes det ännu under 1400-talet af stora ödeskogar. Att den halländska gränstrakten länge var ödlig är redan nämnt, äfven på Vestgötasidan utbredde sig flere mil inåt djupa, blott utmed vattendragen genomträngliga skogar, mot Småland fanns den oländiga Finnveden, mot Nerike tiomilaskogen Tiveden. Landskapet var således ett väl omgärdadt stycke land.

Venerns kustrand är ojemn. Dalbosjön tränger in med den smala och trånga Dettern, Östra Venern med Kinnevik. Norrut från Mariestad reser sig invid kusten en större ögrupp och ofvan landtungan vester om Kinnevik stiger Kållandsö med sitt ryktbara Leckö slott upp ur vattnet. På den veckrika kusten finnas flere hamnplatser. Vi skola nämna Sjötorp, der Göta kanal börjar, och hamnarne vid de båda städerna Mariestad och Lidköping. Vetterns kust är rak och nästan alldeles öfri. Dess märkligaste hamnplatser äro vid Hjo och uppe vid Karlsborg, der kanalen mynnar ut i Vettern.

Landskapet är i sin norra hälft öfvervägande slättbygd, den södra är en väldig skogsbygd, gränsen mellan båda går ungefär utefter en linie från ~~Vetterns~~ sydända bort till

Va gör

Trollhättan. Slätten kantas af skogsbygder äfven i nordost och öster, Tiveden mellan Göta kanal och Nerikesgränsen, Hökensås mellan Tidan och Vettern.

Tiveden är en mager, ful och ödslig bygd. På den grus- och sandtäckta gråstensgrunden utbreda sig väldiga skogmarker och mossar. Stora vidder upptagas af vattensamlingar, Skagern i nordvest, Unden i midten samt ett par tre smärre sjöar i söder. Den skrala jordmånen har icke lockat nyodlaren, bosättningen har gått sent men fortgår jemt. Än i dag är dock befolkningstätheten bra liten, ungefär 1,800, dervid dock är att märka, att det är sjelfva gränstrakten, som är ödslig, ner mot kanalen blir det lifligare. Näringsfången äro de i skogsbygder vanliga. På spridda ställen ser man hafre- och rågtegar samt potatisland, nötkreatur och får beta i skogen och på de sidlända markerna, skogshandteringen är af synnerlig vikt, sågverk äro anlagda vid vattendragen, uppe vid den från Skagern kommande Gullspångselfven ligger ett jernbruk och i närheten af kanalen ett stycke ofvan Karlsborg Forsviks bruk med qvarn, såg, gjuteri och mekanisk verkstad. Der kanalen mynnar ut i Vettern reser sig på en udde vår viktiga och kostbara fästning Karlsborg, ämnad att under krig blifva medelpunkten för vårt försvar. Ytan inom de väldiga jordvallarna uppgår till mer än 80 tunnland.

Från Karlsborg ner till Smålandsgränsen går utmed Vettern en skogklädd bergrygg som först söder om Hjo får namnet Hökensås. Uppe på de sandiga markerna finner man här och der väl skötta skogshemman. Sluttningen mot Vettern är omtalad för sin fägring, trakten kring Hjo kallas emellanåt Guldkroken. Jordmånen är här god, rika sädesfält vaja för vinden, forsande bäckar dansa ner mot sjön, härliga löfdungar med vackra blomstermattor och liflig fogelsång fäгна vandraren och nere vid Vettern ser man flere präktiga herregårdar. Den ansenligaste af dem är Almnäs på en i Vettern utskjutande udde. Egoviddens uppgår till flere tusen tunnland.

Södra skogsbygden är ett högländ, som sänker sig småningom från Smålandsgränsen till Götaelf. Jordbucklans

högsta delar ligga uppåt mot nordgränsen på ömse sidor om Åsunden, Örsjön och Mjörn. Uppe på det ungefär två mil breda högländet är gråstensmassan delad i stora plåtår genom djupa i norr—söder och öster—vester gående, delvis vattenfyllda dalar. Plåtåerna äro nästan allestädes täckta med krosstensgrus, längst i öster bevuxna med högstammig präktig skog, vesterut ofta kala, stora vidder upptagas af sankta marker. De viktigaste dalgångarne äro Ätrans med sjön Åsunden, Viskans med Örsjön, Säfveåns med Mjörn och Götaelfs dal. Branterna äro ofta vackert skogklädda, Ätrans och Säfveåns dalar hafva stora sandlager med underliggande lera och mergel, Viskans och Götaelfs dalar god jordmån. Nordsluttningen sänker sig långsamt mot Vestgötaslätterna och sänder på sina ställen långa smala utskott in på dem. På flere ställen utbreda sig stora torfmossar. Vesterut ett par mil norr om Borås möter man de ryktbara Svältorna, vidsträckta hedar, klädda af ljung och beströdda med vräkstensblock, här och der upptagna af mossar. Den under nuvarande förhållanden nästan alldeles gagnlösa marken har en gång varit beklädd med präktig ekskog. Numer besås stora sträckor med trädfön för att godtgöra den skada olycka eller obetänksamhet vållat. Den ungefär 4 mil breda sydsluttningen upptages af de bekanta Marks och Kinds härader. I den östra delen, Kind, är marken jemförelsevis jemn, men ytterligt vattensjuk; stora områden upptagas af mossar och kärr både på plåtåerna och i dalarna; hemmanen och åkrarna ligga ofta på de högländare trakterna, här som i angränsande delar af Småland. På stora sträcker är landet kalt och ljungbevuxet. Vesterut i Mark blir det bättre. Dalgångarne äro större, jorden af naturen bättre dränerad. Vål äro de vidsträckta plåtåerna med sitt krosstensgrus till föga gagn, men dalarna med sin bördiga jord dess mer. Den närmsta dalen är Häggådalen, fortsatt af Viskadalen, på sina ställen $\frac{1}{4}$ mil bred.

De egentliga bygderna ligga i dalgångarne. Uppe på plåtåerna ser man endast spridda gårdar mellan de stora skogsmarkerna eller ödefälten. Befolkningstätheten är mycket

olika, på höglandet störst i Götaelfs dal, der den uppgår till 3,500, minst från Åsunden till Smålandsgränsen med något öfver 2,000, för nordsluttningen finner man samma siffra, Kind har blott 1,600, men Mark med sin i dalarne goda jord och lifliga industri när 3,000 menniskor på qvadratmiln.

I större delen af denna skogsbygd hafva af ålder skogs-handtering, husslöjd, mest väfnad, samt gårdfarihandel varit af än större vikt än jordbruket. Numer är skogen illa åtgången, fabriker hafva blomstrat upp och tillverka ytterst billigt, samfärdsmedlen äro lätta, de gamla näringskällorna hafva mestadels sinat ut. Allmogen har blifvit tvungen att vända sig till sin magra jord. Rågen och potatisen odlas till husbehof, hafre fraktas till Göteborg, Varberg och Uddevalla. Timmer från östra delen flottas utför Ätran och försågas nere vid Falkenberg. Denna trakt är dock af mest intresse som en af våra viktigare industribygder. Industrien består mest i väfnad och drifves dels som hemslöjd, dels fabriksmessigt. Vi dröja något vid den.

Väfnadsindustrien var af ålder så betydelsefull härstädes, att bonden förr icke räknade jordens afkastning i tunnor säd utan i alnar väf, och att man vid riksdagen 1668 begärde anstånd med skatten tills väfven hunnit blifva blekt. Väfvandet var således hufvudnäring. Den äldsta råvaran var lin och hampa. Men i början af detta århundrade blef linet för dyrt och svårt att få i tillräcklig mängd. Då hade en gång en qvinna väft vackra bomullsdukar, som händelsevis kommo att säljas på auktion och lemnade god behållning. Gumman tog hem mer garn, väfde en ny sats och fick lätt såldt. Grannarna följde hennes exempel, och så började bomullsväfnaden i Mark. I början gick det långsamt framåt, men från 1830 till 1860 11:dubblades tillverkningen; sedan dess har den stått på ungefär samma punkt. Bomullsgarn borde dock inköpas i större mängd för att bli billigt, väfvarerna voro vanligen fattiga och de för-mögne väfde sällan. Affären delades då mellan förläggare och väfverskor. Förläggaren inköpte garn och lemnade det åt en eller flere väfverskor, som fingo viss betalning

för alnen väf. Väfnaden var hans och han fick sälja den till hvad pris han kunde få. Väfverskorna äro dels gifta, dels ogifta. Dagsinkomsten steg 1882 till 50⁰ à 75 öre. Det är klart att det skall vara tarfligt i väfverskans hem. Så här skildras stugan på ett ställe. I det högra hörnet stod en utdragen soffa, hvars bädd var öfverbredd med ett hästtäck, det var makarnes soflats. I det motsatta hörnet fans en tvåvåningssäng, dit barnen inplockades. Midt för fönstret mellan dessa soflatsor stod väfstolen, det enda bohag af något värde, man sannolikt tillhörigt förläggaren. Ett bord och några rankiga stolar fullbordade möbleringen. Detta hem var fattigt, men icke så fattigt som på många ställen. Så mycket beror på mannen. Är han arbetsam och ordentlig, kan det gå bra, då blir hustruns förtjenst en god tillökning i inkomsterna, då kan familjen skaffa sig ko och gris och en samlad sparpenning, då håller väfverskan snyggt i hemmet och sina små än snyggare, då går arbetet med lif och lust. Helt annorlunda ser det ut hos förläggaren. De vackraste gårdarne i Mark tillhöra dylika herrar. Inredningen är alldeles sådan som i ett förmöget herremanshus och lefnadssättet icke enklare. Men så fins ock förmögenhet att rusta med. En förläggare kunde börja med tomma händer och efterlemna en half million kronor i den goda tiden.

I sammanhang med väfverskan och förläggaren står den person, som förr sörjde för afsättningen af väfnaderna, den riksbekante knallen, gårdfarihandlaren. Det var gammal sed, att en del af dessa traktors befolkning for land och rike omkring för att sälja hembygdens slöjdalster. I gamla dagar voro dessa knallar af två slag, dels sådana som med påsen öfver ena axeln traskade omkring i dy och fly, i ur och skur, dels de som reste med häst och vagn. De förra äro försvunna. Deras förhållande till hästen, den trogne ledsagaren kring land och rike, var något af arabens till sin; med honom kunde knallen tala som sin bästa vän, för honom kunde han svälta och frysa. Knallens lif var fullt af faror, ovänlighet var hvardagsmat, han kunde blifva utsatt för öfvervåld och rån. Dylikt framkallade vis-

serligen hos dem en del goda egenskaper, de blefvo ut hållige och snartänkte, men det att de ständigt måste vara på sin vakt och att de voro fjerran från alla de band som hänsyn till vänner och bekanta pålägger en menniska, gjorde dem ofta hänsynslösa och råa, deras handelssyssla snåle och bedrägliga. På grund af sin bedräglighet och sedeslöshet voro de mindre väl sedde i bygderna. Gårdfarihandeln är numer nästan slut, vår tids lätta kommunikationer och handelsexpediter tränga ut den kringresande knallen.

Hemväfnaden synes hafva sett sin bästa tid, den har åtminstone icke vidgats de sista tretio åren. Fabrikstillverkningen har trädt i stället, och denna lemnar lika goda, men billigare varor. Den man som tog första steget på denna bana var just en förläggare i dessa trakter, bonden Sven Eriksson. Han hade arbetat sig upp den vanliga vägen från gårdfarihandlare till förläggare, hade skaffat sig ända till 1,500 väfverskor, men ville drifva affären i ännu större skala. En engelsk maskiningeniör visade honom då, hur man vid ett mekaniskt väfveri kan drifva hundratals väfspolar af och an med ett vattenhjul. Sven Eriksson bildade strax ett bolag, inköpte en del af vattenfallen vid Rydboholm i Viskan och anlade här 1843 det första mekaniska bomullsväfveri i vårt land. Han tankar gingo dock än längre. Vi borde lika väl kunna uppställa maskiner för spånad som för väfnad och derigenom bevara åt våra egna arbetare den daglön och åt våra förmögne män den kapitalvinst, som eljes skulle betalas åt Engelsmännen. Så anlades 1853 under hans ledning Marks första bomullsspinneri vid Rydal med 16,000 spindlar.

Storindustrien är först och främst väfnadsindustri, derjemte metallindustri, såghandtering och papperstillverkning. Jemte Rydals spinneri vid Viskan finnas ett par andra, af hvilka Näs vid ett litet i Säfveån utfallande vattendrag förtjenar nämnas, och jemte Viskafors väfveri flere andra dylika i Viskadalen, fyra ensamt i Borås, samt ett i Alingsås vid Säfveån. De förnämsta industriorterna äro Borås och Alingsås samt den köpingsliknande byn Trollhättan. Borås

ligger i den vigtiga Viskadalen ett stycke söder om Örsjön. Det är en äkta fabriksstad; $\frac{1}{8}$ af befolkningen är sysselsatt vid de många fabrikerna, hvilka resa sina skorstenar längs ån. Staden är regelbunden, omnejden vacker. Norrut breder sjön ut sin täcka yta mellan höga skogklädda berg, genom staden sorlar strömmens vatten och i omnejden blänka prydliga landställen fram ur vackra trädgårdsanläggningar. Äfven Alingsås har en behaglig omgifning, der det reser sig vid Säfveån nära dess inflöde i den öriska Mjörn. Här har en knapp tiondel af befolkningen sysselsättning vid fabrikerna. Länge obetydlig, steg den med ens under en del af 1700-talet genom Jonas Alströmer till Sveriges förnämsta fabriksstad för att snart nog lika hastigt sjunka tillbaka i sin förra ringhet. Den är och förblir en liten småstad. Trollhättån derimot, ännu blott en by, men visserligen den tätast bebyggda i hela landet, har åtskilliga förutsättningar att blifva en af våra viktigaste fabriksorter och går raskt fram mot detta mål. I elfvens fall fins en väldig drifkraft för maskiner, kanalen gör transporten af varor hit och härifrån lätt och billig, omnejden är ett bördigt jordbruksdistrikt, allt är så gynnsamt stäldt som möjligt. Redan nu finnas flera vigtiga industriella anläggningar, alla belägna på landremsan mellan kanalen och elfven. Främst kommer den ypperliga mekaniska verkstaden med flere hundra arbetare, särskildt bekant för sin lokomotivtillverkning, derjemte böra nämnas två stora träsliperier för beredning af pappersmassa och ett oljeslageri. Den stadslika, väl byggda byn ligger vackert vid norra ändan af kanalen.

I den fjerde af höglandets hufvuddalar ligger en tredje stad, det obetydliga Ulricehamn, på slutningen mot Åsunden vid Ätrans inlopp. Läget är mycket vackert med utsigt öfver sjön och dess ståtliga skogklädda stränder. Folket lefver af jordbruk och landthandel som i en vanlig by.

Alla hufvuddalarne äro försedda med jernvägar. I Ätrans dal går Ulricehamn—Vartoftabanan; genom hela den bördiga och industririka Viskadalen går Boråsbanan upp till Herrljunga och Varbergssbanan från Borås ner till Kattegat,

i Säfveåns dal vestra stambanan, i Göta elfs dal Bergslagsbanan. Här fins dessutom den kanaliserade elfven.

Norr om denna skogsbygd utbreder sig den vidsträckta *Vestgötaslätten*. Öfvergången är långsam och svårmärklig, äfven norr om den af oss dragna gränslinien möter man mångenstädes mossar och ljungmarker mellan de odlade fläckarne. Slättbygden delas i två hufvuddelar genom en gråstensås och en samling gråstenskullar utefter en linie något vester om Håkantorps jernvägsknut upp till Kållandsö. Den barrskogsklädda åsen bär namnet Kjedumsbergen.

Den vestra slätten begränsas af Götaelf och genomflytes af den temligen obetydliga ån Nissan. Marken är nästan alldeles jemn och mycket öppen. Skog kan man icke tala om. Väl finnas lummiga lunder här och hvar, men de äro mycket få; präktiga åkerfält utbreda sig öfverallt på den af bördig lermylla bestående marken. Välbyggda bondhemman och flera vackra herregårdar gifva lif åt det hela. Borta i vester höja sig brant med murliknande väggar det trekantiga Halle- och nästan fyrkantiga Hunneberg. Båda äro i grund och botten en enda bergmassa, klufven af en djup, smal, utmärkt vacker dalgång. De äro af helt annan art än våra vanliga gråstensberg. Nederst är bergarten en grå sandsten, derofvan ligger en svart skiffer med lager af svartgrå, vid repning illaluktande s. k. orstenskalk, öfverst en tjock svart eller svartgrön stenmassa som kallas trapp. På flera ställen vid bergets sidor får man se väldiga hålor, der man bryter orstenskalk och skiffer, den senare till bränsle i kalkugnarne. Det är endast på få ställen vid de s. k. klevven, man kan komma upp på bergen. Der bergytan deruppe är kal, ser man den söndersprucken i fyrkantiga bitar, som vore den stenlagd. Menniskoboningarna äro ytterst få.

Äfven på den östra slätten förekomma dylika bergbildningar och det i vida större skala. Uppe vid Kinnevikens östkant ligger Vestgötens stolthet, det utmärkt vackra Kinnekulle, hvars hjessa synes vida öfver slätten och ute på större delen af Venern. Bergryggen stiger brant från norr och sluttar långsamt söderut. Vid Hellekis hamn ser man

utmed sjön en gråaktig stenmur af ett utseende som vore den uppförd af människohand, det är bergets sandstensgrundval. I hamnen ligga en del lastbåtar som intaga kalk, och på kajen en del staplar af kalkstensplattor, som skola sändas bort att göra gagn som trottoar- eller trappstenar. Inne i ett brädiskjul hör man ett ständigt pickande, derinne äro flitiga arbetare sysselsatta med stenhuggeri. Vid färden uppåt berget stiger marken snart, och går man något norrut får man se bergväggen blottad, bestående af svart skiffer och orstenskalk, hvilka hafva samma användning här som vid Halle- och Hunneberg. Längre uppåt kommer man till en röd kalkstensvägg, som reser sig på en lång sträcka, i grund och botten rundt omkring berget; trappsteg leda uppför, marken blir åter jemn, jordtäckt, klädd med frodiga sädesfält och betesmarker samt lummiga, ytterst blomsterrika lunder. Snart blir det påkostande att vandra uppför; der bergväggen är blottad synes en lätt klyfbar skiffer. Ändtligen stiger man upp på sjelfva Högkullen. Marken består af ett lager söndersprucken trapp, som barrskogen söker dölja så godt den kan. Härifrån har man en den herligaste utsigt. Först och främst bergets rikt välsignade sluttningar med fyra kyrkor, folkrika byar och ståtliga herregårdar nere vid Vernern, inbäddade i vackra parker eller omgifna af saftiga ängar och frodiga åkrar. Åt vester och norr breder sig den väldiga sjöns vackra yta; på andra sidan Kinneviken skiner Leckö hvitt i sommarsolen. Långt nere vid synranden i sydvest resa sig kolosserna Halle- och Hunneberg, österut det murliknande dimblå Billingen med dess fortsättningar söderut. Innanför denna bergvall utbreder sig slätten, den vidsträckta Vestgötaslätten, med sina kyrkor och hemman. Har man en gång fått skåda denna tafla, glömmar man den icke.

Från gränsen mot skogsbygden öfver Falköping norrut utbreder sig en hel rad af likartade berg på en sträcka af öfver fyra mils längd. I trakten af Falköping består berggrunden på ett par qvadratmil af idel kalksten, hvarifrån höja sig en hel del branta trappberg, Mösseberg åt nordvest från staden, Ålleberg i sydost, Fårdalabergen i

öster. Derefter vidtager en sänka, och norr om denna reser sig det väldigaste af dessa märkvärdiga berg, det $2\frac{1}{2}$ mil långa och 1 mil breda Billingen. Med sina skogbevuxna kalk- och trappväggar reser det sig till en betydande höjd, hjesan är skogig och ödslig. Vid sydvestkanten af Billingen utbreder sig det grunda slättvattnet Hornborgasjön, på hvars urtappning man förgäfves nedlagt mycket penningar.

Dessa berg innehålla rika lemningar af en urtida djurverld, äro därför af stort intresse för naturforskaren, de gifva genom sitt yttre en egendomlig prägel åt Vestgöta-slätten, ådraga sig därför hvarje resandes uppmärksamhet, men hvad som är viktigast, de äro af synnerlig vikt för slättens näringslif. Det betyder icke så mycket, att de lemna tillfälle till arbetsförtjenst för en del folk genom alunkokning, kalkbränning och stenhuggning, det är viktigare att jordtäcket på en stor del af slätten bildats af deras söndergrusade lager, derigenom fått stor bördighet och sålunda kan nära mycket folk. Härifrån hemtas också kalk att förbättra den småländska jorden.

Uppe på kalkplatån mellan Falköpingsbergen utbreder sig den bördiga högslätten Falbygden. Jordmånen är alldeles förträfflig. En rikedom af byar och ett tjugtal kyrkor vittna om en tät befolkning och en mängd gånggrifter om mycket tidigt bebyggande. Trakten anses för att vara en af de allra äldsta bygder i vårt land.

Genom Falköpingsbergen och Billingen delas den östra slätten i två hufvuddelar, Tidadalen i öster, Lidadalen och Skaraslätten i vester. Vesthalfvan är till större delen öppen, en skogsdunge är en sällsynthet, en mer eller mindre naken kulle kan man få se här och der; uppe i norr, öster om Kinnekulle, finnes dock mycken skog, en och annan grund vattensamling och stora mossar. Tidadalen är mindre öppen och i synnerhet i norr mossrik: Jordmånen är nästan öfverallt en bördig lermylla.

Klimatet företer just inga egendomligheter, dock märker man att man kommit inåt landet. Sommardagen kan blifva mycket varm på den vida slätten, och om vintern kan man, fast ytterst sällan, få se qvicksilfret i termome-

tern sjunka ner mot kulan. Vid snöfall jagar stormen snömassorna upp i väldiga drifvor, som lägga mycket hinder i vägen för samfärdseln.

Befolkningen är, såsom man på grund af slätternas likartade beskaffenhet på förhand kunde förmoda, temligen jemnt utbredd. I regeln bo dock Vestgötarne tätast utmed Venern, der folktätheten på sydslutningen af Kinnekulle stiger till 4,500, Skaraslätten har 3,600, den magra sydkanten vid skogsbygdsgränsen naturligtvis minst, men dock öfver 3,000 på kvadratmilen.

I en trakt som denna är det klart att jordbruket skall taga nästan alla händer i anspråk. Förr fans här en mängd herregods, fast i allmänhet små, numer har en stor del af dem öfvergått i allmogens hand, och det är icke sällsynt att finna säterier, som förr tillhört ansedda adelsslægter, nu vara delade mellan bönder. Af större gårdar skola nämnas de utmärkt väl skötta Kaflås, Vreten och Tidaholm, de för sitt vackra läge ofta nämnda Hellekis och Råbäck på Kinnekulle och det för en af sina egare mycket bekanta Degeberg vid Venerns kant i det kulliga landet söder om Kållandsö. Vreten och Kaflås, båda vid utkanten af Falbygden, äro bland de största och bäst skötta gods i Vestergötland, Tidaholm vid Tidan är derjemte bekant för flere industriella anläggningar. Degeberg var alldeles förfallet i början af detta århundrade, då det inköptes af den om vårt jordbruk högt förtjente Edvard Nonnen. Han hade redan som yngling gjort till sitt lifs uppgift att blifva en föresyn för landets jordbrukare, och denna sin vackra ungdomsdröm lyckades han förverkliga som få. Genom sin insigt, drift och omtanke gjorde han Degeberg till en mönstergård och här upprättade han snart nog vår första landtbrukskola. Med bekymmer och fåkunnighet hade han att kämpa, men det gick ändå. När han begärde statsanslag för sin skola, yttrades inom bondeståndet, att en man som han icke kunde vara värd dylikt; han besådde fälten med rosor och fylde diken med sten. Rosorna voro klöfver och diken täckdikades. Det är denne mans energi och föredöme som Vestergötland till stor del har att tacka för, att det nu

står bland de främsta sädesodlande trakter i vårt land, då det för några årtionden sedan ansågs för en bortkommen bygd och jordbruket ej ens lemnade nog för den egna förbrukningen.

Sädesodlingen är betydande. Hufvudsädet är här som allestädes i vestra Götaland hafre, och det fins ingen del af landet som lemnar så stor hafreskörd som Skaraborgsdelen af Vestergötland. Näst efter hafren, men på långt afstånd, kommer rågen; hvetet och kornet äro af föga vigt. Årligen sändas stora hafrelaster till Göteborg och Uddevalla. Mejerihandlingarna gå framåt. Vid egendomen Vreten drifves mejerirörelse i stor skala och härifrån hafva anlagts filialmejerier i angränsande socknar. Åtskilliga bymejerier finnas. Öfverskottet vid ladugårdarne sändes till Stockholm, Göteborg, Norge och England. Falbygden idkar en betydande höns- och gåsafvel.

Industrien är af föga vigt. Slättens förnämsta industriort synes vara Tidaholm. Här fins Vulkans bekanta tändsticksfabrik, ett pappersbruk, anläggningar för träförädling och jernhandling.

Med kommunikationsmedel är bygden temligen väl försedd. Vestra stambanan går vid Töreboda öfver Göta kanal förbi städerna Skövde och Falköping upp i skogsbygden. Från Skövde går statsbana till Karlsborg, från Falköping in i Småland. Från jernvägsknuten Moholm på stambanan går bibana till Mariestad, från Stenstorp en vesterut förbi Skara till Lidköping, en österut till Hjo. Vestra slätten öfvertvåras af Venersborgsbanan, från Håkantorps station går bibana till Lidköping. Af större intresse äro de båda kanalerna, Göta kanal tvärs öfver Vestergötland vid slättens nordkant, Trollhätte kanal förbi Götaelfs fall. Götaelf är icke farbar af naturen. En half mil söder om Venern gör den ett fall, en sträcka längre ner kommer en fors, och efter en ny kort väg störtar elfven utför de väldiga Trollhättefallen, lika märkliga för sin storartade natur som för den konst man utvecklat att komma förbi dem. För att komma förbi det första fallet nedanför Venern lät redan Karl IX helt enkelt gräfva en stor graf med två slussar från Venern till

elfvens lugnvatten nedanför fallet. Sluss är en graf som gräfts för att komma utför en sluttning. Grafven kan tillslutas med portar både mot strömmens öfre och nedre del, portarne äro försedda med luckor, hvarigenom vatten kan insläppas uppifrån och utsläppas neråt. Kommer ett fartyg uppifrån äro de nedre slussportarne stängde, vattnet i slussgrafven står i jemnhöjd med vattnet i strömmens öfre del, fartyget seglar in i slussen. Derpå tillslutas de öfre portarne, luckorna på de nedre portarne öppnas, vattnet rin- ner ut i strömmen nedanför slussen, tills vattenytan i slussen blir densamma derinne som derute. Portarne öppnas, far- tyget föres ut och har stigit utför sluttningen. Förbi for- sen leddes en ny graf, återstod Trollhättan. Det var Karl XII som lät Polhem och Svedenborg börja arbetet, men hans död gjorde slut derpå, och det dröjde nära 80 år innan det åter upptogs. Byggmästaren var Erik Nordvall. Under hans ledning sprängdes en graf i hårda klippan med flere slusstrappor vid sidan om fallen ner till lugnvattnet nedan- för. Det ståtliga arbetet tog 6 år och var färdigt 1800, en heder för Sverige och dess folk. Redan biskop Brask yrkade på en graf mellan Venern och Östersjön, men det dröjde öfver 300 år, innan denna storartade tanke blef verklighet. Det är grefve Baltzar von Platens jernvilja och outtröttliga omsorg vårt folk har att tacka för att det ändt- ligen blef af. Under många besvärligheter och mycket hån fortgick arbetet från 1809 till 1832, då det äntligen var färdigt, det stora riksdiket, som belackarne tilläto sig att kalla det.

Slättbygdens städer äro allesammans små; Venersborg med något öfven 5,000 inv. är den största. Tre af dem ligga vid Venern, en vid Vettern. Af Venersstäderna är Mariestad minst. Dess omgifning är vacker och ett stycke utanför på en ö i Tidan ser man landshöfdingeresidenset. Befolkningens förvärfskälla är landthandel och jordbruk. Lidköping är viktigare. Läget vid Lidans mynning med den stora slätten till bakgrund gjorde stället lämpligt till han- delsplats. Före anläggningen af kanalen och jernvägarne var det ock den ort, dit en stor del af östra slätten förde

sin spannmål. Nu är dess handelsområde inskränkt till omnejden, men rörelsen är dock betydlig. Venersborg har det bästa läget. Rundt omkring ligga bördiga och folkrika nejder, samfärdsmedeln äro ytterst beqväma, alla seglare från Dalslands, Seffle och Göta kanaler måste här förbi. Handel och sjöfart äro ock viktiga inkomstgrenar. Utseendet är regelbundet. Genom stadens midt går en bred öppen plats ut till Venern; der ligga kyrka och landshöfdingeresidens, torg och kyrkogård. Hjo var sedan äldsta tider öfverfartsort till Östergötland, därför samlades här folk; Sköfde vid foten af Billingen skall hafva pilgrimsfärder till den gamla kyrkan att tacka för sin tillkomst. Staden är välbyggd och har vackert läge, dess vattenkuranstalt hitlockar åtskilliga sommargäster. Falköping och Skara äro slättens äldsta städer, Falköping den äldsta bekanta i hela gamla Sverige. Den har emellertid trots sin ålder icke kunnat komma till någon blomstring och liknar ännu till sitt yttre en större by. Skara är dessa bygders märkligaste ort. Den var redan under heden tid slättens hufvudpunkt, dit Vestgötarne samlades till ting och offer. Som andra de gamla tings- och offerplatserna blef det sedan landskapskyrkans hufvudort; här bodde biskopen och kapitelherrarne, här byggdes en präktig domkyrka, här uppstodo kloster och andra andliga stiftelser, orten blef betydande. Reformationen medförde ålderdomssvagheter. Utseendet är något ålderdomligt. Domkyrkan väcker hvarje besökandes uppmärksamhet, är äfven en af de vördnadsvärdaste kyrkobyggnader i vårt land och kommer väl att efter besluten reparation blifva den näst Uppsala och Lunds vackraste.

Östergötland.

Detta Götalands nordöstra landskap är vida mindre än dess vestra granne, i det närmaste så stort som Skåne, ehuru det eger blott hälften så stor befolkning som denna landsända. Det är likväl en af våra viktigare bygder, ehuru det först sent arbetat sig upp till denna ställning. Ännu i början af 1500-talet omfattade det blott den nuvarande Östgötaslätten, hela trakten norr om Motala ström och Glan var en glest bebyggd skogstrakt, der det dröjde rätt länge innan sjelfständiga menigheter hunno bildas; äfven kustlandet mot Östersjön synes hafva varit ödsligt, och mellan Vettern och sjön Sommen utbredd sig den vida obygden Holaved. Landskapet var således väl stängdt från angränsande bygder utom från Kalmar län.

Östersjökusten är inskuren af långa, smala vikar och kantad af en rätt betydlig skärgård. De förnämsta vikarne äro Bråviken, segelleden in till Norrköping, Slätbaken, utloppsvattnet för Göta kanal, och Valdemarsviken vid landskapets sydgräns. De viktigaste hamnplatserna äro Norrköping, Mem och Valdemarsvik. I skärgården äro, som vanligt, de yttersta holmarne och småöarne nakna, de inre derimot rätt skogiga. Här och hvar ser man en liten fiskareby. Strömmingsfisket är af rätt stor vikt för trakten, icke blott för fisklägenas befolkning, utan ock för en del strandbor som derigenom skaffa sig en god biförtjenst. Veterskusten är genomgående rak, det fins blott en enda märkligare inbugtning, nämligen inåt Vadstena och Motala. Naturlig hamnplats fins blott uppe vid Medevi, konstharnar vid Hästholmen och Borghamn, söder och norr om Omberg, samt vid Vadstena.

Vettern är med sina 17 kvadratmil vår näst största och af många skäl märkligaste insjö. Den är lång och smal med i synnerhet söderut mycket branta stränder. Bottnen är jemn ända upp förbi Karlsborg, djupet betydande, i synnerhet utanför Omberg och å ömse sidor om Visingsö. Vattnet är klart och genomskinligt djupt ner, drickbart och mycket kallt, så att det äfven i Augusti visar 10° à 12° . Sjön är således lik en källa. Isen ligger länge, men bryter mycket hastigt upp, stundom på några få timmar. Vid och märkligt nog äfven strax före annalkande storm svalnar ytan med korta och höga böljor; seglingen blir derigenom mycket farlig. På ytan visa sig ofta hägringar och dimbilder som mycket sysselsatt folkfantasi; det är ock från Vetterns strand som Neckens polska är hemtad. Numer tyckes man hafva temligen utredt sättet hvarpå sjön bildats. Ombergs vestkant beklädes af rödaktiga skiffrar, som stupa från gråstensväggen brant ner i sjön. Mellan dem och gråberget uppträder en bergart af skarpkantiga med hvarandra sammankittade gråstensstycken, tydande på en uppkomst genom krossning. Från Hästholmen ända ner i Husqvarnadalen bildar gråberget en skarp murlinie, der man på flere ställen kan se samma skiffer fortfarande stupa nedåt och samma strimma krossad bergart invid gråberget; emellanåt är detta äfven likasom polerad. På grund häraf har man gjort sig följande föreställning om bäckenets uppkomst. I äldre tider fans intet Vetterbäcken. Jordskorpan på detta ställe var temligen jemn liksom i grannejden, och de nu så skarpt lutande skiffrarne lågo utbredda vågrätt, såsom de en gång lagrats i vatten. Af något skäl vardt ett väldigt tomrum under det jordstycke, der Vettern nu ligger. En väldig spricka bildades vid takets kant, utefter denna rutschade taket ner utmed gråberget, lösryckte af detta bitar som blifvit hängande i sprickan, och polerade glidytan. När sålunda taket åkt ner, var sjön färdig, och Visingsö der nere i dalens djup är en qvarlefva af det gamla hvalfvet.

Landskapet består af två skogsbygder och en slättbygd mellan dem båda. Den *norra skogsbygden* begränsas mot

slätten i söder af en rad genom Motala ström förenade vattensamlingar. Mot dessa stupar den i allmänhet med en tvärbrant, omkring 100 fot hög murlik kant. I sin helhet har bygden en nästan skålförmig ytbildning med affall åt sydost; i synnerhet till Glan. Skålkanten mot Glan och Roxen hör med afseende på sin yta till de mest regelbundna och egendomliga trakter i landet. Jemnlöpande med murlinien mot slätten kring Glan är bergmassan fårad af en del små, smala dalar. I bygdens midt öppnar sig en liten bördig slätt mot Tjällmo och Hellestad. Här framflyter den för dessa trakter viktiga Finspångsån med flere forsar och små fall.

Södra skogsbygden är den flik af Östergötland som skjuter upp i Småland och omfattar Ydre och Kinda härad. Marken är bergig och ytterst ojemn, vattensamlingar finnas i mängd, bland hvilka Sommen och Åsunden äro de förnämsta, ytan är till större delen skogig, åkrarne ligga spridda i dalsänkorna. Hufvudbygden är den öfver Åsunden framgående Stångådal. Den är på sina ställen ända till en half mil bred, temligen öppen och bördig. Eljes jordmånen i allmänhet mycket svag och ytterst stenbunden. Sommen, en rätt stor, synnerligen vacker sjö med många vikar och en rikedom af öar, är en viktig samfärdsled i denna trakt. Svartån för dess vattenöfverflöd till Roxen. Åsunden är mycket mindre, lång och smal; Stångån leder dess vatten öfver slätten förbi Linköping till Roxen. Ån gör flere fall, men dem har man gått förbi genom Kinda kanal.

Slättbygden bildar ett bälte af 1—3 mils bredd tvärs öfver landskapet. Den delas i Vestanstång och Östanstång efter läget i förhållande till Stångån. Vestanstång är i synnerhet utåt mot Vettern kring sjön Tåkern slätt och nästan alldeles öppet. Jordmånen utgöres af en förträfflig lera, i hvilken man på vida sträckor icke kan finna en enda sten. Underlaget är öfverallt kalksten, alunskiffer och sandsten, liggande i jemna vågräta lager. Kalkstensbankarne får man se gå i dagen vid Borghamn och Motala samt flerstädes vid kanalen. Endast på ett ställe norr

om Boren luta de brant neråt, men denna stupning är af stort intresse, emedan den gifver en fingervisning om att denna slättsänka tör ha danats genom en glidning af jordskorpan längs norra skogsbygdens skarpa kant. Östanstång är småkulligt och mindre öppet.

Som en enstaka bergknöl uppstiger från det omgifvande slättlandet det bekanta Omberg vid Vettern. Dess höjd är omkring 500 fot öfver Vettern, längden ungefär en mil. Mot Vettern är det mångenstädes alldeles tvärbrent och de lodräta bergväggarne med deras grottor, pelare, hvalf och märkliga stenbildningar hafva ett sällsamt, ruinlikt utsende. Ytan är skogig, växtligheten rik.

Slättens sjöar äro allesammans grunda med långsluttande stränder. Den märkligaste är Tåkern österut från Omberg. Den är till större delen vassbevuxen, har blott omkring 6 fots djup och ser snarast ut som ett kärr. Botten och stränder bestå hufvudsakligen af dy. Den är sålunda ett motstycke till Hornborgasjön söder om Billingen, som äfven ligger på silurbotten. På 1840-talet blef den sänkt för att man skulle få gagn af dess långgrunda stränder, och det är nu stark fråga om att sänka den ännu mer. Föرنämsta vattendraget är Motala ström. En kort sträcka efter dess utlopp ur Vettern gör den flere fall, går sedan in i den klara Boren, fortsätter sin väg under fall tills den kommer ner till Roxen, svänger norrut till Glan för att omsider efter åtskilliga fall vid Norrköping finna ro i Bråviken. Det är utmed detta vattendrag som den östra delen af Göta kanal blifvit gräfd. Från Vettern går en graf med slussar utför sluttningen till Boren, från Boren en ny kanal söder om strömmen ut till Roxen och der-efter förbi Söderköping ut till Slätbaken vid Mem.

Då åkervidden är mycket olika i skilda trakter och jordmånen växlar, ställer sig folktätheten i de särskilda bygderna mycket olika. Sämst är det i södra skogsbygden der Ydre med 7 % åker icke har större folktäthet än 1,300, Kinda härad kring den temligen öppna Stångådalen eger 2,000 och norra skogsbygden ungefär lika mycket. Vestanstång har på sina öppna fruktbara marker den tätaste

befolkningen, i synnerhet i Ombergstrakten, der den stiger till 4,700 och kring Motala, der den går upp till öfver 4,000, eljes håller siffran sig omkring 3,500. Det kulliga Östanstång är rikast befolkadt mellan Linköping och Roxen med inemot 4,500, eljest är det knappa 3,000 på kvadratmil; kusttrakterna, Vikbolandet mellan Bråviken och Slätbaken samt Hammarkind neråt Valdemarsviken, hafva blott 2,500 på hvar kvadratmil.

Ännu ett godt stycke in på detta århundrade var uppfödande af nötkreatur den viktigaste inkomstkällan i södra skogsbygden, i synnerhet i Ydre, i den norra idkades rätt mycken bergshandtering; numer är jordbruket öfverallt hufvudnäring.

Södra skogsbygden är öfvervägande allmogebygd, hemmansegorna mycket vidsträcktare än nere på slätten såsom vanligt i skogstrakter. Norra skogsbygden har ett betydligt antal sjelfegande bönder jemte stora bruksegendor med anseelig jordvidd. Den största bland dessa, i öfrigt en af de förnämsta i hela landet, är Finspång. Mangården, ett storartadt trevåningshus, ligger utmärkt vackert på en holme i ån. Godset med underlydande omfattar 75 mantal. På slätten är Östanstång öfvervägande storgodsbygd, Vestanstång allmogetrakt. Vikbolandet är kantadt af herregårdar, det är nästan som man förflyttats upp till Mälarens strand. Som exempel skola nämnas Gottenvik vid Östersjön, Stegeborg vid Slätbaken och Adelsnäs vid gränsen mot Tjust. Gottenvik är präktigt bygdt, har vackra omgifningar, en betydlig jordvidd och åtskilliga smärre anläggningar såsom tegelbruk, kalkbränneri och såg. Stegeborg är af mer historiskt än nutida intresse. Det gamla slottet som nämnes så ofta i våra häfder, är numer blott en vördnadsvärd ruin, der det reser sig på en holme i Slätbaken. Adelsnäs är hufvudgården i det betydande baroniet Adelsvärd, det enda af sitt slag i vårt land. Hit hör en anseelig jordvidd jemte Åtvidabergs kopparverk. I Vestanstång äro herregårdarne få och vanligen mindre betydande. Det gamla folkungagodset Ulfåsa, Birgittas hem, ligger här vid Borens södra strand. På en hög, skogklädd grusås, som skjuter

ut i Boren och ännu kallas Britas näs, synas lemningar af det gamla slottet. Sjelfva stamgodset för folkungaätten, Bjälbo, mellan Skenninge och Tåkern fins icke mer som sjelfständig gård, men socknen bevarar namnet. Stora jordområden lyda under det betydande Boxholms bruk vid Svartån nere vid slättens utkant i söder. Ser man få herrgårdar, så finner man derimot dess fler ståtliga bondgårdar, ofta med tvåvånings manbyggnader, ett vittnesbörd om allmogens välmåga eller åtminstone om dess böjelse för öfverflöd och lyx.

På slätten skötes jorden väl vid de större egendomarne och äfven i allmänhet hos allmogen. Man söker på allt sätt förbättra sin åkerjord. Här som eljes der jorden skötes i storbruk användas maskiner för att få sådden och skörden fort till stånd. I skogsbygden står allmogen ännu tillbaka såväl i jordbrukssätt som redskap. I skogsbygden odlas hufvudsakligen hafre och råg, men brödsäden åtminstone räcker svårigen till eget behof. Slättbygden har derimot ansenligt öfverskott. Vestanstång är en brödsädsbygd, rågskörden är naturligtvis ansenligast, men på sina ställen såsom i Ombergstrakten skördas nästan mera korn, hveteodlingen synes icke här vara af vidare betydelse. Östanstång har en betydande hafreodling, i synnerhet i Vikbolandet och Hammarkind, hveteskörden är också större än i vester. Det är egentligen endast hafre som kommer till utskeppning. Denna föres dels till Norrköping eller Mem, dels till Stockholm att derifrån utföras. Öfverallt odlas mycket potates, på sina ställen i sådan mängd att det påminner om Kristianstads- eller Blekingeförhållanden. En stor del finner afsättning vid de här mycket talrika brännerierna. År 1880 hade Östergötland $\frac{1}{6}$ af landets brännerier och kom näst efter Skåne; i fråga om mängden af tillverkad bränvin stod det dock efter både Skåne, Bleking och Vestgötaslätten. Åt boskapsskötseln egnas mycken omtanke, i synnerhet åt ladugårdshandteringen. Mejerier anläggas i allt större mängd och så väl slagtkreatur som smör och ost sändas på jernvägarne till Malmö och Göteborg att derifrån utskeppas.

Skog upptager en betydande del af landskapets yta, i synnerhet i södra skogsbygden, der den uppgifves täcka $\frac{3}{4}$ af ytan. Slätten är skogfattig. Östergötland är den skogrikaste trakt i södra Sverige och öfverträffar äfven mellersta Sverige med undantag af Vermland och Dalarne. Skogshandtering är därför en vigtig inkomstkälla såväl i norr och söder som utmed Östersjön. Flerestädes vid vattendragen finner man sågverk, ett af de mer storartade vid Boxholm. Ydrebygden forslar sina trävaror öfver Sommen till Tranås eller stationen Sommen, Kinda utför Åsunden till kanalen, norra skogsbygden sina till Norrköping, derifrån en rätt betydande trävaruutförsel eger rum.

Malm finnes nog i bergen, men icke i större mängd. De jerngrufvor som ännu bearbetas ligga vid Slätbaken, men äfven de äro af föga vikt. Kopparmalmbrytningen vid Bersbo norr om Åtvidaberg bör framhållas, likaså marmorupptagandet på Kolmården, ehuru det är ytterst få arbetare som hafva sysselsättning vid detta.

Detta landskap är näst Göteborgs län den industririkaste bygd i vårt land. Det har dels metallindustri, dels väfnadsindustri, begge af framstående beskaffenhet. Jernmalmsförekomsterna i norra skogsbygden och fallen i vattendragen hafva gifvit anledning till jernhandtering i norra Östergötland. De jernbruk som sålunda uppkommit ega till största delen fortfarande bestånd, om än flere af dem numer äro temligen obetydliga. Vi påpeka blott det förnämsta af dem, Finspång. Det har funnits ända sedan 1500- och kom på 1600-talet först genom arrende, sedan genom köp till Louis de Geer, som hitkallade sina landsmän som arbetare. I vårt århundrade är det genom den utmärkte brukspatron Ekman det blifvit hvad det nu är, ett af våra större jernförädlingsverk. Här fins två masugnar, stångjernshårdar, valsverk, gjuteri och mekanisk verkstad. I närheten af bruket finnes sjukhus och apotek, vårdshus, jernvägsstation och ångbåtsbrygga. Allt vittnar om liflig rörelse. Äfven i södra skogsbygden ser man ett och annat mindre jernbruk och vid gränsen mot slätten det förut nämnda ansehlige Boxholm vid Stångån. Längre gående

jernförädling drifves vid de mekaniska verkstäderna i Norrköping och framför allt i Motala. Denna verkstad, den första af sitt slag i vårt land och välbekant äfven för utländingen, anlades ursprungligen för kanalens behof, men vidgades sedan betydligt. Här tillverkas en del smide och en mängd maskinerier, här byggas ångfartyg och lokomotiv. Det råder ett lif och ett buller inne i de väldiga byggnaderna utmed kanalen, som är alldeles bedöfvande. Arbetsstyrkan är omkring 1000 personer. Kopparmalm från Bersbo tillgodogöres vid Åtvidabergs betydande kopparverk. De många verkstäderna, arbetarebostäderna, bodarne o. s. v. ge platsen utseende af en liflig köping. Arbetarantalet är omkring 600. Vestervik—Norsholmsbanan förmedlar varutransporten. Väfnadsindustrien har af ålder haft sitt säte i Norrköping. I trikot- och klädesväfnad, i bomullsspånad och väfnad står denna stad främst i hela riket. Icke mindre än $\frac{1}{6}$ af dess innevånare äro fabriksarbetare.

Hemslöjden synes hafva varit mer betydande förr än nu. Slättbonden har aldrig haft lust för dylik, när arbetet med jorden eller kreaturen är slut, vill han helst lata eller roa sig, skogsbon derimot, som haft skral jord och långt till handtverkare, har alltid visat slöjdlust och händighet. I båda skogsbygderna drifvas snickeri och vagnmakeri, på Vikbolandet och i norra skogsbygden smide, i trakten af Mjölby skomakeri och bleckslageri, i Vadstena-nejden spetsknyppling.

Landskapets samfärdsmedel äro rätt goda. De båda kanalerna äro nämnda. Landsvägarne äro goda äfven på slätten. Östra stambanan går förbi Norrköping och Linköping utmed Sommens vestra strand in i Småland. Öfver Norsholm, der denna jernväg skär Göta kanal, går dels Finspångsbanan upp till Pålshoda i Nerike, dels Åtvidabergsbanan till Vestervik. Från Mjölby jernvägsknut går norrut från Motala en statsbana upp till Hallsberg i Nerike.

Städerna ligga samtliga på slätten och äro alla utom Motala bra gamla. Linköping var sannolikt under heden tid landskapets offerplats; säkert var det den ort der landskaps-

tinget hölls. Norrköping och Söderköping anses ursprungligen hafva varit vikingabyar. Skenninge ligger midt på det bördiga, tidigt befolkade Vestanstång och var väl redan tidigt dess marknadsplats, Vadstena har att tacka klostret för sin tillkomst och Motala är den nya tidens, kanalens och den mekaniska verkstadens barn. Af nyare uppblomstrande handelsorter böra framhållas jernvägsknutarne Mjölby och Norsholm. Landskapet har en köping Valdemarsvik vid innersta ändan af den liknämnda bugten. Det är en gammal marknadsplats med enkelt, landtligt utseende och utskeppning af hafre, trävaror och koppar.

Af de gamla orterna hafva endast Linköping och Norrköping följt med och gynnats af utveckling, de öfriga ligga utanför rörelsen och blifva därför tillbaka. I Söderköping och Vadstena samt än mer i Skenninge är jordbruk den förnämsta inkomstkällan. Ingen af dessa tre städer når upp ens till 2,500 invånare. Motala är i afseende på läget en vederlike till Trollhättan. Det har sin kanal och sin jernväg liksom denna ort, vattenfall och fabriksanläggningar som den. Sjelfva staden ligger på en sandhöjd vid kanalens utlopp ur Vettern. Norrköping ligger på ömse sidor om Motala ström strax invid dess utlopp i Bråviken. De tre à fyra våningar höga fabrikshusen resa sig utmed strömmen. Rörelsen på gatorna är ringa under större delen af dagen för en till nära 30,000 personer uppgående folkmängd. Mesta lifvet rör sig inomhus i denna arbetsflitens stad. Elfvens fall gjorde orten redan tidigt till en qvarnby, och här idkades ansenligt laxfiske. Med 1600-talet börjar dess betydelse som fabriksstad. Under Gustaf II Adolf gjordes början till manufakturanläggningar, kanske till klädesfabriker, berömmet för upparbetandet af denna näringsgren tillkommer dock Louis de Geer; utvecklingen var så snabb, att under Karl X kunde rikets härar förses härifrån med allt som behöfdes till beklädnad. Linköping ligger en half mil från Stångåns utflöde i Roxen. Redan på 1100-talet egde den biskop och domkyrka och var en af kyrkans förnämsta platser under medeltiden. Visserligen har den som andra haft sina motigheter, men det goda läget

i en rik sädesbygd vid södra skogsbygdens hufvudväg ner till slätten och de i senare tider tillkomna beqväma samfärdsmedlen hafva drifvit den framåt, så att den nu är den näst Jönköping folkrikaste orten i det inre af Götaland. Den idkar temligen liflig kreaturs- och spanmålshandel, har äfven något sjöfart och fabriksrörelse. Dess egenskap af säte för landskapets förnämsta läroverk, för stifts- och länsstyrelse, bidrager i sin mån att främja dess välfärd.

Småland.

Högsta delen och hela östsluttningen af Götaland upptages af det vidsträckta Småland. Med sina 285 qvadratmil upptager det $\frac{1}{14}$ af riket och utbreder sig öfver en större yta än Bleking, Halland, Bohuslän och Vestergötland tillsammans. En åttondel af vårt lands befolkning finner här sitt uppehålle, ungefär lika mycket som i Skåne. Men Småland är ett helt annat land än denna dess sydliga granne. Med sina väldiga myrmarker, der magert starrgräs är enda gagnet, videbuskar och ängsull den förnämsta prydnaden, sin på många ställen ännu ståtliga barrskog, sina magra spridda tegar, der nattfrosten ofta kommer säden att gagnlöst segna till marken, och sin glesa, på spridda fläckar, mest kring sjöarne och vattendragen, samlade befolkning, är det verkligen hvad det stundom blifvit kalladt, ett Norrland midt i Göta rike.

Landskapet har i forna tider bestått af flere. I vester utbredde sig kring Nissan och Lagan med hufvudort kring Bolmen det gamla ödsliga Finnved, på sydsluttningen kring Mörrumsdalen och sjöarne vester derom det märkliga, minnesrika Varend; sjelfva höglandet kring Lagans och Emåns källor kallades i gamla dar Nydung. Af dessa tre sammanfogades på 1100-talet Tiohärads lagsaga eller det egentliga Småland. Norra Småland kring Vettern var ett område för sig, så ock det nuvarande Kalmar län.

Landskapet är genomgående skogsbygd med en smal slättremsa i sydost. Kust fins dels utmed Vettern, dels vid Östersjön. Östersjökusten är väsentligen olika på skilda ställen. Så långt upp ungefär som midt för Ölands nordkant är den temligen rak eller åtminstone fri från större

veck, öarne äro få, men grunden många; derofvan blir kusten mycket sönderskuren af djupt inträngande smala vikar med temligen höga stränder, påminnande om de bohusländska, således fjordar i smått. Af dessa skola nämnas Gamlebyviken, som lemnar hamn åt Vestervik, den stora Gudingefjärden och Valdemarsviken vid Östgötagränsen. Utanför dessa vikar ligger en rikt utvecklad skärgård, Tjustskären som den kallas. Öarne i hafsbrynet äro som vanligt kala och ödsliga, men de inre och större rikt skogbevuxna och mycket vackra. Här och der ser man ett snyggt hemman vid stranden med skog till bakgrund, somligstades en liten fiskarby. Utmed hela kusten idka strandborna strömmingsfiske under sommaren och hösten, men det är blott i Tjustskären man får något större mängd att sälja. Till alla de större hamnarne i söder från och med Oskarshamn införes en mängd norsk och blekingssill. En så veckrik kust som denna bör hafva en rikedom af hamnar. De förnämsta äro naturligtvis de vid sjöstäderna Kalmar, Oskarshamn och Vestervik samt vid den näst dem viktigaste handelsorten, köpingen Mönsterås; Verkebackshamn i närheten af Vestervik bör äfven nämnas. Alla ligga de vid vikar. Lotsplatser finnas flerstades, och Kalmarsund upplyses af åtskilliga fyrar.

Höglandsbucklans mest upphöjda trakter ligga på en sträcka från Vestgötagränsen sydvest om Stråken öfver Ta-berg ut på ett område söder om Nässjö, der en af de högsta topparne Hjeltsölaberget stiger till en höjd af 1200 fot. Härifrån rinna vattendrag åt söder, de präktiga åarne Nissan och Lagan, åt öster den viktiga Emån, åt norr östgöta Svartån och längre borta i öster den bekanta Stångån. Till det egentliga höglandsområdet räkna vi Jönköpings län, med undantag af den flik som mellan Vettern och Ydre skjuter in i Östergötland och landet strax söder om Vettern. Dess öfvervägande karakter är dess vattensjukhet. Öfverallt, i synnerhet vesterut mellan Lagan och Nissan och på andra sidan denna å, utbreda sig tusentals tunnland vida mossar, bevuxna af hvitmossa och ängsull, några mariga tallar och krumpna löfträd. Komossen sydvest om

Straken, Dummemosse nordvest om Taberg och den tretio tusen tunnland vida Storemossen ett par mil norrut från Bolmen, äro de förnämsta. Så fins dessutom en mängd starrbevuxna kärr. Dessa marker äro icke blott gagnlösa utan rent af skadliga, ty det är från dem de kalla dimmorna stiga upp som förstöra sädesfälten. Öster om Lagan blir marken torrare, mossarne äro mindre till vidden, om än många till antalet. Mellan dessa fuktiga marker utbreda sig flerstädes ljunghedar och barrskogsbevuxna sandmoar. Ur denna jemna mark uppsticker en väldig mängd kullar, somliga till en betydande höjd. Den märkligaste och gagnligaste af dem är Taberg. De skogklädda sidorna sluta med en jemn kal hjessa, hvarifrån man har den ståtligaste utsigt i Småland. Åt öster, söder och vester utbreder sig en väldig samling af mossmarker, småsjöar, skogar och kullar, norrut ligger Jönköping och Vetterns långsträckta yta djupt nerbäddad mellan de höga, skogiga kantbergen, långt upp i norr synes en enstaka bergstopp, Omberg. Berget är ett jernberg och består af en grönaktig stenmassa med inblandad jernmalm. Här brytes malmen, som man bryter granit i en stenhäll. Vid Almesåkra söder om Nässjö finnas märkliga sandstenslager, sannolikast från samma tid som sandstensgrunden till Vestgötabergen. Kullarne äro åtminstone vesterpå täckta af gråbrunt, klapperblandadt grus med blott tumstjock matjord. Här växer blåbärs- och lingonris och mellan dem ett torrt sträfft gräs. Här är betesmarken, och här ligga tegarne spridda i små månghörniga lappar omkring gårdarne. Öster om Lagan, der marken är torrare, är det deremot i dælderna mellan kullarne man finner den odlade marken. Här uppträder ock en rik samling af småsjöar. Eljes är det först vid höglandets sydgräns man finner större vattensamlingar, vanligen af en i norr och söder långsträckt form. Den största och märkligaste af dem är den ansenliga Bolmen. Hela sjön skulle nästan kunna betraktas som en väldig kanal kring den mer än milslånga på fornminnen ytterst rika Bolmen, Finnvedarnes gamla hufvudbygd. Höglandet genomfåras af Nissans, Lagans och Emåns

dalgångar. Nissadalen är temligen smal och till stor del fylld af sandmassor, på hvilka en präktig tallskog fäst sina rötter. Lagadalen är betydligt vidare och äfven den täckt af på sina ställen halfmilsbreda, barrskogsklädda sandmoar. Emådalen är mycket bättre utpreglad, nedskuren som den är mellan höga, stundom en fjerdingstvå skilda bergkanter. På dess sluttningar är jorden mångenstädes en bördig svartmylla; här uppträder ock den ena kyrkbyn efter den andra.

Här uppe märker man, att man icke längre är i kust-landen med deras blida, jemna klimat. Vintern börjar merendels redan i slutet af Oktober och räcker fram i Mars. Riktigt godt före har man dock knappast mer än under årets två första månader. Våren är vanligen lång, kall och torr med för höstsäden farliga nattfroster. Äfven längre fram på försommaren hafva mossarne ett mycket olyckligt inflytande. En hvar jordegare, som har nyss upplupen säd i deras grannskap, ser hvarje afton med bäfvan kring synranden och mot träskan. Är himlen mulen kan han lägga sitt hufvud tryggt till hvila, men med den sista molnfläcken, den sista vindpusten som skakar björklöfvet och en från mossen börjande fin dimma känner han sitt hopp om en kommande god skörd försvinna. Den hvita dimman stiger, den är iskall, och olycklig den öfver hvars fält hon går fram. Morgonen derpå ser man sädesbrodden falla gulnad till marken alldeles som sönderskuren halm, potatisen och bönan svartna, linet är skadadt. Äfven i midten och slutet af Augusti inträffa icke sällan starka nattfroster, och det har händt, att rågfälten längs Lagans dalgång flere år å rad blifvit förstörda af dem.

Med en så mager jord och ett så bistert klimat skall det hela Smäländingens kända energi till att åstadkomma något i jordbruksväg. Men han är också en karl, som duger till åtskilligt. Sätt Smäländingen på en klippa i hafvet, brukar man säga, och han skall föda sig ändå. Han trotsar svårigheten, mödan och bristen, han fryser och hvisslar, arbetar och sjunger, svälter, men ler. Icke blir det gerna tillfälle att samla nagon större förmögenhet,

men så finner man å andra sidan heller icke någon skriande fattigdom. Den klasskilnad inom allmogeståndet, som utvecklas mer och mer på slätterna, den finner man knappast här. Det är tydligt att befolkningen skall bo glest, dess glesare ju mindre del af jorden man lyckats uppodla. Den nordvestra delen med 4% åker har blott 1,200, den sydvestra 1,500 menniskor på qvadratmilen; det blir allt bättre, ju mer man kommer österut; här stiger befolkningen till 1,800, ja kring Emådalen, der åkern är 10 % af egovidden uppnår folkmängdstätheten den för dessa trakter vackra siffran af 2,200. Det har varit de vidsträckta betesmarkerna som bestämt folkets näringsfång. Småland var i gamla dar känt som oxarnes och getternas land. Getterna äro mestadels försvunna, det är blott nere i sydvest man ännu finner dem, men oxdrifter får man ännu se både vid marknaderna och i jernvägsvagnarne. Oxhandeln är en synnerligen vigtig inkomstkälla för smålandsbonden. Sädesodling börjar dock allt mer träda i förgrunden och är åtminstone österpå det viktigaste näringsfånget. Egovidderne äro helt andra här än t. ex. i Skåne. Ett par hundra tunnland anses icke för att vara alls mycket. Den magra jorden lemnar icke tillfälle till odling af ädlare sädesslag. Hafre, råg och potates det är utsädet, rågen hafreblandad till bröd, under svåra tider och hos fattigt folk nöjer man sig med ensamt hafre, hafren till försäljning. Den i synnerhet i nordvest ymniga skogen gör, att skogshandtering numer är en vigtig inkomstkälla; vid alla de större vattendragen finnas sågverk, äfven en och annan trämassefabrik. Malmfyndigheten i Taberg och myrmalmsägt i sjöarne i sydost hafva gifvit anledning till något bruksrörelse, dock är den af föga vigt. Samfärdsmedlen äro numer temligen goda. Från Nässjö går Halmstadsbanan åt sydvest, Oskarshamnsbanan ner i Emådalen åt sydost och stambanan åt söder. Dessa göra det lätt att färdas, att forsla skogsprodukterna och hafren till Halmstad, Malmö eller Oskarshamn och att derifrån hemta råg och öfriga förnödenheter.

Den viktigaste orten uppe i höglandet är och blir allt

mer den ansenliga jernvägsknuten Nässjö vid den punkt, der de tre nämnda banorna stöta samman med Falköpings- och östra stambanan. Stället, visserligen ännu blott en by, har ett köpingslikt utseende och liflig rörelse. Knappt två mil österut härifrån vid en bidal till Emådalen, icke långt från den börjande Svartådalen, ligger den gamla staden Eksjö. Utseendet är enkelt och landtligt, näringsfånget som i en större by, jordbruk, handverk och handel. Oskarshamnsbanan går visserligen här förbi, men som det synes till föga fromma för staden. Långt nere i söder ett stycke från Lagan strax före dess utflöde i en af höglandets större sjöar ligger köpingen Vernamo. Redan under medeltiden en vigtig marknadsplats, har den förmått hålla sig uppe och är fortfarande en liflig handelsplats med Halmstadssbanan som föreningsmedel så med det inre landet som med Kattegat. Köpingsliknande byar äro Vrigstad i en östlig bidal till Lagadalen och Hvetlanda i Emådalen. Det senare är marknadsplats med rätt betydlig kreatursomsättning. Båda hafva läkare, apotek o. s. v.

Till det småländska höglandets *nordsluttning* i detta landskap räkna vi utom de sagda delarne i norr af Jönköpings län äfven en landrensa kring Stångån öster om Kinda härad i Östergötland.

Mot Vettern sänker sig landet hastigt med två djupa, starkt sluttande dalar vid båda sidorna. I en hvar af dessa framstörtar en å, forsande eller i präktiga fall. Mest bekant af dessa är den af branta skogklädda höjder omgifna Husqvarnadalen i öster. Fliken mellan Vettern och Ydre har närmast Vettern en mycket smal på bredaste stället utanför Grenna knappt mer än en åttondels mil vid, ytterst bördig strandrensa med underlag af rödaktig lerskiffer. Från denna strandrensa höjer sig ett murlikt, skogklädt gråstensberg, som sluttar småningom åt öster mot den präktiga Svartådalen. På andra sidan Östgötafiliken möter man en ny temligen bördig dalgång i Stångådalen. Höjderna och sluttningarne äro öfverallt mycket stenbundna och svårodlade. Ute i Vettern, ett par mil norr om Jönköping höjer sig den vidt bekanta, utmärkt

bördiga och tätt befolkade Visingsö. Berggrunden är samma rödaktiga lerskiffer som på den östra strandremsan. Längs midten går en ofruktbar sandås, här framgår landsvägen och här ligger gård vid gård. På sluttningarne är den präktigaste lermylla, frodiga sädesfält trängas med hvarandra, här och hvar höjer sig en lummig, blomsterrik lund. Det är en ovanligt herlig trakt, den har äfven varit befolkad sedan hedenhös, derom de många fornminnena bära vittne.

Visserligen sluttar bygden mot norr; solstrålarnes lifvande inverkan skulle således här vara mindre än på höglandet, men mossarne äro mestadels borta och uppsuga ingen värme, jorden är bördigare, därför är ock befolkningen tätare än deruppe. Söder om Vettern bo 2 à 3,000, på Visingsö nära 6,000, öster om Vettern 3,200, kring Svartådalen 2,000, kring Stångådalen blott 1,600 på hvarje kvadratmil. Jordbruket är naturligtvis hufvudnäringen. I denna vackra, bördiga bygd ligger en stor del af jorden under herregods, af hvilka ett par, Lyckås uppe i bergstrakten öster om Vettern och Gripenberg i Stångådalen, äro bland de större och vackrare i hela landet. Hafre odlas i stor myckenhet, söder och sydost om Vettern i den mängd att det erinrar om Vestgötaförhållanden; bygden kan därför afsätta betydligt åt utlandet. Råg är den viktigaste brödsåden, ehuru hveteodlingen strax öster om Vettern äfven är beaktansvärd. Om ladugårdshandtering lägger man sig mycket vinn. Vid de flesta af de härvarande många stora egendomarne finnas mejerier, och åtskilliga byar hafva slagit sig samman om dylika. Afsättningen af smör och ost är rätt anseelig. Slagt- och dragoxar afyttras nu som i forna dar. Skog finnes än på stora vidder och vid vattendragen gnissla flera sågverk. Jönköpingstrakten är en industribygd. I Husqvarnadalen ligger Husqvarna bekanta gevärs- och symaskinfabrik med egen kyrka, skola och fattigvård, en mängd arbetarebostäder o. s. v. Arbetarnes antal är 300 och tillverkningen betydlig. Största intresset har dock Jönköpings stad med dess verldsbekanta tändsticksfabrik och det storartade Munk-

sjö pappersbruk. Vid tändsticksfabriken sysselsattes medelbart eller omedelbart år 1880 icke mindre än omkring 1800 personer, mer än $\frac{1}{10}$ af stadens befolkning. Största delen af tändstickorna försändas till de främmande verldsdelarne.

Kommunikationerna äro numer rätt bekväma. Söder om Vettern framlöper Falköpingsbanan, och Svartådalen genomstrykes af östra stambanan; båda råkas vid Nässjö. På Vettern drifves liflig ångbåtsfart. I denna del af Småland finnes en köping, Tranås, och tre städer, Jönköping, Grenna och Vimmerby. Tranås har blomstrat upp kring jernvägsstationen af samma namn vid östra stambanan, der den berör en af Sommens vikar. Det bekväma läget gör att omnejden hitför sina varor och här köper sina förnödenheter, denna handel och arbetet med trälastning af hitflottade skogsprodukter, som skola försändas med jernvägen, skaffar arbetsförtjenst och lockar till bosättning. Så har orten, trots sin stora ungdom, svingat sig upp till en betydande plats. Den har framtiden för sig. Det kan deremot icke sägas om Grenna, knappast om Vimmerby. Grenna, anlagdt af grefve Per Brahe i en liten vrå vid Vettern, har intet annat intresse än det ovanligt täcka läget. Strax bakom reser sig det murlika gråstensberget, på sluttningen mot Vettern utbreda sig präktiga sädesfält, der nedanför ligger Vetterns blå yta med den vackra lundprydda Visingsö. De landtliga, med trädgårdar omgifna husen ligga nästan allesammans utmed en enda gata. Befolkningen lefver här som i Vimmerby af jordbruk, handverk och något landthandel; den sädesutförsel, som förr egde rum härstädes, har dragit sig till jernvägsstationerna. Vimmerby uppe i Stångådalen var af ålder den ort, dit Småländingarne förde sina oxar för att byta ut dem mot Östgötarnes säd. Orten, under medeltiden betydande, har sedermera knappast varit af någon vigt. Jönköping är deremot den ansenligaste staden i det inre af Götaland. Den var en ort af vigt redan under hedentid, det var hit Småländingarne följde konungen vid Eriksgatan och här Vestgötarne voro honom till möte. Nu för tiden är den

en betydande handelsort, dess vigt som industriplats är redan påpekad. Läget nere i Vettersdalens djup på ett smalt näs mellan ett par småsjöar och Vettern är synnerligen vackert.

Till *östsluttningen* räkna vi området från Kalmar läns gräns 3 à 4 mil ner mot kusten, med en smal, ända ut till Östersjön gående flik mellan Oskarshamn och Emåns mynning. Kustområdena i norr och söder härom måste tagas särskildt.

Sydhälften är jemn med ytterst stenbunden, sandig, skogbeväxt jord, i norr har trakten ungefär samma kynne som höglandet öster om Lagan. Marken är mycket ojemn af en mängd skogklädda bergklumpar och vatten- eller mossfyllda sänkor. De torra odlingsbara markerna, mestadels vid små sjöar i dalarne, äro mycket stenbundna, därför svåra och kostsamma att odla. Hufvudbygden är Emådalen. Ända till en mils fogelväg från Östersjön är den en fjerdingväg till en half mil breda dalen väl utpreglad med något så när höga skogklädda bergkanter, derefter flyter den omärkligt samman med det flacka landet längs kusten. Den goda jordmånen har lockat odlaren, den mesta marken är bruten, dalen till största delen öppen; borta vid bergsluttningen och utmed den här framgående landsvägen ser man by efter by och flere kyrktorn höja sina spiror öfver hussamlingarne.

Med undantag af Emådalen är bygden sent befolkad och än i dag är befolkningstätheten ringa, icke mer än 1,400 i norr och 1,800 i söder. Jordbruket är hufvudnäring, men visar helt andra förhållanden än i förr omnämnda trakter af Småland. Brödsäden, som der var blott $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, ja söder om Vettern till och med blott $\frac{1}{6}$ mot hafren, skördas här i ungefär samma mängd som den, dessutom odlas rätt mycket potates. Sädesodlingen synes böra räcka för behofvet, den hvete och råg som införes till Oskarshamn och Kalmar torde gå till det inre Småland. Här som uppe i höglandet uppfödas drag- och slagtoxar till försäljning. En betydande del af egovidden är skogtäckt, skogshandteringen utgör ock en vigtig inkomst-

källa för dessa traktens befolkning. Timret nedsågas vid en mängd sågverk, af hvilka vi kunna nämna Rosenfors vid Emån, och för ännu längre drifven förädling till pappersmassa och papper fins vid åns mynning den storartade och dyrbara anläggningen Emsfors pappersbruk, som sysselsätter ett par hundra arbetare. Utförsorten för Emådalens skogsprodukter är Oskarshamn, i öfrigt den förnämsta dylika plats på hela Östersjökusten söder om Stockholm, ett slående vittnesbörd både om Emåns betydelse och skogens vidd härstädes.

Kalmar- och Oskarshamnsbanorna underlätta varuforslingen härstädes.

Uppe i södra skogsbygden ligger den lifliga och rätt folkrika Nybro köping kring jernvägsstationen af samma namn. Strax norr om Emån möter man ute vid kusten den lilla obetydliga Påskalleviks köping, som från sin goda hamn idkar någon sjöfart och trävaruutförsel. Ännu ett stycke norrut kommer man till Emådalens vigtiga handelsort Oskarshamn. Utseendet är just icke anslående. Staden är mycket oregelbundet och enkelt byggd. Men handeln är liflig, trävaruutförseln betydande och industrien icke oviktig. Här finnas flere skeppsvarf och en större mekanisk verkstad.

Kustlandet norr om Oskarshamn upp till Östgötagränsen utgöres till större delen af det gamla *Tjust*. Landet är en gråstensskifva, i synnerhet norrut märkbart regelbundet urgröpt af en del i flere riktningar, men mest i norr—söder och nordvest—sydost gående, trånga, delvis af långa, smala sjöar fyllda dalkjusor. Bergen mellan dessa kjusor äro icke sammanhängande, dess bättre, utan tvärtom ytterligt styckade som vanligen gråstensberg i närheten af hafvet, som kustlandet i Bleking, Halland och Bohuslän. Den trakt i vårt land som mest liknar denna är dock Södermanland. Mellan de skogklädda bergkullarne ligga en del små, jemna, bördiga öppna marker. Denna vexling mellan vatten, skogklädda berg och odlad mark, denna blandning af ursprunglig natur och af människohanden omdanad, gör trakten ytterst tilldragande.

Bygden är icke synnerligen tätt befolkad, blott med 1,800 på kvadratmilen. Dess inkomstkälla är först och främst jordbruk. I denna vackra trakt ligger en stor del af jorden under herregods. Som exempel skola nämnas Fogelvik och Stensnäs. Fogelvik har ett herligt läge ute vid Valdemarsviken, är allmänt känt från Karl Knutssons dagar, var då och är fortfarande en stor egendom. Stensnäs ligger också i norra delen, synnerligen vackert, inbäddadt i grönska vid stranden af en insjö. Föremål för sädesodling är hafre och råg, i norr tillkommer något hvete. Brödsäden bör räcka till, hafre kan försäljas. Ännu fins skog i myckenhet, sågverk ligga vid vattendragen och rätt mycket trävaror utföras från Vestervik. Trakten är äfven en bruksbygd. »Nog fins det malm i bergen», säger folket, »bara en kan ta' reda på'n, det är omöjligt annat med så mycke' berg», och nog fins det malm alltid, men knappt under sådana omständigheter och i sådan mängd att den lönar brytning. Här har länge bearbetats en koppargrufva vid Solstad i Misterhults socken, men arbetet nedlades för tio år sedan. Det fins ock en hel mängd jernmalmsfyndigheter, men icke heller de hafva lönat bearbetning. Emellertid hafva dessa grufvor och fallen i åarne gifvit anledning till uppkomsten af ett kopparverk och flere jernbruk. Kopparverket, som hufvudsakligen tillverkar färgämnen, är vid Gladhammar, de förnämsta jernverken vid Ankarsrum, Öfverrum och Gunnebo. Ankarsrum med station vid Hultsfred—Vestervikbanan ligger vid ett litet vattendrag mellan två småsjöar. Här drifves en omfattande jernförädling med tillverkning af tackjern, stångjern, jernvägsmaterial o. s. v. Arbetarne, öfver 300, bo i bruket tillhöriga snygga arbetarebostäder. Lastningsplatsen är Verkebäcks hamn. Gjuteriet och manufakturverket Gunnebo ligger också i närheten af Verkebäcksviken. Öfverrum, en anläggning af ungefär samma storlek som Ankarsrum, är vida bekant för sin ypperliga tillverkning af jordbruksredskap. Läget vid Vestervik—Norsholm-banan i en dal mellan två sjöar, är utmärkt vackert.

Den rikt inskurna kusten och de båda från Vester-

vik utgående jernvägarne lemna tillfälle till beqväm varuforsling.

Trakten har två köpingar och en stad. Alla tre utföra trävaror och något spanmål. Köpingen Gamleby vid innersta ändan af viken med samma namn är en liten obetydlig ort, mer ansenlig är Figeholm vid en liten vik i söder. Vestervik är dock den ort som samlar rörelsen inom sig. Staden är gammal. Till slutet af medeltiden, medan ännu ett skyddadt läge något inne i landet var önskvärdt mot de fribytare som oroade kusterna, stod Vestervik vid inre ändan af Gamlebyviken, sedermera flyttades den ut till dess nuvarande plats vid mynningen. Läget är behagligt, staden regelbundet och vackert byggd. Då den är medelpunkt för en rätt rik omnejd, och då samfärdsmedlen äro beqväma, är det helt naturligt, att handeln skall vara liflig. Härifrån utföres mycket hafre och trävaror. Industrien är deremot af föga vigt utom skeppsbygget.

Kustlandet söder om Emån ner till Blekingsgränsen, en milsbred remsa längs Östersjöstranden, är till större delen det gamla *Möre*. Marken är jemn och till stor del öppen. Det är en vacker trakt, rik på omvexling. Öfverallt ser man små byar utmed vägarne, omgifna af en liten öppen slätt och det hela inneslutet af löfskogens lummiga ram. Ju längre söderut man kommer, dess vackrare blir det. De sista två och en half milen ner mot Bleking är landet rent af som en park med rika dungar af bok, ek och björk strödda öfver fälten eller pryddande kullarne. Berggrunden är här sandsten. Den i norr stenbundna jordmånen blir allt bättre, ju mer man kommer söderut.

Markens bättre beskaffenhet visar sig tydligt i siffrorna för folktätheten, för norra delen 2,400, för mellersta 2,000, för södra 3,000. Trakten är en äkta jordbruksbygd med små och många socknar. Jorden eges i allmänhet af allmoge och skötes i småbruk, dock förekomma flere stora, ett par tre synnerligen stora herregods, af hvilka vi skola nämna Strömsrum i norr och Värnanäs i söder. Strömsrum ett par mil norr om Kalmar har tillhört Johan Skytte,

som här inrättat en af de första folkskolorna i vårt land, sockenskolan i Ålem från år 1641. Värnanäs ligger i en herlig nejd ett par mil söder om Kalmar, omgifvet af fruktbara åkerfält, vackra ängar och lummig skog. Föremål för sädesodling är hafre och råg, i norra delen mer hafre, i södra något mer råg; derjemte odlas rätt mycket potates. Skörden räcker mer än för ortens behof; både hafre och råg utskeppas. Flere mejerier finnas.

Kalmarbanan sätter kustlandet i förbindelse med inre Småland och utmed kusten idkas liflig sjöfart. Af traktens tre köpingar äro Pataholm i norr och Bergqvara i söder knappt nämnvärda, Mönsterås deremot är af rätt stor vikt. Den är den andra i ordningen af rikets köpingar — Lysekil är den första och Eslöf den tredje — har ett stadslikt utseende, drifver rätt liflig handel och sjöfart med trävaruutförsel. Här nere ligger på en i Kalmarsund utskjutande landtunga den näst Norrköping och Karlskrona mest betydande orten i Götaland vid Östersjön, det gamla mångomtalade Kalmar. Det bördiga, tidigt befolkade Möre i norr och söder, Öland midt emot, den goda hamnen vid trängsta delen af sundet borde tidigt locka till bosättning. Redan mot slutet af hednatiden var också Kalmar jemte Lödöse vid Göta elf och Birka i Mälaren vårt lands förnämsta handelsort för utrikes handel. Under medeltiden gick staden framåt och var den förnämsta i dåvarande södra Sverige, mest kanske på grund af dess starka slott, som jemte Elfsborg vid Göta elf var Sveriges gränsvärn mot Danmark. Slätterna här utanför hafva uppsugit mycket nordiskt blod. Nu för tiden ligger staden icke på samma plats som under dess glansdagar. Den är uppförd på en med fastlandet medels broar förenad holme och företer med sitt regelbundna och prydliga yttre intet ålderdomligt alls. På fastlandet ligger i sydvest den gamla staden med det minnesrika slottet. Detta är uppfördt i fyrkant, försedt med fyra torn och omgifvet af vallar och grafvar. Befolkningen lefver af handel, sjöfart och något industri. Säd och trävaror utskeppas.

Till *sydsluttningen* räkna vi Vexjö län. Den består

af två väsentligen olika områden, Sunnerbo eller Ljung-
öknen i vester och Varend eller skogsbygden i öster; grän-
sen går genom sjön Möckeln ungefär i norr och söder.
Sunnerbo är en skogfattig, att icke säga nästan skoglös
trakt, flack och ful. På de vida fälten ligga hemmanen
och byarne med de små löfhulten liksom spridda oaser i
en öken. Större delen af ytan upptages af vidsträckta
ljungbevuxna sandmoar, på hvilka ljungen kan vara så hög
att den räcker ända upp till knät. Uppe vid Ljungby finnas
stora flygsandsfält, hvilka dock numer inhägnats och plan-
terats med skog. Dessa hedar äro så vidsträckta och sam-
manhängande, att Sunnerbobonden brukar säga, att om han
släpper sin boskap ut i bygdens norra del, kan det hända,
han icke finner den förr än på Halmstads torg. Mot storm
eller solsken fins intet skydd, och en blåsig eller solig dag
är en resa i dessa trakter en verklig plåga. Den sank-
marken utgöres nästan endast af mossar, bevuxna af starr-
gräs, ljung eller den förderfliga hvitmossan. Somliga af
dem är det alldeles omöjligt att komma öfver, de äro s. k.
gungflyn, i hvilka vandraren sjunker ner ända till armarne
och mycket lätt kan omkomma.

Varend är en mot söder långsamt sluttande, af en
del små gråstenskullar något raggig yta, med en rikedom
af sjöar och mossar. Gränstrakterna mot Bleking, Kalmar
och Jönköpings län äro mycket stenbundna, så att de flesta
utmarker knappt äro annat än väldiga, mossbelupna sten-
rösen, på hvilka skog vuxit upp; i nordost är det till och
med så oländigt, att man svårligen kan komma fram annat
än på landsvägarne. Jemnare och bättre är trakten kring
Mörrumsdalen, i synnerhet mellan Åsnen och Helgasjön.
Äfven här är det likväl blott på de låga ängarne kring
vattnen och vattendragen man träffar stenfri mark. Detta
är Varends hufvudbygd. Här ligga en mängd små byar
på öppna platser mellan beteshagarne och skogsmarken,
här höja sig flere kyrktorn vanligen i närheten af någon
vattensamling. De små socknarne tala om tidigt bebyg-
gande. Af de många vattensamlingarne skola vi framhålla
Åsnen. Den är en af våra större sjöar, botten är grund,

stränderna merendels sandiga, bevuxna med reslig tallskog eller ängsgräs. Åarne, af hvilka Mörrumsån är den mest anmärkningsvärda, hafva ett mycket ojemnt lopp, än glida de fram mellan långgrunda stränder som öfversvämmas af vårflödet, än störta de utför i steniga forsar; äfven de större af dem hafva icke i trakten något för hela vattendraget gemensamt namn, ett tecken att de aldrig varit af någon vikt för samfärdseln.

Svårigheten att odla jorden och att vinna någon större lön för nedlagd möda gör att äfven sydslutningen är glest befolkad. Nordöstra skogsbygden med en folkmängdstäthet af blott 1,200 är lika glest befolkad som nordvestra höglandet, dernäst kommer Sunnerbo med 1,700, hufvudbygden på båda sidor om Mörrumsdalen når upp till 2,400.

Förr var boskapsskötsel hufvudnäringen. Då såldes härifrån som från höglandet en mängd oxar. Än i dag är denna inkomstkälla gifvande, och ännu för tio år sedan uppgafs att oxhandeln var den ojemförligt mest inbringande af all handel med landtmannavaror. Oxarne afgå till de närliggande större städerna, upp till Stockholm och ner till Danmark. Bygdens natur tyckes ock rent af inbjuda till uppfödande af boskap. Hvad Smäländingen ofta kallar äng borde efter vanligt sätt att se saken heta hage om icke rent af löfskog, och här synas kreaturen finna en riktigt fridfull trefnad, som kanske i sin mån bidrager att de lägga på hullet. Numer börjar ock mejerihandteringen taga fart. Till sädesodling lämpar sig blott en ringa del här som annanstädes i Småland; åkerfälten äro små och spridda med vanligen skral jord. Och det möter stor svårighet att vidga den odlade jorden. Man har två utvägar, stembrytning på torr mark, sänkning af sjöar och utdikning af mossar. Men vid mången nyodling skulle det vara lättare att föra bort jorden än den sten man vill hafva bort, och sjösänkningar liksom myrdikningar äro kostsamma, fast de löna sig. Trots alla svårigheter ske dock nyodlingar hvarje år i icke obetydlig skala. Äfven i sättet att drifva sitt jordbruk går det sträfsamma folket framåt. Hafreskörden är den vida viktigaste i Sunnerbo; i Varend

afmejar man nästan lika mycket råg; här odlas dessutom en mängd potates liksom i angränsande sydliga trakter. En del af denna finner användning vid bränvinsbrännerier. Hafre och potates har befolkningen att sälja, hvete och ärter får den köpa.

Skog täcker ännu en god del af ytan i Varend. Det är den vanliga blandskogen af björk och barrträd, söderut finnes äfven boken i större samlingar. Här som annanstädes har man skött sin skog illa, den har blifvit sköflad af sågverk och spekulanter, som inköpt skogshemman och alldeles afverkat skogen, utan att man varit betänkt på eller hågad för återplantering. Ännu är dock skogshandteringen af betydelse.

Det fins ingen annan malm än myrmalm, fin sand eller lera, hopgyttrad i bönliknande bollar af jernockra. Den upptages ur sjöarne om vintern på isen, om sommaren på brädflottar, men i mycket ringa mängd. Jernhandteringen är icke af någon vikt. Detsamma gäller industrien i allmänhet, dock finnas flera pappers- och glasbruk, bland dem ett par rätt bekanta. Det största bland pappersbruket är det för sin goda vara välkända Lessebo vid ett litet vattendrag ett par mil österut från Vexjö. Det afyttrar mycket papper till Stockholm och Köpenhamn. Kosta glasbruk ungefär halfannan mil härifrån åt nordost får man ock ofta höra omtalas. För att allmogen skall kunna draga sig fram ordentligt i de magra trakterna behöfves alltid biförtjenst och här idkas därför åtskillig hemslöjd. I Sunnerbo och vestra Varend tillverkas yxor och liar, öfverallt hvarjehanda träarbeten, i synnerhet i Sunnerbo. Markaryd i närheten af skånska gränsen har blifvit temligen bekant för sin tillverkning af väfskedar. Härmed sysselsätta sig både unga och gamla under vintermånaderna, och afsättningen har sträckt sig till alla våra grannländer till och med till Ryssland.

Ännu i början af Gustaf III:s tid skedde resor i dessa trakter vanligen till häst; numer har man många och goda landsvägar och är äfven rätt väl försedd med jernvägar. Södra stambanan går fram ungefär i midten. Från Alfvesta

ntgår bībana först till Vexiö och fortsätter vidare till Emmaboda, der den klyfver sig till Karlskrona och Kalmar; från Vislanda går jernväg å ena sidan till Karlshamn, å andra till Ljungby och Bolmen. Vid nästan alla stationer hafva bildat sig rätt folkrika och lifliga handelsplatser, der man bland andra finner skogsköpare, timmerhandlare och oxhandlare, stundom af betydighet.

Sunnerbo har en köping, Ljungby, och Varend den gamla staden Vexiö. Ljungby har för sin uppkomst att tacka de många landsvägar som sammanstöta der, men platsen är af föga vigt. Vexiö vid en liten vattensamling söderut från Helgasjön anses hafva varit Virdarnes tempelplats redan under hedentid och har förmodligen redan då varit en betydande ort. Sedan blef den, som vanligt, biskopssäte. Läget är vackert, men icke förmånligt som handelsläge. Befolkningen lefver af jordbruk och landthandel. Österut från staden ligger det genom Esaias Tegnér vidtbekanta biskopssätet Östrabo.

Värendsbefolkningen har varit mycket omtalad dels för sin gamla arfslag, dels för sin vildsinthet. Då först år 1844 lika arfsrätt för bror och syster infördes bland de jordegande klasserna, adel och allmoge, har den af ålder funnits i Varend och går nog än längre tillbaka än sagnen om Blenda. Det är mycket märkvärdigt att så tidigt finna en dylik aktning för qvinnan. Varendsbon har dessutom varit känd för sitt dödsförakt och sitt sega vidhållande vid en del gamla rättsvanor. Förr var det brukligt att vid gästabuden mana ut hvarandra till tvekamp med uddhvass knif utan skydd ens af kläderna. Kämparne bundos samman om midjan och måttade hugg åt hvarandras öfverkroppar, det var ett slags tornerspel, som ofta nog kunde få dödlig utgång. Innan ännu bekväma samfärdsmedel bragt de skilda bygderna i vårt land i närmare förbindelse med hvarandra, egde ständiga sammandrabbningar rum mellan olika traktens befolkning, då de emellanåt sammanträffade, såsom vid marknader, mönstringar eller dylikt, så mellan Smäländingar och Östgötar, skogsbor och slättbor i Skåne, Finnvedar och Varendsbor, ja till och med

mellan olika socknar i samma härad. På Värends marknader var sådant ännu i mannaminne mycket vanligt. I äldre tider afgjordes tvister familjerna emellan med näf-rätt, styrkan fick afgöra hvems rätten var, för dråp och mord kräfdes blodshämnd. Det dröjde mycket länge, innan lagen fick magt öfver folket och domstolens rätt att slita tvisten blef erkänd. Ännu på 1600:talet var blodshämnd i Värend ingalunda ovanlig, och än i dag har allmogen för sed att dels af gammal vana, dels af fruktan för hämnd, hellre träffa uppgörelse med våldsverkare än draga dem inför tinget. Nu för tiden är dock all gammal vildhet borta, slagsmål omtalas sällan, och mord förekommer i denna gamla »knivabygd» åtminstone icke oftare än annanstädes. Stöld är nu som fordom, här liksom i Norrland, mycket sällsynt.

Småland är ett fattigt land och folket har trots all arbetsamhet svårt att draga sig fram i sin karga hembygd. Derför beger sig årligen en stor utvandrareström ut till Nordamerika. Småland jemte Vermland och det tätt befolkade Skåne äro de landskap i Sverige, hvars invånare visa mest lust att pröfva på att förskaffa sig en bättre utkomst i nya verlden än den deras fäders hem kan lemna dem. Och det lyckas för mången. Men en utvandring som är till mycket tvifvelaktigt gagn för de utvandrande och till bestämd skada för de hemmavarande, det är utströmmandet af tjenstsökande ungdom till Danmark och Tyskland. Det kan gå bra, men det går alldeles för ofta oerhördt illa, en mängd går alldeles under, i synnerhet unga tjenstflickor, och en stor del kommer att sedermera ligga fattigvården i hembygden till last. Arbetet derute är mycket ansträngande, vare sig det är i Schleswigs eller Mecklenburgs ladugårdar eller på Själlands eller Fyens hvithetsfält; svenskt tjenstfolk lockas ut just därför att man icke kan få några i det egna landet. Betalningen är långt ifrån alltid så god man förespeglat, behandlingen säges särskildt i Danmark vara dålig. De gjorde bestämdt klokast i att pröfva på att få någon arbetsförtjenst hemma. Så händer det också, att ett stort antal af den mest arbetsföra befolkning-

gen, i synnerhet från Smålands magrare trakter, under sommarmånaderna ger sig af till andra delar af riket, till Stockholm och i synnerhet till Norrland att söka arbetsförtjenst vid jernvägsbyggnaderna der uppe. De allra flesta af dem taga väl vara på sina besparingar, som ofta kunna för deras förhållanden vara stora nog.

Öland.

Seglaren, som från Bleking styr kosan norrut vid sidan om detta landskaps skogiga och grunduppfyllda östra strand, uppdagar nattetid öfver hafvet i nördost ett fyrsken som manar till aktsamhet. Det är Ölands södra fyr. Är det eftermiddagssol då han far inåt Kalmarsund, får han skåda den egendomliga ön i all dess glans. I början ser det visserligen icke mycket ut. Det är ett långsluttande, nästan naket land, som stiger upp ur den blå böljan, ett par kyrkor, några gårdar, en liten skog i öster och der bakom en som det förefaller obebodd ödemark; det är det föga tilltalande första intrycket. Men kommer fartyget något längre uppåt och närmar sig land, ändras snart utsigten. En svartgrön, starkt stupande brant reser sig en half till en fjerdingväg inåt land och hindrar ögat att se inåt. Mellan denna väldiga mur och hafvet utbreder sig ett herligt kustland. Vackra lummiga löfdungar höja sig här och hvar, mellan dem utbreda sig ljusare åkerfält och ängar, på somliga ställen upptäcker man boningsplatser för dem som njuta af denna naturens frodighet, en lång rad hus och gårdar. Uppe på kanten sticker det ena kyrktornet efter det andra upp mot den blå himlen, by ligger vid by och glimmar i aftonsolen och, hvad som är märkvärdigast, på flere ställen ser man hela rader af väderqvarnar, grupp efter grupp. Branten är landets s. k. vestra landborg. Samma anblick upprepas hela sju milen uppför. Man har för längesedan lemnat Kalmar bakom sig, kommit igenom Kalmarsunds smalaste ställe och börjar åter fägnas af vidsträckt vattenyta. Uppe på landborgen skimrar nu en hvitgrå byggnadsmassa fram ur yppig grönska, och långt nedanför vid stran-

den resa sig en del master och bakom dem en liten stad. Det är Borgholm med dess bekanta slottsruin. Häröfvan gör landborgen och kustremsan en vinkel inåt och när branten åter sträcker sig norrut är allt förändradt. Kustbrämet är borta, branten stupar med sin rödgrå stenvägg lodrätt ner i hafvet, landet får ett ödsligt, ofruktbart utseende. Att det fins något godt ändå inne på landbacken kan man sluta af en och annan tornspira, en och annan gles lund som sticker fram der bakom, ute vid hafskusten syns blott på enstaka ställen några fiskarbodar. Detta fortfar ungefär tre och en half mil. Så gör landet en liten utbugtning utåt hafvet, och då man kommit förbi den, är landborgen försvunnen, en låg, af kiselsand hvitglänsande strand och der bakom mörka barrskogsfält, det är allt, det är ock det sista intrycket af Öland. Snart upptager Östersjöns vida yta hela synvidden och Öland ligger som en blå punkt fjerran i söder.

Seglar man utmed östra kusten äro vyerna af annan art. Här fins intet som hindrar blicken att öfverskåda hela ön. Landet stiger från hafvet långsamt uppåt mot den vestra landborgen. Nordligast utbreder sig den nämnda barrskogen, derefter vidtager ett fullkomligt slättland, temligen smalt så långt ner som midt för Borgholm, der nedanför blir bredden fördubblad. På den smalare sträckan ligga kyrkorna som gårdarne utan ordning, och några få glesa lunder sticka upp ur åkerfälten och ängarne. Der landet blir bredare, kantas det på en fjerdingsvägs afstånd från kusten af en kullrig sandvall, Ölands östra landborg. Uppe på den ligga dubbla eller tredubbla rader af gårdar, bildande liksom långsträckta perlor på den här framgående landsvägens snöre. Vid en och annan dylik samling reser sig ett kyrktorn, vid nästan enhvar en rad väderqvarnar. På båda sidor om landsvägen utbreda sig åkerfält och betesmarker hela stranden uteder. Från Borgholmstrakten så långt ner som midt emot Kalmar ser man på öns midt eller boråt mot vestkanten ett temligen tätt skogstäckte, söder derom är landet mellan båda landborgarne alldeles naket, det är här Ölands s. k. alfvar, stenberget, utbreda sig.

Landet är synnerligen enkelt bygdt. Den fasta berggrunden under det bördiga vestra kustlandet utgöres af svarta lerskiffrar, somliga innehållande svafvelkis. Den skarpa branten uteder hela vestkusten är röd eller grå kalksten, som ligger i ordentliga lager alldeles som stenarne i en mur. Kalkbankarne slutta långsamt österut och sjunka der så småningom under hafvets yta. Detta är den fasta berggrunden. Det lösa jordtäcket utgöres af mullblandad lera med underlag af mergel på vestra kustlandet, af s. k. örjord, söndergrusad mullblandad kalksten mellan båda landborgarne på det s. k. midtlandet, af sand på norra och till stor del på östra kusten öster om landborgen. På alfwaren är jordtäcket allt för tunnt för att kunna nära annat än glest gräs och några fotshöga hassel- och törnbuskar; mångenstädes ligger den rödaktiga kalkstenen alldeles naken, genomdragen af en mängd sprickor, så att marken ser ut som ett med kalkplattor belagdt golf, eller ock fårad af gapande remnor. Under sommaren är hela ytan som vore den förbränd, och i solbadd är det tryckande hett som på Sunnerbo ljunghmarker.

Ytan är som nämndt alldeles jemn, ön är ett fullkomligt slättland. Upphöjningar finnas icke, knappast insänkningar. I allra nordligaste delen äro ett par vattenfyllda sänkor, ett par småsjöar; så finnas ock der och hvar en del små mader och mossar. I äldre tider var ön icke öppen som nu, ett ståtligt täcke af ek- och tallskog måste ha beklädt ytan, att döma efter de stora rötter af dessa trädslag som man nu finner i mossarne och träskan. Den enda ordentliga skogen ön numer eger, är Böda furupark på de till intet annat dugliga sandfälten uppe i norr. De lunder af hvarjehanda löfträd med inblandade hasselbuskar och fruktträd, som uppträda på somliga ställen, förorsaka väl en viss landskaplig fägring, men äro eljes af föga betydelse.

Kustranden är visserligen mycket lång, men i vester nästan alldeles rak, i öster något veckad, men låg, långsluttande och grunduppfylld; derför är det ondt om dugliga hamnar. Den bästa är Böda uppe i nordost samt Sandviken på nordvestra kusten, hvarjemte Borgholm natur-

ligtvis icke får glömmas, ehuru den af naturen icke dugde synnerligen mycket till. Af alla de andra hamnarne är knappt någon så god, att båtar kunna ligga säkra öfver vintern, utan måste dragas upp på land.

Klimatet är helsosamt, som ofta på öar. Öfverallt ifrån måste luftmassorna glida öfver vatten för att komma hit, därför renas de från en del skadliga ämnen, och den ständiga blåsten ömsar luflagren jemt och samt och håller dem sålunda friska. Ofta stegras blåsten till storm, och det händer emellanåt, att denna på den flacka ön blir så våldsam att träd kastas omkull. Vinterkylan inträffar här som vanligt i Januari. Då blåsa bitande nordanvindar, då ryker snön öfver de vida fälten, samlar sig i lä bakom husen och stengårderna och gör samfärdseln svår, då bygger isen en brygga till fasta landet. I April kommer våren med dimmor, regn och rusk; istäcket brytes upp, kälen går ur mar-ken och i midten af månaden börjar vårarbetet. Sommaren är sval. I slutet af September infinna sig höststormarne, kasta böljskum mot stranden och ruska husen, dagarne äro ofta mulna och dimmiga; så kommer Oktober och snart är vintern inne.

Det är ett resligt, starkt bygdt folk som bebor ön. Då en hel mängd, kanske större delen hemman, gränsa till hafvet, får Öländingen från barndomen vänja sig vid sjön. Detta gör dem dels till dugligt sjöfolk, och de ha rykte om sig att näst Blekingsborna vara de raskaste i vår flotta; det anses derjemte hafva gifvit pregeln åt deras karakter. Öländingen är liflig och snabb i allt hvad han företager sig. Vaken blick, snabb handling är af lifsvigt för sjömannen, Öländingens tidiga lif ute på böljan har inpreglat dessa egenskaper hos honom. Gång och åtbörder äro hastiga och allt hvad han företager sig skall gå med sjungande fart; följderna blir förstås ofta att utförandet lemnar ett och annat att önska. Denna liflighet preglar till och med språket. Orden och meningarna uttalas med otrolig snabbhet, sammanbindningsord och dylikt har man icke tid att taga med.

Man skulle tro, att fiske borde vara en vigtig inkomst-

källa för dem såsom öfolk. Så är alldeles icke förhållandet, dels förmodligen emedan hamnplatserna äro så dåliga, dels emedan fisktillgången icke är synnerligen stor, mest därför att jorden är så utmärkt gifvande. Vid östra kusten fångas en del torsk och strömming, men ej ens till husbehof. Många fartygslaster saltad sill inkomma årligen till Borgholm från Norge. Derimot idkas något fraktfart. Jordbruket är dock den allt beherskande näringskällan. Jorden brukas af sjelfegare i allmänhet i små lotter, antalet jordtorpare är ytterst ringa. Jordmånen är som nämnt i regeln god, en betydande del af egovidden är gägnelig mark; landskapet kommer i detta hänseende näst efter Skåne och Skaraborgs län; sädesodlingen är fördenskull betydande. Jordbruksättet lemna väl ännu åtskilligt öfrigt att önska, treskiftet är alltjemt gängse, men skörden lemna i alla fall betydligt öfverskott. Det är betecknande nog att Öland kan försälja fullt ut så mycket spanmål som fastlandsdelen af Kalmar län, ehuru denna med sin 8 gånger större yta blott har fem- eller sexdubbla folkmängden. Det är hufvudsakligen råg och korn som kommer till utskeppning, af hafre införes lika mycket som det utföres. Ön är följaktligen en kornbod. Husdjurskötseln är det derimot icke synnerligen mycket med, ehuru det fins både boskap och ladugårdsprodukter till försäljning.

Öländingen lefver godt och kräver mycken och stark föda; till bröd begagnas endast råg och något hvete. Han bor också bra. Mangårdshusen på bondhemmanen innehålla flere höga, tapetserade och med kakelugnar försedda rum. Ladugårdshusen förenas genom höga stenmurar med boningshuset så, att det hela bildar en sluten fyrkant, inom hvilken man är skyddad för blåsten. Smaken för vällefnad anses vara nästan för stor i förhållande till tillgångarne, hvaraf en ödesdiger skuldsättning lätt blir följden.

Förr drog ön mycken nytta af sin kalksten; här idkades en mycket betydande kalkbränning, på 1600-talet så vigtig till och med, att regeringen ansåg sig bära särskildt sörja för öfverförändet af ved från Møre. Skogsbristen har kommit denna att aftyna, och det är blott i sydvästra delen som den ännu blomstrar, emedan man der använder kol-

haltiga skiffrar som bränsle. Derimot bryter man i den skogfattiga nordvestra delen den i tunna lager förekommande kalkstenen till trappstenar och golfflisor, ja, man bearbetar den till och med fabriksmessigt vid Sandvikens hamn. Alunskiffern tillgodogöres vid Ölands bekanta alunbruk. Storindustri fins icke, men husslöjd idkas af hvarjehanda slag.

Trots det att ön för sin bördiga jord visst icke har någon tät befolkning, blott omkring 3,000 på svensk kvadratmil, kan den dock icke hålla alla sina barn hemma. Både från norra och södra delen af ön ge sig en del unga män åstad till andra orter, att der söka en arbetsförtjenst som nog kunde vinnas i hemmet, och en del lockas af sin lust till sjön att taga sjötjenst på handelsfartyg. Som vanligt förvärfva sig somliga af dem en liten förmögenhet, men flertalet samlar ingen sparpenning.

De orter, der befolkningen mest samlat sig, äro staden Borgholm, köpingen Mörbylånga och på ett ställe ett stycke bakom Färjestaden, den närmaste öfverfartsorten till Kalmar. Såväl staden som köpingen datera sig från början af århundradet, lefva af handel och sjöfart och hafva ett enkelt landtligt utseende. Båda äro hvar i sin art mycket obetydliga.

Gotland.

Sju eller åtta mil från Öland ute i Östersjön, omsusad af friska sjövindar och omsvallad af glada böljor, reser sig denna den största af Sveriges öar, ungefär dubbelt så stor som Öland och till vidden i det närmaste lika med Bleking. Dess befolkning är dock ej ens hälften så mycken som i detta kustlandskap.

Ön är liksom Öland en kalkklippa, hvars lager luta svagt åt öster. De olika lagren kan man bekvämt iakttaga i berghällen Högklint vid stranden söder om Visby. Här ser man från vattenlinien ett stycke uppåt en lös mergelskiffer och derofvan kalkstensbankar, hvilkas öfre delar bestå af nästan idel djurförsteningar, koraller, sjöliljor och dylikt. Nere i öns södra och sydöstra del uppträder sandsten i rätt stor mängd.

Kusten är af samma art som den öländska, i vester något så när rak, i öster temligen veckad. Den östra kusten är nästan öfverallt långsluttande äfven under vattnet, så att det dröjer rätt länge, innan man här utanför träffar några betydande djup. I vester stupar landet ofvan Visby brant ner i hafvet alldeles som Öland norr om Borgholm, söder om Visby är äfven den vestra stranden långsluttande, men det dröjer icke länge, innan man träffar betydande djup. Utanför östkusten ligga här och hvar några öar; i norr utbreder sig den stora sandiga Fårön, landets vestsida är nästan alldeles öfri utom i sydvest, der de båda egendommiga Karlsöarne sticka upp ur vattnet. Dessa äro alldeles otillgängliga utom på några få ställen, men lemna uppe på platån ett godt bete för en del halfvilda får. På de flesta ställen der kusten är brant, företer den märkliga strand-

bildningar. Hafvet har så att säga ätit in sig i det mjuka berget, huggit loss bergarten i vattenbrynet, så att de öfre lagren skjuta ut som tak, urgröpt grottor i mängd, såsom på Högklint och det bekanta Hoberg i sydligaste delen af ön, eller utmejslat väldiga enstaka kalkpelare ute i vattnet, såsom vid Slite.

Den långsträckt kusten har knappt fler naturliga hamnplatser än Fårösund och Slite, båda uppe i nordost. Fårösund mellan hufvudön och Fårön är en af nordens största och bästa hamnplatser, skyddad för alla vindar; norra inloppet är temligen grundt, men det södra bra djupt; hamnen anses vara af synnerlig vikt i krigstid. Slite är näst Fårösund Gotlands djupaste och bästa hamn. Den bildas af en vik, som skyddas af framför liggande öar. De öfriga hamnarne äro idel konsthamnar, som behöfva både vågbrytare och muddring. De förnämsta äro Visby och Klinte på västkusten samt Ronehamn i sydost. På flere ställen finnas fyrar och lotsstationer till seglarens hjälp.

Längs kusten ligger en hel mängd, öfver hundra, fisklägen. Dessa äro dock icke några fiskarebyar, utan blott samlingar af s. k. fiskebodas, i hvilka redskap förvaras och fiskarena inhysa sig under fisketiden. I allmänhet är det icke särskilda fiskare, utan hemmansegare vid stranden, som drifva fiske, och det hufvudsakligen den tid de hafva ledighet från jordbruket. Båtarne äro icke så starkt byggda som de skånska och blekingska, men folket sköter dem väl och vågar sig ofta långt ut till sjös, ehuru det händer icke så sällan att hafvet kräfver sina offer. Strömning är det vigtigaste föremålet för fångst, dernäst torsk. Strandborna sälja sitt öfverflöd till öns inre delar och afyttra resten till de salterier, som i senare tider uppstått. En stor del föres äfven till fastlandet, i synnerhet till Stockholm.

Ön är ett slättland med få och obetydliga kullar. På flere ställen finnas grunda sänkor i kalkstenen; dessa äro vattensjuka och vassbevuxna med öppet vatten i midten eller vid ena kanten. De öppna vattnen kallar man här träsk, de vattensjuka sänkorna myrar. Träskena äro helt få och förekomma i öns norra del. Deras djup är blott 6—20

fot, botten täckes af fin sand; de äro verkliga småsjöar. Det förnämsta af dem är Lummelunde träsk, ett par mil norr om Visby. Dess lilla utloppså är rätt märklig. Den rinner först ett stycke under jorden och kommer fram ur en hvalflik grotta i berget, för att sedan med flere fall störta sig ner i hafvet. Myrarne ligga längs midten af ön och äro fullkomliga kärr. Deras botten består af dyjord, de uttorka vanligen om sommaren och gifva då godt bete och bra hö. På deras utdikande och uppodlande har mycket arbete och stora kostnader blifvit nedlagda, och detta synes bära utmärkt frukt. Öns märkligaste sänka är den stora breda dalgång som söder om Visby går från Klinte bort mot Slite tvärs öfver landet.

Jordtäcket är på många ställen temligen tunnt, i synnerhet i söder. Här ligger berghällen på en sträcka alldeles naken liksom på Ölands alfvar. I allmänhet täckes dock berget af en djup och fruktbar växtjord, som likväl på många ställen är så uppblandad med kalkstensbitar, att åkerjorden tyckes bestå af idel klappersten. Detta hindrar dock icke dess bördighet. I norra delen och än mer på Fårön är marken mycket sandig. På Fårön drifver sanden till och med omkring i större och mindre kullar. Ingenstädes är marken öppen som t. ex. på skånska slätten, öfverallt ser man lunder eller små skogar. På sandmarkerna i norr resa sig vackra och vidsträckta tallskogar, der kalkgruset är öfvervägande de härligaste löfskogar af ek och ask. En af de vackraste utsigter på ön är den från Klinteberg ofvan Klinte kyrka. Inåt land har man en öfverblick af den bördiga, med vackra bondgårdar, åkrar, ängar och löfrika lunder smyckade dalen mot Slite, åt vester breder sig det vida hafvet, derute resa Karlsöarne sina branta klippväggar.

Klimatet är mycket blidt, jemnare och mildare än till och med Skånes. Vintern varar från Januari till Mars, men är sällan bister. På hafvet syns knappt annan is än drifis. Våren är deremot kylig och sommaren sval samt, hvad värre är, vanligen mycket regnfattig, hvarför höskörden blir klen och halmen kort. Åskregn förekommer sällan eller

aldrig. September och Oktober äro deremot en herlig tid. Luften är ren och klar, vinden ljum och det hvilar en utmärkt vacker dager öfver landskapet. Denna tid är hvad man i Amerika kallar en indiansommar. Den fruktbara jorden och det milda klimatet nära en yppig och nästan sydländsk växtlighet. Valnöt och mullbär mogna, drufvor trifvas på kalljord, men sommarens ringa värme gör att de sällan mogna; det är alldeles som i Skåne.

Visserligen är ännu en knapp tredjedel af egovidden, 20 % åker, 10 % äng, upptagen mark, men folktätheten är ändock på den bördiga jorden förvånande liten, icke mer än 1,500 i norra och 2,000 i södra delen; det är rent af småländska siffror. Befolkningen ökas långsamt, inflyttningarne äro mycket få och antalet barn jemförelsevis litet.

Jorden är till största delen i allmogens hand och brukas af dem i småbruk. En olägenhet, med hvilken Gotländingen ännu har att kämpa, är att egorna till Gotlands hemman i allmänhet ligga kringspredda på flere ställen, i stället för att som eljes vanligen är förhållandet ligga något så när samlade kring gården. Ända till midten af detta århundrade skötte den gotländske bonden sin ypperliga jord oförsvarligt illa. Han sysslade med fiske, skogsafverkning och fårafvel, men skydde det mödosamma och enformiga jordarbetet. Fisket drefs icke blott af kustborna, utan också af »uppländingarne», allmogen som lefde flere mil från båtstaden. Midt i bråda såningstiden skulle man till fiskläget för att skaffa sig fisk till hushållet. Här hade man båtar, hit förde man strömmingsgarn och annat fiskedon. När man kommit fram, tog enhvar in i sin bod eller hyrde man sig in hos andra och blef så liggande der nere en fem, sex veckor. Under tiden fingo de dugtiga gummorna eller någon hemmavarande gubbe så utsädet. Jordbrukaren hade det nöjsamt på sjön och ofta stannade det verkligen vid blotta nöjet, fisken blef ringa eller ingen. De som hade skog sysslade knappt med annat än skogshandtering. Här hade man blott att fälla och hugga träden till, sedan fick man ligga på sågen eller på baklasset; det var ett hurtigt och friskt lif, men pengar gaf det just icke i pungen.

På de vidsträckta betesmarkerna trufdes boskapen väl och bonden hade mycket kreatur. I södra delen af ön redo drängar och gubbar alltjemt och flackade på vallen för att se efter kräken.

En särskild egendomlighet vid gamla dagars arbetssätt var, att så mycket arbete skedde samfäldt, detta icke blott här, utan öfverallt i våra bondbygder, men här längre än annanstädes. Qvinnorna hade sina sticknings-, karde- och spinngillen, byn i allmänhet byggnads-, slätter- och skörde-gillen. När strumpor skulle stickas till familjen, ullen kardas eller spinnas, samlade husmodren sina grannqvinor till ett festligt lag. Arbetet gick under ífrig täflan raskt ur händerna, visor sjöngos, sägner berättades, byhistorier kommo i dagen och god undfägnad vankades. Höslåttern var nästan den gladaste tiden på året. Man började i ottan, slog och räfsade i gladaste täflan, sjöng och skrattade, hvilade då och då en liten stund och fick något välfägnad, tills middagen kom, då hvilan under mateken blef längre. Men så till att arbeta igen, ty ängen ville man gerna ha i ordning så tidigt som möjligt på qvällen för att få tid till lek. Aftonvarden var inne. Alla satte sig ner, helst i en höstack, der mor med sina korgar och byttor hade allt i ordning. Husbonden dricker slätterfolket till, hvar och en får sig en duktig hveteskifva med tjockt smör, öl drickes ur träkannor, man äter och tuggar långsamt, dricker igen, torkar af kannan med handen och räcker henne åt en sidoman som säger skål med en nick och dricker. Pratet och skämtet är i full gång. När så kroppen är plägad, börjar leken. Snart ligger en begrafven i höet, en annan dansar efter, ingen är säker, ej ens gubbarne och gummorna. Den ena glada skrattsalfvan klingar efter den andra, allt andas lif, glädje och sommar. Leken skiftar, drängarne pröfva hvarandras styrka, brottas, hoppa bock, springa i kapp o. s. v. eller ger man sig till att hissa och kasta hvarandra på armarne. Det lider till qväll och nu företages hemvandringen, under det solen allt mer lutar till nedgång bakom löfskogen i ängarne, som dofta så friskt och godt i den lugna aftonen. Är morgondagen ledig händer det lätt,

att det blir dans der hemma tills dagen gryr. Så gick det till i gamla dar, medan allmogen ännu ensam egde jorden, hade blott likar omkring sig och allt husfolket åt vid samma bord. Men så satte sig herremän ner på bygden, herrn arbetade icke, utan ledde blott arbetet, arbetarne blefvo ensamma om mödan som glädjen. Bönderna följde herrarnes exempel; torpare och dagsverkare tillkommo som arbetare på egen kost och för betalning, den gamla jemlikheten och den gamla arbetsglädjen var förbi.

Lek hade man riktigt sin glädje åt. Medan fåren gingo fridsamt på vallen, säden växte och fisket icke lockade ut på sjön, kommo alla husbönderna i byn tillsammans för att spela boll och det ofta hvarenda qväll hela veckan igenom; ungdomen var med och qvinfolken sutto med sticksömmen i handen och gladdes åt den muntra idrotten. Detta var visst en god sida, men ofta blef det mycket skralt med ekonomien. Nästan hvarje vår, icke sällan i värsta källossningen, fick man se bönderna från öns nu för tiden mest sädesrika socknar komma med sina klumpiga vagnar och små magra hästar kuskande i landsvägens djupa dy för att fara antingen till Visby eller någon af hamnarne att köpa säd. Mången bonde stod ständigt till boks hos köpmannen, fick låna af honom till skatten och kredit på sina nödvändighetsartiklar, men fick också lemna åt honom sin säd och sina får till ofta obarmhertigt underpris.

De senare femtio åren hafva här som annanstädes medfört stor förändring i näringslivet till det bättre, ehuru nog mycket återstår att göra. Öns befolkning har numer vändt sig till jordbruket och sysslar icke så mycket med skogen och fisket. Två- och treskiftesbruk är väl ännu alltjemt gängse, men utbytes mer och mer mot vaxelbruk, årdret får vika för plogen, somliga skaffa sig jordbruksmaskiner. Ladugårdarne byggas ljusa och rymliga, kreatursraserna förbättras. Genom dylika ansträngningar och genom den ringa folkökningen är Gotländingen numer ganska allmänt välbergad, ja, så att hela socknar finnas utan en enda fattig. Skatten vållar icke numer något bekymmer, tvärtom händer det att bonden har något öfver att lägga i vinst-

gifvande aktier, detta dock sällan, ty hans fallenhet för välfärd och trefnad omkring sig hindrar honom att i allmänhet samla någon större förmögenhet. Gotland är ett äkta sädesland och till och med den i förhållande till folk-mängden sädesrikaste bygd i hela Sverige. Råg och korn är hufvudsäden, äfven hvete odlas i stor mängd; det är en riktig brödsädsbygd; odlingen af hafre och fodersäd räcker deremot knappast för eget behof; potatisskörden är betydlig. Ehuru Gotländingen lefver godt, är dock öfverskottet öfver det egna behofvet ansenligt; årligen utföres mycket korn och malt och åtskilligt råg, hveteutförseln deremot har aftagit.

Förr hade ön som nämnts mycket kreatur och har så än. Hornboskapen är af en för ön egendomlig, mjölkrik ras. Här som annanstädes lägger man sig med ifver och framgång vinn om mejerihandtering. Både kreatur och ladugårdsprodukter utföras, i synnerhet till Stockholm. Får-afveln är fortfarande mycket betydande, ön är näst Jemtland den fårrikaste bygd i landet. Förr fingo fåren till allra största delen gå ute året om på de gemensamma betesmarkerna, i hårdt väder fingo de söka skydd i de skjul som voro uppförda åt dem på skogen. Det kostade således ingen möda att underhålla dem, och om än ullen blef svag, blef köttet mycket godt. Numer äro de flesta fåren s. k. hemfår som vinterfödas hemma. En stor mängd fårkött och ull försäljes till fastlandet, i synnerhet till Stockholm och de norra orterna.

Skog betäcker ännu en stor del af Gotland och lem-nar tillfälle till en icke obetydlig trävaruförsäljning. Fasta berget har af ålder inbragt befolkningen åtskillig inkomst. Kalksten brytes och utföres dels bränd, dels rå. De för-nämsta kalkbrännerierna finnas vid Klinte och Slite. I Visby bearbetas kalksten till prydnader, grafvårdar o. d. vid en dervarande marmorfabrik. Äfven sandstenen i södra delen är till mycken gagn. Det är af sådan man uppfört Stock-holms slott, Köpenhamn har förbrukat mycken, och den ut-föres fortfarande till åtskilliga håll att användas till bygg-nadssten. Den bearbetas också till slip- och brynsten. In-dustrien är eljes icke af någon betydelse.

Ön har åtskilliga landsvägar och en jernväg från Visby ner till Hemse omkring en mil från Ronehamn. Den långa kusten gör samfärdseln lätt för orterna utmed Östersjön, der hamnplatserna besökas af en ångbåt, som går rundt kring ön. Med Stockholm underhålles vid öppet vatten regelbunden ångbåtsförbindelse, och under vintern går en postångare mellan Visby och Vestervik.

De förnämsta handelsplatserna äro Visby och Ronehamn; lifliga orter äro äfven Slite och Klinte. Utförsvägar äro spannmål, trävaror och kalk.

Klintehamn, något öfver 3 mil söder om Visby, är den betydligaste och bäst bebyggda af Gotlands landthamnar. Orten liknar en köping eller en liten stad. Ungefär det samma gäller om Slite. Båda utföra kalk och trävaror. Ronehamn har den förnämsta spannmålsutförseln näst Visby.

Visby, en bland de minnesrikaste orter i Norden, på grund af sin rikedom på storartade tempelruiner kallad Nordens Rom, ligger på nordvestra kusten. Staden är uppbyggd dels på en landremsa mellan den höga kustranden och hafvet, dels uppe på platån, dit man stiger upp på stentrappor eller branta uppfartsvägar. Utseendet är gammaldags, gatorna trånga och krokiga, ej sällan öfverbyggda med hvalf; man ser en mängd ålderdomliga hus med tjocka murar och trappgaflar, här och der reser sig en af de gamla präktiga, murgröns- och rankprydda kyrkruiner som utgöra Visbys stolthet och väcka främlingens beundran; rundt omkring sträcker sig stadens gamla ringmur med dess torn och porthvalf. Talrika parkanläggningar skänka under sommaren en behaglig svalka och fägnat ögat med sin rika grönska. Staden är nu för tiden obetydlig. Dess befolkning lefver af handel, sjöfart och något jordbruk.

Visby är en af de äldsta städerna och var på sin tid den rikaste ort i Norden. Under början af medeltiden gick en af de stora handelsvägarne från Indien och Persien genom Ryssland utför floden Neva till inre ändan af Finska viken. Hit gingo Gotlänningar och hemtade varorna; Visby var den stora stapelplats, derifrån de sedan fördes till Norra Tyskland och England. Visbyhandlandena hade ansenliga

inkomster, och stora rikedomar hopades i deras stad. Dess blomstringstid infaller på 1100- och 1200-talet, och det var då som de många storartade byggnaderna i staden och flere af de vackra kyrkorna ute på landsbygden blefvo uppförda. Det var en sida af den tidens lyx. Snart lärde sig dock Tyskar och Engelsmän att sjelfva gå till Finska viken, Gotland förbi; inom kort stängdes för öfrigt handelsvägen öfver Ryssland, och källan derur Visby öst sin rikedom hade sinat ut. Då inträffade i midten af 1300-talet den hårda plundringen genom Valdemar Atterdag; den hopsamlade rikedommen bortstals och staden kunde icke förvärfva ny; den blef ett fattigt och ringa samhälle.

Intet landskap i Norden har haft så tidig blomstring och så länge bevarat sin sjelfständighet som Gotland. Från 800-talet erkände det Sveriges konung som sin skyddsherre, betalade årlig skatt och hade åtagit sig att följa med på härfärd mot hedningar, men det styrde sig sjelf, hade sin egen lag och var fritt från kungliga ämbetsmän. Det en lång tid ypperliga handelsläget gjorde befolkningen rik, och de många gamla byggnadsverken vittna om dessa dagars företagsamhet och konstkärlek. Samtidigt med stadens förfall inträffade landskapets tillbakagång. Under unionens dagar var det länge ett tillhåll för sjöröfvere, först för vitanerna sedan för konung Erik. Efter föreningen med Sverige 1645 dröjde det dock nära ett halft århundrade, innan ön verkligen blef ett svenskt landskap; så länge drottning Kristina lefde, var den hennes förläning. Först i slutet af 1680-talet infördes svenskt rättegångsväsen, svensk lag, svensk kyrkoordning och svenskt språk, men ön behöll länge och behåller än mången egendomlighet.

Ön är ett särskildt län, särskildt stift och har sitt eget försvarsväsen. Här fins allmän värnepligt; enhvar stridsuglig Gotlänning är mellan 18 och 50 år skyldig att inträda i ledet för att försvara sin fäderneö.

Folket bor väl. Husen äro vanligen byggda af kalksten med spån eller tegeltak. På södra Gotland får man ock se tak af tunna sandstensflisor. Uthusen, som ligga på något afstånd från manbyggnaden, äro rymliga och gårdsplatsen

både stor och snygg. Äfven vid den enklaste torpstuga får man vanligen se en trädgård med goda fruktträd och en vacker blomstersamling. Nästan hvarje fönster mot solsidan är fullt af blomsterkrukor. Kring hvarje hus kretsar stora skaror starar, som hafva sina bon i fyrkantiga hållkar, dem man sätter upp på hustaken eller på långa stänger vid gårdarne.

Det är ett vänligt folk som bebor den vackra ön. Äfven den alldeles obekante helsas med ett gladt välkommen i Gotländingens stuga och får gerna det bistånd han kan behöfva och ber om. Det är också ett känsligt folk. Gotländingen håller gerna på sin värdighet och tåler icke skymf och förolämpningar, men är också städad och undfallande i sitt sätt mot andra. Han är mycket svag för andras tankar om honom och vill gerna göra så godt intryck som möjligt. Han vill bo ståtligt, visa sig väl klädd, hafva vackra hästar och vagn och fint i sitt hus. Detta leder honom stundom till utgifter nästan öfver förmågan. Det är icke utan att han får förebräelser för något lätja. Arbetstiden är på Gotland flere timmar kortare än på fastlandet. Den lediga tiden användes till lek, bollspel, kapploppning och dylikt, och det är icke ovanligt under den blidare årstiden, att ynglingarne och männen i en by samlas för att roa sig på detta sätt, eller att en socken manar ut en annan till täflan i dylik idrott. Allt går dock fredligt och lugnt till, ty Gotländingen är fredlig och godmodig och har intet af Blekingsbons eller Småländingens obändighet.

Folket sätter stort värde på mannakraft. Förr var det, och är kanske så än, ett vanligt prof på en riktig karl att icke bli anfådd eller svettig under det styfvaste arbete och att icke ge sig för smärtor. En sådan kallades en gäfver karl och hade allmän aktning.

Förr voro också qvinfolken mycket starka och dugtiga till hvad som helst. Det var ofta de som fingo sköta jordbruket. De sågos ofta plöja åkern, så säden, slå ängen och skära rågen, tröska, hugga ved och sko hästar, stundom till och med ligga med karlarne ute på fiske. Det berättas om en riktigt dugtig jänta, att hon en gång i Visby kom

i gnabb med några stadspojkar på bryggan och helt ogeradt häfde en af dem ut i hamnen, der han fick afkyla sitt oroliga sinne. Än i dag får Gotlandsqvinnan deltaga rätt mycket i utarbete, mer än på fastlandet i Södra Sverige åtminstone är vanligt.

Språket är egendomligt med många gammaldags ord och vändningar, en rikedom på vokaler och diftonger och ett släpande uttal, som kommit främlingar att påstå att Gotländingarne icke tala utan sjunga. Som ett litet prof skall lemnas följande visbit:

Hanen hājres gala.
 Kärlingen sägdi till gubben sin:
 Dāu skalt upp u mala!
 Bätur jag ogifter haddi vari'!

Öfverblick öfver Södra Sverige.

Södra Sverige, det gamla Götaland jemte de sedermera tillkomna före detta danska kustlanden utmed Kattegat, Sundet och Östersjön, är en landbuckla som sluttar åt alla håll. Riktigt sedt höra Bohuslän och Dal egentligen icke hit, de utgöra en del af Norges Östland eller om man så hellre vill det Uppsvenska landet. Sydsveriges gräns mot landmassan i vester och norr drages mest naturligt längs Götaelfs dalsänka uppför Venern, och om man vill hafva vattengräns i norr, utefter Göta kanal och Motala ström, eller hellre vid kanten af Tivedens och den norra Östgöta skogstraktens ~~östliga~~ bygder.

Landbucklans päronformiga rygg ligger i norra och mellersta Småland, tvärs öfver Vestergötlands skogsbygd bort mot Götaelf med den vida ändan i öster. I Småland och östra Vestgötadelen är marken mycket vattensjuk och synnerligen rik på kärr och mossar; der sluttningen blir skarp, således mot Östergötland, Östersjön och Kattegat är den genomfårad af skarpt utpreglade dalgångar utför landets naturliga lutningsplan. De äro påpekade i det föregående. Större delen af ytan utgöres af utmark, till stor del skogbevuxen. Nordsluttningen delas i två delar af den märkliga Vetttersdalen och den på dess vestra sida uppträdande Hökensås; i vester utbreder sig den vidsträckta Vestgötaslätten, i öster det bördiga Östergötland. På sluttningen mot hafvet är bergmassan skarpt stycka'd, mer i småbitar mot Östersjön, i större mot Kattegat. Sålunda har man kuperade kustland både i Östergötland, nordöstra Småland, Bleking och norra Halland. Utanför ett hvart af dessa fortsattes bergmassan ut i hafvet och uppträder der

som skärgård, då sänkorna mellan kullarne äro vattentäckta. På andra ställen, sydöstra Småland och de, i stort sedt, hithörande båda Östersjöarne, på skånska och sydhalländska sluttningen finnas smalare eller bredare släta kustrem-sor, vid Kristianstad, Engelholm och Laholm inträngande som vikar i de högländare skogstrakterna. De båda elfvarne vid landbucklans gräns i nordvest och norr äro med sin vattenmassa och sina fall af särskild vigt.

Betraktar man detta jordstycke med geologisk blick, varsnar man rätt märkliga ting. Då synes det på flera ställen begränsadt af s. k. förkastningslinier. Venerssänkan med sina högre kanter, Dalsland och Vestgötaslätten, har glidit ner utefter den spricka, ofvan hvilken den dalska murlinien Kroppefjell numera reser sig och deri den förut omtalade raden af sjöar breder ut sina smala vattenspeg-lar; Östgötaslätten likaledes utmed den norra skygsbygdens skarpa kant, der de tre slättvattnen Boren, Roxen och Glan förhöja landskapets fägring; äfven nere vid Öresund kan man spåra likartade förhållanden. Sjelfva höglandet med dess ut i hafvet fortsatta skärgårdsutskott är gråberg, underlaget för slätterna yngre bergarter. På Vestgöta- och Östgötaslätten, i Mörebygden och på de båda Östersjöorne är det sandstenar och kalkstenar af silurisk ålder, på de skånska slätterna och i Laholmsbygden kalkiga bergarter hufvudsakligen från krittiden; här fins väl ock silur, men den ligger vanligen långt nere i djupet. Det lösa jordtäcket är på höglandet genomgående starkt stenblandadt grus, s. k. krosstensgrus; mångenstädes ligger i dalarne och utför sluttningarne grof sand, rullstensgrus, som sina ställen utbreder sig i vida fält såsom i öfre Lagadalen; på slätterna, mellan kustlandets kullar och uppför de flesta hufvuddalarne ett stycke från hafvet finnes bördig lerjord.

Denna landsända utgör till omfånget knappast mer än $\frac{1}{5}$ af Sveriges yta, men hyser mer än hälften — icke mindre än 56 % — af dess befolkning. Här finner man vårt lands tätast befolkade bygder. I första ledet stå de skånska kustbygderne der man nästan öfverallt finner omkring 6,000 och mycket ofta 8,000 och deröfver på hvar qvadratmil.

Dernäst kommer Bohuslän med inemot 6,000 och Bleking med 4—5,000 samt norra Halland med 4,000. Södra Halland och östra Östersjökusten är sämre med blott 2—3,000. De båda norra slättlanden, Vester- och Östergötland, äro i det närmaste jemngoda, det senare något glesare befolkadt. Båda äro bäst i vester utmed sjöstränderna; Vestergötland utmed Venern och Östergötland utmed Vettern hafva ungefär samma siffror för befolkningstätheten, 4—4,300. De inre slätterna hafva, den vestra vestgötaslätten omkring 3,600, den östra i Falbygden och på andra sidan Billingen 2,800, östgötaslätten omkring 3,000. Småländska höglandet är naturligtvis sämst lottadt i synnerhet uppe i nordvest, der det blott har 1,100 och i sydost, den nordöstra delen af Kronobergs län, der det blott fins 1,300; eljes är den vanliga siffran något under eller omkring 2,000, häradsvis taget.

I afseende på näringslivet är landsdelens viktigaste egenskap den, att den är vårt lands egentliga sädesbygd. På 56 % af landets befolkning erhålles 67 % af dess hela skörd. Då de trakter som hafva slätter och således äro de väsentliga jordbruksområdena tagas för sig, Östergötland, Kalmar södra läns del, Gotland, Bleking, Skåne, Halland och Skaraborgs län, blir detta förhållande än mer i ögon fallande, i det här på knappa 34 % af rikets befolkning erhålles fulla 48 % af dess skörd. Också hafva vi här de trakter som utföra vår mesta spannmål. Hvad vårt land utskeppar är nästan endast korn och hafre; den hvete och råg som här och hvar blir öfver försäljes inom landet. Nu står saken så, att från Göteborg utföres icke mindre än omkring $\frac{1}{3}$ af all den hafre vi hafva att sälja, från skånska hamnar ungefär $\frac{1}{4}$ och från sydsvenska hamnar inalles $\frac{9}{10}$. Det korn vi hafva att afstå till utländingen kommer så godt som alltsammans härifrån; Skåne ensamt utför icke mindre än $\frac{9}{10}$ af alltsammans. Saken är således klar. Som vi sett är hafre öfverallt det sädesslag som odlas mest, utom på Östgötaslätten i Vestanstång, södra Möre och framför allt på de båda öarne i Östersjön, der hafreodlingen knappast tillfredsställer det egna behovet. Potatisodlingen är af syn-

nerlig vigt i Kristianstadsbygden, vestra Bleking och på Östgötaslätten, bönor på bohuslänska kusten.

Skogshandtering, bergsbruk och brukshandtering äro af jämförelsevis underordnad vigt. Södra Sverige är för öppet på slätterna, för glest skogbevuxet uppe på högländet, för att trävarurörelsen skulle kunna vara särdeles liflig i allmänhet taget; detta är likväl fallet i Småland och Östergötlands skogsbygder. De malmfält som finnas äro både få och små och ligga med undantag af Taberg uppe i Östergötland. Det är egentligen blott i Dalsland och Östergötland man påträffar jernbruk, således på gränsen mot mellersta Sverige, och de i Dalsland äro numer knappast nämnvärda.

Fabriksverksamheten är derimot i vissa hänseenden af särdeles framstående betydelse. Som industriområden böra framhållas Öresundsstäderna på stora skånska slätten, Vestergötlands skogsbygd och framför allt de båda dalgångarne kring Götaelf och Motala ström, hvartill som bränvinsbygder komma de trakter der potatis odlas i sådan myckenhet, i synnerhet Kristianstadsbygden och vestra Bleking. Den skånska industrien står delvis i samband med jordbruket, så genom superfosfatfabriken i Helsingborg, sockerfabrikerna som bearbeta hvitbetor, tobaksfabrikerna som skaffa tobaksodlingen afsättning, den Kockumska mekaniska verkstaden som tillverkar något åkerbruksmaskiner. I de norra områdena är det först och främst spånad och väfnad som drager uppmärksamheten till sig. Vid fabrikerna härstädes spinnes omkring $\frac{2}{3}$ af allt rikets bomullsgarn, allt manskinspunnet linne och en stor del ylle; här väfves nära $\frac{4}{5}$ af vår bomullsväf och större delen svenskt kläde och trikotsaker. Anläggningarne för längre drifven förädling af trävaror till pappersmassa, papper och möbler i Götaelfsdalen liksom de utmärkta mekaniska verkstäderna vid Trollhättan och Motala måste äfven framhållas. Det är egendomligt hvilken motsvarighet det finnes mellan Götaelfs och Motala ströms dalar. I båda bilda elfvarna snart nog efter inflödet fall, kring hvilka industriorter uppblomstra, Trollhättan på förra, Motala på senare stället; vid båda ut-

loppen finnas vigtiga fabriksområden, Göteborgsbygden i vester och Norrköping i öster.

Om samfärdsmedlen är nästan tillräckligt taladt; de falla så lätt i ögonen och äro allmänt bekanta. Vi skola blott påpeka, att stambanorna verkligen blifvit stammar för en mängd grenar, att nästan hvarenda stad har jernväg, liksom nästan alla höglandets dalar, Götaelfsdalen, Viskan, Nissan—Lagans, Emåns och Svartåns dalar, att slätterna, framför allt de skånska, äro synnerligen väl försedda och att allt mer ett sträfvande gör sig gällande att draga ett jernvägsband utmed kusten; det finnes redan från Norsholm till Vestervik, i Blekinge arbetar man derpå, Skåne eger sådant och Halland har delvis samt torde snart få genomgående kustbana upp till Göteborg.

Södra Sverige är den del af vårt land, der stadslifvet är mest utveckladt. Här finnes 52 af våra 92 städer, således 56 %, precis samma siffra som uttrycker områdets andel i rikets befolkning; detta är således mindre anmärkningsvärdt. Men här fins flertalet af våra större städer. Af våra 14 städer med 10 tusen invånare ligga de 10 härstädes, deribland de tre näst Stockholm största, och af rikets 20 med öfver 5 tusen finner man hälften här. De tre storstäderna Göteborg med inemot 90,000, Malmö med ungefär hälften deraf, inemot 45,000, och Norrköping med tredjedelen, 30,000, ligga i hvar sitt hörn af området på de till läget mest gynnade platserna i den ordning storleken utvisar. Göteborg, der alla vestra Sveriges samfärdsmedel utmyнна liksom tillflödena i ett större sjöbäcken, beherskar alldeles denna del af vårt land. Det sådesymniga Vestergötland, det trärika Vermland, det vigtiga fabriksområdet här borta, vår s. k. Manchesterbygd, och betydande jernverksområden hafva sin handelsplats här. Det är hufvudpunkten för vår handel med vestra Europa och vår främsta handelsort. Malmö, vid Öresund på midten af vårt lands förnämsta sådesbygd, den stora skånska slätten, och vid ändpunkten af södra stambanan, är vår vigtigaste handelsort näst Göteborg och Stockholm och täflar i sjöfart med Stockholm och Sundsvall om främsta rummet näst Göteborg.

Norrköping derimot är öfvervägande industriplats. Af de sju öfriga större städerna ligga de fyra vid kusten. Främst kommer Karlskrona med 20,000 inv., Blekings förnämsta hamnort, dernäst Helsingborg med 14,000 inv., vigtig handelsort för spanmål, Kalmar med 12,000, hufvudhamnen på småländska höglandets östsluttning med sädesbygden Möre och skogrika trakter bakom sig, sist Öresundshamnen Landskrona med inemot 11,000 och liflig industri och sädeshandel. Af inlandsstäderna kommer medelpunkten för Småländska höglandet och Vettersdalen det industririka Jönköping främst med omkring 19,000, Lund hufvudorten för Sydsveriges bildningssträfvanden dernäst med inemot 15,000 och omsider Linköping, medelpunkten för Östergötlands sädes- och kreaturshandel med 11,000 inv. Städerna med öfver 5,000 invånare äro vid Östersjön trävaruhandelsorterna Vestervik och Oskarshamn och de sädeshandlande Visby, Karlshamn, Kristianstad och Ystad, vid Kattegat halländska kustbygdens hufvudort Halmstad med hafre och trävaruutförsel och Bohusläns förnämsta plats Uddevalla med dess betydande hafreutförsel, Venersborg vid Venern och fabriksstaden Borås; nära intill denna samling kommer Venersstaden Lidköping med dess lifliga handel.

Södermanland.

Genom den ödsliga Kolmården i söder och Tylö skog i sydvest var denna landsdel i forna dar stängd från Östergötland och sydhalfvan af Nerike, genom Mälaren från Uppland; i nordvest sammanhängde Rekarneslätten med Nerikesluttningen mot Hjelmaren; det dröjde ock länge innan landskapsgränsen vardt bestämd häruppe.

Området höjer sig i två afsatser i nordvest från Mälaredalen, sluttar sedan långsamt mot hafvet i öster och mot östgötagränsen i söder, der den ännu glest befolkade Kolmården reser sig, för att sedan stupa brant mot Bråviken.

De båda afsatserna mot Mälaren utgöra *Rekarnebygden*. Sydgränsen för den norra går ungefär i rak linie österut från Käglan i Nerike bort öfver Strengnäs, och räkna vi hit icke blott kustkanten, utan ock de stora Mälaröarna Fogdön, Tosterön och Selaön; sydgränsen för den högre från Hjelmarens östkant till Mariefred. Marken på afsatserna är i synnerhet vesterut temligen jemn, slättartad, det är endast smärre skogiga kullar som resa sig här och hvar, trakten är något så när öppen, utmed Mälaren och kring det här framglidande vattendraget Eskilstunaån vattensjuk och besvärad af kalla dimmor; jordmånen bördig. De välbyggda hemmanen ligga temligen tätt, spridda eller i byalag utefter vägarne.

Ungefär $\frac{1}{4}$ af egovidden är åker, folktätheten 2500. Allmogen, Rekarlarne, utmärkte sig redan under medeltiden som ett styfsint och stridigt släkte och äro än i dag kända för en stark sjelfständighetsanda, påminna så till vida mycket om Nerkingarne. Dock har här af ålder funnits en

mängd herregods, såsom öfverallt kring Mälarstranden, och en stor del af bönderna äro nu som förr arrendatorer eller torpare under storgodsen. Såsom mer märkliga dylika skola nämnas Gripsholm, Tynnelsö, Sundbyholm och Åker. Gripsholms slott ligger vid innersta ändan af Grips-holmsfjärden i en fager natur. Sitt namn har det af den ryktbare Bo Jonsson Grip, sin märkvärdighet från Vasasläkten. Nybygd af ättens kunglige grundläggare, fick det sedermera hysa den ene efter den andre af hans äldste söner Johan och Erik som fångar; här roade sig Gustaf III med att spela komedi och här måste hans son underteckna sin tronafsä-gelse. Slottet innehåller en utmärkt porträttsamling och är därför ett vanligt mål för lustfärder. Tynnelsö slott på en liten ö i Mälaren var under medeltiden Strengnäs-biskoparnes borg; derunder lyder en ansenlig jordegendom. Sundbyholm tillhörde en gång den välvillige och gifmilde Karl Gyllenhjelm, konungasonen, som på sitt gods upprät-tade den första sockenskolan i vårt land. Åker är en af de största jordegendorar i landet, omfattande icke mindre än 78 mantal. Näringsfången i denna bygd äro jordbruk med husdjursskötsel. Trakten är en brödsädsbygd med till-gång vida öfver det egna behofvet, mängden af kor bety-dande och ladugårdshandteringen uppdrifven. Denna del af landskapet har icke mindre än fyra af dess sju stä-der; det är dock blott en af dem som är af större vikt. Eskilstuna är den förnämsta orten härstädes, liksom i hela landskapet, och i öfrigt en af vårt lands märkligaste platser, i egenskap af hufvudort för vårt finare smide. Belägen vid Eskilstunaån, räknar den sin uppkomst från ett kloster, som anlagts här till minne af helge Eskil. Men det var icke klostret, utan den drifkraft som låg i åns härvarande fall, som skulle gjuta lif i samhället. Under Karl X:s tid fick en livländare, Rademacher, rätt att här anlägga verkstäder för metallförädling. En mängd jern- och stål-arbetare lockades då och sedermera att sätta sig ned här-städes, samhället trufdes, växte och utvecklade ett idogt arbetslif. År 1880 var ungefär $\frac{1}{10}$ af befolkningen fabriks-arbetare. Den viktigaste näringsgrenen är jern- och stål-

förädling. För att arbetet skall blifva dess bättre och billigare förfärdigas särskilda artiklar, särskilda slags verktyg, olika lås o. s. v., ja särskilda delar af en och samma artikel af särskilda arbetare som endast sysselsätta sig härmed. Följden har ock blifvit, att Eskilstunasmidena äro synnerligen välkända, icke blott hos oss utan ock i utlandet. De tre öfriga städerna äro knappt annat än större byar. Torsköld har ett torftigt yttre och lefver liksom de båda andra hufvudsakligen af jordbruk. Strengnäs, beläget vid Mälarstranden mellan de tre stora Södermanländska öarna, var Södermännens gamla tings- och offerplats. Sedan blef det biskopsstad och i denna egenskap temligen ansenligt medeltiden igenom. Vid reformationen slocknade dess glans, och den stigande betydelsen af kustlandet mot hafvet gjorde en annan stad till säte för landskapets förvaltning. Läget är emellertid ovanligt täckt, staden till större delen väl byggd, prydd med vårdade planteringar och gör intryck af att vara ett stillsamhetens och fridens hemvist. Mariefred har liksom Eskilstuna vuxit upp kring ett kloster, liksom Strengnäs ett vackert läge i en fridfull natur, men visar ingen lifskraft som stad.

Söder och öster om denna Rekarnebygd har landskapet i det hela en småkullig yta, som fortsättes ut i hafvet och der ger upphof dels åt en starkt veckad kustkant, dels åt en skärgård.

Skärgårdens mest utpreglade del ligger i norr utanför den trekant af Södermanland, som under namn af Södertörn skjuter ner i Östersjön mellan Mälaren och Mörköfjärden. Den har det vanliga skärgårdsutseendet vid Östersjökusten; ytterst ligga en mängd kala, af vågsqvalpet glattslipade klippor, längre inåt större öar med skogiga bergåsar samt gräsrika ängar och goda åkerfält i sänkorna. De mest utmärkningsvärda bland dessa öar äro Ornö, Utö och Landsort. Utö är bekant för sina jerngrufvor, hvilka dock icke numer bearbetas, Landsort är en långsmal naken klippö vid sydändan af Mörköfjärden; på dess vestsida ligger ett större fiskläge, på sydkanten den bekanta Landsortsfyren som visar seglaren väg dels uppför Mörköfjärden till Mälaren,

dels mellan kusten och de större skärgårdsöarne inom skärsfarleden till Stockholm.

Landskapets ojemna yta genomskäres af tre något så när tydliga hufvuddalar, nemligen Söderteljedalen, Strengnäs—Trosadalen och Nyköpingsåns dalgång. Dessa äro till stor del vattenfyllda, Söderteljedalen genom Söderteljefjärden från Mälaren och Mörköfjärden från Östersjön, Trosadalen genom en hel rad långsträckta småsjöar, i Nyköpingsdalen ser man bland andra den präktiga slättsjön Yngaren. Söderteljedalens båda vatten hafva blifvit satta i förbindelse med hvarandra genom en kanal. Denna vigtiga vattenväg, som lemnar en ginare och tryggare farled in till Mälaren än den genom skärgården, påtänktes redan af Engelbrekt, men gräfdes först i början af vårt århundrade. De båda öfre dalgångarne sammanlöpa, innan de nå hafvet; utmed Mörköfjärdens vestkant utbreder sig sålunda mellan de begge städerna en öppen slättbygd af $\frac{1}{2}$ mils bredd. Äfven Nyköpingsdalen vidgar sig på ett par ställen, dels i dess öfre del till den jemna Vingåkersslätten, dels nere mot Östersjön. Å ömse sidor om dessa hufvudfåror är landet splittradt i en mängd kullar och dalar åt alla möjliga håll. Kullarne äro skogbevuxna och skog täcker $\frac{2}{3}$ af landskapets yta, sänkorna äro delvis vattenfyllda, Södermanland är synnerligen sjörikt. Detta senare gäller särskildt trakten mellan de båda nedre dalarne, der man bland andra finner de egendomligt formade Båfven och Långhalsen. På däldernas öfre sluttningar är jordmånen gemenligen god lera, der utbreda sig äfven sädestegar och klöfverfält; neråt mot sjöarne ser man ängsmark, stundom mossar och gungflyn. Denna vexling af skog, sjö och frodiga åkerfält skänker landskapet en ovanligt täck fägring. Färdas man fram öfver en sjö, t. ex. Båfven, tröttnar aldrig ögat att betrakta de vexlande strandbilderna. Än stupa skogklädda kullar ner i vattnet, än reser sig uppe på den långsluttande stranden en välbyggd egendom bland kraftiga sädesfält, än höjer ett herresäte sin stolta byggnad mellan de lummiga kronorna i en park inne vid en vik. Det hela är hardt när som en lustgård.

Omkring $\frac{1}{4}$ af egovidden är åker, folktätheten vexlande,

i medeltal 2300, högst i Vingåkersbygden, der den stiger ända till 2500. Befolkningen företer inga egendomligheter utom i Vingåker. Qvinnorna berömmas här för sitt vackra utseende, männen utmärkas genom sin egendomliga reslust, förr åtminstone lemnade de gerna jordbruket åt hustru och tjenare för att sjelfve fara omkring och försälja sina varor.

Landskapets fägring och bördiga åkerjord hafva lockat till bildande af storgods, och den ojemna fördelningen af jorden är särskildt betecknande för denna landsdel. Omkring $\frac{1}{3}$ af egoviddens är samlad i större egendomar af öfver 5 mantal. Hörningsholm på Mörkön och Eriksberg i Nyköpingåns dal ofvanför Yngaren äro de förnämsta storgodsen. Det förra omfattar hela den präktiga Mörkön med undantag af ett hemman. Den stora, men enkla hufvudbyggnaden ligger temligen högt, och dess hvita massa synes öfver trädkopparne vida omkring. Under tidernas längd har det tillhört flere af våra förnämligaste ätter, Folkungarne, Sture, Banér och numer Bonde. Vid slottet knyta sig en mängd släktminnen; det var t. ex. här den lille Johan Banér föll ner från ett fönster i öfversta våningen utan att taga den ringaste skada. Eriksberg är ett praktfullt slott med vackra omgifningar och dyrbara samlingar af böcker och handskrifter. På dessa som de många andra godsen lefva egarne ett åtminstone i yttre hänseende behagligt lif, omgifna af det bästa natur och konst kunna gifva. Denna gynnade ställning pålägger dem bestämda förpligtelser, och många åtminstone af dessa godsherrar visa en berömvärd omsorg om att sköta sin jord väl och ställa det bra för sina underhafvande. Det kan också behöfvas, ty landskapets glänsande yta döljer ett och annat som icke är tilldragande. Jorden skötes till stor del i storbruk, mer här än någon annanstädes i landet. Till jämförelse kan nämnas, att då bruksningsdelar med öfver 200 tunnland i riket i dess helhet utgöra 1 % af samtliga antalet, i Malmöhuslän 1,2 %, i Östergötland 2,3 %, äro de här ända till 3,9 %. Arbetsfolket utgöres till stor del af statkarlar. Redan för trettio år sedan klagades, att desse icke hade något eget att sträfva för, fingo hela sitt lif gå som tjenare i annans bröd,

icke egde något tillfälle att spara ihop något för framtiden, och därför ofta på ålderns dagar hamnade på fattighuset.

Jordbruket står på en hög ståndpunkt både i fråga om redskap och brukningssätt, i all synnerhet vid herregaårdarne, och bönderna söka efter råd och lägenhet vandra i deras fotspår. Trakten är en brödsädsbygd med temligen stark hveteodling. Vanligen är ett godt öfverskott öfver eget behof till försäljning. Boskapsmängden, i synnerhet antalet kor, är rätt stor, intresset för mejerihandtering synnerligen lifligt. Beredningen af smör och ost ökas och förbättras år från år, hvartill den lättare afsättning, som jernvägarne möjliggöra, i sin mån bidrager.

I jämförelse med jordbruket äro andra näringskällor af helt och hållet underordnad betydelse. Skogstillgången räcker för behofvet och lemnar äfven tillfälle till försäljning. Vål finnas några jerngrufvor, men de äro både få och föga gifvande, de förnämsta på Kanntorpsfältet i närheten af Valla jernvägsstation. Vid åarne, i synnerhet i Nyköpingsådalen, ligga icke så få jernbruk, men de äro af föga vikt; den ansenligaste anläggningen af denna art på landsbygden är Näfveqvarns jernbruk vid Bråviken, bekant för sin stora tillverkning af åkerbruksredskap.

Vestra stambanan stryker fram genom landskapet och har två viktiga jernvägsknutar härstädes, en vid Flen, der Oxelösund—Flen—Vestmanlands jernväg sätter stambanan i förbindelse med Eskilstuna och Vesterås i norr, med Nyköping i söder, samt en vid Katrineholm, derifrån östra stambanan går ner till Norrköping. Båda dessa orter hafva liflig rörelse och växa alltjemt i folkmängd och betydendhet. Det samma gäller om stationsorten Gnesta. En ort som kommit att ligga afsides från den stora varu- och personstråkvägen är det lilla vackra Malmköping. Dess befolkning försörjer sig som handlande och handtverkare för kringliggande bygd.

De härvarande städerna ligga alla tre vid vattenvägar, Södertelje vid kanalen, Trosa vid en liten vik af hafvet Nyköping vid åns utlopp i en hafsfiärd, de två senare vid utkanten af hvar sin slättbygd. Södertelje är en urgammal,

fordom betydande handelsstad. De vackra, af trädgårdar omgifna husen och den fagra naturen göra platsen mycket tilldragande; kanalen och jernvägen åstadkomma liflig rörelse, en kallvattenkurinrättning hitlockar under sommartiden många främlingar, särskildt Stockholmare; åtskilliga fabriker, deribland Atlasbolagets för förfärdigande af jernvägsvagnar, gifva sysselsättning åt en del af dess befolkning. Trosa är likaledes en gammal ort, har ett byliknande utseende och är icke annat än ett fiskläge. Nyköping har sedan folkungatiden varit en god handelsplats och i forna dagar en vigtig militärpunkt. Den eger liflig sjöfart och en icke obetydlig handel; utför spanmål. Byggd på en rätt backig mark, har den dock en regelbunden form, flere af byggnaderna äro stora och präktiga. Här är sätet för förvaltningen af större delen af landskapet. Utanför staden vid åmynningen ligger det gamla Nyköpings slott och på udden vid fjärdens utkant stadens hamn, Oxelösund.

Stockholm.

Der Mälardalen sänder ut sitt vatten i Saltsjön, på gränsen mellan Uppland och Södermanland ligger Sveriges hufvudstad och förnämsta ort, Stockholm.

Dess läge är vidtberömdt och tillhör de fagraste i Europa. Kommer man från Saltsjön eller Mälarsidan, anblicken är lika tilldragande. Nalkas man från Saltsjön, har man på venster hand de södra bergen. De stiga brant upp ur vattnet, äro mångenstädes liksom slipade af våg-svalp eller annat, och glesa tallar ha fattat fäste i fördjupningarna. Men på nästan hvarje framspringande bit står en villa med en liten gräsmatta kring sig, och så ligga villorna här som sjöfogel sitter uppflugen på strandklippor. På höger hand får man snart den härliga Djurgården. Ur den rika, lummiga sommargrönskan framblicka en mängd tilltalande byggnader. Det är natur, men en väl vårdad natur. På segelleden rundt omkring simmar en talrik skara farkoster. Här ser man roslagsbåtar och finnskutor glida fram långsamt och varligt som gamla kampar, ångslupar kila likt lättfotade springare af och an, stora lastångare utsända sina brummande signaler, prydliga passagerarebåtar föra sommargäster till och från staden, och midt i vimlet framsmyger en liten kutter eller kolibri. Allt är lif och rörelse. Och der framme i fonden, der ligger Sveriges stolta hufvudstad. Södermalm höjer sig terrasslikt på de branta bergen, gata ligger ofvan gata och öfverst sträfva de två ståtliga kyrktornen upp mot himlen. Rakt framför reser sig den egentliga, gamla staden, brämad af en rad stora ångare. Öfver husmassan höja sig de smäckra kyrktornen och längst borta till höger landets berömda konungaborg,

fyrkanten, jetten bland husen. Vi komma närmare, stads-sorlet mullrar allt mer, snart utbreda äfven de norra stadsdelarne sitt hushaf för vårt öga. Vi se rader af ståtliga, palatsliknande hus, väl underhållna planteringar, lif och rörelse nere vid kajerna och långt borta i vester ringlar sig stenkolsrök från Kungsholmsfabrikerna i den lätta sommarluften.

Anblicken från Mälarsidan är nästan lika tilldragande. Äfven här simmar ångaren fram mellan en mängd farkoster af hvarje slag, äfven här är norra stranden låg, lummig och vacker, den södra arm af naturen, men smyckad af menniskohand; äfven här hafva vi den stolta taflan i förgrunden. Vackrast ter det sig kanske i aftonstunden. På vattnet ila ångslupar med röda och gröna signallyktor och ett stjernliknande ljus högt uppe i fören af och an, stadens rika belysning är öfverraskande vacker, i synnerhet på söder, som med sina belysta, uppstigande husrader erinrar om sagans af vättar på julqvällen upplysta berg.

Stockholm utgöres af tre hufvuddelar: Norr på det lågt liggande norra strandlandet, Staden på en holme midt i Mälarens utlopp och Söder på de brant uppstigande södra kantbergen. Norr är den både till ytvidd och folkmängd ansenligare delen. Den utbreder sig på en i allmänhet jemn mark, dess gator utgå nästan strålförmigt från staden som medelpunkt, den är i sina sydligare delar mycket väl byggd och på flera ställen prydd med vackra parkanläggningar. Äfven den består af tre hufvuddelar: Östermalm, Norrmalm och Kungsholmen.

Östermalm, den östligaste delen, är Stockholms yngsta och nästan mest omhuldade telning. Synnerligen regelbunden, med hvarandra rätvinkligt skärande gator, har den ett rätt behagligt utseende. Verkligen storartad är dess i nordvest liggande del, den som stöter intill den vackra Humlegården. Här framstryker den breda, med planteringar försedda Humlegårdsgatan, kantad af idel palatslika hus. En hel del af fyrkanterna här uppe äro synnerligen välbyggda och äfven bebodda af Stockholms finare befolkning. Högt öfver alla husen höjer Östermalmstemplet sin väldiga kupol.

Uppe i en vinkel mellan Östermalm och de norra delarne af Norrmalm kommer man till den ståtliga Humlegården. Det är en präktig park. På de ytterst väl skötta gräsmattorna resa sig ståtliga hundraåriga träd och här och hvar utmed gångarne fägnar sig ögat vid anblicken af nätta blomsterrabatter och buskgrupper. I sydliga delen reser sig det välbyggda riksbiblioteket. Vår och sommar råder ett ystert lif här uppe på de breda gångarne. Här är barnens lustgård. På ett ställe stå ett par kroketsspel och några nyfikne intressera sig lifligt för de spelande, der borta springa några lättfotade pyren med sina tunnbänd och på ett annat ställe få topparne dansa lustigt omkring. Det är lif och lust här uppe, i synnerhet på söndagseftermiddagarne.

Midten af norr intages af stadens hufvuddel, Norrmalm. Dess största och förnämsta gata är Drottninggatan. I synnerhet i sin nedre del är den mycket väl bebyggd och företter ett synnerligen rörligt lif. Alla bottenvåningar och somliga af de öfre äro butiker, och en mängd iögonfallande artiklar draga skådelystne bort till de stora, klara fönstren. Här är lif och rörelse hela året om, och vissa tider om förmiddagarne märker man här att man är i en storstad. I all synnerhet är rörelsen betydande vid jultiden, då alla butikerna med rik belysning och granna varor söka locka köpare till sig. Då får man icke hafva för brådt om eller också godt tålamod, om man skall komma fram. I Drottninggatans öfre hälft ser man å ena sidan på ett ställe en stor, nästan parkliknande öppen plats och der bakom en vacker byggnad, en mängd gossar springa i lek; det är »gosspalatset», norra latinläroverket, stadens och landets präktigaste skola. Något högre upp varseblifver man på andra sidan en fritt liggande större byggnad; det är Vetenskapsakademiens hus. Ungefär midt på det ställe der Norrmalm slutar nere vid strömmen ligger en öppen plats, Gustaf Adolfs torg, med den utmärkte konungens ryttarstaty och i vester och öster vackra palatslika byggnader, af hvilka den senare är Operahuset. Öster ut härifrån skju-
ter en vacker parkanläggning från strömmen ett godt stycke

uppåt med finå rabatter, en berömd fontän och två statyer. Här är Stockholmares förnämsta promenadplats, den bekanta Kungsträdgården. Vid middagstid ser man en mängd väklädt folk, män och fruntimmer, ute att andas frisk luft; det är en riktig menniskoström upp och ned, upp och ned, i synnerhet om söndagarne. Under de ljusa aftnarne hör man här jemt och samt musik från de båda bekanta för-lustelseställena Blanches kafé och Berns' salong. Till dessa samlas i synnerhet om lördagskvällarne en mängd af Stockholms befolkning, att vid gratismusikens toner söka hvila efter veckans släp eller förströelse i samtal med vänner och bekanta. Sydost om Kungsträdgården höjer sig enstaka mellan strömmen och hamnen på andra sidan landtungan vårt vackra Nationalmuseum. Vester ut från Drottninggatan ligger vid gränsen af Norrmalm Stockholms stora centralstation.

Norrmalm begränsas i vester af ett vatten som dock allt mer uppgrundas, och på dess andra sida utbreder sig Kungsholmen. Detta är läkarekonstens och fabrikernas stadsdel. Har man passerat jernvägen och bron öfver vattendraget, ser man strax på venster hand ett stort hus med höga, breda fönster åt gatan. Der inne synes en väldig lokomobil; byggnaden är påtagligen en fabrik: det är den stora franska ångqvarnen. Till höger ligger en stor byggnad inne i en lummig park; det är Serafimerlasarettet. Vester och norr derom är en ful stadsdel med trånga gränder och många industriella anläggningar, bland de mer bekanta det Bolinderska gjuteriet. Fortsättes vägen framåt, komma vi till Karolinska institutet, hufvudläroverket för den praktiskt-medicinska undervisningen i landet. Det är en temligen enkel byggnad, något afsides från gatan, skild derifrån genom en planterad gård. På gårdens midt är uppställd en byst af en af naturvetenskapens stormän i vårt land, Anders Retzius.

Till staden leda från norr två präktiga broar öfver Norrström.

Staden med Riddarholmen är regeringens, ämbetsverkens och handelns stadsdel. Först beundra vi det präktiga

slottet. Det är bygdt i fyrkant, med flyglar i öster och vester. Man vandrar uppför en långsluttande, bred uppkörsväg genom en präktig portal in på den stora borggården, och är lyckan god, kan man komma upp och beskåda de ståtliga furstliga gemaken. Vester ut vid strömmen nedanför slottet reser sig en enkel grå byggnad med en portal af ståtliga doriska pelare. Det är kansliet, sätet för regeringens olika afdelningar. Vid ändan af den härifrån vesterut ledande gatan komma vi ut på ett litet vackert torg med Gustaf Vasas staty och det ståtliga Riddarhuset der norr om. Härifrån går man vägen rakt fram till Riddarholmen. Denna stadsdel är fylld af regeringsbyggnader. I midten höjer sig den präktiga Riddarholmskyrkan, en väldig gravvård öfver Sveriges konungar, söder derom en stor, men enkel byggnad, öfver hvilken under årets fem första månader en fana svajar; det är landets riksdagshus. Åt de andra hållen ligga en del regeringsbyggnader och ett storartadt boktryckeri.

Vi återvända till Staden. Den har ett egendomligt, gammaldags utseende. Gatorna äro trånga, till stor del mycket små, stundom öfverbyggda af hvalf; husen se ofta smutsiga och föga inbjudande ut. Dess märkligaste plats är Stortorget, söder ut från Kungl. Slottet. Det var här Stockholms blodbad stod. Den lifligaste och mest trafikerade gatan, medelpunkten för platshandeln, är Vesterlånggatan, Stadens Drottninggata. Den är så trång att man icke haft rum till trottoarer. I alla hus finnas bodar och kontor, och en folkström rör sig ständigt upp och ner. Stadens östra kant är en bred öppen plats utefter strömmen, garnerad af stora engelska, ryska, tyska, finska och norrländska ångbåtar; det är Skeppsbron. Utmed kajen löpa flera rader skenspår, och här ligga ständigt en mängd lårar och packor från eller till fartygen. Här doftar det af tjära och hvarjehanda annat godt, här ser man sjöfolk och i synnerhet sjåare i mängd. Den hitut vettande husraden upptages i allmänhet af handelskontor, särskildt för exporthusen, ångbåtskommissionärer, konsulater, stadsmäklare o. s. v. Här ligga äfven några offentliga inrättningar, som

stå i förbindelse med de stora affärerna, längst i norr Telegrafan, längre söder ut Tullhuset och sydligast den massiva, men ytterst fula Riksbanken.

På andra sidan strömmen ser man Skeppsholmen, vår flottas ena station. En vacker kasern, i sitt yttre erinrande om ett riddareslott, nere på en öppen plats sjökrigsskolan och derpå en rad enkla hus med utsigt dels söderut åt segelleden, dels åt norr mot en öppen trädbevuxen plats, bostäder för sjöbefäl, utmed nordöstra stranden en mängd små monitorer, -- det är summan af hvad som fins der borta.

Från Staden kommer man upp till Söder på två broar öfver slussen, som förmedlar vattenvägen mellan Mälaren och Saltsjön. Upp till Söder heter det i Stockholm, ty det här uppför och det känns att så är. För att afvända uppstigandets vedermöda har man byggt de båda bekanta hissarne, i hvilka man forslas upp i fyrkantiga burar och så lunda utan besvär kommer upp i höjden. Dessförinnan skola vi dock kasta en blick åt öster. Der sträcker sig på en smal kant mellan vattnet och berget en af stadens kajer, vid bergets fot kantad af stora magasin, på vattnet af väldiga ångare. Långt borta i vester ligger ett skeppsvarf, långt i öster, men icke synligt härifrån, ett annat. Söder är Stockholms småstadsdel, gatorna ofta illa stenlagda, icke med tuktad sten som i Staden och på Norr, utan på vanligt svenskt, billigt, men otrefligt sätt, med kullersten; husen äro ofta obetydliga och fula, i utkanterna till och med helt enkelt gamla träkåkar. Det är kroppsarbetarnes och fattigdomens stadsdel, i synnerhet i utkanterna. Äfven här finnas en mängd industriella anläggningar, t. ex. stora bryggerier, vester ut Liljeholmens stora mekaniska verkstad och icke så långt borta Tanto sockerbruk. Vid ändan af gångbron från den östra hissen reser sig Mosebacke vårdshus, bekant för dess ståtliga utsigt öfver staden och dess omgifningar.

Norr om Söders östra utkant, på andra sidan segelleden, utbreder sig den lummiga Djurgården. Det är Stockholmnarnes förströelseplats, de rikes som de fattiges. Hela trakten är som en park. I det mjuka gräset under de

skuggande ekarne hvilat handtverkaren med gumma och småtingar på söndagseftermiddagen, kanske omedvetet fröjdande sig åt fogelqwitter, grönska och frisk luft i motsats mot verkstadens buller, dam och nakna gråa väggar, eller blandar han sig i det glada folkvimlet på den s. k. Djurgårdsslätten med dess Kasperteater, positivspel o. s. v. De rikare hafva ett dyrare, men icke större nöje inne på Haselbacken vid hornmusikens toner och punschens muntrande flöde eller der inne vid de af rätter dignande borden.

Stockholm är landets hufvudstad, dess jemte Göteborg vigtigaste handelsplats och dess förnämsta industriort. Att det så blifvit beror i hög grad på dess läge vid Mälarens utlopp. Mälarbygden är mellersta Sveriges hufvudbygd. Mälaren var före jernvägarnes uppkomst hufvudpulsådern för Svealand. Den står lodrätt på kustlinien, tränger 18 mil in i landet, lemnar lätt tillgång till hafvet, dess stränder äro i allmänhet bördiga, den omgifves på alla sidor af ett fruktbart land, Upplandsslätten i norr, Vestmanlandsslätten i vester, Nerikesslätten är ett slags vik härifrån och söderut sträcka sig Södermanlands bördiga dälдер. Här fans jord till odling, skog till skeppsbygge. Derför blef här redan tidigt en vigtig bygd, mellersta Sveriges hufvudbygd. Dess hufvudort måste blifva mellersta Sveriges hufvudort, och då denna landsända genom händelsernas gång blef den vigtigaste i Sverige, måste Sveriges hufvudstad komma att ligga här.

Mälarbygdens hufvudorter voro jemte eller efter hvarandra Uppsala, Upplandsslättens offerplats, Birka, köpstaden på en Mälarö, och Sigtuna, konungasäte, handels- och offerplats. Uppsala led af den olägenheten att ligga så långt inne i landet, Birka och Sigtuna att ligga oförsvarade mot de rofgirige Venderna. Så vardt en annan hufvudpunkt önskvärd.

Mälaren utgjuter sitt vatten i Östersjön genom två små sund, som mellan sig innesluta en ö eller holme. Och just denna blef den sökta punkten.

Den är först och främst nyckeln till Mälardalen. Blefve den befästad, kunde ingen fiende sjöledes tränga hit in utan

att först taga detta fäste. Så snart detta blifvit insedt — mannen med den skarpa blicken var Birger jarl — och stället befästadt, visade detta sig snart nog. Den som hade Stockholm, hade väldet i Sverige, och dessförutan ansåg sig ingen säker om makten. Den var konung Albrekts fasta värn mot konung Håkan och hans far, innan Margareta hade den var hon icke säker om Sveriges rike, den var Sten Stures värn mot kung Kristiern och Hans, den höll sig länge mot Kristiern den omilde, först då Gustaf Vasa fått den i sin hand är Sverige fullt fritt. Att man icke fick insigt om denna holmes betydelse före midten af 1200-talet är icke så underligt. I alla kusttrakter är det en vanlig företeelse att de ängsliga bebyggarna i äldsta tider draga sig med sina marknads- och residensplatser ett godt stycke in i landet och lägga dem närmare hafvet, först sedan befästningskonsten gjort betydligare framsteg och lifligare och mer storartad handel gjort bekvämare hafshamnar önskvärda. Vi hafva sett dylikt också vid Göteborg, i sin mån vid Lund och skola få se detsamma i Danmark.

Stockholmen var ock den naturliga stapelorten för Mälardalen. Dess vikt som handelsplats framträdde dock först sedan utrikeshandeln med hanseaterna börjat taga fart, och detta skedde som bekant under Birger jarls dagar. Då hitförde Mälarslätterna sin säd och bergslagerna sitt jern i utbyte mot hanseaternas sill, salt, kläden och annat.

Detta om ortens betydelse för Mälardalen. Att den vördt af riksvigt, därför hafva vi påpekat ett historiskt skäl; ett annat är lätt funnet i dess läge. Detta var just landets hjertpunkt, när koloniseringen och bebyggandet af Nordlanden börjat taga fart. Förbindelsen söder ut var bekväm, utefter kusten inomskärs med Östergötland och öfver Nerikesslätten genom Tiveden med Västergötland. Samfärdseln norr ut längs kusten mötte inga hinder utom af isarne. I all synnerhet under utvidgningstiden var läget viktigt. Finska och Botniska vikarnes kustorter liksom Östersjölanden hade alla lätt väg till Stockholm, och härvid förenades både politiska och handelsintressen.

Stockholm är Sveriges hufvudstad och medelpunkten

för dess förvaltning. Stadigvarande bostad för konungen vardt det icke förr än i senare hälften af 1300-talet. Magnus Eriksson ännu vistades som unionskonung mestadels närmare norska gränsen. Det var först konung Albrekt, hvilken stödde sitt välde på härsmakt och till stor del tyskt folk, som i allmänhet bodde i Stockholm på dess fasta slott. Efter honom blef det en ständig vistelseort för unionskonungarne, då de uppehöll sig i landet, och sedermera fortfor det att vara säte för regenten. Säte för förvaltningen blef det på sitt sätt i och med detsamma som det blef säte för konungen. I början var ämbetsmannaskaran mycket liten och utgjordes blott af konungens sekreterare; riksråden bodde på sina gårdar i landsändarne och kommo till konungen blott på särskild kallelse. Men från Kristinas tid voro de ständigt bosatta i hufvudstaden och från den tiden vardt Stockholm en ämbetsmannastad. Som vanlig sammankomstort för landets representanter uppträder det först efter riksdagsordningen under Gustaf II. Dessförinnan rådgjorde konungen med sitt folk än här, än der, men efter den tiden nästan ständigt i Stockholm, af det skäl att det var lämpligast att vara ämbetsverken så nära som möjligt, emedan man ofta kunde behöfva hemta upplysningar från dem.

Stockholm har som handelsstad icke den betydelse det förr innehåft. Dess vikt för Mälardalen och för riket i allmänhet är nämnd, men gjorde läget sitt, gjorde regeringens omsorger också sitt till att drifva upp handeln härstädes. De norrländska städerna och marknadsplatserna hade haft för sed att föra sina varor till Stockholm, att derifrån utföras, och under Gustaf Vasa utfärdades ett påbud att de så skulle göra, ett påbud som mycket länge hade gällande kraft. Men handeln har nu till en stor del tagit andra vägar. Anläggandet af jernväg från Falun till Gefle och från Falun öfver de viktigaste bergslagerna ner till Göteborg har gjort dessa städer till de viktigaste utförsorterna för vårt jern, och de norrländska städerna utföra sjelfva denna landsdels trävaror. Att spanmålshandeln, i synnerhet hafreutförseln, icke här uppe kan hafva den betydelse som i Göteborg t. ex.,

är helt naturligt, ehuru Stockholm verkligen samlat all från mellersta Sverige i sin hand. Står således Stockholm som utskeppningsort gifvet efter Göteborg, är den deremot som införsort icke obetydligt öfverlägsen denna sin medtäflare. Införselvarorna äro födoämnen och beklädnadsmedel, njutningsmedel såsom kaffe och socker; vin införes hit mycket mer än till någon annan ort i riket. I alla händelser är Stockholm underlägsen Göteborg som handelstad. Detta framgår synnerligen tydligt om man fäster sig vid mängden af dem som syssla med handel; i Stockholm är det blott 5 %, då det i Göteborg är icke mindre än 16 % af befolkningen, hvilket visar handelsrörelsens betydelse som näringsfång på platsen; i Stockholm är det något öfver 9,000 personer, i Göteborg omkring 12,000 — detta 1880 — och häraf kan man något sluta sig till dess vikt i riket. Stockholm är emellertid Mälardalens handelsort och har äfven åtskillig betydelse för Norrland.

Hamnarna äro i hufvudsak tre: Nybrohamnen utmed Östermalm för Roslagsskutor, Skeppsbron och Stadsgården för de stora ångarne samt Mälarhamnen vid Riddarholmen och Stadens vestra sida för Mälar- och kanalbåtar. Från Stockholm utgå tre jernvägar: södra stambanan till Malmö med grenar åt Göteborg och Kristiania, norra stambanan öfver Uppland uppåt Norrland och fortsatt till Trondhjem, Bergslagsbanan längs norra Mälarstranden.

Ännu i början af 1400-talet voro de förnämsta, kanske de flesta köpmännen tyskar och de hade väldet i stadsrådet ända till 1471, då detta blef upphäfdt. Kristiern II:s blodbad kostade många tyska köpmän lifvet, och Gustaf I befälde då borgare från de andra köpstäderna att flytta hit. Sedan den tiden tillväxte det svenska borgerskapet mer, och mer.

Sedan längre tid har Stockholm innehaft och innehar ännu främsta platsen i vårt land som industriort. I äldre tider var den en äkta handtverksstad, och på 1600-talet fans det så godt om handtverkare att landsbygden ofta requirerade behöflig arbetskraft härifrån. Manufakturier började småningom uppkomma, en sidenfabrik inrättades redan

1624, det första sockerbruket 1647, linneväveri på Södermalm 1665 o. s. v. Frihetstiden bragte med sitt lefvande intresse för dylika ting ännu mer lif i spelet. Dess förnämsta skapelse är det storartade Rörstrand, vår utmärkta och berömda porslinsfabrik. Handtverkeriet är ännu mycket betydande. Af Stockholms befolkning är öfver 5 % handtverkare, af rikets i allmänhet blott 1 %. Fabriksarbetet tager ungefär lika många händer i anspråk. För närvarande idkas här den förnämsta storindustrien i vårt land, ehuru hvad vi kallat Göteborgsdistriktet värdigt täflar med hufvudstaden i detta hänseende. I afseende på värdet frambringas här i det närmaste $\frac{1}{5}$ af landets industrialster. Vi hålla oss nu till uppgifter för 1880. Främst kommo då sockerbruket, dernäst och mycket nära gjuterierna och mekaniska verkstäderna. Denna senare arbetsgren är gammal och mycket naturlig, då Stockholm till senare tider varit förnämsta nederlagsplatsen för bergslagernas jern. Härefter komma tobaksfabriker, präktiga skeppsvarf, den omtalade porslinsfabriken o. s. v. Väfnadsindustrien är af jämförelsevis ringa vikt och i bryggerihandtering kommer Stockholm visserligen närmast Göteborg, men står dock långt efter denna stad. Trots sin plats som vår främsta industriort är dock Stockholm visst icke någon fabriksstad i den mening som Norrköping, Landskrona, Borås eller ens Malmö. I Stockholm synas skilda näringsgrenar uppväga hvarandra temligen jemnt.

Stockholm är äfven en bildningens stad, jemte de båda universitetsorterna den plats i vårt land der intresset för det samtida bildningsarbetet är som lifligast. Tidningspressen är den bästa i landet, föreläsningar hållas i mängd både för kroppsarbetarne och andra, skolväsendet är väl ordnad. Har hufvudstaden än icke något universitet, så har det deremot en mängd fackskolor. Karolinska institutet sörjer för utbildande af läkare åt menniskor och veterinärinstitutet för utdanning af djurläkare; tekniska högskolan förskaffar landet arbetsledare för kroppsarbetarne; flere handelskolor och en navigationsskola utbilda handelsbiträden, sjökaptener och styrmän; militärskolorna på Karlberg, Ma-

rieberg, Riddarholmen och Skeppsholmen sörja för utdanningen af landt- och sjöofficerare; målareakademien och musikakademien lemna undervisning i konst. Så finnas rikliga tillfällen att inhemta kunskap i alla grenar som äro föremål för menskligt intresse utom det rent vetenskapliga, och denna brist torde i en icke allt för aflägsen framtid blifva afhjelpat genom den vackert uppspirande Stockholms högskola. Af stor vikt är äfven att här finnas landets alla vigtigaste ämbetsverk och att landets riksdag sammanträder här. Så hitströmmar en mängd kunskapssökande och framåtsträfvande ungdom, så ser man här flere af landets kunskapsrikaste, i själsdaning och handlingskraft mest framstående män. Det kan icke vara annorlunda än att detta trycker en viss pregel på staden. Det ligger något vaket, lifligt och intresserat öfver Stockholmare, hvartill man icke ofta finner motstycke annanstädes i landet.

Denna stad har som storstäder i allmänhet visat en synnerligen stark tillväxt de senare åren. 1830 till 1880 ökades befolkningen i medeltal årligen med 2 %, som vi sedermera skola få se ej fullt så mycket som Norrlandsbefolkningen, men 1880—1884 steg ökningen ända till 5 % årligen, detta hufvudsakligen genom inflyttningar. Sundt är detta svårligen, men det är tidens karakter. Det är så mycket som lockar till storstaden, i sin mån visserligen hopp om arbetsförtjenst och framgång, men kanske än mer åtrå efter de nöjen och lättköpta förströelser som der stå till buds i rikt mått i verkligheten och ännu mer i föreställningen. Allmogen från kringliggande landsbygd strömmar dit som myggor till ljuset och dess värre ofta med liknande resultat; men vinner en någon större framgång, glömmar man gerna att tio förolyckas. Allt för ofta svikas förhoppningarna, och landtfolk borde betänka sig mer än en gång innan de utbyta det lugna, fria lifvet i den friska landtluften mot storstadens dam, instängdhet och pröfningar. Troligen står under lika arbete lika framgång och mer trefnad att vinna i hembygden.

Uppland.

Landet norr om Mälaren bort till Sagån och upp till Dalelven, det gamla Uppland, är stamlandskapet för Sveriges välde. Mer än något annat svenskt landskap är det inskuret af vikar så väl från Östersjön som Mälaren. Dessa vikar äro omgifna af bördiga marker, och då i forna dar vattenvägarne voro de förnämsta samfärdsmedlen, var det naturligt, att folk tidigt slog sig ner och rödde mark härstädes.

Utanför Östersjökusten uppträder skärgård på två ställen, dels mellan Upplands och Södermanlands fasta land, dels vid landskapets nordöstra hörn. Den förra, en fortsättning af den södermanländska, skola vi kalla Stockholms skärgård, den senare Gräsöskären efter den förnämsta ön. Stockholms skärgård består ytterst mot hafvet af en mängd grupper nakna, af böljsqvalpet glattslipade småöar, på hvilka knappt några människoboningar finnas; en och annan fyrbåk varnar seglaren eller visar honom vägen inåt. Innanför blifva öarne större och delvis skogklädda, vi nämna Sandhamn, emedan der ligger tull- och lotsstation vid mynningen af hufvudsegelleden till Stockholm. Innerst mot fasta landet ligga de största öarne med en mängd bördiga dalgångar mellan skogklädda bergkullar. De förnämsta af dessa äro Ljusterön i norr och Vermdön i söder. Här som längre ute bo skärgårdsbönder, som idka fiske och fraktfart samt något jordbruk. Har man kommit en timmes väg inom Sandhanin, synes på nästan hvarje ö en eller flere af trädgårdsanläggningar omgifna vackra sommarvillor, tillhöriga Stockholmare. På Vermdön finnes den vigtiga, industriella anläggningen Gustafsbergs stora porslinsfabrik.

Denna skärgård har en stad, Vaxholm. Som handelsplats betyder den intet, dess befolkning lefver af fiske och sjöfart.

Ungefär midt för Upplandskusten utbreder sig den långsmala Vaddö, skild från fastlandet delvis genom Vaddö kanal. Vid dess nordända ligger köpingen Grisslehamn med tullstation, en vanlig öfverfartsort till Finland vintertiden.

Östersjökustlandet eller *Roslagen* är en skogig gråstensmassa, ingröpt af en mängd delvis vattentäckta, delvis rätt bördiga dalar. På flere ställen tränga vikar djupt in i landet, af hvilka Norrteljeviken är den förnämsta. Hufvudbygden är trakten kring Norrtelje, en liten slätt, ur hvars jemna åker- och ängsmark jemförelsevis många hemman och kyrkor höja sig. Här ligger skärgårdens och kustlandets naturliga hufvudort, Norrtelje, vid innersta ändan af viken, byggd i långsträckt form på båda sidor om en här uttrinnande å. Befolkningen lefver af handel och hushyror af gäster vid stadens vattenkuranstalt. I nordligaste delen af Roslagen ligga de två oansenliga städerna Östhammar och Öregrund. De se ut som vanliga byar och lefva af fiske, fraktfart och något landthandel.

Då den odlingsbara jordens vidd är temligen ringa, blott omkring 14 % af egorymden, är folktätheten jemförelsevis liten, 2000. Befolkningen är bekant för sin liflighet och djerfhet, egenskaper dem det hårda och farofulla lifvet på höljan utvecklat; den är ock känd för sin egendomliga dialekt med aspirerade vokaler och stumt h; om Rospiggen skall säga: presten heter Alm, blir det i hans mun: presten eter Halm. På många ställen i skärgården och på kustlandet, särskildt i norr, är fiske hufvudnäring. Af väsentlig vikt är sjöfart, på några orter skeppsbygge. Detta lemnar hufvudsakligen skutor och småbåtar, och fraktfarten består i att föra ved, hö och dylikt till Stockholm. Egentlig sädesbygd är trakten knappast, jordbruket står heller icke högt, men skörden räcker dock öfver behovet. Här som i hela Uppland är brödsädsodlingen den viktigaste. Skog finnes det temligen godt om, och den användes mest för afsättning af ved till Stockholm. Hufvudstaden är medelpunkten för bygdens handelsrörelse. Dit föres ved, span-

mål, hö, mjölk, smör och ägg, boskap, ull o. s. v. och derifrån hemtas till småstäderna hvarjehanda nödvändighetsvaror. Ehuru bönderna icke sällan svikas i sitt hopp om bättre betalning, skola de dock föra sina varor hit äfven förbi hembygdens städer, och de göra gerna längre resor in till hufvudstaden för att der köpa sina förnödenheter.

Vid Mälaren och kring Fyrisåns nedre lopp utbreda sig vidsträckta *slättbygder*. Mälaren är till sitt omfång lika med Vettern, men har på grund af sin stora örikedom mycket mindre vattenyta. Kustranden är inskuren af en mängd vikar både norr- och söderut. Af dem norrut äro de märkvärdigaste det smala bugtade vatten, som under olika namn förbi Stäket, Sigtuna och Skokloster lemnar segelväg till Uppsala, och Vesteråsviken på Vestmanland, söderut den rätvinkligt krökta Gripsholmsviken. De delar af sjön som äro mer öfria kallar man fjärdar. I stort sedt äro de blott två, den östra eller Björkfjärden, som sträcker sig bort midtför Enköping och innefattar Upplandsdelen af Mälaren, samt den vestra, som vi kunna sammanfatta under namnet Vesteråsfjärden. Af Upplandsöarne är Svartsjölandet vid östsidan af Björkfjärden den förnämsta, af de södermanländska Selaön, som bildar gränsen mellan de båda stora fjärdarne.

Seglingen genom dessa sund och öfver dessa fjärdar är under lämplig årstid synnerligen behaglig. I närheten af Stockholm ser man nästan öfverallt vid strandbrynet sommarvillor, omgifna af nätta trädgårdar, och på vattnet en mängd ångslupar och lastpråmar med sina bogserångare samt en och annan ångbåt. Kommer man så ut på fjärden vidgar sig horisonten med ens åt alla håll; ute på den blå ytan simmar en och annan grönklädd holme, bort på stranden till någon större ö framblickar ett kyrktorn, på ett och annat ställe synes ett tegelbruk, inne vid en vik en ståtlig herregård.

Mälarens kustland är till stor del öppet, i synnerhet på de båda halföarne å ömse sidor om Enköping; i allmänhet är omkring 40 % af egovidden åker. Uppsalaslätten kring Fyrisån står i detta afseende ännu längre framme.

Den är nästan alldeles jemn, åkerfält utbreda sig öfverallt och gårdarne ligga tätt utmed vägarne. Rikedomerna på fornminnen och sockennamnens förekomst långt tillbaka under medeltiden antyda, att denna bygd varit bruten sedan urminnes tider. I en gammal begravningsplats, den nu s. k. svarta jordert på den lilla Björkönen i södra delen af Björkfjärden har man gjort rika fynd från sista skedet af heden och början af kristen tid i vårt land. Då låg här den betydliga köpstaden Birka. Selaön är alldeles öfversållad med grafvar och stensättningar. Uppsalaslätten är en riktig minnenas bygd. Norrut från staden ligger byn gamla Uppsala. Här låg i heden tid gudahuset och deromkring tempellunden, Odins heliga lund, i närheten reste sig konungens boning Uppsalen. Här höja sig fyra väldiga ättehögar, af hvilka den ene, tingshögen, är den plats derifrån konungarne fordom talade till folket vid allsherjartinget. Sydost från staden ligger Mora stenar, der konungarne fordom valdes och hyllades af Uppsvearne, innan de anträdde sin eriksgata genom landet. Jordens bördighet, de lätta vattenvägarne, naturens fägring och närheten till hufvudstaden hafva förr i tiden lockat landets stormän att här förvärfva jord och uppbygga ståtliga bostäder; därför finner man här icke få slott och många sätesgårdar. Det förnämsta af slotten är det gamla präktiga Skokloster. Den kringbyggda, med fyra hörntorn försedda magnatborgen ligger utmärkt vackert vid segelleden till Uppsala, inbäddad i rik grönska med vida åkerfält vesterut. Slottets inre är ett ordentligt museum af historiskt intressanta saker och kuriositeter. Längre söderut vid segelleden låg Stäket, de katolska ärkebiskoparnes stolta borg, numer endast några öfvergrodda stenmurar.

Inkomstkällan är sädesodling och husdjursskötsel på hela detta område. Folktätheten är icke så synnerligen stor, omkring 2,800. I kustbygden och på öarne eges jorden hufvudsakligen af ståndspersoner och skötes af dem med tillhjälp af statfolk. Det är en gammal klagan, att den tjenande allmogen har svårt att med sina små tillgångar berga sig ordentligt och uppföda sina barn väl. På

Uppsalaslätten eges jorden mest af allmogen. De äro i allmänhet välbergade och riktiga slättbor, tröga och långsamma, men sega och ihärdiga. Föremål för sädesodling är först och främst brödsäd; den stiger till 2 à 4 gånger hafreskörden. Ehuru sättet för jordens skötande väl icke är så godt som det kunde vara, är skörden dock jämförelsevis stor och räcker vida öfver behofvet. Boskapsmängden är öfverallt betydlig, ladugårdshandtering drifves med kraft, och en mängd mjölk, smör och ost afsättes ständigt till Stockholm.

Jemte vattenvägarne har denna bygd äfven jernvägar. Längs norra Mälarstranden framgår Stockholm—Bergslagsbanan, öfver Uppsalaslätten norra stambanan med vigtig jernvägsknut i Uppsala.

Nere vid Mälarekusten ligga de två obetydliga städerna Sigtuna och Enköping. Sigtuna har knappt mer än en gata, vid hvilken de enkla trähusen ligga, om sommaren kran-sade af frodig grönska. Kajen ser ut som en vanlig båt-brygga. Befolkningen lefver hufvudsakligen af jordbruk. Väl är Enköping något ansenligare, men lefver äfven det af jordbruk. I odling af köksväxter har staden gammalt rykte, och med dem drifves en ganska förmånlig handel på Stockholm. Slättens och hela Upplands både största och märkligaste ort är staden Uppsala, ett stycke från Fyrisåns utlopp i den östligaste Mälarviken. Norrut fans i gamla dagar mycket glest befolkade skogsbygder; slätten var deremot tidigt bebyggd. Den var landskapets hufvudhygd. Här låg hufvudtemplet och här hölls allsherjartinget vid högarne vid gamla Uppsala. Att en mängd folk skulle slå sig ner på denna plats är naturligt. Det nuvarande Uppsala var hamnplats. Sedan kristendomen vunnit fäste i landet hade gamla Uppsala förlorat sin dragningskraft. Hamnorten låg bättre till för samfärdsel, således för handel. Svea konungar bosatte sig här och samhället växte. Omkring 1270 blef stället ärkebiskopssäte, men upphörde att vara konungens bostad. Såsom medeltidskyrkans hufvudpunkt hade det dock dragningskraft nog, och denna förminskades icke, sedan en högskola här upprättats. Härjande eldsvådor hafva öfvergått staden, men

den har ändå bevarat sin lifskraft. Säsom medelpunkt för kringliggande sädesbygd, säsom säte för länsstyrelsen och rikets förnämsta bildningsanstalt, hade den förvärfvsmedel nog att repa sig. Den har icke blott hållit sig uppe, utan gått framåt och folkmängdstillväxten har i synnerhet den senare tiden varit betydande. Med sina 19,000 invånare är den en af våra största städer. Rörelsen är rätt liflig. Befolkningen lefver af handel, handtverk och något fabriksrörelse.

Staden vester om ån är den äldsta delen. Här låg mycket långt tillbaka i tiden den gamla kungsgården, sedan omdanad till ärkebiskoparnes befestade slott, hvilket i sin ordning fick vika för det af Gustaf Adolf uppförda Gustavianum, universitetshuset. Denna platsens vexlande bestämelse är märklig, emedan den lemna en slående bild af hvad som i skilda tider varit stadens största betydelse. Midt deremot ligger den gamla präktiga domkyrkan, en storartad grafvård öfver Erik den helige och andra vårt lands stormän, säsom Gustaf Wasa och Linné. Här i närheten ser man det nybyggda ståtliga universitetshuset. Söderut uppe på en ås reser sig det gamla landshöfdingeresidenset, grundadt af Gustaf Wasa och skådeplats för Sturemorden. Vesterut nedanför åsen ligger den stora botaniska trädgården och nere vid ån det bekanta studentförlustelsestället Flustret.

Uppsalas förnämsta betydelse ligger deri att det innesluter landets största bildningsanstalt. Utgången ur en ringa, oansenlig början, har den sedan Gustaf Adolfs dagar ständigt stått i spetsen för vårt lands intellektuella lif. Det är här som vår störste naturforskare, Linné, vår förnämste tänkare, Boström, vår ypperste häfdateknare, Geijer, inplantat resultaten af sina forskningar hos en vetgirig ungdom och genom den spridt dem ut öfver landet.

Nordvest och norr om dessa slätter upp till Dalelfven och hafvet utbreda sig Upplands *skogsbygder*. Marken är jemn, till större delen, 60 %, täckt af skog, i synnerhet norrut rik på väldiga mossar och kärr, höga rullstensåsar draga fram öfver långa sträckor. Söder om Uppsala—Sala-jernvägen finnas i skogsmarken flere små bördiga sädes-slätter; i nordvest är den odlade marken helt ringa och

förekommer mest kring kyrkorna; i nordost är det hufvudsakligen kring de två mot Östersjön framglidande vattendragen som vidsträcktare öppen mark finnes, nemligen Tierpslätten kring Temnarån och Ålundaslätten kring Olandsåns öfre lopp.

Folktätheten är ringa, blott 1,800. På vesthalfvan är jorden till större delen i allmogens hand och jordbruket den viktigaste inkomstkällan. Skörden räcker öfver traktens eget behof. Härtill kommer skogshandtering och träslöjd, detta senare i synnerhet i Ö. Våla, hvars träarbeten, sängar och stolar, vunnit afsättning äfven utom landet. Östhalfvan är en gruf- och skogsbygd. Större delen af jorden lyder under bruken, och bönderna äro mest brukens arrendatorer.

Den förnämsta malmfyndigheten är den, i hvilken Danne-mora grufvor blifvit nedsänkta. Det är vårt lands mest berömda jernmalmsfält, och det af dess malmer framställda jernet är känt vida omkring. Malmen ligger i flere parallela lager eller stockar i gråberget på en längd af $\frac{1}{6}$ mil och en bredd af 900 fot. Grufvorna äro synnerligen väl skötta, arbetarne hafva vanligen något jordbruk att syssla med på eftermiddagen, då grufarbetet slutats. Fältet tillhör ett bolag, som omfattar Upplands och en del af Gestriklands bruksegare.

Grufvornas tillvaro, den omgifvande nejdens rikedom på skog till kolning och vattendragens fall, hafva gifvit anledning till uppkomsten af jernbruk. Vi kunna efter kommunikationsmedlen indela dem i Örbyhus—Hargs jernvägens bruk, Österby, Gimo och Harg, Löfstaverken uppe vid Löfstaviken samt Dalelfsbruken, af hvilka Söderfors är det mest bekanta. Alla äro de kända för sina ypperliga tillverknin-gar. Flere af dessa hafva synnerligen goda arbetarebostä-der. De hvitrappade eller rödmålade trähusen bilda långa gator under lummiga ekar och björkar; inomhus är det snyggt och propert. En mängd arbetare äro af Vallonstam, härstammande från de i Louis de Geers tid från Belgien in-kallade smederna. De skilja sig mycket både till sinnelag och ansigtsbildning från Uppländingen i allmänhet. Merendels

äro de mörkletta med bruna ögon, blek hy och svart hår. I sitt umgängessätt äro de öppna och frispråkiga, skarp-sinniga i sina omdömen och mycket läraktiga, men ytterst känsliga för förolämpningar och lidande af en stundom besvärlig envishet. I själsodling och belevfvenhet stå de bestämdt öfver allmogen i allmänhet, från hvilken de dessutom skilja sig genom sina bibehållna Vallon-namn, Anjou, Bouvin, Hybinette o. s. v. Bruken bedrifva tillverkning af tackjern, stångjern och stål. Drifkraften är i allmänhet vatten, kol erhålles från brukens egna skogar, malm hemtas från Dannemora och de andra Upplandsgrufvorna. Utskeppningsorterna äro Hargs hamn vid Östhammarviken, Ängskär vid Öregrundsgrepen och Skutskär vid Dalelfvens mynning. Bergshandteringen och jernförädlingen härstädes intaga en icke oviktig ställning i landet, då här lemnas 10 % af vår jernmalm och dertill bland den allra bästa. Mängden af förädlade produkter är dock icke så stor man på grund af malmmängden skulle förmoda.

Ute vid Dalelfvens mynning ligger den betydliga anläggningen Skutskärs ångsågverk. Det ser ut som en liten stad, hvilket det ock till folkmängden är. Rörelsen på stället är betydlig, hamnen besökes årligen af en mängd dels svenska, dels utländska fartyg för utförsel af jern och trävaror.

Vestmanland.

Detta landskap är Mälaredalens inre del, beläget på dess norra och västra sluttning. Delvis är det en mycket gammal bygd. Detta gäller särskildt om trakten utmed Mälaren. Dess fattigdom på skog, de många till omfånget obetydliga socknarne, de små hemmanen, den täta befolkningen och en mängd fornninnen, allt tyder på tidig odling. Det var naturligtvis markens bördighet och lämplighet för rödning samt de bekväma vattenvägarne, som lockade till bosättning här som i Uppland. Från det jemna landet vid sjön trängde den jordbruksidkande befolkningen småningom upp efter vattendragen. Här fann man på sina ställen koppar- och silfvermalmer, och kring dessa fyndigheter samlade folk sig redan temligen tidigt, men blott i spridda och små bergsbruksidkande kommuner. Ända till reformationstidehvarfvat var landsändan genom obygder skild från kringliggande trakter; skogsåsen Käglan stängde åt Nerikeshållet, åt vester och nordvest utbreddes sig vilda skogsmarker, de nuvarande bergslagerne, mot sydöstra Dalarne fanns den stora ödsliga Långheden.

Landskapet delas i tre naturliga bygder, slättlandet, skogs- och myrlandet samt bergslagerne. De två första hafva sina gifna motsvarigheter i Uppland, den sista deremot icke; dess vederlikar äro att söka i Vermland och södra Dalarne.

Det öppna *slättlandet* är strandbygden utmed Mälaren, en till halfannan mil inåt. Det är norra delen af den betydliga slätt som i söder begränsas af Käglan och den dess fortsättning, som förbi Eskilstuna går ut till Strengnäs. Sydhalvvan hafva vi redan lärt känna i Södermanland un-

der namn af Rekarne. Så skarpt begränsad som sydlinien är nordkanten långt ifrån; vi få nöja oss med en något så när godtycklig gräns och draga den vesterut från Tillberga jernvägsknut bort mot Lindesberg och derifrån ner mot Frövi. Här som i Uppland har slätten vuxit på den vattentäckta markens bekostnad; mycket som nu är fruktbärande jord var under unionstiden vattendränk. Synnerligen märkbar är denna vattenminskning vid vestra sidan om Vesteråsfjärden och vid fjärden Galten, der många gårdsnamn slutas på ö, ett temligen osvikligt tecken till att egendomen förr varit kringfluten. Sluttningen mot Mälaren är mycket långsam, stränderna följaktligen sanko och på vårarne ofta utsatta för öfversvämningar, hvarför strandegarne här som i Uppland önska en rensning och utvidgning af Mälareutloppet i Stockholm, hvarigenom strandängarne skulle blifva torra.

Öfver denna jemna mark framglida åtskilliga, mestadels norrifrån kommande vattendrag. Östligast af de mer betydande är den viktiga Kolbäcksån från Vesterbergslagen i Dalarne med tillflöde från Norbergs bergslag. Som vattendraget är af det vanliga uppsvenska slaget med sträckta lugnt lopp och forsar dessemellan, var det icke af naturen lämpadt till samfärdsled. Emedan likväl en dylik var högeligen af nöden mellan bergslagerna, slätten och hufvudstaden, har man bragt till stånd kanal- och slussanläggningar förbi de hinderliga ställena. Efter den sydligaste bland dessa kan hela samlingen kallas Strömsholms kanal. Anläggningen skedde under sista fjerdedelen af 1700-talet och blef förbättrad under förra hälften af 1840-talet. Vesterut härifrån möter man den från Skinnskattebergs bergslag kommande Hedströmmen. Utmed Kåglans fot flyter den rätt ansenliga Arbogaån. Ända ner till staden Arboga är den rik på forsar, af hvilka man ock vetat draga nytta, nedanför är den segelbar och flyter jemnt mellan sanko blomsterrika ängar. Ofvan Arboga lemnar den drifkraft åt flere bruk och nedanför ligger utesater dess bräddar herresäte vid herresäte. Då Hjelmarekanalen mynnar ut härstädes, är ån en rikt befaren samfärdsled.

Bygden liknar till sitt utseende de vestra Mälaretrakterna i Uppland. Det är en flack sädestrakt, här och hvar afbruten af små bergklintar och stembundna skogsmarker. Jordmånen är god lera. Hemmanen ligga spridda på fälten.

Trots traktens karakter af öppen slättbygd är det dock blott en tredjedel af egoviddn som är åker och en tjugondel naturlig äng, inemot hälften är skogbevuxen. Befolkningstätheten går också icke högre än till 2,600 på hvar qvadratmil, i öfrigt en vanlig siffra för Mälaredalen. Jordbruket är naturligtvis befolkningens inkomstkälla, och det uppgifves intaga en god ståndpunkt. Hafre är hufvudsädet, dess mer ju längre vesterut man kommer, så att man längst i vester rent af påminnes om Vestgötaförhållanden. Af brödsäd är råg vida ansenligast, kornodlingen betyder föga härstädes. Skörden räcker mycket öfver behovet, så att åtskilligt kan försälas till de öfre sädessfattiga trakterna. Husdjursstocken är betydande och i afseende på mängden af kor långt öfver riksmedeltalet, då man här har 40—50 på 100 personer. Om ladugårdshandtering lägger man sig ock mycken vinning.

Slättens norra del vester om Vesterås, äfvensom trakten vester om Hedströmmen, den s. k. Köpingslätten, äro mest bondbygder. De intressantaste socknarne äro Munktorp och Kolbäck. De äro båda mycket gamla. I Munktorp skall den h. David hafva bott och verkat; den stora sockenkyrkan anses till en del åtminstone härröra från hans tid; Kolbäck är numer nästan en liten industribygd, som får drifkraft genom åns härvarande fall. Mälarstranden är här som i Uppland och Södermanland kantad af en mängd herregods, i synnerhet söderut från Vesterås, så att denna del af slätten är en ren herregårdsbygd. Af de mer bekanta godsens skola vi nämna Ångsö, Tidö och Strömsholm, hvartill vi dessutom som minnesrik ort lägga Kungsör. Ångsö ligger i landskapets sydöstra hörn på en ö i Mälaren. Gården når med sina anor upp på 1200-talet och är en bland de allra äldsta och märkligaste i mellersta delen af vårt land. Den har tillhört flere af våra ansenligaste släkter, och till den knyter sig en rätt karakteristisk

historia från senare skedet af vår högadels magttid. Det var i början af 1700-talet, en Johan Sparre var egare till gården. Han kom i delo med sin sockenprest, emedan denne ansett sig förpligtad att göra godsherren föreställningar på grund af förargelseväckande lefverne. Förgrymmad häröfver, fordrade Johan Sparre af domkapitlet prestens afsättning. Då detta bestämdt vägrades, stängde godsherren helt enkelt kyrkan för sina församlingsbor och lät dem hålla gudstjenst hvar dem lyste. Visserligen blef han härför dömd att undergå offentlig kyrkoplikt och måste underkasta sig den, men hans uppförande visar hvilka öfvergrepp en sockenherre i gamla dagar kunde tillåta sig. Tidö är ett gammalt Oxenstjernegods. Det nuvarande slottet, en enkel, nästan ful byggnad, är uppfördt af Axel Oxenstjerna. De närmaste omgifningarne äro en enda stor park, som jemte de holmrika vattnen utanför bildar en skönhetsoas i slättens enformighet. Strömsholm är kungsgård sedan Gustaf I. Omnejden är behaglig, men stället har mest intresse som landets förnämsta stuteri.

Af samfärdsmedel har slättbygden, utom ett nät af landsvägar och ångbåtsförbindelse utefter Mälarstranden, äfven jernvägar, allesammans enskilde. Längs Mälaren går Stockholm—Vesterås—Bergslagernas jernväg med jernvägsknutar i Tillberga, Köping och Frövi. Från Tillberga utgå banor till Sala och till Norberg; båda fortsätta upp till Krylbo, från Köping till Skinnskattebergs bergslag, från Fröviedels norrut till Linde och vidare uppåt Hörkendalens bergslager, dels vesterut med grenar åt Nora och ner till Örebro.

Nere vid Mälaren ligga tre af landskapets sex städer, nemligen Vesterås, Köping och Arboga. Gamla äro de allesammans, men stor är ingen af dem. Vesterås med 6,500 invånare är den förnämsta; de båda andra äro nästan hälften mindre.

Vesterås var antagligen från början ett hedniskt offerställe liksom Uppsala och Strengnäs; vid de stora offren var här som vanligt marknad. Under medeltiden växte platsen. Den blef säte för biskop och domkapitel, så ock för länets höfvidsman, och på detta sätt hufvudort för land-

skapets förvaltning. Den svingade sig äfven upp till en vigtig handelsort. Jernvaror kommo från bergslagerna i norr, och ditupp sändes i gengäld säd från Mälareslätterna. Denna handel fortfor ända in i vår tid, men har numer lidit svårt afbräck först genom Gefle—Dala-, sedan genom Bergslagsjernvägen, hvarigenom jernhandeln slagit in på helt annan stråt. Staden ligger mycket trefligt vid Svartåns utflöde i Mälaren och är genom sina många planteringar och välbyggda hus en af de prydligare bland mellersta Sveriges småstäder. Köping är en lifligt framåtgående ort. De många lastpråmarne i ån från staden ner till Mälaren vittna om drift och rörelse. Hit ner komma på jernvägen från Skinnskatteberg en mängd jernvaror för vidare befordran till Stockholm. Stadens yttre är ännu mycket anspråkslöst med idel oansenliga trähus, men dess befolkning stiger snabbt. Platsen är mest bekant därför att det var i dess apotek vår utmärkte kemist Schéele lefde och verkade. Här mottog den anspråkslöse och arbetsamme mannen ofta i förkläde vid laborationsbordet vetenskapliga storheter från Europas bildningsmedelpunkter, härifrån sände han ut flere vigtiga arbeten och spridde sålunda sitt och sin hemorts namn öfver Europa. Arboga ligger ungefär en mil ofvan åns utflöde i Mälaren. Under medeltiden och in på 1600-talet var den vida mer än nu. Den tiden var den till och med en rätt svår medtäflare till Örebro, men efter anläggandet af Nora och Linde vardt dess bergslagshandel, den vigtigaste inkomstkällan, ansenligt inskränkt, staden stannade i växten, ja krympte samman. En liten tid såg det verkligen ut som den skulle gå framåt igen, men hoppet sveks. Utseendet är visserligen ståtligare än Köpings, men rörelsen och framåtgåendet mycket mindre.

Ofvanför denna slättbygd blir marken än mer skogtäckt och vida mindre odlad; vi komma in i Vestmanlands *skogsbygd*. Sydgränsen är nämnd, nordgränsen förlägges lämpligt utefter en linie från Linde, förbi södra ändan af Åmänningen upp till Avesta i Dalarne. Terrängen är i allmänhet densamma som i Upplands *skogsbygd*. Ända bort till Kolbäcksån är marken jemn, stora sträckor äro

täckta af mosand och skogbärande, andra utgöras af sankavidder bevuxna med starr och vid kanterna med små buskar och marskog. Vester om Kolbäcksan blir trakten mer kuperad och sjörik. Endast delvis är jorden upptagen till åker; denna finnes i synnerhet uteder vattendragen, der åkerfälten ofta ligga som smala remsor. Nordligaste delen är den s. k. Långheden, en flack, sumpig och sandig skogsmark uppåt Dalarne. Egendomliga för Vestmanlands som för Upplands släta land äro de präktiga rullstensåsar, som i långa sammanhängande sträckor draga fram öfver nejden. De äro här som annanstädes af mest betydelse derför, att de lemnat godt tillfälle till anläggande af präktiga landsvägar. På ryggen af nästan en hvar ås framlöper en sådan. Som exempel kunna vi nämna Badelundaåsen i bygdens vestra del.

Skog täcker inemot tre femtedelar af ytan, åkern upptager ej ens en femtedel; folktätheten är derför vida mindre här än nere på slätterna, blott omkring 1,800. Jorden är till större delen i händerna på allmogen. Förnämsta inkomstkällan är nog jordbruket, men skörden kan, på vissa ställen åtminstone, omöjligt räcka till för behofvet. Så synnerligen boskapsrik är trakten icke heller, så att boskapskötseln visst icke kan täcka bristen. Men skogshandtering och bruksrörelse skaffa en del utkomst eller biförtjenst, och allmogen idkar derjemte åtskillig hemslöjd. Denna hemtar sina materialier från skogen och består som vanligt i tillverkning af möbler, laggkärl o. d.; på ett ställe vesterut från Sala tillverkas mattor af nöthår. Bruken ligga uteder vattendragen. Vi skola blott nämna Skultuna gamla messingsbruk, beläget vid Svartån norrut från Vesterås. Det anlades af Karl IX och drefs för kronans räkning, tills det i början af detta århundrade såldes till enskild person.

Hufvudbygden i denna del af landskapet är Salatrakten. Orsaken dertill är dels den goda lerjord, som der betäcker marken, dels den silfverhaltiga blyglansförekomsten derstädes. Det är den senare som gjort trakten riksbekant och på sin tid riksviktig. I närheten af Sala finnes i berggrunden ett lager urkalk. Detta genomskäres af flere paral-

lela gångar som innehålla malmen, men af dessa är det egentligen blott fyra som befunnits värda bearbetning. Grufvorna äro icke synnerligen gamla; de började bearbetas strax före Svante Stures tid. Längre voro de kronans, och sedermera är det genom statshjelp de uppehållits; allt erhållet silfver skall också hembjudas till myntet. Dessa grufvor hafva gifvit anledning till uppkomsten af Sala stad. Fast gruffolket hade lätt att få lifsmedel så väl från Uppland som Vestmanland och fast Vesterås icke låg synnerligen långt borta, beslöt dock Gustaf II att här anlägga en stad för att i än högre grad främja tillförseln. Ståden skött snabbt upp, men stannade i växten, ehuru den med sina 5,000 invånare visst icke är bland våra obetydligare småstäder. Dess yttre är dock med de obetydliga trähusen rätt oansenligt; dess befolkning lever mest af arbete vid silfververket och af jordbruk på stadens stora egor.

Landskapets norra och nordvestra del utgöres af *bergslagsbygder*, hvilka i mer än ett hänseende höra till vårt lands allra märkligaste trakter.

Bygden är en bergstrakt, genomfärad af fem större dalgångar, alla med nord-sydlig riktning. Dalgångarne äro österifrån Kolbäcksåns, Hedströmmens, Hörkelfvens, Rastelfvens och längst i vester Svartelfvens i de respektive Norbergs, Skinnskattebergs, Nya Kopparberg-Lindes, Nora-Hjulsjö och Hellefors-Grythytt bergslager. Elfvarnes lopp är mångenstädes forsande; dessemellan utbreda de sig i långsträckta sjöar. Svartelfven är nästan intet annat än en kedja vattensamlingar med mellanliggande fall; Kolbäcksåns dalgång är på en stor sträcka täckt af den stora och vackra sjön Åmänningen. Gråstensbergen höja sig med skogbevuxna sidor brant upp ur de trånga dalarne, uppe på plåtarna resa sig dels nya bergkullar, dels framblänka i fördjupningarne vackra småsjöar. Bygden är beryktad vida omkring för sin fägring. Från en högre punkt fägnas också blicken af en rent af storartad landskapsskönhet. Än ser man ett vildt landskap af sjöar, skogar och stupande branter, utan att en människoboning gör något afbrott i naturens dystra ensamhet, än glider blicken hän öfver en insjö

med odlade, här och der löfskogsklädda stränder, allt infattadt i den mörka barrskogens ram.

Det är i dalgångarne befolkningen samlat sig. I de båda östra dalfårorna är jordmånen visserligen någorlunda god lera, i de vestra deremot sandig; uppe på plåtåerna är jordtäcket idel grus och sand. Deremot finnas malmlager mångenstädes i bergen, och dessa äro af synnerlig vikt, icke blott för härvarande befolkning, utan ock för landet i dess helhet.

Mer än tre fjerdedelar af egovidden är skogtäckt och endast 6 % utgöres af åker. Ändå stiger folktätheten till 1,700 på hvar qvadratmil, d. v. s. 28,000 på hvar qvadratmil åker, under det skogsbygden har 10,000 och slätternä 7,400 efter samma beräkning. Trakten är en industribygd och denna dess karakter framträder tydligt i folktäthetssiffran. Jordbruket är af underordnad betydelse. Potates odlas öfverallt i mängd; enhvar arbetarefamilj har en dylik liten täppa utanför sin stuga; i öfrigt användes större delen af åkern till hafreodling för dragarnes skull, brödsädsskörden är i synnerhet uppe i norr och nordvest alldeles för liten för traktens behof, ehuru bönderna nog anstränga sig att följa med sin tid både i fråga om redskap och sätt att sköta jorden. En stor del af marken är för öfrigt i händerna på de många bruken.

Traktens karakter af malm- och bruksbygd märker man redan på långt afstånd. Skall man hit upp, t. ex. till Norberg, det kanske förnämsta af alla våra jernmalmsfält, får man vid Tillberga vänta en god stund på att komma i väg. De många lastvagnarne med tackor och jerngoods skola utvexlas och nya intagas. Ändtligen komma vi i rörelse. Det går framåt genom Vestmanlands sumpiga skogsbygd, den ena gården skymtar förbi efter den andra, det ena råg- och hafregårdet derinne i skogen försvinner efter det andra, station för station lemna vi bakom oss. Vid en och annan af dem gå skenspår åt sidan, och der stå lastvagnar med malm, tackor, fyrkantiga jernstycken eller vidare arbetadt jern. Här ligger ett bruk i den lummiga parken der nere vid strömmen. Omsider äro vi i Norberg. Det är en vac-

ker, köpingsliknande by, genomfluten af Norbergsåns grumliga vatten. Den gamla kyrkan med tornuret påminner om stadskyrkan i en liten småstad. Vid torget ligger apotek och postkontor, på gatorna vandrar man förbi flere handelsbodar, här fins bank och telegrafstation, här råder vissa tider på året rätt liflig rörelse. Stället har också fordom varit köpstaden för denna bergslag.

Norrut från byn utbreder sjön Noren sin vattenspegel. Hit uppåt sträcker sig på en längd af $\frac{2}{3}$ mil det väldiga gruffältet med väl hundratals grufvor. Vandrar man vägen framåt mellan sädesfälten och beteshagarne möter man gerna en rad tvåhjuliga kärror med svart sten, hvilkas mål är jernvägsstationen; vid sidan om vägen ser man här och hvar en hög rödfärgad, klockstapelliknande byggnad, en rad röda stolpar och små åsar af svart sönderbruten sten. Här fins en grufva.

Vi besöka en dylik. Stationen ofvan Norberg är Kärrgrufvan. Grufvan ligger vesterut på slutningen mot sjön. Invid stationen och ett stycke neråt draga sig väldiga gärdar af uppforslad malm; ute på fältet ser man höga rödmålade klockstapelliknande trähus, öfverbyggnader öfver sjakten, en rad stolpar som på tvärramar uppbära två samlingar störrar, hvilka dels nå fram till en sjaktbyggnad, dels ner till ett vattenfall, der ett stort hjul sätter dem i deras fram- och tillbakagående rörelser; det är konsten för pumpverket. På andra sidan jernvägen ligga grufuppsyningsmännens vackra, med trädgårdsanläggningar omgifna bostäder, ett par handelsbodar och en del med kåltäppor och potatesland omgifna arbetarehus. Konsten gnisslar som en gammal väderflöjel, då vinden är orolig; vid vissa tider mullrar det nere i jorden som en dof åska, det är malmsprängningen. Vi få en gammal rock på oss, träda in i en af de röda sjaktbyggnaderna, gå bort på någonting, som liknar en vågskål vid de vanliga stora vågarne, få en lampa i hand, en blek och svart grufarbetare vid sidan och så bär det ner i djupet, alldeles som om vi i en spann hissades ner i en brunnsöppning. Vi äro nere. Framför oss öppnar sig en lång gång, hvälfd som en tunnel och

så hög att man går beqvämt och ändå har högt till taket. På botten leda hjulskenor från orterna, der det arbetas, hän till uppforslingssjakten. Vi vandra framåt. Från gången utgrena sig sidogångar, somliga höga som mindre kyrkhvalf; vi förekomma oss sjelfva som insekter, promenerande i ett mullvadsbo. På ett ställe kunna vi se genom en brunnliknande öppning upp i dagen. Vi vika in i en annan gång, få stiga åt sidan, en rad arbetare komma och framskjuta malmkorgar, som skola bort till öppningen och hissas upp. Det lyser derinne i gången af flere små lampor, det hamrar och pickar derinne, det är som vore vi i en af de bergsalar, der sagornas dverggar hafva sitt tillhåll. Arbetarna sitta uppkrupna vid väggen och drifva sina stålborr in i malmen. Det lider emot arbetsdagens slut, hålen äro färdiga, de laddas, en dynamitpatron stickes in, en ledningstråd antändes alldeles som vid vanlig stensprängning. Alla aflägsna sig. Plötsligen höres ett väldigt skott, dånet rullar fram i gången, ett nytt skott, åter ett, väggarne skaka. Så är det tyst. Malmstycken ha fallit ner eller sitta lösa, så att de kunna borttagas med spett. Den brutna malmen lastas af särskilda arbetare i vagnskorgarne och föres till sjaktöppningen. Vatten glider utför väggarne, det drar och blåser i gångarne. Här behöfves icke någon med konst tillstæld luftvexling. I de särskilda gångarne har man tvärtom anbragt dörrar, för att draget icke skall blifva för svårt. - Det är svalt, nästan kallt; i skrefvorna vid en igenrasad stöt får man se is, fast det är midsommartid.

Arbetarne utgöras dels af sådana som äro sysselsatta här hela året om, dels af sådana som blott hafva tillfällig anställning. De fasta äro merendels gifta. En del af dem hafva egna hus, hemtrefliga bostäder med en trädgårdstappa, gardiner för fönstern, rent och snyggt derinne och stundom ett litet jordbruk. De fattigare hyra i sig i arbetarebostäder och hos dem kan det se rätt skräligt ut. De ogifta äro mest lösa arbetare, som under vintern hafva sysselsättning vid grufvorna, om sommaren ge sig af till jernvägarne eller till skogarne och sågverken i Norrland, allt som förtjensten lockar. De äro ofta slarfvigt folk, slarfvigt mot sig sjelfva.

Då de erhållit sin månadslön, får man höra skrän och skrål nere i Norberg och på vägen dit; då vandrar snart förtjensten öfver i vin- och ölhandlarens ficka, och det kan vara obehagligt nog att råka ut för de upphetsade sällarne.

Arbetet är rätt farligt och arbetarne borde helst vara olycksfallsförsäkrade. Arbetstiden är från kl. 7 f. m. till $\frac{1}{2}$ 5 e. m.; den öfriga tiden på dagen få de hvila sig efter sitt ansträngande göra eller syssla med sin täppa eller sitt lilla jordbruk. Borrarne arbeta på beting och hafva visst för »borrfot»; de arbeta när dem lyster.

Icke långt från grufvan ligger en masugn. Det är en hög byggnad med stora skjul för malm och kol i närheten. Från dessa leda lutande plan med skenspår upp till masugnskrönet. Inne i masugnsbyggnaden stanna vi först vid en väldig bakugnslik byggnad, der malmen upphettas och uppluckras, rostas som det heter, för att sedan lättare kunna bokas sönder. Här utanför ligger en mängd så behandlad malm, en del ännu brännhet. Bokningen sker med maskin. I andra ändan af huset står den egentliga masugnen, en hög, rund, tornlik skorstensbyggnad. Vid sidan står en väldig ångmaskin, som pressar varm luft igenom öppningar ett stycke ofvanför grunden på masugnsippan. Det strömmar stark värme ut från de upphettade väggarne, det hvisslar och hviner, så att det gör ondt i öronen, när luften kommer från blästern genom den runda gluggen der nere in i den glödande massan, som skimrar hvit genom öppningen. Uppför stegar springa vi upp till ugnspipans krön. Hit upp vandra korgar med malm och kol lätt och behändigt uppför de lutande planen; i midten af rummet häruppe är den kretsruna masugnsöppningen. Malm- och kolkorgarne tömmas ömsevis bort i öppningen, så att den nästan jemt är bräddad, små blå lågor fladdra fram, en brännhet luft slår en i ansigtet. Vi gå ner igen. Der nere rustar man sig för utslag, små gropar grävas i sanden framför ugnsoöppningen, masmästaren tager ett par tag i den slutna öppningen, det lyser hvitt, så att ögat bländas, en glödande jernström kommer i en hvit smal stråle

fram och fyller den ena sandformen efter den andra. Der får jernet ligga och stelna. Nu är det tackjern.

I omnejden finnas flera industriella anläggningar för jernets vidare förädling, s. k. bruk. Vi skola blott fästa oss vid ett af de mindre betydande, nämligen Högfors, en mil söder om Norberg; mer storartade anläggningar skola vi möta i Dalarne.

Från jernvägsstationen leda som vanligt hjulspår ner till smedjan. Invid banan ligga jerntackor och bultar uppstaplade, på skenorna stå vagnar lastade med samma varor. Der nere vid ån ligger bruket. På ena sidan framsticker herregården ur trädens lummiga grönska, på den andra ligger smedjan och arbetarebostäderna. Ofvan smedjan ser man en stor dam med näckrosor och andra vattenväxter. Här samlas vattnet, som drifver hammarhjulen, precis som i qvarndammen vid en vattenqvarn. Smedjan är en tarflig byggnad med ett utseende nästan som en lada, men väggarne och taket äro äfven utanpå svarta och sotiga, solen skiner in genom springorna i det höga tegeltaket. Vid ena långväggen äro ugnarne, der tackorna vid stark bläster bringas till hvitglödning, vid den andra ser man stora kugghjul med långa mellanrum mellan kuggarne, och väldiga kolosser till hammare, som hvila på stora städ. Smeden står i bara svarta skjortan framför ugnen, der blästern hviner och elden flammar; då och då petar han om jernstycket derinne. Nu är det lämpligt för hamring. Två smeder bära den glödande massan med tänger bort på städet, hjulet sättes i rörelse, griper med en kugge hammarskaftet, lyfter kolossen ett stycke för att snart låta honom med väldig kraft falla ner igen, en ny kugge griper fast, ett nytt fall följer o. s. v. Under tiden ha smederna vändt bulten så att den blifvit hamrad på alla sidor. Nu är den färdig, hjulet stannar. Det är svettdrifvande varmt härinne, smeden springer en stund bort i dörröppningen och aftorkar sin svarta, fuktiga panna. Jernet är emellertid smält och hamradt till stångjern.

Norbergs bergslag är efter all sannolikhet vårt lands äldsta jernbergslag. Den nämnes redan vid gryningen af

1300-talet. 1624 skrifves till regeringen: »Vid Norberg äro så många grufvor att dem ingen kan rätt uträkna, ty der är allan marken full, och ingendera är djup mer än fyra famnar och hafva de ingen synnerlig namn på dem.» Grufdriften har icke gått tillbaka sedan dess. I gamla dagar och ända till slutet af förra århundradet egde bergsmännen grufvorna gemensamt, liksom socknar annanstädes allmänningarne, dock så att somliga hade större andelar än andra. Enhvar egare skötte i tur och ordning arbetet i grufvorna med tillhjälp af barn och tjenstefolk, till tid efter hans andel i grufvan. Dessemellan skötte han sitt jordbruk. Brytningen skedde mest vintertiden. Vid jultiden började man länsa grufvorna från vatten; detta pågick 5 à 6 veckor, tills allt vatten blifvit uppsuget. Derefter började brytningen. Sedan kom nersmältandet af malmen i hyttan, och grufvorna fingo nu hvila, tills det gemensamma malmförrådet tagit slut. Brytningen kunde vara två à tre år, hyttarbetet i förhållande dertill. Ända till början af 1700-talet lösbrändes malmen med pålagd och antänd ved, grafvarne eller grufvorna voro då så grunda, att malmen antingen bars upp på bårar eller kördes upp med häst och släde. Grufvan påminde om en vanlig mergelgraf nu för tiden. Då krutet började införas gick man mer på djupet, då måste man använda hissverk för uppforslingen. Dessa drefvos i början med vattenkraft eller med hästar och körvindar. Efter 1860 hafva många ångmaskiner blifvit uppsatta såväl för uppforslingen af vatten som af malm, men i samma mån hafva ock driftkostnaderna ökats. I sammanhang med detta gemensamma arbete stodo säregna folkfester. När arbetet i en grufva afstannat, gaf detta anledning till s. k. grufveslut, och sedan nedsmältandet af malmen, den efter blästern s. k. blåsningen, upphört, firades nästan alltid s. k. drefkalas. Genom frivilliga sammanskott och stundom genom bidrag från grufve- och hyttelagen erhöles vid dylika tillfällen hvarjehanda förtäring. Då svängde ungdomen omkring efter fejlans toner, då samspråkade de äldre förtroligt om minnen och förhoppningar eller fröjdade de sig åt de ungas glädje. Dessa fester voro af alldeles

samma art som skördefesten efter grödans inbergande i våra sädeslandskap. Det gamla bergslagslifvet med bergsbruksidkande bönder, som på samma gång voro jordbrukare, är äfven i denna trakt slut. Näringens framsteg drifver de små kapitalen bort. Användandet af ångmaskiner och andra dyrbara verk vid grufvor och masugnar gör det nödvändigt för gruf- och hytteegarne att vara försedda med större rörelsekapital. Det bildas aktie- eller penningebolag i stället för de gamla arbetsbolagen och arbetet skötes, som redan nämnt, numer af legdt folk, i stället för af egarne, deras barn och tjenare. Arbetsfolket vid grufvorna, masugnarne och jernverken motsvarar statorparne vid det större jordbruket.

Häruppe kan man riktigt tydligt se, hvad betydelse lätta kommunikationer kunna hafva för rörelsen i en trakt. Ända till för omkring tretio år sedan var malmbrytningen inskränkt till nejdens eget behof för masugnarne och bruken, fast brytningspriset härstädes var på grund af den ymniga malmtillgången mindre än på andra ställen. Den svåra transporten fördyrade malmen oskäligt, hvarför afsättningen gick trögt. Det var endast ringa mängder, som kunde leta sig väg till Gestrikland och Dalarne, och ytterst obetydligt som tillfälligtvis kom att sjöledes forslas annanstädes. Men så blef jernvägen ner till Strömsholms kanal färdig och nu började en annan tid. Nu kunde malmen bortföras utan större besvär och kostnad, och hädanefter började Norberg uppträda som en farlig medtäflare till landets öfriga jernmalmsfält. Här af blef en naturlig följd att brytningen förstörades och att grufvornas bottnar med snabb fart urhåldes till större djup. Nu är trakten rik på jernvägar. Till hufvudbanan, Tillberga—Kärrgrufvan—Krylbo, leda bibanor från de särskilda grufvorna. Men det är intet godt, som icke har sitt onda med sig, liksom tvärtom. De f. d. bergsbruksidkande bönderna, som sedermera haft god inkomst af malmforsling, hafva förlorat denna och måste nu ställa sitt jordbruk på annat sätt. Öfvergångstider äro alltid besvärliga, men här äro fördelarne ojemförligt öfverlägsna olägenheterna.

Efter denna skildring af ett särskildt gruffält, dess omgifning och dess historia, skola vi lemna en öfversigt öfver samtliga bergslagera.

Hela denna bergslagsbygd innehåller en mängd gruffält. Vi skola blott nämna några af de allra viktigaste. Nora stad är ett riktigt grufcentrum. Åt nordvest ligger här det väldiga Stribergsfältet med en mängd större och mindre grufvor, af hvilka dock som vanligt endast de mest betydande äro under ständigt arbete, åt sydvest två större fält, af hvilka vi nämna Dalkarlsberget. I närheten af Linde möter man Stripa grufva och uppe vid Dalgränsen vid Hörksdalen Svartviksfälten och Grängesberget, det senare delvis beläget inom Dalarne. Äfven i Hedströmmens dalgång finnas grufvor, och de vid Norberg äro redan nämnda. Ur samtliga dessa jernmalmsgrufvor uppforslas ungefär hälften af vår malm. Jemte dessa finnes ett par koppargrufvor, af hvilka vi framhålla Nya Kopparberget vid Hörkelfvens dal, båda i öfrigt af mindre vikt. Summan af det hela är i alla fall, att vi här hafva landets viktigaste grufområde.

Malmerna bearbetas vid en mängd bruk. Vi nämna Hellefors i Svarteldsdalen, Bångbro i Hörksdalen och Fagersta i Kolbäcksdalen. Hellefors ligger rätt vackert vid Bergslageras jernväg. Bruket har egna grufvor, masugnar, stångjernsverk, valsverk, gjuteri och mekanisk verkstad jemte sågverk. Hit hör dessutom en mycket vidsträckt jordegendom af icke mindre än 20 mantal. Bångbro är ett barn af vår egen tid, förra hälften af 1870-talet, numera tillhörande Motala mekaniska verkstad. Vattenkraften kommer från en ofvanför liggande sjö genom en kanal och drifver storartade anläggningar. Här fins två masugnar, bessemerverk, gjuteri och mekanisk verkstad, men intet valsverk; bessemergöten utvalsas i Motala. Af vikt är att märka, att man så vidt kapitalet tillåter söker samla alla slags förädlingsverk på ett ställe i närheten af gruffälten. Det är också alldeles nödvändigt i våra dagar, ty transportkostnaderna äro af stor vikt i fråga om prissättningen, och den förädlade varan här dem mycket lättare än

den halfförädlade eller råvaran; dessutom kan man härigenom inbespara kraft och värme. Någon större jernindustriort har dock icke uppblomstrat här någonstädes, därför att man är i hög grad beroende af tillgången på vattenkraft.

Af synnerlig vikt för en bygd som denna är tillgång till lätta samfärdsmedel. Det fins också. Öfver nordvestra hörnet framgår Bergslagsbanan, utefter Hörksdalen Frövi—Ludvikabanan, i Hedströmsdalen Köping—Uttersbergs jernväg, i Kolbäcksdalen fins både vattenled genom kanal och jernväg från Tillberga till Kärrgrufvan.

Bygdens förnämsta handelsplatser äro utom Norberg städerna Nora och Linde. De hafva båda haft ungefär samma öde. Från början voro de handelsplatser för de kringliggande bergslagerna och fingo stadsprivilegier under drottning Kristina. Genom dessa förpligtades bergsmännen att sälja sitt tackjern till städernas borgare och att i stället köpa af dem den spannmål de kunde behöfva. Då en senare tid upphäfde detta handelstvång, gingo städerna tillbaka, och äro numer med hvar sina 1,500 invånare obetydliga orter. Nora ligger i en hänförande natur, är regelbundet byggd med rätvinkliga gator och nätta trähus; Linde ser ut som en vanlig by. Befolkningen lever af handel, handverk och jordbruk; i den vägen är således mellan dessa som så många andra af våra småstäder och landsbygderna föga skilnad.

Nerike.

Nerike är det minsta af mellersta Sveriges landskap, ungefär jemnstort med Dalsland, Bohuslän och Halland i södra Sverige. Ännu i början af 1500-talet var det stängdt från kringliggande bygder genom vidsträckta skogsmarker, Tiveden och Tylö skog i söder, de höga skogiga Kilsbergen i vester, Noraskog och Käglan i norr. Endast österut mot Södermanland var trakten öppen mot Rekarne och Vingåker. Landskapets egentliga bygd låg då och ligger än på den sydvest och vester om Hjelmaren belägna bördiga slätten. Här höja sig icke mindre än 35 af Nerikes 44 kyrkor.

I afseende på natur och näringslif sönderfaller landskapet i två naturliga bygder, slätten och skogsbygderna rundt deromkring. Det är dock endast de södra skogstrakterna som äro af större vidd och således af mer betydelse; så väl Kilsbergen som Käglan äro smala och mindre viktiga, de hafva också icke några egna socknar. Gränsen mellan slätten och södra skogsbygden går nästan alldeles utefter vestra stambanan.

Slätten kan man betrakta som en ett par mil bred och omkring sex mil lång dalgång kring Svartån och Hjelmaren, hvars fortsättning man har i Rekarnebygden i Södermanland. Den begränsas i norr af den mot Mälaredalen brant nerstupande bergåsen Käglan som med sin skogiga sluttning sänker sig långsamt neråt Hjelmaren, i nordvest höja sig hastigt de ödsliga Kilsbergen nästan som Kroppefjell från Dalslandsslätten, sänka sig sedermera småningom mot sydvest för att öfvergå i Tivedens sandmoar och kärrtrakter, i söder reser sig äfven en skogig bergkant, som vi kunna sammanfatta under namn af Hallsbergsbergen. Så

äro gränserna dragna öfverallt skarpt och tydligt af naturen sjelf.

Berggrunden utgöres här som på Södra Sveriges nordsluttning af silurlager. Under nästan hela slätten sträcker sig en bädd af sandsten, utmed Kilsbergen och nordost om Hallsberg öfverlagrad af alunskiffer och kalksten. Endast vid Hjelmarens sydkant uppträder vanligt gråberg. Det lösa jordtäcket är vanligen en bördig lera, som stundom är så kalkrik att den öfvergår till mergel. Öfver slätten draga sig dessutom flera grusåsar från norr till söder, tvärs öfver Hjelmaren. Vi skola blott påpeka den som stänger Örebrofjärden från Vestra Hjelmaren och sedan fortsätter söderut mellan de båda Qvismarsjöarne ner till bergkanten.

Slättens lutning har varit för liten för att vattnet skulle kunna rinna lätt undan; slätten har därför varit mycket vattensjuk och är det delvis ännu. I sydvestkanten och längs Hallsbergsbergen finnas flere stora mossar; öfver slätten framglider långsamt och sömnigt Svartåns mörka strimma och söder om denna på en kort sträcka den sumpiga Täljeån. Kring dessa vattendrag utbreda sig stora vattensjuka ängsmarker, och kring det senare har det ända in i våra dagar funnits grunda slättsjöar, sådana som Hornborgasjön i Vestergötland, Tåkern och Roxen i Östergötland och Ringsjön i Skåne. Genom urtappning hafva de numer försvunnit. Båda vattendragen utgjuta sig i Hjelmaren.

Denna är en betydande slättsjö af ungefär $4\frac{1}{2}$ qvadratmils vidd, deraf dock knappt hälften ligger inom Nerike. Djupet är grundt, ingenstädes öfver 7 eller 8 famnar, stränderna långsluttande och flerstädes vattensjuka. Dess naturliga utlopp fins visserligen icke i detta landskap, men skall dock nämnas här, det är Eskiltuna-ån. Emedan denna gör flere fall och således icke är duglig som båtled till Mälaren, men det varit af vigt att erhålla en sådan, har man redan tidigt varit betänkt på att gräfva en kanal mellan dessa vatten. En dylik påbörjades redan under Karl IX:s dagar, och det dröjde icke så synnerligen länge innan den blef fullbordad. Senaste gången den ombyggdes, fullbordades den 1830 och fick då namnet Hjelmare kanal; förut

hette den Arboga graf. Den mynnar ut i Arbogaån något öster om Arboga stad. Så var den sorgen släckt; en annan har sedan grott i sinnena hela tiden ända tills nu. De sumpiga strandmarkerna här och upp i Täljeåns dal voro nästan gagnlösa, och därför blef det på 1840-talet fråga om att sänka sjöns vattenstånd genom sprängningar i Eskiltunaån. Härigenom skulle dels kärrmarkerna blifva tillgängliga, dels en icke obetydlig del af de långgrunda stränderna blifva fast mark. Förslaget väckte som det likartade i fråga om Venern i början starkt motstånd, men har ändå numer med hjälp af statsmedel blifvit satt i verket.

Bygden är i allmänhet jemn och enformig, skog förekommer endast i små lundar här och hvar och i parker kring herregårdarne. Utmed vattensamlingarne och åsarne ser man gräsrika ängar, eljes öfverallt vackra sädesfält, på den kalkiga marken med en ofta förvånande rik växtlighet. För 50 år sedan bodde allmogen här som annanstädes i vårt land i byar kring kyrkorna, men sedan enskiftet gått fram öfver landskapet ligger här som på våra öfriga slätter flertalet gårdar spridda på de tillhörande egorna. Hemmanen äro i regel välbyggda och omgifna af trädgårdsanläggningar, i synnerhet nere i sydväst.

Jorden är till största delen i allmogens hand, dess mer ju längre vesterut man kommer; i detta hänseende råder sålunda här en skarp motsats till förhållandena i Mälaredalen och Södermanland. Herregårdarne ligga mest kring Hjelmaren. Längre behöll allmogen egendomliga bruk och seder, men den stigande samfärdseln har plånat ut dem, och den enda trakt som ännu synes något märklig är Vinön i Hjelmaren. Dess befolkning är som vore den en främmande stam. Kortväxta och mörkhåriga till sitt yttre, förete de i sitt sinnelag något barnsligt. De beskyllas för att vara osnygga och i umgänget till en början påfallande skygge, men sedan närgånget nyfikne. Folktätheten stiger till omkring 4,000 på hvar qvadratmil, är sålunda likadan som på Vestgöta- och Östgötaslättens bättre trakter och främst i Svealand. Omkring hälften af jorden är åker. Befolkningens inkomstkälla är naturligtvis jordbruk och husdjurs-

skötsel. Ännu brukas jorden mångenstädes på gammaldags vis, men vid alla de större gårdarne och allt fler af de mindre förträffligt. Hufvudsädet är hafre; af brödsäd är rågen förnämst, men det odlas derjemte åskilligt både korn och hvete. Skörden räcker vida öfver behofvet. Boskapsmängden är i fråga om kor mycket betydlig, ända till 45—60 på 100 personer, då riket i medeltal har 30. Dock synes Nerike i afseende på ladugårdshandtering stå ett godt stycke efter sin östra granne, men antalet mejerier ökas dock alltfört. I alla händelser försäljes en rätt stor mängd smör och ost.

I slättens södra utkant förekommer hemslöjd som en icke övigtig binäring. Ansenligast och mest bekant är skomakeriet i Hallsbergstrakten, der det drifves i sådan utsträckning, att det mer närmar sig ett slags industri än hemslöjd. De som sysselsätta sig dermed, egna sig nemligen deråt hela året och icke blott på stunder som de hafva lediga från annat arbete. Det fins väl en och annan hemmansegare som drifver detta yrke, men då alltid genom särskilda s. k. skomakaredrängar, hvilka äro ständigt sysselsatta dermed; hemmansegaren är blott ett slags förläggare. I afseende på arbetets halt har tillverkningen de senare åren gått mycket framåt. I Stockholm fins ett särskildt s. k. Örebromagasin för afsättningen, och försäljningssumman för i denna trakt tillverkade skodon skattas till omkring en half million kronor årligen. I samma nejd sysselsätter sig en mängd qvinnor och barn under vintren med halmflätning och tillverkning af halmhattar.

Samfärdsmedeln äro temligen beqväma. Slätten är öfverdragen af ett nät landsvägar, utmed sydkanten framgår vestra stambanan och från jernvägsknuten Hallsberg en statsbana upp till Örebro och derefter en enskild jernväg till Dylta vid nordgränsen.

Af större egendomar skola nämnas Riseberga nere i sydvestkanten och Göksholm vid södra Hjelmarestanden. Riseberga ligger mycket vackert på sydsluttningen af en skogväxt kulle. Under förre egaren, O. G. Hedengren, var egendomen ett riktigt mönster i landtbruk; här hade land-

skapets landtbruksskola sin första station, här finnes stort mejeri, der det lemnas undervisning i mejerihandtering. I närheten ligga ruiner af Riseberga gamla berömda nunnekloster. Göksholm är en stor landegendom, men mest bekant för sina minnen från Engelbrekts dagar. Den stolta slottslika manbyggnaden ligger inbäddad i grönska vid sjöstranden och lemnar med sina höga, grå murar en vördnadsbjudande anblick. En del deraf, det s. k. tornet eller fästet, skall hafva stått sedan 1320; dess 6 till 8 fot tjocka murar mäktade den vredgade allmogen icke nedrifva, då den ville hämnas dådet mot dess älskade höfding Engelbrekt.

Uppe i Kilsbergen har varit en gammal bergslag, Lekebergs. Grufdriften är det föga bevändt med numer, böndernas bergshandtering är slut; som minne deraf består endast metallslöjd med smide af spik, liar, hästskor o. d. Uppe vid nordkanten, en mil från Örebro, ligger Dylta gamla svafvelbruk. Det skall hafva anlagts redan på 1530-talet, bedrefs i början för statens räkning, men utarrenderades sedan åt enskilde. Svafveltillverkningen är det icke mycket med; deremot tillverkas rätt mycket vitriol och rödfärg, som erhålles genom bearbetning af svafvelkis från grufvorna i nejden.

Som handelsplatser skola nämnas Hallsberg och Örebro. Platsen Hallsberg har vuxit upp kring jernvägsknuten af samma namn vid slättens sydkant och är således ett barn af vår egen tid. Med sina snygga trähus har det ett treffligt utseende och påminner om en köping. Här bo några handlande och ett par fabriksidkare. Örebro har af ålder varit Nerikesslättens hufvudort och är så alltjemt. Det är en bland Svealands äldsta platser. Beläget något så när på slättens midt med goda vattenkommunikationer, vid stora stråkvägen mellan Mälaredalen och Venerstrakterna, måste det lämpa sig väl till handelsplats; i gamla dagar var det äfven landskapets tingsplats och Sveriges konungar hyllades der af Nerikes allmoge. Än i dag är staden en för våra förhållanden betydande ort, med sina 13,000 invånare och sin lifliga rörelse, den förnämsta i inre Svealand. Handel är stadens vigtigaste inkomstkälla och sommartiden idkas

en ganska liflig sjöfart på Stockholm genom Hjelmare kanal. Genom Svartån delas staden i två halfvor och har ett mycket regelbundet utseeende. Den är nästan öfverallt prydligt, delvis till och med praktfullt bebyggd; dess stadshus t. ex. är synnerligen ståtligt, men den byggnad som dock mest ådrager sig främlingens uppmärksamhet är det gamla slottet, numer landshöfdingeresidens. I stadskyrkan slumrar Engelbrekt, på stora torget reser sig hans staty. Framför allmänna läroverkets hus är upprest en minnesvård öfver vårt lands reformatorer Olaus och Laurentius Petri, som bekant smedsöner härifrån.

Landskapets sydhälft är en *skogsbygd*, som af ålder egt olika namn, Tiveden i sydvest på gränsen mot Vestergötland, Tylö skog i sydost mot Östgöta och Södermanlandskanten.

Det är mellan Vettern, Skagern och Venern som den gamla ödeskogen *Tiveden* utbreder sig. Än i dag är den mycket ödslig, på stora vidder upptagen af fula, mariga skogar eller ödsliga hedar och träsk. Det är blott här och hvar man ser några magra tegar i närheten af de spridda gårdarne; den magra sandjorden lockar heller icke odlaren att nedlägga någon större möda på dess bearbetning. I vattendragen flyta deremot timmerstockar, på ett och annat ställe gnisslar en såg eller dåna hammarslagen från något jernverk. Bygden är glest befolkad, som de magrare trakterna af södra Sveriges högland, med blott 1,500 personer på hvar qvadratmil, men också är icke ens en tiondel åker och knappt mer än en femtedel af jorden äng; skogen täcker två tredjedelar af ytan. Skörden kan omöjligt räcka till för bygdens behof, boskapsmängden närmar sig deremot riksmedeltalet och ladugårdsprodukterna lära vara nog för åtgången. Det är dock ur skogshandteringen och vid jernverken befolkningen hemtar sin vigtigaste inkomst. Trakten är en fullkomlig bruksbygd; största delen af jorden är i händerna på några få bruk. Af dessa skola vi nämna Laxå vid den bekanta jernvägsknuten af samma namn och Svartå vid nordvestra stambanan. Laxå är ett af de största jernverk i landskapet med bland annat mas-

ugn och ett bekant valsverk alldeles i närheten af stationen. Svartå ligger nära Letstigen, den gamla stråkvägen mellan Nerike och Vermland. Under bruket lyda 20 mantal jordegendom. Herregården har ett utmärkt vackert läge. Bruket omfattar många inrättningar för jernförädling, masugn, grofvalsverk o. s. v., dessutom finnes såg. Det berömmes som ett af de större och, hvad mer är, bäst ordnade, klokast och människovänligast handledda jernverk i vårt land. Dess upphofsman har sitt särskilda intresse i denna bygds historia. Det fans på 1600-talet en fogde i Lekebergslagen, Jöns Grubb, en driftig och verksam man. Han hade anlagt en hammare nere på slätten, men önskade vidsträcktare fält för sin verksamhet och sökte en plats, der han med fördel skulle kunna börja en mer omfattande bruksdrift. Häruppe i vilda skogen gick en ström mellan två sjöar och forsade fram i kraftigt och präktigt lopp. Här fann han hvad han sökte. Ödemarken fick lif genom Grubbs ande, en hammare anlades med ett par härdar; det blef Svartå. Kol hemtades från skogen, malm ur bergen i närheten, nya inrättningar växte upp, och det är denne Grubb, som har förtjensten af att människor kunnat vinna utkomst i dessa för jordbruk föga tillgängliga obygder.

Skogsbygden öster om en linie mellan Askersund och Hallsberg är den gamla Tylö skog, vi kalla den hellre efter hufvudorten, *Askersundsbygden*, emedan det äldre namnet synes så godt som obrukadt. Bygden stiger från slätten i två afsatser. Den första bildas af de temligen brant uppstigande Hallsbergsbergen. Dessa slutta långsamt söderut och vid foten af nästa terrass drager sig en delvis med vatten fylld täck dalgång, som öppnar sig österut och har Nyköpingsån till afloppskanal. Den södra terrassen sluttar sakta mot Vettern och de östra landskapen. Bygden är rik på landskaplig fägring och företer en behaglig omvexling af skogiga kullar, smärre sjöar och vattendrag. Vattnen drifva sågar och jernverk. Jordmånen är mager, men bergen innehålla både jern-, bly- och zinkmalm.

Tillgången på skog och malm gör att trakten trots sin magra jord är temligen tätt befolkad, med ända till 2,300

personer på hvar kvadratmil, ehuru blott $\frac{1}{8}$ af egovidden är åker och knappt mer än $\frac{1}{20}$ äng. Skörden räcker också icke till att mätta de många munnarne, men skogshandtering och bergsbruk lemna god inkomst. En del af bygden har varit en gammal bergslag, men af det gamla bergsmanslifvet lefver nu blott minnet kvar. Dock drifves åtskilligt jernarbete i smått som hemslöjd sedan forna dagar, bestående i tillverkning af spik, nubbe och dylikt, detta i synnerhet i Lerbäcks socken. Trakten är en utpreglad bruksbygd och en stor del af jorden lyder under herregods. Af sådana böra nämnas Bysta uppe vid sjön Sottern och Bo i sydöstligaste hörnet i närheten af Östgötagränsen. Båda äro mycket stora egendomar, vackert byggda och omgifna af präktiga trädgårdsanläggningar; under enhvar af dem lyder ett jernbruk, Brefven under Bysta, Gryt under Bo. Brefvens bruk är en rätt storartad jernverksanläggning vid Nyköpingsån med masugn, stångjernshammare, gjuteri och mekanisk verkstad. Den ort, som dock erbjuder mest intresse, är Åmmeberg strax nere vid Vettern. Här finnas storartade verkstäder, i hvilka den från grufvor i närheten af Östgötagränsen hemtade zinkmalmen undergår en förberedande behandling. Här vaskas och rostas den och förlorar $\frac{2}{3}$ af sin vikt, föres sedan på ångare och segelfartyg till Göteborg för att derifrån fraktas till Belgien, der den förarbetas. Grufvorna och verkstäderna tillhöra nemligen ett belgiskt bolag. Arbetareantalet är öfver 800. Sjelfva platsen ser ut som en liflig köping. Här fins hamn och lastningsplats, arbetarebostäder, magasin, handelsbodas, sjukhus, hotell m. m., allt vittnande om rörelsens storlek. Uppe vid Vetterns nordligaste vik ligger bruksbygdens gamla hufvudort Askersund. Synnerligen hög ålder har den icke, enär den liksom flera andra våra bergslagsstäder grundats under drottning Kristinas förmyndareregering. Bestämd att förmedla handeln med spik och småsmide från den gamla bergslagen i norr och säd från Östergötland, hade staden god inkomst så länge smederna voro tvungna att afsätta sina varor här, men sedan detta tvång upphört och bönderna börjat köpa säd annanstädes, gick handeln tillbaka

och staden desslikes. Den har ett utmärkt vackert läge vid den här uppe örika Vettern, och de nätta trähusen skänka den ett prydligt utseende, men den är en af våra obetydligare småstäder, och dess bibana till Motala—Hallsbergs-jernvägen synes icke kunna hjälpa den upp. Näringsverksamheten är jordbruk, landthandel och handtverk.

Vermland.

Från angränsande landskap skildes detta område i äldre tider af vidsträckta skogar och obygder; längs norska gränsen fanns en väldig tolfmilaskog, längs gränsen mot Dalarne en tiomilaskog, mot Vestmanland och Nerike Verma skogar, mot Dalsland var gränsen länge obestämd och först i mitten af 1500-talet lades det vestra gränshäradet från Dalsland under Vermland. Landskapet har nästan triangelform, basen går utmed Venern, spetsen ligger der Klarelfven tränger in i Vermland.

Venern, hvars vattenmassa täcker landet mellan Vermland och Vestergötland, är en af de största insjöar i Europa, med sina 49 qvadratmils vidd ungefär lika med Gotland och Bleking tillsammans. Genom landtungan Vermlandsnäs, en rad holmar och öar samt Kållandsö är bäckenet deladt i två särskilda sjöar: Östra sjön och Dalbosjön. Östra sjön har på sina ställen mycket ansenligt djup, inemot 50 famnar i närheten af Vermlandsnäs, Dalbosjön är ansenligt grundare, största djupet är blott 12 famnar. Vattenståndet är mycket vexlande. Då Vermlandskusten är flack och långsluttande, blifva härstädes genom sjöns stigande stora sträckor land lika gagnlösa, som derest de ständigt stode under vatten. Derför har man dels varit betänkt på att reglera vattenståndet, dels att sänka sjön. Strandegarne skulle gifvet vinna derpå, men flere hamnar förlora i djuplek. Då sålunda vinst och förlust täfla med hvarandra, har frågan tills vidare fallit.

Hela Vermlandsnäs och kustlandet till omkring två mil inåt är *Vermlandsslätt*. Marken är jemn och temligen enformig, trakten är öppen, skog förekommer endast i spridda

lunder, jordmånen är bördig lera, åkerfälten upptaga inemot $\frac{2}{3}$ af ytan. Detta är landskapets bästa bygd. Folktätheten är ungefär densamma som i Mälardalen, 2,700 på kvadratmil. Jorden ligger till stor del under herregårdar. Sädesodling och husdjursskötsel äro de väsentliga inkomstkällorna, och befolkningen sträfvar alltjemt framåt att draga största möjliga gagn af dem. Hafre är här som vanligt i vestra Sverige hufvudsädet, hafreskörden är mer än 4 gånger så stor som brödsäden. Tillgången räcker vida öfver det egna behovet. Är mängden af kor än icke så stor som på de båda andra mellansvenska slätterna, så drager man deremot god nytta af dem man har. Ladugårdarne äro ljusa och rymliga, på flere ställen äro mejerier anlagda. Också räcker afkastningen till försäljning.

Beqväma samfärdsmedel eger bygden i den här framgående nordvestra stambanan och stora bergslagsbanan med knutpunkt i Kil, ett par mil ofvanför Karlstad.

Här nere vid Venern ligga de två största af landskapets tre städer, nemligen Kristinehamn och Karlstad. Kristinehamn, hufvudorten i slättens östra del, är en gammal plats för handeln mellan Vestgötar och bergslagsbor. Dess fastingsmarknad i April var förr af mycken betydelse. Staden har ett vackert utseende och en mängd täcka villor i sin närhet. Härifrån eger en liflig utförsel rum af jernvaror från ofvanför liggande orter. Karlstad är landskapets vigtigaste ort. Dess läge vid Klarelfvens utlopp i Venern är mycket vackert. Norrut ringlar sig elfven mellan trädbevuxna stränder, söderut breder sig den vida sjön. Det är en ståtlig stad. De breda gatorna med rymliga, af trädkronor beskuggade trottoarer, de stora öppna platserna, de vackra husen och de rymliga butikerna göra ett ovanligt godt intryck. Läget är utmärkt för handel. Här är slättens naturliga medelpunkt och ofvanför utmynna de två vigtiga dalgångarne, Elfdalen och Fryksdalen. Derför har också härstädes af ålder varit Vermlands marknads- och tingsplats, långt innan orten fick värdighet af stad. Hit nedföras jern, trävaror och säd för vidare befordran ner till Göteborg. Liksom det är en liflig handelsort, kunde det

blifva en god industriplats, derest mer företagsamhet funnes. I öfrigt är det säte både för läns- och stiftsstyrelse.

Ett par mil ifrån Venerskusten höjer sig landet, har i början en ojemn kullig yta, sedan vidsträckta platåer med väl utmejslade dalar. Större delen är skogbevuxen, detta är ock *Vermlands skogsbygd*. Dess östra del är malmrik, därför en gruf- och bruksbygd, en gammal s. k. *bergslag*. Ytan är ojemn af en mängd, vanligen ända upp till toppen barrskogsklädda berg och små dalar. I dalarne ligger en rikedom af sjöar som stå i förening med hvarandra genom korta på fall och forsar rika vattendrag, af hvilka den genom sjön Möckeln rinnande Letelfven, den samma som i Vestmanland kallas Svartelfven, är den förnämsta. Det är helt ringa del af egovidden, i norra delen blott 5 %, som är åker, jordmånen är svag och skörden räcker långt ifrån att täcka behovet, helst folktätheten icke är så obetydlig, 2,500 i Karlskogabygden, 1,400 i Filipstadsområdet. Men här är vestra kanten af det jernmalmsbälte som går fram öfver mellersta Sverige. Det är Karl IX som blåst lif i bergshandteringen i denna trakt. För att nå sitt mål visade han bergslagsallmogen all möjlig välvilja, åt och sof hos dem, samtalade med dem om hvarjehanda ting och vann så deras förtroende. För att enhvar skulle villigt upptäcka om han fann någon malmgång, tillförsäkrades honom eganderätt mot betalning af tionde, och för att befolkningen skulle vara villig att lösbryta malmen beviljades den frihet från utskrifning. God tillgång till arbetsfolk sökte han åvägabringa genom att erbjuda personer som begått smärre förbrytelser strafflöshet, om de fore hit och åtog sig grufarbete. Malmen måste emellertid förvandlas till jern och jernet bearbetas. Det behöfdes penningar för anläggande af goda hyttor och stångjernshamrar, och folk som förstod sig väl på smide, men svenskarne voro fattigt folk och dåliga smeder. Karl visste dock råd och han hade tur. I Belgien och Frankrike hade protestanterna den tiden onda dagar. Kung Karl erbjöd dem en fristad i Sverige, och några dels förmögna, dels bergsbrukskunnige togo verkligen sin tillflykt till honom. Så fick jernhandteringen

fart. Malmfälten ligga norrut från Filipstad. Här fins en rikedom af grufvor, 1880 bearbetades 38. De förnämsta äro Persbergsgrufvorna, en half mil från Filipstad på en i sjön Yngen utskjutande udde. De tillhöra ett bolag som sysselsätter öfver 500 arbetare. Vid vattendragen ligga en mängd masugnar och jernbruk. Vi nämna Storfors söderut från Filipstad samt Bofors och Degerfors i Letelfsdalen. Storfors är från Karl IX:s dagar, har betydande tillverkning och stort jordbruk; de båda senare äro i synnerhet framstående som stångjernsverk. En bygd som denna behöfver ovilkorligen beqväma samfärdsmedel för att kunna bortsända sina varor till någorlunda billigt pris. Vattendragen äro kanaliserade och flere jernvägar finnas, af hvilka bergslagsbanan är den vigtigaste. Handelsorten här uppe är det i en utmärkt vacker nejd belägna Filipstad. Det har att tacka Karl IX för sin tillkomst. Ändamålet med dess anläggning var att skaffa bergsmännen lättare afsättning för sitt jern och beqvämare tillgång till lifsmedel, bergstädernas vanliga uppgift. Ännu drifver det betydande handel med tackjern och spanmål. Här fins en bergskola vid hvilken lägre arbetsledare vid grufhandteringen kunna få sin utbildning.

Den öfriga delen af landskapet är högländ och skogig. Marken består af vidsträckta grusklädda gråstensplataer, utfårade af smala långsträckta dalar. Plåtåerna äro ojemna af en mängd kalottliknande bergkullar, s. k. kletter, och en rikedom af kärr och småsjöar. Häruppe täcker skog den allra största delen af ytan, stora vidder äro ödsliga eller mycket glest bebyggda, uppe i nordvest nästan uteslutande af Finnar. Det är i dalarne befolkningen samlat sig; här ligga kyrkorna och härifrån sprider sig nyodlingen uppefter bidalarne in i ödemarken. Det är första gången vi träffa denna form af mark och bosättning, som dock är egendommig för största delen af vårt land, öfre Dalarne och hela Norrland, äfvensom för broderriket.

Hufvuddalarne äro Elfdalen, Fryksdalen och Gillbergadalen. Elfdalen, Klarelfvens dalgång, en omedelbar fortättning af Tryssildalen i Norge, är smal och ofruktbar.

Klarelfven har en längd af 20 mil i Vermland. Dess lopp är stridt och forsande; ingen af forsarne är dock högre än att laxen kan gå ända upp i Norge. Än går elfven inklämd mellan höga stränder, än höja sig kantbergen först på godt afstånd från strömmen. Elfstränderna bestå mestadels af sand, och jemnlöpande med elfven framstryka väldiga sandåsar. Jordmånen är sålunda mager och jordbruket föga gifvande. Fryksdalen är en vid dalgång, hvars botten till stor utsträckning upptages af de vackra Frykensjöarne. Den begränsas på båda sidor af vackert formade höjder, som förr varit rikt skogbevuxna, men hvilkas växttäckte numer glesnat. Jordmånen är i dalens öfre del stenbunden sand, karg och dyr att bryta, i de nedre delarne en rätt gifvande sandig lera. Sjöarne äro tre, förenade medels trånga sund, inalles af 7 mils längd, men ingensättes af ens $\frac{1}{4}$ mils bredd. De äro af stor vikt som samfärdsmedel för dalen, dagligen gå ångbåtar från nedre till öfre ändan. Afflödet sker genom den ståtliga Norselfven, hvilken är segelbar ett godt stycke upp från Venern. Gillbergadalen är insänkningen kring Glafs fjordens och Byelfvens stränder. Redan i sin norra del är den temligen fruktbar, i all synnerhet i närheten af sjön, i den sydligare delen är växtligheten rent af yppig. Jordmånen är god, de höga kantbergen skydda för vindarnes våldsamhet, och dalens riktning mot söder gör att solstrålarne kunna utveckla sin fulla befruktande kraft. Vattensamlingarne stå i förbindelse med hvarandra genom det vattendrag, hvars nedersta del bär namnet Byelfven. Denna är kanaliserad genom Seffle kanal, hvarigenom man med ringa både kostnad och arbete fått vattenväg ända upp mot norska gränsen.

I äldre tider var ringa samfärdsel mellan de särskilda dalarne, och därför har ock hos folket utvecklats och behållits en bestämd olikhet i utseende och lynne, ja äfven i språk. Elfdalingarne hafva ett äkta nordiskt utseende, ljust hår och blå ögon. Som de haft att kämpa med den hårdaste naturen, hafva de kommit att stå längst tillbaka i andlig utveckling; de anses för de minst hyfsade i hela provinsen. Fryksdalingarne äro ett både till kropp och själ

kraftigare slägte. Deras mörklagda ansigte och svarta hår, liksom deras lifliga lynne, tyder nästan på något sydländskt. I samband med det lifliga sinnet och den lätta uppfattningen står möjligen ock deras stora händighet till åtskilliga arbeten, såsom timring, murning, snickeri och smide. Den del af landet, som skjuter upp mellan Dalarne och Norge är en Finnbygd. Finnarne sägas ha blifvit inkallade af Karl IX för att rödja de ödsliga skogarne, och deras afkomlingar utgöra ännu den öfvervägande befolkningen häruppe. I början fingo de handla och vandla efter behag, rödja mark och svédja hvar de ville på backslutningarne, men sedan Svenskar trängte hit upp, blef det tvist och strid, här som i våra andra Finnbygder. Detta gjorde, att de höllo sig fjerran från de förhatliga Svenskarne och att de bevarat sin ras ren, fast de numer förlorat sitt hemlandsspråk. Ännu bor Finnen i ryggåsstuga, s. k. pörte. De förmögnare bönderna hafva derjemte en s. k. svenskstuga till begagnande under högtidsdagar, och den tid är väl icke så långt aflägsen, då pörtet här som i hemlandet blir ett minne blott. De äro ett sträfsamt och förnöjsamt folk. Får Finnen sin näfgröt och derpå en pipa tobak mår han bra, kommer dertill äfven en sup, är det förträffligt. Det enkla lefnadssättet ger god helsa, och dertill bidrager nog äfven i anseelig grad den stora renligheten. De sotiga takbjelkarne och väggarne fejas och skuras rätt ofta, och sjelf tager Finnen sig hvar vecka ett imbad. Med afseende på boklig bildning hafva de blifvit försummade ända till våra dagar. Numer har en liflig förbindelse inträdt mellan finnskogen och svenskbygden, sedan goda vägar blifvit lagda dit upp; det gamla hatet plånas ut och en sammansmältning mellan de olika raserna eger allt mer rum.

Dalgångarnes olika bördighet visar sig tydligt i siffrorna för folktätheten. Gillbergadalen har 2,000, Fryksdalen i sin nedre del 2,500, i sin öfre 1,400, nedre Elfdalen 1,200, öfre blott 400. Den olika naturen visar sig ock i näringskällornas olikhet. I Gillbergadalen är jordbruk den vigtigaste inkomstkällan och skörden räcker i vanliga år till försäljning, i Fryksdalen lemnar sädesodlingen knappt afkast-

ning för behofvet, här tillkommer derjemte en betydande jernhandtering, i Elfdalen lemnar den magra jorden allt för klena skördar och den ålderdomligt handhafda boskaps-skötseln en afkastning som kunde och borde vara vida bättre, men der är ock trävaru- och jernhandtering, det nästan vigtigaste medlet till försörjning. I Finnbygdens vida skogsmarker, hvars befolkning ännu till stor del föder sig af jagt och fiske, består den odlade jorden blott af de svedjeland som upptagas der och hvar på bergslutningarne. Äfven längre mot söder i dalgångarne får man sällan se stora sammanhängande gärdar; i allmänhet utgöras åkerfälten endast af odlade fläckar kring gärdar, hvars byggnader ligga lika oregelbundet som tegarne. Detta gäller särskildt om öfre Elfdalen. Dock har man allt mer börjat egna uppmärksamhet och arbete åt sin jord, men ännu fins intet landskap som lemnar jemförelsevis så liten skörd som detta. Hafre är hufvudsädet, dernäst kommer råg, utom i öfre Fryksdalen och öfre Elfdalen, der kornskörden är lika stor eller större än rågskörden. Äfven boskapsskötseln är icke hvad den borde vara, i synnerhet icke i Elfdalen. Här förekommer fäbodväsen. Då kreatur från flere byalag beta tillsammans vid fäbodarne, blir boskapen mycket utsatt för smittosamma sjukdomar, och då mjölkkammaren rätt ofta blott utgöres af en planka i fähuset, blir smöret och osten som beredes af denna mjölk en mindre lämplig handelsvara. Dock börja äfven härvid ansträngningar till det bättre göra sig gällande.

I alla dalgångarne hafva de många fallen och närheten till grufvorna i bergslagen gifvit anledning till uppkomsten af en mängd jernbruk. Som exempel skola vi nämna Charlottenberg i Gillbergadalen, Edsvalla i Fryksdalen och Munkfors i Elfdalen. Charlottenberg uppe mot riksgränsen är ett betydande jernbruk i närheten af den liknämnda stationen. Edsvalla vid Norselven med lastningsplats och station på nordvestra stambanan är anmärkningsvärdt både på grund af sina stora anläggningar för jernförädling och emedan det är hufvudorten för det stora Edsvallabolaget, i hvars ego Fryksdalens flesta bruk befinna sig och som på

den grund beherskar en stor del af dalen. Munkfors tillhör det väldiga Uddeholmsbolaget. Denna jernhandtering är af synnerlig vigt både för landskapet och för landet. Ur dessa masugnar och jernverk flödar liksom en ström af jern som sprides kring vida verlden, och utan denna inkomstkälla skulle halfva Vermland sjunka tillbaka till en ofruktbar ödemark, sades det för ett halft århundrade sedan. Om än detta är öfverdrifvet, ligger det dock åtskillig sanning deri. Landskapet eger mycken skog och kan i detta afseende mäta sig med Dalarne och Norrlandslandskapen. Hufvudbygden för skogshandteringen är Elfdalen och dess bidalar. Den drifves nästan uteslutande af bolag. Det förnämsta af dessa är Uddeholmsbolaget eller samhället som det förr kallades. Samhället grundades 1746 och var i en enskild slägts händer till 1870, då det omdanades till bolag. Det eger omkring $\frac{1}{11}$ af all Vermlands skog och då det derjemte besitter en mängd anläggningar för jernförädling, sysselsätter det mycket folk; 1870 mantalsskrevos vid Uddeholmsverken nära 10,000 personer. Under vintern pågår timmerhuggningen inne i skogsmarkerna och timmerkörslorna ner till vattendragen. När islossningen egt rum börjar flottningen. Då nedglida en mängd trädstamar på Vermlands alla vattendrag, dock ojemförligt mest på Klarelfven. Timmerflottningen derstädes är en vigtig inkomstkälla för den kringboende befolkningen. En stor del timmer försågas vid sågverken häruppe, en del föres ner till kusten vid Göteborg, derifrån alltsammans utskeppas. I senare tider hafva äfven uppkommit andra träförädlingsindustrier såsom sönderrifning till trämassa för pappersberedning. Detta eger rum på åtskilliga ställen i de särskilda dalarne och af vermländskt timmer vid Trollhättan.

Den förnämsta handelsplatsen uppe i skogsbygden är köpingen Arvika, långt uppe vid Glafs fjorden. Den ligger utmärkt vackert, har ett regelbundet och täckt utseende och goda samfärdsmedel dels utför Glafs fjorden till Venern, dels på stambanan.

Från de sådesfattiga delarne af Fryksdalen och än mer Elfdalen utvandra årligen en del af männen att söka ar-

betsförtjenst annanstädes. Stora mängder draga upp till Norrland att drifva körslor i skogarne om vintern och biträda vid flottningen, vid hvilket arbete Vermländingen är mycket eftersökt för sin djerfhet och skicklighet. Vål är förtjensten i vanliga fall icke obetydlig, men oftast blir behållningen icke stor; det är dyrt att lefva deruppe och resan fram och åter kostar åtskilligt. Sjelfve vinna de icke mycket, men hembygden blir lidande i dubbelt mått. Först och främst försummas derigenom jordbruket i hemmet, vidare händer icke så sällan att arbetarne ådraga sig lifsvarig sjuklighet genom det stränga arbetet i de norrländska skogarne.

Dalarne.

Detta i vår historia nästan mest omtalade af alla våra landskap utgöres egentligen af bygden kring öfre Kolbäcksån och Dalelfven. Med sina 260 kvadratmil upptager det $\frac{1}{15}$ af vårt lands yta, men lemnar uppehälle åt blott $\frac{1}{25}$ af dess befolkning. Nästan öfverallt begränsas det af ödsliga skogs- och fjelltrakter; mot Vermland utbreder sig det ytterst glest befolkade Dalfjellet, längs Norrlandsgränsen öde, namnlösa fjell och skogsmarker, mot Vestmanland fans förr den s. k. Långheden.

Redan af gammalt har man särskildt två områden, bergslagerna i söder, hvilka hafva ungefär enahanda natur och näringslif som mellersta Sverige, och det egentliga Dalarne kring de båda elfarmarne och Siljan, som har stor likhet med Norrland. Gränsen kan dragas ett par mil nordvest om landskapsmötet med Vermland och Vestmanland rakt åt nordost till mötespunkten med Helsingland och Gestrikland.

Bergslagerna äro en skogig, malmrik bergstrakt kring öfre Kolbäcksåns och nedra Dalelfvens dalar. Hela området är en gruf- och bruksbygd, i synnerhet likväl Kolbäcksåns dal eller Vesterbergslagen. Denna hufvuddal är till stor del vattentäckt, de förnämsta sjöarna äro Vessman samt norra och södra Barken, hvilka stå sinsemellan i förbindelse genom Kolbäcksån. De blänkande sjöarne och skogiga, stupande höjderna göra bygden till en af de fågringsrikaste i vårt land. Jordmånen är lera utefter vattnen, sandjord och grus på höjderna och sluttningarne. Bergen innehålla rika malmlager.

Folktäthetssiffran, 1,500, förefaller ringa, men den kan svårligen vara större, då blott $\frac{1}{7}$ af jorden är för jord-

bruk användbar mark. Jemfördes folkmängden med vidden af duglig mark, skulle den stiga till 11,000, då Skåne under samma förutsättning på sina bästa jordbruksområden blott har 10,000 på hvar qvadratmil. De många malmfälten, den rika skogen och fallen i dalarne hafva gjort denna bygd till en äkta bruksbygd. Den förnämsta inkomstkällan är utan all fråga bergshandtering och jernförädling. Jorden är till större delen i händerna på jordbruksbolag, men allmogen omfattar en mängd sjelfegande bönder och bergar sig bra. Skördarne äro visserligen goda, men räcka ändå icke för behovet, emedan den odlade jordens vidd är för liten för befolkningens storlek. Af de många härvarande gruffälten är Grängesberget vid Vestmanlandsgränsen det förnämsta; det lemnar ungefär fjerdedelen af all Dalarnes jernmalm. Vid Kolbäcksåns utflöde ur Vessman ligger ett af bygdens förnämsta jernbruk Ludvika. Hufvudorten för rörelsen är Smedjebacken. En mängd af bergslagens alster hitföras på Vessman—Barkens jernväg, att derefter på ångbåtar och lastpråmar forslas utför Strömsholms kanal till Stockholm. För några år sedan var platsen af än mer vikt än nu. Sedan Bergslagsbanan blifvit färdig, har det bättre liggande Ludvika dragit till sig en stor del af rörelsen, och en mängd jernvaror föras numer härifrån ner till Göteborg. Smedjebacken ligger synnerligen vackert mellan höga skogklädda berg och den täcka Barken, och har ett småstadsligt, men icke vidare prydligt utseende.

Jemsides denna dalgång och skild derifrån genom en högländ, skogig trakt drager sig den ännu viktigare Dalfeldalen. Från Bispbergsklack i närheten af Säter får man en god öfversigt af nejden. Den ter sig som en sammanhängande slätt, på hvilken en rad höga, skogiga bergklumpar resa sig uppåt mot nordvest. På höger hand ringlar sig der nere den väldiga elfflåran, kantad af kyrkor och byar; långt uppe i norr framblänker sjön Runn med dess skogiga omnejd; till venster har man jemna åkermarker, ur hvilka strax i närheten Sätters röda husmassa med den hvita kyrkan höjer sig och åt söder ett slätt land, der Dalarnes äldsta stad Hedemora är det som ögat först

och främst söker. Den breda elfven ringlar sig ståtligt fram mellan vackra stränder, stundom bildande stora fall såsom vid Domnarfvet och Avesta, stundom vidgande sig till små sjöar. Vid de skogiga gråstensbergen ser man flerstädes den dubbla raden röda stolpar med den gnisslande konsten och de höga hissverken, som angifva tillvaron af en grufva. Jordmånen är lera i hufvuddalen, grus på bergen och i bidalarne.

Då det är blott $\frac{1}{6}$ af jorden som användes för sädesodling och husdjursskötsel, är folktätheten blott 2,000, ehuru trakten har ett folkrikt utseende. I norra hälften eges jorden af allmogen och brukas i idel småbruk, torpare finnas knappt, ett drag som är särdeles egendomligt för Dalarne. Anblicken af åkerlanden väcker främlingens förvåning. Han ser icke några stora sammanhängande råg- eller vårsädsskiften, marken synes delad i långa smala rem-sor, och på enhvar af dem ligga en hel mängd små tegar, en liten rågbit, en liten vårsädsbit o. s. v.; hela vida fält utgöres af dylika småtegar. Icke heller synas några gårdar ute på egorna, endast små lador, men de i stor myckenhet; gårdarne ligga alla samlade i stora byar. I södra hälften och uppe i de skogiga bergstrakterna eges marken till stor del af bruksbolag, bland hvilka Garpenbergs och Klosters äro de förnämsta. Sädesodlingen lemnar i vanliga fall öfverskott. Husdjursskötseln går framåt i denna bygd, befolkningen förädlar sina kreatursraser och inrättar mejerier, men bygden behöfver allt som kan frambringas.

Grufvorna skaffa sysselsättning åt en hel del personer. De märkligaste äro Bispbergsgrufvorna, hvilka lemna en mycket god malm. Åtskilliga bruk finnas såväl vid de från de omgifvande bergstrakterna till Dalelven nedrinnande åarne som vid hufvudströmmen sjelf. De förnämsta äro Domnarfvet och Avesta.

Domnarfvet, anlagdt i midten af 1870-talet och tillhörande det förnämsta af alla Dalabolagen, stora Kopparbergs, är den största jernverksanläggning i hela vårt land. Bruket ligger utmärkt vid Dalelven. Från Borlänge station, der södra Dalarnes jernväg skär Bergslagsbanan, vandrår man

genom en vacker allé med snygga, hvitrappade arbetarebostäder å ömse sidor ner till det storartade bruket vid elfven. Verkstadsbyggnaderna ligga på afsatser i sjelfva strandkanten. Öfverst finnas fyra stora rostugnar, på nästa afsats fyra präktiga masugnar och der nedanför flera inrättningar för framställning af valsadt jern och stål, alltsammans under ett tak. En vandring genom dessa mångfaldiga anläggningar lemnar en oförgätlig bild af det nutida arbetslivet. Det hviner och piper vid blästern i masugns-pipan, der smältan lyser hvitglödande genom öppningarne. På afsatsen nedanför håller man på med stålbläsning. Detta sker i väldiga jernkärl, som nästan likna tillslutna kyrkklockor med en öppning uppe i kanten. Varm luft pressas in nerifrån, jernmassan råkar i glödning, medels ett maskineri vrider arbetaren klockan så att öppningen kommer in under en rökhåf, gnistor som från det grannaste fyrverkeri spruta ut under håfven; omsider skjuter en väldig gaslåga fram, stålet är färdigt, klockan vrides tillbaka och stålet gjutes ner i formar, der det får stelna. På nedersta afsatsen är valsverket. Här ser man flere i långa rader stående valsar med jemn eller skruflik yta. Här utvalsas stålet till plåtar, stänger eller tråd. Valsen är i gång, en arbetare fattar med en tång det hvitglödande jernstycket, skjuter det in under den omhvälfvande valsens, valsens griper det och för det fram till andra sidan; der skjuter en annan arbetare det in i nästa skrufgånga; så undan för undan, stycket blir stångformigt, allt längre och längre, tills det är färdigt. På få minuter uträttar pressningen i valsverket ett verk, hvartill släggan skulle behöft lång tid. Tråddragningen är nästan ännu intressantare att skåda. Ett armstjockt jernstycke skjutes in i maskineriet; inom en liten stund kommer det fram som en lång, glödande orm; så snabbt att ögat knappt kan följa med, har arbetaren motat in det igen, det kommer åter ut, knappt ett lillfinger tjockt, åker fram öfver golfvet i en lång ring, för hvilken man skyn-dar sig att springa undan, strax är det inne igen och inom en liten, liten stund vindlas det upp på en rulle och är färdigt. Det är varmt härinne på sommardagen, och framför en och

annan af ugnarne får man se arbetarne gå och syssla bara skjortan. Det är lif och arbete derinne under de höga taket, och derute brusar elfven liksom stolt öfver de verk som dess väldiga kraft här uträttar i människans tjänst. Äfven vid Avesta finnes ett storartadt jernförädlingsverk tillhörigt Garpenbergs bolag. Platsen kring bruket ser ut som en stad och kallas stundom köping. Både vid Domnarfvet och Avesta finnas dessutom stora sågverk. Grufbrytningen och jernförädlingen i dessa båda bergslager intager ett af de allra främsta rummen i riket. Här uppforslas $\frac{1}{5}$ af vår malm, här erhålles $\frac{1}{5}$ af vårt tackjern samt omkring $\frac{1}{7}$ af vårt stångjern och stål. Af 75 personer är 1 grufarbetare, af 30 en jernverksarbetare.

Samfärdsmedlen äro rätt bekväma. Dalelfven befares ofvan Avesta med ångbåt; genom bygdens sydöstra hörn framgår norra stambanan, uppe i närheten af dess nordvestgräns Bergslagsbanan och längs Dalelfsdalen från Krylbo uppåt södra Dalarnes jernväg. De båda städerna Säter och Hedemora äro knappt annat än större byar; de lefva af jordbruk och landthandel.

Den nordöstra delen af de gamla bergslagerna är Kopparbergsbygden. De öfversta fyra milen mot Gefleborgs län äro mycket ödsliga och uppfyllda af nästan idel skogsmarker; den egentliga bygden ligger kring sjön Runn och utgör så att säga en vik af Dalelfsdalen. Jordmånen är god lera på sjöns stränder, eljes krosstensgrus. Den märkligaste malmfyndigheten är koppar- och svafvelkisstocken vid Falun. Folktätheten är omkring 2,000. Omkring hälften af befolkningen lefver af jordbruk, resten af skogshandtering och bergsbruk. Sädesodlingen är här som i de båda dalgångarne företrädesvis hafre och råg med öfverskott öfver eget behof. Skog täcker ungefär hälften af ytan. Flere sågverk finnas, af hvilka de betydligaste ligga i det köpingsliknande Korsnäs vid en åmynning i Runns nordöstra hörn; här arbeta tre stora ångsågar, tillhöriga Korsnäs och Kopparberg-Hofors sågverksbolag. Bygdens hufvudort är Falun och koppargruftan dess förnämsta märkvärdighet.

Gruffältet utbreder sig vester om staden och är ytter-

ligt fult. Det är betäckt med en hel mängd brungrå varphögar, somliga stora som bergkullar, alla af ett utseende som vore de idel dålig torfaska. Bergen i omnejden äro kala, stenen ligger naken och grå. Vandrar man på stora vägen från staden ut mellan dessa högar, kommer man snart till en samling gammaldags byggnader, bland annat inneslutande grufkontoret. Strax invid har man den ofta omtalade stöten, en väldig, gapande afgrund, som uppkom sjelfva midsommardagen 1687 genom ett förfärligt instörtande af marken ofvan grufvan. Invid stöten ligga sjakten, i hvilka malm och vatten uppforslas. Sjelfva grufvan utgör ett fullständigt virrvarr af gångar och orter, så vidsträckta att deras sammanlagda längd uppgår till 3 mil. Med hiss stiger man ner till ett djup af tusen fot; på stegar kan man komma ett par hundra fot djupare. Grufvans goda dagar äro förbi; den malmstock, ur hvilken man brutit, börjar lida mot slutet. Den koppar som tillverkas är icke synnerligen mycken; bolaget egnar sig mer åt beredande af rödfärg, jern- och kopparvitriol samt svafvel. Silfver erhålles i icke obetydlig mängd och äfven något guld. Arbetaremängden är icke synnerligen stor, blott omkring 400.

Falun, en af de viktigaste städerna i mellersta Sverige, ligger öster om grufvan å ömse sidor om en å strax ofvan dess utflöde i Runn. Den består af två skarpt skilda delar, den vestra och den östra. Den vestra delen mellan ån och gruffältet är mycket oansenlig med små, låga, rödfärgade träkåkar, till stor del bostäder för bolagets arbetare. Den östra delen deremot är temligen välbyggd med trädgårdar och planteringar litet hvarstades. Utmed den skogsklädda bergsluttning, som här begränsar dalen, ligger en lång rad ståtliga byggnader och vackra villor. Staden är säte för landshöfding, har bergsskola, högre allmänt läroverk och ett af våra fem folkskollärarynnesseminarier. Af stor betydelse för rörelsen är, att här är slutpunkten för de två vigtiga jernvägarne Gefle—Dala och Bergslagsbanan.

I det egentliga Dalarne eller *öfre Dalarne*, som bygden äfven kallas, fortsättes och utpreglas än mer den bergslags- eller kanske bättre sagdt Norrlandsnatur, som vi redan lärt

känna i Vermlands skogsbygd och som hädanefter kommer att möta oss nästan jemt.

Hela detta vidsträckta område, som upptager $\frac{3}{4}$ af hela landskapet och är större än Vermland och Dal tillsammans, är en i det hela ödslig, skogtäckt bergmassa, som mot riksgränsen och Herjedalen öfvergår till fjellandskap. Det genomfåras från nordvest till sydost af de två väldiga dalgångarne Öster- och Vesterdalarne med den mer obetydliga Venjansdalen mellan sig. Öster om Siljan drager sig en halfcirkelformig märklig dalgång, som vi efter en af dess socknar kunna kalla Oredalen. Skogsmarkerna hafva nästan alldeles samma utseende öfverallt. De äro väldiga, i det närmaste sköldformiga bergbucklor af samma art som bergen mellan Vermlandsdalarne. Uppe på dem uppstiger en mängd bergtoppar, så att det hela får ett knottrigt utseende eller, om man vill hafva en vackrare liknelse, tager sig ut som ett haf under storm. På de jemna markerna mellan kullarne ser man ofta steniga eller sandiga ljunghedar, i sänkorna kärr och små djupblå sjöar. Det är ytterst ödsligt och stilla häruppe i ödemarken. Man kan vandra långa sträckor på den stenbundna mosslopna marken under de höga kåddoftande träden, öfver bruna ljungfält eller vid sidan af de ängsullprydda kärren utan att se en menniska eller varsna en boning, och det är med glädje man hör koskällan pingla, getter mjäka eller vallhornets af ekot upprepade låtar ljuda i rymden och med än mer fröjd man ser röken stiga upp från ett fäbodställe på någon öppen gräsrik plats i skogen eller vid den långsluttande stranden af någon sjö. Längst uppe i nordvest antager höglandet fjellnatur. Landet ligger så högt att bergtopparne omgifvas af luftlager, hvilka äro alltför kalla för ett högre växtlif än mossor och lafvar, om ens de, skulle kunna trifvas; bergen få sålunda ett kalt och afskräckande utseende; här står menniskan inför en alldeles ööfvervinerlig natur. Den mest omtalade af dessa kala bergtoppar eller fjell är Städjan. Vägen dit upp går från Idre, nordligaste kyrksocknen i Österdalarne, österut uppför dalslutningen på obanade stigar öfver stenbunden mark och kala

ljunghedar fram öfver den höjdsträckning från hvilken bergjetten stiger i höjden. Det kägelformiga bergets sidor äro längst ner klädda med furuskog; snart nog blir det för svårt för furan, den hårdigare björken vidtager, äfven för den blir det inom kort besvärligt, den krymper samman till små buskar som få dragas med sällskap af anspråkslösa grågröna videbuskar; slutligen blir det äfven dem för svårt och det är blott mossor och lafvar som hårda ut; öfverst ligger till och med stenen naken. Det hviner och susar kring öronen häruppe på toppen, så att man trycker hatten djupt ner i pannan, det är kallt så att man sveper sin rock väl omkring sig, i skrefvorna ligger snö ännu efter midsommar. Men det är friskt och fritt här i höjden och ögat fägnas af den herligaste utsigt. Åt söder ser man ända till tio mil neråt idel skogklädda berg och dalar som blåna och blåna allt mer, tills de i fjerran smälta samman med luftkretsen. Närmare ens fötter framblicka vänliga sjöar ur skogsmassan och Dalelsdalen med sina små bygder. Rundt omkring åt andra håll synes fjelltopp vid fjelltopp, icke dimblå eller blågröna som de skogiga bergen, utan med en egen domlig grå eller brunröd färg. Långt in i Norge sväfvar blicken; det påstås att en af de många topparne der bort i fjerran skall vara Snöhättan på Dovre.

Dalgångarna äro som väldiga remnor i bergmassan. *Vesterdalarne*, dalgången kring vestra Dalelven, är mycket vexlande till sitt utseende. Än hoptränges dalen så, att elfven med nöd kommer fram mellan bergen, än vidgar den sig till långsmala, stundom en till halfannan mil långa och en fjerdingväg till inemot en half mil breda slätter. Det är här befolkningen bor och som de bekante Vesterdalssocknarne Transtrand, Lima, Malung o. s. v. ligga. På dessa slätter är marken temligen jemn och nästan öfverallt upptagen af smala korn- och hafretegar, hoprörda och små alldeles som i nedre Dalelsdalen. Det är blott här och hvar man ser en skogsdunge eller steniga ödefält med en- och slånbuskar. Dalen har öfverallt en utmärkt vacker ram af de under sommartiden i grönt och blått skiftande bergen, som resa sig rundt omkring. Folket bor i byalag af ofta

50—100 grannar nere vid elfven. Enhvar socken har sin kyrkby, den i hvilken kyrkan reser sina hvita murar.

Elfven har vid de trånga ställena en mängd forsar och fall, men går vanligen lugn och stilla öfver slätterna och omsluter der ofta goda skogholmar. Efter dess svängning åt öster gör den hela vägen till Österdalelfven en mängd krökar. Under högt vattenstånd särdeles om hösten och våren uppstå här på de låga stränderna ofta mycket besvärliga öfver svämningar. Då uppvräker elfven en mängd sand och grus på de kringliggande fälten; såningstiden kan stundom fördröjas så länge, att säden icke hinner att mogna till den kommande skörden, och samfärdseln blir svår, stundom omöjlig.

Österdalarne heter bygden i dalgången kring östra elfarmen och omkring Siljan. Ner till Siljans nordliga fortsättning Orsasjön ser dalen ut ungefär som Vesterdalarne, men är mycket ödsligare. Den mest omtalade trakten är Elfdalen. Sjelfva kyrkbyn är stor och vacker och tager sig bra ut med de björkbeströdda tegarne mellan elfven och byn och de höga bergen der bakom. Det är bergens vackra porfyr och det här anlagda verket för dess bearbetning som gjort orten ryktbar. Trakten vester om Orsasjön ner mot Siljan är en väldig sandhed odlad och strödd med skogsdungar. Der nedanför kommer öfre Dalarnes hufvudbygd, Siljanstrakten. Den är öfverallt vid strandbrynet och på sluttningarne bebyggd, här och der ser man täcka löfdungar mellan de odlade fälten. Från Esundaberget ungefär midt på Siljans vestra strand har man en förträfflig utsigt öfver bygden. Norrut breder sig Mora med den härliga kyrkan och de tätbygda omgifningarne, der bakom Orsadalens med dess lummiga odlade bygd och två kyrkor uppe vid hvar sitt norra hörn af sjön, längst i bakgrunden höga blånande berg. Sollerön, Siljans öga, ligger djupt nere under ens fötter och liknar med sina nära nog sammanhängande byar en vidsträckt stad. Långt i öster skjuter Rättviken inåt, omgifven af den kanske vackraste socken i hela Dalarne. Den till Siljan gränsande bygden har med sin svällande löfskog och rika växtlighet en sydlig yppighet. Längst i söder tränger en stor vik neråt och

lemnar utflöde åt elfven. Här höjer sig Leksands präktiga, köpingsliknande kyrkby.

Siljan är en af landets större sjöar, något mindre än Hjelmaren. Med sin ö, sina höga kanter och sitt betydande djup påminner den något om Vettern. Från Sollerön går åt sydost en hög ås på bottnen. Största djupet öster om Sollerön uppgifves till 1,000—1,200 fot. Sjön råkar emellanåt, i synnerhet höst och vår i vildt uppror, dock inträffa högst sällan olyckor äfven under de svåraste stormar, hvarför folket likväl har mer att tacka sina ypperliga båtar än sin egen sjöduglighet. Tre gånger årligen brukar vattnet stiga i bäckenet. Först vid sjelfva islossningen, då vattnet samlas från de närmast liggande smälta snömassorna. Detta är hemfloden. Den andra, fjellfloden, kommer in i Juni, då hæggen blommar och vårsolen smält snön uppe i fjelltrakterna; den tredje, höstfloden, vid de vanliga höstregnen under September och Oktober. När hem- och fjellfloden sammanträffa, stiger vattnet betydligt och gör stor skada på de mer låglända stränderna. Den svåraste dylika öfversvämning i vårt århundrade inträffade 1860. Vattnet steg ända till 20 fot, och Mora kyrkby var då till stor del öfversvämmad, så att man måste ro mellan gårdarne.

Oredalen, som vi kallat den cirkelformiga dalgången rundt omkring en väldig gråstensplatå öster om Siljan, liknar på flere ställen i fägring och bördighet Siljanstrakten. Dess fasta berggrund är ett silur-lager af skiffrar och kalksten samt på sina ställen rödaktig sandsten. Skiffrarne och kalken hafva genom sin söndersmulning förlänat marken jemförelsevis stor bördighet, sandstenen lemnar de utmärkta Orsaslipstenarne.

Klimatet är bistert, men sundt. Vintern är lång och medför oftast mycket stora snömassor. Månen och det flammande norrskenet hafva under de långa vinternätterna en ovanlig glans och klarhet, och mången gång kan man vid deras sken under nattens timmar utan möda läsa sin bok. Siljans mindre vikar tillfrysas vanligen i November och December, men stora sjön sällan före jul eller nyår. Islossningen inträffar i Maj eller slutet af April. 1835 körde

man på Siljan mellan Sollerön och Mora ännu den 15 Maj. Öfvergången från den kalla till den varma årstiden är ofta så hastig, att man knappt hinner märka vårens och höstens förmedlande dagar. Det är således den skarpaste motsats till kusttrakterna i vårt lands sydliga delar; här fins knappt mer än två årstider, vinter och sommar, i Bohuslän nästan ej heller mer än två, men de äro höst och vår; här är skarp motsats mellan den kalla och den varma årstiden, der saknades en sådan; här fins utpregladt höglandsklimat, der lika utpregladt kustklimat. De sidlända mossiga trakterna i bergen och de högre dalarne äro mycket utsatta för nattfroster, alldeles som vi sett i Småland och som vi få se i Norrland.

I dessa magra, till stor del oländiga trakter kan befolkningstätheten icke vara stor, om invånarne tänkas utbredda öfver hela ytan; den är då heller icke mer än 420 på qvadratmil. Dock är det helt olika i de skilda delarne. Siljanstrakten med 11 % åker och äng har 1,100, Vesterdalarne med 4 % af egovidden duglig jord 440, öfre Österdalarne med blott 2 % för jordbruket användbar mark 250 personer på hvar qvadratmil. Siffrorna synas mycket låga, men jemföres folkmängden med vidden af jordbruksmarken får man det väldiga antalet 10,000 och i öfre Österdalarne 12,500 på hvar qvadratmil. Man häpnar till en början öfver dylika siffror, men den rika tillgången på skog och betesmarker gör dem begripliga.

I allmänhet har befolkningen samlat sig på den mer lättbrutna jorden i elfdalarne och kring sjöarne. Här bor den i ofta stora byalag af 80—100 familjer. I de större socknarne såsom Leksand och Mora är hufvudbyn med kyrkan ganska vidsträckt och delvis sammanbyggd, så att den liknar en köping eller mindre småstad. Kyrkobetjeningens boställen, tingshuset, kyrkbyns skolhus, apoteket, gästgivaregården och en del bostäder för ståndspersoner, handlande och handtverkare gifva det hela ett prydligt utseende. Eljes äro gårdarne i öfre Dalarne vanligen af ett föga tilldragande yttre. De bestå i allmänhet af små oansenliga stugor i den naturliga timmerfärgen och många uthus, stall, fähus, foderlada och visthus, alltsammans grått af väder och

vind och uppfördt kring en fyrkantig gårdsplan. Boningshuset är försedt med utbyggd förstuguqvist af bräder med bänkar vid båda sidorna. Byggnaden är genom tvärväggar delad i tre hufvuddelar, den mellersta innehållande förstuga och der bakom en förråds-kammare, på ena sidan den egentliga stugan, på andra den s. k. nystugan. Denna senare är utan eldstad, der upphängas kläderna och inhysas gäster. I hela byggnaden fins sällan loft eller vind, utan merendels kroppås med tvärsparrar, på hvilka man upphänger matvaror och andra saker. Stugan skildras så här. De med mossa stoppade väggarne äro oklädda, vid sidan om ingången reser sig den grofva spiseln af rappad och hvitlimmad gråsten, i ena hörnet står en stor väggfast säng i två våningar, i ett annat hörn ser man vanligen ett litet lätt skåp, der kassan och dyrbarheterna förvaras, och hvarpå husbiblioteket, bestående af bibel, psalmbok, almanacka och väl numer åtskilliga andra böcker, paraderar. Bänkar utmed väggarne, ett träbord och vid dörren en vattenså och några grytor, der ofvanför på väggen en hylla med åtskilliga kärl utgör den öfriga möbleringen. Annanstädes på väggen får man se målningar och inskrifter ur bibliska historien, föreställande de tre vise män, Kristi inridande i Jerusalem o. s. v., samt ofta kungliga personers porträtter. Sommartiden sofver ungdomen åtminstone icke i stugan utan i ladan eller i visthuset, och det händer att kullorna tillbringa äfven vinternätterna i fähuset. I allmänhet klagas öfver orenlighet, särskildt hos de fattigare; om Venjansborna säges, att för dem måtte vattnets bruk till tvagning vara antingen okänt eller motbjudande.

Det kalla klimatet kräfver stark näring, därför äter Dal-karlen mycket, detta väl också därför att hans föda är föga närande. Den fattigare klassen lefver mest af bara mjöl, oftast malet af hafre. Här af beredes gröt och välling och äfven bröd. Kött njutes mer sällan, men ofta saltad strömming; smör och ost skänka någon omvexling, men erhållas icke till hvardagsmat. Af njutningsmedel användes kaffe rikligen liksom bränvin, och tobak brukar både masen och kullarna, den senare likväl blott till rökning.

Tobaksrökning tycks vara allmän för båda könen i våra skogsbygder.

Klädedrägten är, som allmänt bekant, egendomlig i öfre Dalarne, med långrock och knäbyxor för männen, granna lifstycken, skinntröjor och veckrika korta vadmalskjortlar samt mössa eller hufva för kvinnorna. De gifta och ogifta kvinnorna skilja sig i afseende på dräkten.

Det är en gammal anmärkning, »ju fattigare land dess bättre folk», och det ligger sanning deri hvad dalkarlarne beträffar, åtminstone om man med bättre menar kraftigare. Ju fattigare landet är, dess mer måste själens och kroppens krafter vara i verksamhet för att besegra de svårigheter naturen lägger i vägen. Det är med folket här som med furan på deras mark, de behöfva längre tid till utveckling här än eljes, men därför blir ock dalkarlen, som bergsbor i allmänhet, kraftig och länge ung. Den långsamma utvecklingen förlänar både kropp och själ seghet och uthållighet. Kölden stärker organen och stegrar näringsbehovet, den friska luften gör blodomloppet raskt, blodet friskt och rödt. Detta ger liflighet åt kropp och själ. Muskel-systemet blir starkt utveckladt och kräfver rent af arbete och rörelse, nervsystemet blir starkt, men icke retligt; häraf väl det orädda mod, som gör att dalkarlen utan bäfvan ser döden i ögonen.

De utmärkande dragen äro energi och seghet. Energien märkes redan i språkets skarpa accenter i motsats mot sydligare traktars vekare och rundare tonfall, den visar sig i lusten och förmågan att uthärda ansträngande arbeten trots den mindre kraftiga födan och i folkets ihärdighet att trots hinder nå det mål de föresatt sig. I samband härmed står deras kärlek till oafhängighet och frihet. Enhvar känner sin inneboende kraft och tål icke öfversitteri eller förtryck, såsom deras uppträdande under Engelbrekts och Gustaf Wasas dagar visat. Men denna oafhängighetskänsla kan stundom visa sig som en obefogad envishet mot förbättringar som afse deras väl. Det har man fått se i deras förhållande mot både storskiftet, folkskolan och lagen om bränvinsbränning. Mot införandet af storskiftet och stäf-

jandet af oloflig bränvinsbränning gjorde de hardt när uppror, mot folkskolan betedde de sig på sina ställen rent af lömskt. I Floda hade enligt lagens bud visserligen ett folkskolehus blifvit uppfördt; det låg enstaka, var ännu icke fullt inredt och i följd deraf obebodt, då det 1849 afbrann under omständigheter, som tydligen gäfvö tillkänna mordbrand. Det kunde aldrig uppdragas hvem som var gerningsmannen, men allmogens sammanhållning och trots vid undersökningen gjorde dem samfäldt ansvariga. Detta i deras förhållande till ordningsmakten. Äfven deras inbördes lif har långt in i detta århundrade varit pregladt af hänsynslöshet, att icke säga vildhet. Ett exempel bland många. Det var vid ett bröllop på Sollerön våren 1848. En ansedd, men häftig och sjelffrådig man trängde in i bröllopgården och betedde sig öfvermodigt med den påföljd att fem unge män angrepo honom, släpade honom ut på gatan och der efter rysliga misshandlingar bragte honom om lifvet. Äppelborna i Vesterdalarne hafva länge varit kända för sin vildhet; slagsmål och knifskärning voro vanliga. Det är alldeles samma drag som de norska folklifsskildrarne då och då utmåla hos befolkningen i deras dalar, det är det gamla, hårda fornordiska draget som vi äfven sett hos folket i skogsbygder i södra Sverige.

Segheten visar sig så kroppsligt som andligt. Kroppsliga skador uthärdar dalkarlen förvånande lätt. I en dalsocken höll man på att kopparbelägga kyrktaket. En mas kom vandrande och tyckte väl det skulle vara roligt att äntra upp till sina bekanta deruppe i höjden. Det gick bra en stund, men bäst det var gjorde han ett felsteg och dansade handlöst neråt. Hufvudet kom före och borrade ett hål i kyrkvallen stort som en spillkum. Mannen blef liggande sanslös, bars in i en närliggande gård, baddades med kallt vatten, men ansågs förlorad. Hur det var, qvicknade han dock snart till, och följande dag promenerade han med pipa i mun vid godt mod till stället för katastrofen. Och detta är alls icke något enstaka fall. Gamla seder och bruk håller dalkarlen på. »Så har det varit i alla dagar och så skall det bli», är ett gammalt motskäl mot oförstådda

nyheter. 1669 klagade kyrkherren i Mora med ett särdeles gudeligt nit öfver afläggandet af den gamla, allvarsamma socknedrägten. Han och de gamla sockenmännen förmenade, att Gud skulle straffa slikt sjelfsvåld med krig, dyr tid o. s. v. En prest som ville afskaffa stockstraffet och lät borttaga blacken fick af allmogen den förebråelsen, att det icke ginge an att på sådant sätt borttaga det ena sakramentet efter det andra, och uppe i Mora såg man längre än annanstädes kyrkstöten i sin bruna fotsida kappa vandra omkring med en läderkarbas och raspa de slumrande gummorna under hakan. Trots denna skenbara tröghet är dock dalkarlen hvarken slö eller dum, tvärtom. Han är klok och skarpsinnig i många fall; de gamla omtyckta gissgåtorna äro ett bevis derpå.

Lifvet i de djupa skogarne har drifvit upp och befruktat hans fantasi. Gamla sägner om råanden och forskarlen äro mycket gängse, berghunden skäller i skogarne, trollen dansa jultiden under berghällarne o. s. v. Det synes icke så svårt att leta upp ursprunget till slika myter. I djupa skogen, i all synnerhet då dimmor glida mellan träden och dagen är ruskig, kan ett lättfånget sinne utan svårighet tycka sig se underliga menniskoliknande bilder, och skogen är lytt och ekot mångfaldigt. Forskarlen är knappt annat än forsen sjelf, och spelet forsens djupa, allvarliga brus i qvällen.

Trots all kraft och seghet har dock emellanåt den stundom hardt när förtviflade kampen med en karg natur, den skrala födan och ödemarkernas tryckande enslighet pressat dalkarlen till marken, och det är väl sådant, man delvis åtminstone har att tillskrifva denna själsförvirring, som under namn af hexeriväsen på 16- och 1700-talen dragit så mycket elände öfver bygden.

Hufvudnäringen har af ålder varit husdjursskötsel, det är de vidsträckta betesmarkerna som manat dertill. Det är husdjursskötseln som ger allmogen dess behållning i konstanter att reda skatterna och förskaffa sig hvad deras jord och det egna arbetet icke kan lemna dem. Tegarna på den magra jorden ha aldrig haft annan uppgift än att förse

allmogen med ett tarfligt och otillräckligt bröd, åkerbruket har aldrig räckt ens till husbehof och gör det ej heller nu. I dessa bygder har af ålder enhvar fått sjelf skaffa sig sina redskap och husgeråd, och så har en husflit utvecklats sig, som i senare tider fått hjälpa till att skaffa pengar i huset. Ändå har allmogen, sjelfständig som den är mer än annanstädes i vårt land, varit tvungen att skaffa sig arbete för andra. Nu för tiden är deras förtjenst i hembygden vid skogen betydande med timmerhuggning och körsel ner till vattendragen, så länge släden kan glida på snön, samt flottning, då elfvarna blifva isfria. Förr mer än nu har allmogen om vintern begifvit sig hemifrån på s. k. herrarbete. I Näs i Vesterdalarne har dylikt varit så viktigt, att man ansett ett felslaget sådant värre än en felslagen skörd.

Boskapsmängden är anseelig; på 100 personer komma 41 kor samt 94 får och getter, då motsvarande siffror för riket i dess helhet äro 30 kor och 34 får och getter. I allmänhet är den alldeles för stor i förhållande till förrådet af vinterfoder. Hemängen är oftast svag och ehuru allmogen ligger 5 à 6 veckor på ofta långt aflägsna och spridda slogar uppe kring fäbodarne i skogsmarken, blir höskörden ändå icke tillräcklig. Mulbetet hemma i byn är obetydligt; därför har hvarje gård sina fäbodar i skogen på längre eller kortare afstånd från bygden. I Mora och så i regel äro de af två slag, hemfäbodarne, af hvilka de närmaste ligga en half till tre fjerdedels mil från bygden, och sommarfäbodarne på ett afstånd af 1, 4, ja till och med 9 mil. Kring hemfäbodarne finnas ofta åkertegar och i så fall flyttar familjen mangrannt hit vår och höst, till sommarfäbodarne drifves boskapen under högsommaren. Det blir så ett slags nomadlif mellan bestämda, hvarandra jämförelsevis närbelägna orter. Lifvet på fäbodarne skall skildras vid Herjedalen, här skall blott nämnas att qvinfolken der hafva jemn syselsättning med att ysta och kerna, det enda sätt hvarpå mjölken kan komma till användning. Årligen afsättes en mängd smör, vanligen af god beskaffenhet. Fåraveln är för bygdens eget behof af fällar och vinterkläder.

Detta nomadlif har tvifvelsutan förekommit äfven i andra trakter af vårt land än der det nu finnes, så länge de voro glest befolkade, så i Småland. En mängd gårds- och bynamn på -boda och -säter bevisa detta. Med bygdens tilltagande folkrikhet torde det få ett slut äfven här uppe i Norden. Redan nu tryter tillgången på fäbodar somligstades i de sydliga socknarne, der man dels arrenderar sådana af grannsocknar, dels använder sin fäbodmark mest till åker.

Jordmånen är i allmänhet skral, sand och grus i elfdalarne, krosstensgrus på bergen. Det är blott på silurmarken vid Siljans östra strand och inåt Oredalen som jordmånen är verkligen god. Jordmånens magerhet, nattfroster, jordens styckning och dåligt jordbrukssätt äro de olägenheter, med hvilka sädesodlingen har att kämpa härstades. Jorden är ytterligt styckad och tegarne ligga spridda om hvarandra. Det fins knappt någon, som har större åkervidd än 40 tunnland, flertalet icke mer än 4 tunnland och derunder. Jorden brukas ock af egarne sjelfve, jordtorpare finnas knappast, en egendomlighet som är särdeles karakteristisk för Dalarne. Orsaken till denna styckning är den, att syskon icke vilja låta lösa ut sig vid föräldrarnes frånfälle, utan taga hvar sin lott af jorden. Härigenom blifva egorna också hoprörda. Ligger en egendom t. ex. i fyra skiften och fyra arfvingar finnas, så delas ett hvart af dessa skiften i fyra delar, på det hvar arftagare skall få jord af lika vidd och natur. Gifter sig så en af dem med någon, som har sina tegar på samma sätt, ser man, att egorna komma att ligga mycket obeqvämt. Korn och hafre är hufvudsädet, här liksom i Norrland, men säden räcker icke någonstades för behofvet.

Skogen upptager hälften af den vidsträckta ytan och är riklig och god i synnerhet i norra delen. En stor del är ännu socken- och häradsallmänningar, hälften ungefär är såld åt de stora trävarubolagen, Domnarfvet, Korsnäs, Kopparberg-Hofors och Skutskärs aktiebolag, i allmänhet för en tid af 50 år och derunder. De socknar, som i senare tider sålt sin skog, hafva erhållit stora fonder. I

Lima och Transtrand hade sålunda 1880 enhvar sockenbo ett kapital af 640 kronor. Att skogen kommit i händerna på kapitalstarka bolag har gifvit upphof till en storartad trävarurörelse. Härigenom har allmogen dels fått en välbehöflig arbetsförtjenst, dels penningar hvarmed de kunna förbättra sin jord. Men det anses vara en stor olägenhet, att det är så få bolag som beherska skogshandteringen, emedan de genom inbördes öfverenskommelse hålla både skogspriserna och arbetslönerna bra låga. Timret får flyta utför elfvarne, bogseras med ångbåtar öfver Siljan, får sedan flyta vidare och har stundom kommit i sådan mängd i elfven nedanför Siljan, att det kunnat uppehålla ångbåtsfarten till och med en half dag. På sina ställen, såsom vid Domnarfvet, finnas s. k. skiljningslänsor. Tvärs öfver elfven ligger en spångliknande bom, som flyter på vattnet. Elffåran är delad i rännor, af hvilka en leder till sågverket, den andra utför strömmen. På flottbron stå arbetare med båtshakar. Timmerstockarna komma simmande som väldiga fiskar; när de hunnit till bron, drages kanten upp, arbetaren ser efter bolagsmärket, ett D, ett K o. s. v.; är det sågverkets, skjutes stocken in i rännan som leder till sågen, eljes får den glida utför fallet och fortsätta sin väg. Timret nedsågas vid en mängd stora sågverk, af hvilka de vid Domnarfvet, Avesta och Skutskär vid Dalelven redan äro nämnda. Lastningsplatserna vid hafvet äro Gefle och Skutskär.

Jordbruket och ~~skogshandteringen~~ ^{upptaga} hvarken all tid eller alla händer, och folket måste vara betänkt på alla möjliga utvägar att skaffa sig inkomst. Detta sträfvande har ledt till slöjdarbete. Det är mest träarbete. I Mora tillverkas laggbärl, rissel, klockfodral, i Rättvik klockfodral och möbler, byråar derifrån ser man hvart man kommer; Leksand är bekant för hjularbeten och spinnrockar o. s. v. Dels är det metallarbete. I Leksand förfärdigas förträffliga sågblad, i somliga byar i Mora messingskammar och i all synnerhet de riksbekanta klockorna. Dessa uppköpas af gård-farihandlare, hvilka också emellanåt äro förläggare för fattiga urmakare, som sällan draga någon vidare fördel af sitt handtverk, medan förläggarne derimot vanligen bli förmögna.

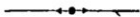
Qvinlig slöjd synes vara föga utvecklad, sannolikt därför att qvinfolken ofta få dragas med tyngre sysslor. I Mora t. ex. har man kunnat få se dem gå efter plogen. En viktig hemslöjd är båtbyggnaden på Sollerön för Siljanstraktens behof. I Malung drifver en mängd folk skinnberedning som yrke. Somliga i gränsocknarne idka handel på Norge. Från bruken inköpa de jern, liar o. d. och fara dermed till marknaderna i Norge, derifrån de hemföra hästar, torr fisk, salt och tobak. Dessa hafva vanligen god förtjenst och äro burgna män.

Från socknarne med mager jord och ringa hemslöjd, begifva sig många, dock färre nu än förr, ut på s. k. herrarbete. Männen bege sig söderut till flere delar af landet, icke minst till Stockholm, och sysselsätta sig med åtskilliga tyngre arbeten, stenläggning, murning, timring o. s. v. Qvinnorna syssla med trädgårdsskötsel, ingå som arbeterskor vid fabriker o. d. Somliga af dem begifva sig till och med till främmande land, der de ofta slå sig mycket bra fram, men minnet af hembygdens blånande berg och speglade sjöar följer dem öfverallt och drager dem vanligen tillbaka till hemmet.

Allmogens bergsel är någorlunda god i de bördiga socknarne vid Siljan. Egentlig rikedom fins väl endast hos få, men också sällan någon ytterlig fattigdom. Förmögenheten är sålunda jemnt fördelad och genom den fortfarande seden att skifta jorden hafva nästan alla någon, om än ofta liten jordlott. Men i allmänhet äro lefnadsvilkoren snarare under än öfver medelmåttan, särskildt i södra Vesterdalarnes magra socknar.

Sammanfattas allt, ser man att detta öfre Dalarne är en synnerligen typisk bergsbygd. Dess vida ödemarker med de höga fjellen, folkets hopande i dalarne, deras boskapskötsel med dess fäbodväsen, de klena skördarne och den utbildade hemslöjden samt utvandringen från hembygden att söka arbete annanstädes, deras starkt utvecklade oafhängighetsåtrå och mycken ålderdomlig tro och sed, hvaribland vi måste gå förbi bröllops- och begravningshögtidligheterna, allt detta är drag som äro gemensamma för de

flesta bergstrakter. Man ser enahanda på Alperna, på Jura, på Pyreneerna o. s. v. Näringslivet har sin grund i markens beskaffenhet, de ålderdomliga sederna i bygdens afstängdhet, oafhängighetsåtrån deri att den hårda naturen frampressar mannens kraft och lär honom lita på den och deri att alla hafva det ungefär lika, hvarför enhvar känner sig så god som en annan och lär sig att icke se upp till någon. Hembygdens egendomliga storartade fägring, kanske ock dess fattigdom med dess kraft, heder och tro, fjettrar barnen med oupplösliga band och drager dem oemotståndligt hem, om de än en tid måst vistas i fjerran.

Öfverblick öfver Mellersta Sverige.

Under namnet Mellersta Sverige sammanfatta vi hvad som i geografierna och den gängse uppfattningen vanligen betecknas som Svealand. Det bör dock anmärkas att denna senare benämning först långt fram i tiden fått sin nuvarande omfattning; ursprungligen menades dermed landområdet norr om Mälaren. Mellersta Sverige anse vi således omfatta landet å ömse sidor om dalarne på nordskandinaviska höglandets östsluttning från och med Gillbergadalen till och med Österdalarne, slätterna vid höglandets fot och deras kulliga afslutning med den mellan Bråviken och Dal-elfssjön i Östersjön utskjutande landmassan.

Någon skarpt framträdande enhetlig karakter i afseende på naturförhållanden och näringslif finnes icke. Landområdet är i dessa hänseenden ett öfvergångsland, vissa af dess delar visa likhet med Sydsverige, andra med Norrland; det är endast dess midt, bergslagsbygderna, som äro särskildt egendomliga för denna del af Sverige.

Landet sluttar långsamt från riksgränsen mot Venersänkan och Mälardalen. Från Karlskoga bygden, vester om Nerike, utgå två bergsträckningar österut, Hallbergsbergen i söder, bildande ett stängsel mot de sydsvenska slätterna, och Käglan i norr, utgörande en vall mot Mälaredalen; dessa båda sammanflyta sedan i Södermanlands kulliga sjöland. Den vestliga delen är ett bergigt platåland med väl utpreglade åt sydost gående dalar, Gillberga-, Fryken- och Elfdalen i Vermland, Vester- och Österdalarne i Dalarne. Platåerna äro skogiga och dess ödsligare, ju längre norrut man kommer, befolkningen har samlat sig i dalarne; näringsfången äro jern- och skogshandtering i Vermland, husdjursskötsel

i Dalarne, på båda ställena jemte jordbruk, sädesodligen är dock bra svag i de tre öfre dalgångarne. Nedanför detta högländ utbreder sig ett kulligt, sjörikt och malmfyldt område genom Filipstads och Karlskogabygden, norra Vestmanland och södra Dalarne. Befolkningen har samlat sig der och hvar på sluttningarne och i sänkorna. Här dåna dynamitskott i jordens innandömen, malmtunnor svaja i luften, masugnar utsända sina glödande jernströmmar, som förädlas vid en mängd jernverk, sågar gnissla vid vattendragen, trakten är en gruf- och bruksbygd, jordbruket af underordnad intresse. I öster ansluter sig till denna trakt mellersta Vestmanlands och norra Upplands jemna, skogiga och vattensjuka marker. Jordbruket träder i förgrunden, understödt af skogshandtering och hemslöjd, men malmlagern i nordöstra Uppland hafva der gifvit upphof till en bruksbygd. Befolkningen bor på spridda fläckar i skogsmarken. Nedanför dessa jern- och skogstrakter utbreda sig mellersta Sveriges slätter, Venersslätten i Vermland, Nerikesslätten kring Hjelmaren, Vestmanlands och Upplandsslätterna på Mälarens nordsluttning. Trakterna äro jemna och temligen skogfattiga, gårdarne ligga spridda bland frodiga sädesfält. Omsider längst i öster möter man Södermanlands och Roslagens kulliga, sjörika trakter med deras vackra natur och bördiga jord i dalsänkorna, deras starkt veckade hafskant och väl utvecklade skärgård.

Berggrunden är nästan öfverallt gråberg; af särskild vikt är den finkorniga gråstenen i Östra Vermland, norra Vestmanland, södra Dalarne och nordöstra Uppland, emedan i den förekomma malm- och kalklager. På Nerikesslätten och i Oredalen i Dalarne finnes siluriska sandstens- och kalkstenslager. Jordmånen är lera på slätterna, i kustlanden och ett stycke uppför hufvuddalarne, sand i de öfre dalgångarne, krosstensgrus på de högländare trakterna.

Detta område innefattar 19 % af landets yta, således icke så mycket mindre del än södra Sverige, lemna uppehälle åt 30 % af dess befolkning, Stockholm frånräknadt blott 25 %. Befolkningstätheten är naturligtvis ytterst olika. Roslagen har 2,000, Södermanland 2,300; slättbygderna

äro bättre utrustade, Upplandsslätterna hafva 2,800, Vestmanlandsslätterna 2,600, Nerikesslätten ända till 4,000 Vermlandsslätterna 2,800; bergslagerna äro sämre, Karlskoga bygden med 2,500 är ett rent undantag, eljes håller siffran sig mellan 2,000 och 1,400; de skogiga bergstrakterna äro sämst och dess sämre ju högre man kommer uppå dalarne och nordn. Södra Vermland har 2,000—1,500 Elfdalen 2,000—450, öfre Dalarne 1,100—250 på hvar kvadratmil. Ser man bort från kustbygdena visar sig sålunda ett något så när jemnt aftagande, allt som man stiger uppåt, här liksom i södra Sverige.

I afseende på näringslivet är det för denna del mest utmärkande, att vi här hafva rikets malmfält och metallindustribygder. Malmområdena sträcka sig som nämnt från östra Vermland öfver nordvesthalvan af Vestmanland och södra Dalarne, hvartill så kommer det enstaka grufområdet i nordöstra Uppland. Här brytes ända till 95 % af vår jernmalm och omkring $\frac{3}{4}$ af vår kopparmalm; till detta kommer äfven silfvermalmbrytningen vid Sala och zinkmalmen från Åmmeberg. Så är mellersta Sverige vårt grufdistrikt. Ur denna grufdrift har utvecklats en vidt utgrenad jernindustri. Här erhålles $\frac{4}{5}$ af vårt tackjern, nära $\frac{3}{4}$ af vårt stångjern och $\frac{2}{3}$ af vårt stål. Det är tydligt att denna arbetsgren skall hafva sitt säte först och främst i närheten af grufområdena, men då tillgång till skog och vattenfall är af stor vikt, har den utbredd sig på ett icke obetydligt område från dessa medelpunkter, vi nämna särskildt Vermlandsdalarne och Nerikes skogsbygd. Någon bruksstad har icke utvecklats hos oss såsom fallet är i utlandet, såvida man icke som sådana vill räkna Stockholm och Eskilstuna med deras betydande jernindustri. De förnämsta utförsorterna äro Göteborg, Gefle och Stockholm. Anmärkningsvärd är förändringen i eganderätten till gruffälten. Förr innehades och bearbetades de af arbetsbolag, de s. k. bergslagen, motsvarande fiskarelagen vid det nuvarande fisket, numer hafva de nästan allestädes gått öfver i händerna på penningebolag och bearbetas med legdt folk. Bruksdriften skedde af ålder förnämligast af förmögne herremän,

som jemte bruken innehade stora jordagods, och sker så än, men äfven här börjar kapitalbolag få allt mer insteg. Vårt jern är godt, men vår jernhandtering för ändock ett jemförelsevis tynande lif. Skälen härtill synas vara dessa. Tillverkningskostnaderna äro större hos oss än i utlandet, särskildt i England. Förlagskapital erhålles derute mot billigare ränta, således ställa sig byggnader och maskinerier billigare, der användes kox, hos oss träkol, det senare är dyrare. Dessa olägenheter synas svåra att öfvervinna. Vidare söker man i utlandet drifva förädlingen så långt som möjligt på ett ställe, hos oss skall tackjern forslas till stångjernsverken, stålgötarne till valsverk, hvarigenom den färdiga varan onödigt fördyras.

Jordbruket är emellertid den viktigaste inkomstkällan för större delen af mellersta Sveriges befolkning. Sädesodlingen lemnar bäst afkastning i kustbygderna och på slätterna. Här är jordmånen god, klimatet lämpligt, befolkningen sysslar uteslutande eller hufvudsakligen med jordbruk, skörden räcker ock till försäljning. Detta är derimot icke fallet i bergslags- och bergsbygderna, i de förra på den grund att så stor del af befolkningen sysselsättes vid grufvorna och bruken, i de senare, emedan jordmånen är karg och klimatet frostförande. Uppland och Södermanland äro företrädesvis brödsädsbygder liksom Östergötland, östra Småland och de båda Östersjööarne, Vestmanland och Nerike äro öfvergångsbygder, hafreodlingen börjar här blifva öfvervägande, i Vermland är hafren det vida viktigaste utsädet liksom i vestra delen af södra Sverige; uppe i Elfdalen och öfre Dalarne är kornodling af stor vikt liksom i Norrland. Boskapsmängden, särskildt antalet kor, är rätt betydande i kustbygderna, Mälaredalen och på Nerikesslätten samt uppe i öfre Dalarne; på det senare området förekommer liksom i Vermlands bergsbygd fäbodväsen, på de öfriga trakterna är mejerihandtering temligen utvecklad, särskildt i Södermanland.

Vestra Vermland, öfre Dalarne och bergslagsbygderna äro mycket skogiga, skogshandteringen sysselsätter här en mängd händer och antalet sågverk är stort, men några

sågverksbygder finnas dock icke här i den omfattning som vi komma att se i Norrland.

Jernvägsförbindelserna äro påpekade i det föregående. Här framhålla vi blott de fem viktigaste banorna, stora Bergslagsbanan från Falun genom bergslagernas vestra delar ner till Göteborg, Gefle—Dala-jernvägen, norra och vestra stambanan samt Stockholm—Vesterås—Bergslagernas jernväg, som förenar de vestmanländska gruf- och bruksbygderna med hufvudstaden. De trakter, der behofvet af dessa beqväma samfärdsmedel varit lifligast känt, äro bergslagera; de äro ock de i detta hänseende jemte slätterna bäst försedda.

Liksom i södra Sverige motsvarar antalet städer befolkningsandelen. De flesta ligga i Mälaredalen, derefter vid Östersjön och i bergslagera; Venerskusten har 2. Fler-talet, de 20 af de 29, hafva under 5,000 inv., 6 mellan 5- och 10,000, 2 mellan 10- och 20,000, 1 är storstad. De 6 mellanstäderna äro Nyköping, södra Södermanlands handelsplats, Vestmanlands hufvudort Vesterås, Kristinehamn, upplagsplatsen för Vermlands bergslager, Vermlandsslättens och de båda öfre dalarnes handelsplats Karlstad, gruf- och handelsstaden Falun samt industristaden Eskilstuna. De 2 stora städerna äro Örebro, Nerikesslättens handelscentrum, och Uppsala, bildningsmedelpunkten för mellersta och norra Sverige. Stockholm höjer sig öfver dem alla, liksom dess kungliga slott öfver alla de andra husen i hufvudstaden. Med sina 205,000 inv. eger det mer än 4 % af hela rikets folkmängd och öfver $\frac{1}{4}$ af dess stadsbefolkning, det är större än Göteborg, Malmö, Norrköping, Gefle och Karlskrona sammanslagna. Dess läge har gjort det till den naturliga handelsplatsen för Mälardalen och till vår förnämsta industriort, den historiska utvecklingen till säte för rikets regering.

Gestrikland.

Detta landskap, det nuvarande Norrlands sydligaste del, bildar öfvergången till det egentliga Norrland. Sydgränsen går ungefär utefter Dalelfssjön. Före 1611 räknades Gestrikland till Svealand, och ännu den tiden fans en väldig ödeskog, Ödmorden, utefter den nuvarande gränsen mot Helsingland. Denna skog var skiljemuren mellan Svealand och Norrland.

Hela landskapet är mycket skogigt, en riktig skogsbygd. Det synes likväl lämpligt att dela det i två skilda områden, bergstrakten i nordvest och det öfriga jemna landet. Den förra ligger vester om Norrlandsjernvägen och norr om Gefle—Dalabanan.

Bergstraktens sydliga del har en behaglig vexling af bergshöjder och dalgångar, genom hvilka de talrika med grönskande fält och löfskogsprydda stränder omgifna vattnen leta sig fram. Den öfriga delen är en väldig platå med uppskjutande berghättor, genomdragen af djupa dalar. Det är endast i dessa dalar bygd är bruten, och tegarne ligga som smala band längs elffåran. Uppe på platån är vidsträckt, oländig, sjö- och kärrik skogsmark med spridda fäbodas för sommarbete. Det nordvestra hörnet är en finnbysgd. I de två större dalarne har man begagnat sig af fallen för anläggande af ett par jernverk, skogsafverkning synes vara en vigtig inkomstkälla, skörden är visst icke stor och boskapsmängden för en skogsbygd obetydlig. Folktätheten är ungefär 1000, fördelad på åkern och ängsmarken 9000.

Den jemna skogsbygden går som en bred kant längs kusten och viker inåt vester parallelt med Dalelfssjön samt bildar den sydliga afslutningen af det långa kustland, som

brämar Bottniska viken ända från Finnlandsgränsen. Der är liksom norra Uppland på grund af sin långsamma sluttning mot hafvet illa dränerad och uppfylld af en mängd små sjöar och mossar. Vid gränsen mot berglandet drager sig ett band af sjöar, Ockelbosjön, Öljarn och framför allt Storsjön, kring hvilken senare landskapets hufvudbygd utbreder sig. I öfrigt genomskäres låglandet af tre mot hvarandra radiellt sammanlöpande dalgångar, Ockelbodalen med Testeboån som dräneringskanal, Storsjödalen med Gefleån och Dalelfsjöns dalgång. Storsjön tillhör visserligen icke våra större sjöar, då dess ytvidd är knappa $\frac{3}{4}$ kvadratmil, men dess många vikar och näs samt de talrika, till stor del med löfskog prydda holmarne göra dess nejder till behagliga afbrott i den eljes temligen enformiga trakten. Dess aflopp är väl trångt, och då sjön uppsamlar vattnet från en mängd strömdrag i vestra Gestrikland öfversvämmar den stundom på vårarne kringliggande fält, hvarigenom strandegarne lida stora förluster. Både tillflödena och utloppsån äro rika på fall. Äfven Dalelfsbygden är en vacker nejd. Elfsjön har en mängd vikar och den innesluter en hel samling vackra, löfskogsklädda holmar, af hvilka några hafva sådant omfång, att de omfatta området för hela byar. Skogen är öfvervägande barrskog, Dalelfsven är ekens nordgräns. Jordmånen är jemförelsevis god i de båda sydliga dalgångarne, eljes i allmänhet sandig eller vattensjuk. I sitt sydvestra hörn, i Torsåker, hyser bygden temligen mycket jernmalm; här fins östra kanten af mellersta Sveriges jernmalmsbälte. Befolkningen har allestädes samlat sig kring vattnen. I norra dalgången liksom i Harmångerbygden vid kusten i nordvest har man rena norrländska förhållanden, den odlade jorden ligger i smala remsor vid vattnen och strax bakom vidtager skogen. Mellersta dalgången har redan ett något mer sydligt utseende, i det den odlade marken här sträcker sig längre in i skogen, och i trakten af Dalelfsven finner man spridda tegar ofta fjerran från sjöarne och vattendragen.

Folktätheten är skäligen likformig; Storsjödalen har 1,700, de öfriga delarne 1,300 på kvadratmilen, men jemföres folkmängden med vidden af åker och äng är den i Dal-

elfsdalen blott 6,700, i Storsjö- och Testebodalen 10,000, uppe i Hamrånge ända till öfver 16,000 på samma ytvidd. Näringsfånget är först och främst jordbruk, detta i synnerhet i Dalelfsdalen, i Gefledalen tillkommer en betydande jern- och trävaruhandtering, i Harmångerbygden en mycket liflig trävaruhandtering. Ännu för två årtionden sedan klagades mycket öfver jordens dåliga skötsel, men sedan den tiden har en god förändring inträffat. Äfven allmogemannen har alltmer lärt sig inse nödvändigheten att i denna vattensjuka trakt utdika sin jord ordentligt. Rior till torkning af säden användas af nästan hvarje jordbrukare. Sädesodlingen afser först och främst att frambringa brödsäd, råg och korn i ungefär lika mängder. Afkastningen påstås räcka till för den jordbrukande befolkningen, men då staden Gefle har mer än en fjerdedel af landskapets folkmängd och det dessutom finnas många jernbruks- och trävaruarbetare, måste alltid en myckenhet säd inköpas. Boskapsmängden är rätt betydlig, i synnerhet i Dalelfs- och Testebodalen, der den går upp till 40—50 kor på 100 personer. Ladugårdsprodukterna räcka också något så när för landskapets behöf. Förr i tiden var det vanligt, att bonden sjelf tillverkade större delen af sina redskap och bohag och att hans hustru sörjde för familjens beklädnad. Detta har numer betydligt aftagit. Skälen dertill äro, att man får köpa dessa saker både bättre och billigare och att man medels annat arbete kan förvärfva sig medel att köpa dem. Den mängd handverkare i olika yrken, som slagit sig ner på landet, lemnar mycket bättre varor än dem hemslöjden kunde frambringa, skogs- och bergshandteringsens stegrade utveckling har skänkt bonden vidgade tillfällen till arbetsförtjenst. Bomullsgarn och bomullsväfnader undantränga här som annanstädes yllet och linet, och mycken af den tid, som förr användts att spinna och väfva, egnas nu att sy de mångfaldiga plagg som behövas i familjen. Qvinnans husflit har således icke minskats, blott tagit en annan riktning, symaskinens knarrande har efterträtt spinnrockens surr och väfslagans taktmässiga buller.

Grufdriften i Torsåker lemnar 3% af landets jernmalm, men denna tillhör ingalunda vår bättre. Malmförädlingen

skedde förr här som annanstädes af bönder, som voro på en gång bergsmän och jordbrukare, men redan i midten af 1600-talet började herremän bruksverksamhet härstädes. Då fick en myntmästare rättighet att här anlägga en masugn och en stångjernshammare för att med sina kunskaper och tillgångar uppbringa, som det hette, den förfallna handteringen och med sitt bruksätt och manér vara bergsmännen en föresyn. Efter honom började allt fler ståndspersoner uppföra masugnar, hammare och härdar vid dertill lämpliga vattendrag; äfven hände det att de köpte in sig som delägare i grufva eller hytta och sedan så småningom köpte ut bergsmännen. På sådant sätt hade redan i midten af 1700-talet alla de nuvarande stora jernbruken uppkommit, Gysinge vid Dalelven, Hofors och Hammarby i den egentliga bergslagen, Uggleboverken vid Ockelbosjön och uppe i bergsbygden, samt Axmar vid kusten uppe vid Helsinglandsgränsen. Malm fingo de köpa här eller i Vesterbergslagen, så framt de icke egde egna grufvor; kol tillhandahöllo bönderna. Bruken skaffade sig för öfrigt snart egna skogsområden och hjälptes i detta så småningom af kronan, slutligen af riksdagen. Kronoskogarne utarrenderades åt bruken mot billigt arrende och 1809 beslöts, att de skulle öfverlemnas till bruksegarne mot mycket billig afgift. De förnämsta bruken ligga i Storsjödalen. Vi framhålla särskildt Hofors och Sandviken. Hofors ligger utmärkt vackert vid ett af Storsjöns många tillflöden, icke långt från Gefle—Dalabanen. Jernverken äro rätt betydande, tre masugnar, gjuteri och mekanisk verkstad. Bruket tillhör jemte flere andra ett stort bolag, som dessutom besitter ansenliga grufvor, företrädesvis inom Torsåker, betydande skogsvidder både i Gestrikland och Dalarne samt vidsträckta jordegendomar. Sandviken vid utflödet af en å på Storsjöns norra strand invid Gefle—Dalajernvägen är en fullkomlig vederlike till Domnarfvet, utmärkt i synnerhet för sin stålberedning. Arbetarne äro omkring 600. Denna jernhandtering är af stor vikt. 1880 framställes här 15% af vårt tackjern och 11% af vårt stångjern, landskapet kom näst efter Vestmanland, Dalarne och Vermland, samt icke mindre än 33% af vårt stål, härvid stod denna

bygd alldeles gifvet främst. Utförsorten för jernvarorna är Gefle.

Skog täcker icke mindre än $\frac{3}{4}$ af ytan, och skogshand-
teringen är äfven af stor vikt. Flera sågverk finnas, bland
hvilka vi nämna Kungsgården vid station på Gefle—Dala-
banan vid en åmynning ut i Storsjön.

Ute vid kusten drifves åtskilligt fiske. Kusten är flikig
af en mängd vikar och kantad af skärgård. På fiskareskären
här ute liksom längs Norrlands hela kust finnas somligstä-
des fiskarebodas och sommarbostäder för fiskaren och hans
familj. På de större fiskplatserna finnes en s. k. hamn-
fogde att öfvervaka ordningen. Så snart isen gått bort
om våren, begifva sig fiskarena med hustrur och barn ut
till skären och stanna der sommaren öfver in i slutet af
September. Salt och kuttingar till sillens inpackande föra
de med sig. Redskapen äro dels vanliga notar, som dra-
gas i vikarne, dels skötar, stora 20—30 famnar långa,
2—3 famnar djupa garn, som sättas på bankarne och
grunden i hafvet utanför skären, på ställen der sillen föres
af strömmen in i garnens maskor. En del af bönderna
fånga blott till husbehof, men de allra flesta till försälj-
ning. Antingen nedsaltas strömmingen eller beredes den
till surströmming. Den senare anses af många för en be-
haglig föda, ehuru den luktar otäckt. Strömmingen lägges
för en dag i vanlig saltlake, derefter borttagas hufvudet
och magtarmen, fisken spolad, lägges så i kuttingar och
begjutes med svag lake samt får derpå stå en månads
tid och jäsa i solskenet. Man klagat att fisket är sämre
nu än i forna dagar; de många ångbåtarne, som bullra
i vattnet, påstås hafva stört och delvis bortdrifvit hafvets
skygga innevånare.

Samfärdseln och varutransporten sker numer bekvämt
på de här anlagda jernvägarne. Längs berglandets östkant
framgår den stora norrländska jernvägen, Storsjödalen och
Testebodalen hafva hvar sin jernbana, den förra den synnerli-
gen vigtiga Gefle—Dalabanan, den senare Gefle—Ockelboba-
nan. Föرنämsta jernvägsknuten är Storvik vid inre ändan af
Storsjön, der Gefle—Dala och norra stambanan skära hvarandra.

Medelpunkten för landskapets och i icke ringa mån äfven för Dalarnes handel med utlandet är den betydande staden Gefle. Med afseende på handelsflottans storlek kommer den näst efter Göteborg; den är vår tredje utförsort för jern och jernvaror, vår fjerde för trävaror; kolonialvaror, stenkol, bomull och spannmål, i synnerhet råg, införsas i mängd. Ett sådant handelsläge har manat till anläggande af industriella verk. Sådana finnas dels för jernförädling, en mekanisk verkstad, dels för träförädling, sågverk och snickerifabrik, derjemte storartade skeppsvarf, spinneri och väfveri; den Rettigska todaksfabriken är riksbekant. Staden ligger på båda sidor om Gefleån vid dess utflöde i hafvet. Åmynningen är hamnen. Kajen brämas af en mängd ångare och segelfartyg. På södra sidan ser man skeppsvarf, på norra väldiga brädgårdar och längre in stora magasin. Derinnanför vidtager staden. Den norra stadsdelen är väl bygd, har breda gator och stora öppna platser, den södra derimot är en riktig arbetarestad med små låga rödfärgade träkåkar, krokiga, icke stenlagda, knappt makadamiserade gator. Landshöfdingeresidenset, som ligger här strax söder om ån, är en stor, ful byggnad. Staden är till folkmängden den femte af våra städer med ett innevånare-antal af något öfver 20,000.

Helsingland.

Med Helsingland beträda vi Norrland med dess fligiga, nästan genomgående skärgårdskantade kust, dess 1—2 mil breda, småkulliga kustland och dess derefter temligen brant uppstigande, skogiga, af trånga, djupa dalar genomskurna bergsbygd. Den karga jorden och det hårda klimatet komma sädesodlingen att stå tillbaka, befolkningens gleshet och rikedomen på betesmarker i det inre landet mana till boskapsskötsel med det för sydsvensken påfallande fäbodväsendet, de vidsträckta skogarne hafva gifvit anledning till en synnerligen liflig skogshandtering.

Redan här börjar det norrländska klimatet. Dess utmärkande drag äro den långa, snörika vintern, den korta växtlifstiden och de svåra Augustinattfrosterne. Det är den långa vintern mer än något annat som gör Norrland kallt i jämförelse med sydligare trakter. Dock är kylan äfven i och för sig skarp. Det händer en och annan gång äfven vid kusten att qvicksilfret fryser, uppe i höglandet är dylikt icke så ovanligt. Men kölden kännes icke så hård häruppe som längre söderut, Norrländingen brukar frysa mer i Stockholm än i hembygden, emedan luften deruppe är torrare och mycket stilla. I allmänhet börjar vintern med November, och under December—Mars har man merendels godt före. Denna snörikedom är af väsentlig vigt för dessa bygder, emedan den möjliggör timmerkörslorna i skogen och hemforslandet af hö från skogarne; en bar vinter är en olycka som fruktas nästan lika mycket som ett missväxtår. Ju högre man kommer, dess mer märkbart blir den långa sommardagens inflytande på växtlifvets utveckling. Våren är mycket kort, löfsprickningen börjar snart efter det knop-

parne svälla och vårsäden kräfver kortare tid för sin blomning och fruktbildning här än söderpå i vårt land, hvarför ock befolkningen får mycket brådt att hinna med allt i lagom tid. Augustinattfrosterne äro en stor svårighet för sädesodlingen, här som i Småland och skogstrakterna i vestra delen af mellersta Sverige. Under kalla och fuktiga vårar händer det att jorden icke lämpar sig för vårarbete före början eller midten af Juni. Blir sommaren varm, kan säden ändå hafva nått sin mognad efter 8—9 veckor, men är det kallt och fuktigt, står den grön i Augusti, och då behöfves icke mer än en klar och lugn natt för att grödan kan vara bortfrusen följande morgon.

Skärgården är rikt utbildad i synnerhet söder om den vik som går in till Hudiksvall. Här som utmed kusten idkas ett icke obetydligt strömmingsfiske under alldeles enahanda förhållanden som i Gestrikland. Kustbygden har i allmänhet en bredd af en, på sina ställen ända till två mil, är rikt inskuren af vikar, bland hvilka Hudiksvallsfjärden är den förnämsta, och har en ojemn, kullig yta. Blåsten från hafvet pinar växtligheten och vållar att backarne antingen äro nakna eller blott bevuxna med korta knotiga martallar. Den jemna marken är öfvervägande lergrund med god växtmylla, men på vida sträckor upptagen af kärr och mossar, riktiga härdar för nattfroster. Inåt höglandet skjuta två viktiga dalgångar, enhvar med sin präktiga vattensamling, Bergsvikens af Ljusnan genomflutna dal i söder och Dellensjöarnes i norr med Njutångerån som afloppskanal.

De viktigaste trakterna äro Söderhamnsbygden kring nedersta Ljusnan samt Hudiksvallsbygden söder om fjärden och uppför Njutångerån; af stor vikt är ock Hamrångetrakten längre i norr kring nedre loppet af den liknämnda ån. Trävaruhandtering är här den näringskälla som lemna utkomst åt flertalet. Bygderna sjelfva hafva icke mycket skog, men hit nerflottas kolossala mängder timmerstockar i synnerhet på Ljusnan. Denna elf beherskar ett af våra allra viktigaste skogsområden, hela inre Hel-singland och Herjedalen. Man märker ock något ovanligt

i folkmängdstätheten, icke om folkmängden jemföres med landvidden, då Söderhamnsbygden har inemot 2,500 och Hudiksvall omkring 2,000 på qvadratmilen, hvilket icke är något ovanligt alls, om än för Norrland något märkligt, men väl om befolkningen tänkes fördelad på åker och äng, då vi i förra bygden få en täthet af icke mindre än 19,000 och i senare 18,000 ute på landet. Det är väldiga siffror. Trakterna äro ock fullkomliga industribygder.

I Söderhamnsbygden finnas flere sågverk, af hvilka det förnämsta torde vara Norr-Ljusne, ett stycke ofvan elfvens mynning. Det anlades på 1850-talet af den i dessa traktens näringslif djupt ingripande skogs- och bruksegaren V. H. Kempe. Sågverksanläggningen var betydande, men den räckte icke för den rastlöst spekulerande mannen. Affallet från sågen kolades, här hade man bränsle för jernförädling, och det kunde komma på ett ut att föra malm hit eller kol härifrån; drifkraft lemnade elfven. Så uppstodo präktiga jernförädlingsverk, masugn, gjuteri och mekanisk verkstad. Jemte sågverken finnas anläggningar för vidare drifven träförädling, en pappersmassefabrik vid Bergvik samt en mekanisk snickerifabrik vid Sandarne lastningsplats i närheten af Söderhamn. Jernväg utefter Bergvikens dalgång förenar bygden med norra stambanan.

Hufvudorten för denna trakt och det innanför liggande landet är det raskt uppblomstrande Söderhamn. Ursprungligen ett fiskläge, blef det på grund af den goda hamnen och närheten till den vigtiga Ljusnans mynning derjemte handelsplats för denna dalgångs befolkning. Liksom de andra städerna häruppe tillbakahölls den länge i sin utveckling genom förbudet att idka sjöfart på utlandet. Sedan detta blifvit upphäfdt, började staden gå framåt, och de två sista årtiondena har utvecklingen här på grund af den alltjemt tilltagande timmerhandeln och fraktfarten gått snabbare än för någon annan svensk stad. Med afseende på utförsel af trävaror är den landets vigtigaste ort, näst Sundsvall och Hernösand. Omgifningarne äro vackra. Stränderna vid den fjärd, som leder in till staden, äro besädda med täcka sommarvillor, utefter hvilka en särdeles liflig ångslupstrafik eger

rum. Den ypperliga hamnen ligger $\frac{1}{4}$ mil ifrån staden; i öfrigt ankra fartyg öfverallt på fjärden ofta i hundratal. Staden sjelf ligger vid vikens innersta hörn i en temligen enformig nejd. Den är oregelbundet byggd, men synes i framtiden komma att blifva en vacker hussamling.

Hudiksvallsbygden är en fullkomlig systerbygd till denna södra trakt. Trots det nordliga läget finnas äfven här några jernbruk och ett betydande sådant i Iggesund vid Njutångersåns mynning. Jemte masugn, stångjernssmedja och bessemerverk finnes här äfven valsverk och manufaktur-smedja, gjuteri och mekanisk verkstad. Malmer hemtas från Dannemora och Norberg, kol från egna skogar, utskeppningen sker från lastningsplats i närheten. Sågverkshandteringen är dock bygdens lifskälla. Dessutom finnes en trä-massefabrik i Forsa, vesterut från Hudiksvall, och en mekanisk snickerifabrik i Delsbo. Jernväg utefter Dellendalen sätter bygden i förbindelse med norra stambanan.

Hufvudorten härstädes är Hudiksvall. Det ligger vid innersta ändan af en i landet djupt inträngande vik, der Dellendalen mynnar ut i hafvet. Inloppet med de löfklädda holmarne och nätta villorna på stränderna är synnerligen vackert, hamnen rymlig och djup, stadens läge uppåt höjder omgifvet af skog, med vatten på två sidor, behagligt, husen af vanligt småstadsutseende. Äfven denna ort har i senare tider gått raskt framåt, om än icke i den grad som Söderhamn, då den icke haft någon Ljusneelf. Trävaruhandteringen är den viktigaste inkomstkällan. »Hudiksvalls trävaruaktiebolag har för både staden och dess omnejd sådan vigt, att bolaget kan med skäl sägas vara detta samhälles hjerta, till hvilket omgifningen med sin verksamhet ytterst syftar och från hvars verksamhet den hemtar lifskraft till nytt arbete.» Det eger två ångsågar och tre vatten-sågar i stadens närhet, stora skogar i vestra och norra Helsingland, Medelpad och Herjedalen och lär direkt sys-selsätta omkring 2,000 arbetare. Hur många som i sin tur hafva sysselsättning med att anskaffa åt dessa de förnödenheter de behöfva, är svårt att säga, men tydligen äro de icke få. En stor del af stadens och ortens förmögnare

personer hafva nedlagt sina kapital i detta företag och jernvägen utefter Dellendalen har sin hufvudsakliga inkomst af att frakta bolagets produkter ner till stadens hamn.

Den vida större delen af landskapet är en väldig, åt sydost sluttande bergmassa, betäckt af magert krosstensgrus och skogbevuxen, en äkta skogsbygd. Bergmassans yta är skroflig af en mängd bergkullar; i fördjupningarne ligger en rikedom af kalla skogskärr och småsjöar. Trakten är mycket regelbundet genomfårad af dalar. En stor, präktig hufvuddal, Henna-Ljusnedalen, går genom hela bygden från norr till söder ner mot Ödmorden; denna öfvertväras af två stora bidalar, öfre Ljusne—Dellendalen i norr, Voxna—Bergviksdalen i söder.

Från den vanligen breda dalbottnen stiger marken långsamt, nästan terassformigt upp mot den skogklädda bergkanten. Här nere ligga åkrarne ett stycke från elfven och den grönskande ängsmarken längs vattnet; här resa sig de rödfärgade gårdarne och en större samling hus kring kyrkan. Liksom i kustlandets dalar och bäcken är nedre delen af högländsdalarne täckt med lera, längre upp med sand. Vattendragen hafva det vanliga norrländska kynnet. Än utbreda de sig till långsmala lugnvatten, än sammanträngas de till en smal fåra, som i forsar och fall sänker sig till nästa sjö. I likhet med alla elfvar som hafva sitt ursprung i fjellen har den ända från riksgränsen i Herjedalen kommande Ljusnan och äfven Voxnan tvenne årsflöden, vår- och fjellfloden, under hvilka vattnet stiger högt och hastigt. Tiderna då de inträffa äro de samma som vid Dalelfven, midten af Maj och midten af Juni. De kunna vara till gagn, i det de mull- och sandlager som flodvattnet medför förbättra jorden och öka gräsväxten på strandängarne; de underlätta äfven flottningen, men de kunna dock blifva skadliga, när de gå för långt in på den gamla åkern.

Trakten är vacker. Stiger man upp på en af de höjder, som kanta Ljusnans dal i vester, har man en präktig utsigt öfver en stor del af landskapet. Långt i öster på ett afstånd af omkring fyra mil utbreder hafvet sin him-

melsblå yta, kantad af från land utskjutande grå eller grönblå uddar; derinnanför kommer den blågröna, vågiga skogsytan, i dalen under ens fötter ser man idel glada och leende bygder med åkrar, ängar, byar och gårdar längs elfvens silfverglänsande strimma, men vesterut inåt de stora obygder som skilja elfdalarne endast stora och vilda skogar långt bort i ett blånande fjerran. Förgäfves spanar man der efter några människoboningar; de få som finnas undanskymmas af de höga bergen och den djupa skogen.

Derinne egde förr hvem som ville bryta mark och slå sig ner; nu ligga der fäboddar, vanligen flere tillsammans, icke sällan tillhörande skilda byar. De flesta af dessa hafva bibehållits sedan en aflägsen forntid, några af de gamla hafva blifvit ständigt bebodda och nya fäboddar upptagna längre in i skogen. Inåt Dalgränsen är en Finnbygd.

Här som i kustbygden är det ett kraftigt och sjelfständigt folk man möter. Helsingebonden är sjelf egare af sin jord och har så varit af ålder; skogen derimot har till stor del öfvergått till trävarubolag. Bonden är en fri man, som aldrig lärt att ödmjuka sig för herremannen. Det är kärftva, korta svar han består ens frågor, sitt hufvud blottar han icke, knappt ens om man föregår med godt exempel. Fordom visade sig denna sjelfständighetsanda som en rå och vild kamplust; slagsmål inbördes och uppstudsighet mot öfverheten voro här som i Dalarne alls icke sällsynta; numer är dylikt till det mesta förbi. Det instängda bygdelifvet under ihärdig kamp mot elfvarnes öfersvämnningar och jernnätternas frost har väckt till lif ett starkt religiöst intresse, och då detta parats med folkets sjelfständighetsåtrå, har följden blifvit en mängd sekrörelser, för hvilka Helsingland är särskildt beryktadt i vår kyrkas årsböcker. Förr i tiden fans stor olikhet mellan de särskilda dalarnes befolkning i språk och klädeärägt, seder och bruk, men denna är till stor del försvunnen och försvinner allt mer, ju lifligare samfärdselu blifver. Socknedrägterna äro alldeles aflagda.

Det är blott en ringa del, 5 % af jordområdet, som är upptagen mark. Ju längre man kommer upp i dalarne,

dess magrare och glesare befolkad blir trakten, tills äfven dalgångarne blifva så godt som ödemarker. Folktätheten är i medeltal omkring 500, fördelad på den dugliga jorden 9,500. I trots deraf att jordmånen mångenstädes är föga gifvande och att jordbruket kräfver mycken möda, helst den korta växttiden gör arbetet mycket ansträngande, i synnerhet som en mängd folk är sysselsatt med skogshandtering och det är svårt att vid jordbruket få så många händer man kunde behöfva, i trots deraf att nattfroster mången gång gäcka odlarens hopp om en gynnsam skörd, äro ändå sädesodling och husdjursskötsel bygdens förnämsta näringsfång, så till vida som de flesta af dess befolkning hafva sin utkomst deraf. De lemna ock en säkrare bergning än den de många kunna förskaffa sig som söka sin hufvudförtjenst vid skogshandteringen. Hufvudsädet är korn, som vanligt i Norrland, dernäst hafre och råg; potatis odlas mycket. Skörden är väl tillräcklig för den jordbrukande befolkningen, men råg måste införas i mängd för att mätta de många som syssla i skogen och vid sågarne. Trakten tillhör våra boskapsrikare bygder och står i detta hänseende på ungefär samma punkt som öfre Dalarne och Gestriklands bergsbygd, men träder tillbaka för Jemtland och Herjedalen. Sommartiden betar boskapen vid fåbodarna. Jemte dylikt jordbruksarbete har dessutom linodling och linneväfnad af ålder förekommit till försäljning, och Helsingland har af gammalt varit berömdt för sitt lärf. Ända till våra dagar har Hudiksvall varit hufvudorten för linneväfnadshandeln; stadens köpmän uppköpte varorna af allmogen och afyttrade dem i Stockholm eller på marknader i mellersta Sverige; nu för tiden afsätter allmogen sjelf sin väfnad i hufvudstaden. Den sista tiden har dock denna linodling aftagit. I samma mån fabriksstillverkningarne af bomullstyger kunnat säljas billigare, har linneväfnaden blifvit mindre lönande; vid skogshandteringen har allmogen fått ett mer inbringande arbete. Sista hälften af 1870-talet minskades denna hemslöjd till den grad, att mängden linneväf 1880 knappt var mer än $\frac{1}{6}$ mot 1876.

Näst efter jordbruket är skogshandteringen den verk-

samhet som tager de flesta händer i anspråk. Skogsvidden⁷ är betydande, ungefär $\frac{4}{5}$ af ytan är skogtäckt, elfvarne äro lämpliga transportmedel. Under vintern råder stor liflighet i skogsmarken. Så snart jul gått förbi, draga hela skaror af män med sina hästar hit upp. Här, der förr endast varglons tjut eller räfvens skall lät höra sig, blir nu ett brokigt vimmel, ett lustigt lif. Träd efter träd falla derinne i skogen, afqvistas och köras ner till vissa ställen vid vattendragen, der de uppstaplas, tills våren kommer. Vår och sommar vandra skaror af män längs vattendragen och framhjelpa med sina båtshakar timmerstockarne, då de hakat sig fast någonstädes. Det är ett hårdt och ansträngande lif, men det är friskt och lemnar skälig förtjenst.

Höglandets hufvudbygd är Ljusnedalen. Här ligger en rad stora, präktiga kyrksocknar med byalag spridda utefter Ljusnan. Det förnämsta af dessa är Bollnäs kyrkby ett stycke ofvan Voxnans utflöde i Ljusnan. Läget vid dal-korsningen är gynsam, vägen ut till kusten beqväm. Byn har därför mycken rörelse och ser ut ungefär som en köping. Här fins jernvägsstation, post- och telegrafstation, bankkontor, sparbank, apotek och läkare. Den vackraste af alla socknarne är Ljusdal, belägen der Ljusnan, Hennan och Dellendalen sammanstöta. Från kyrkan kan man öfverskåda den vidsträckta, välodlade bygden med dess byar och präktiga bondgårdar, den vackra Ljusnan och ramen af skogklädda berg. Längs Ljusne—Hennadalen går norra stambanan och sänder, som nämndt, grenar ut till de båda städerna.

Herjedalen.

Inkiladt mellan nordvestra Dalarne och Jemtland, upptagande något mer än halfva sluttningen mellan riksgränsen och Bottniska viken, ligger Herjedalen, ett landstykke af nästan samma vidd som Vestergötland med en befolkningsmängd ungefär så stor som Uppsala. Det är ett vildt och ödsligt bergland; i vestra hälften af fullkomlig fjellnatur.

Detta bergland genomdrages från nordvest till sydost af en mängd dalgångar, trånga uppe i fjellen, vidgande sig allt mer efter som man kommer längre ner mot Helsinglandsgränsen. Hufvuddalen, i hvilken de andra inmyrna, är Ljusnedalen. I denna dalgång framströmmar den präktiga Ljusneelfven, än utbredande sig i långsmala sjöar, än ilande fram i forsar eller hoppande utför afsatser i fall. I dessa dalgångar ligga de odlade fläckarne som perlor i dalbandet. Här bor befolkningen i byar eller på enstaka gårdar. Inne vid bergssluttningen ligga gårdarne, i södra Herjedalen åtminstone stora, rödmålade och väl underhållna. Mellan dem och elfven sträcka sig korn- och potatislanden. Stora sträckor mellan dessa odlade fläckar i dalarne upptagas af oländig skogsmark; vidsträckta fält äro bevuxna med mossor och ljung.

Mellan dalfåror utbreder sig ett väldigt högland, besatt med en mängd högre eller lägre bergkullar. Ut efter Helsinglands och södra Jemtlands gräns är det ett skogshaf, men det reser sig inåt vester och är därför i denna sin större hälft en fjellmark. Vandra vi härstädes uppför en bergssluttning för att komma upp på fjellvidden leder vägen liksom vid Städdjan genom flera olika trakter. Då vi stiga från bygden med dess åkerfält och ängsmarker,

dess gårdar och lador, dess lif och rörelse, komma vi först in i barrskogen med dess af mossor och bärris prydda stenrösen. Snart är det björken som råder, marken är sumpig, luften för kall för barrträden. Här och hvar på en öppen plats se vi ett fäbodställe. Björkskogen upphör, och nu först börjar det bli riktigt besvärligt. Trakten är stenig eller vattendränkt; fötterna sjunka ofta ner, videsnår äro stundom besvärliga att komma igenom. Ändtligen äro vi uppe på fjellvidden. Det blåser en kall och genomträngande vind, utsigten är vild och ödslig. Fjelltoppar höja sig här och der, ofta med skrofliga, nästan lodräta sidor.

Klimatet är i allmänhet hårdt, i synnerhet inåt vester, der de högst liggande dalfårorna äro snöklädda långt in i Juni och mången gång redan i September.

Det är ett sträfsamt, dugtigt och förnöjdt folk som bor i dessa dalar. Efter all sannolikhet har det ursprungligen kommit från Trondhjemsbygden i Norge, delvis redan under heden tid. Förmögenheten är jemnt fördelad och fattigdomen ingenstädes tryckande bland de af idel bönder bestående invånarne. Kommer man in i ett burget bondhem här, ser det mest ut som på en gammaldags bondgård nere i landet. Bostaden består af två rum, belägna på hvar sin sida om förstugan; det mindre är ett slags förvaringsrum för kläder och kökssaker, det större är den egentliga stugan. Denna får sin dager genom två fönster midt emot hvarandra, det ena åt norr, det andra åt söder. En stor öppen spis och der bredvid en jernkamin upptaga rummet mellan dörren och det norra mindre fönstret. Ett skåp mellan dörren och det större fönstret, en säng och en soffa utesfetter långväggen, ett par bord och några stolar fullborda möbleringen. Undfägnaden som erhålles består af mjölk, smör, ost, ytterst tunnt kornbröd, torkadt nötkött, potates, sill o. s. v. Man bjudes äfven på kaffe, dock lagadt med en tillsats af koksalt.

I månget hushåll bor man rent af tillsammans med boskapen, på det sätt nemligen att fähuset och boningsrummet är under samma tak, skiljda endast genom en vägg. I mycket gamla hus kan äfven väggen saknas. Men

ändå ser det rätt hemtrefligt ut i stugan. Strax på morgonen kan väl luften vara dålig, men sedan brinner det på spiseln ända till qvällen och luftvexlingen försiggår raskt. Sådana gammaldags förhållanden hålla dock på att försvinna. Det är icke ovanligt att sofva i ladugården om vintern. För detta ändamål har man liksom en läktare, den s. k. hjällen, på hvilken det fins sängar. När det blir smällkallt om vintern, är det godt att få lemna den ofta illa ombonade stugan och krypa ner mellan fällarne här uppe.

Den magra sandiga jordmånen och de bistra nattfrosterne göra sädesodlingen svår, de goda betesmarkerna och befolkningens gleshet lemna derimot ypperligt tillfälle till boskapsskötsel. Föremål för sädesodlingen äro nästan uteslutande korn och potatis, mot norska gränsen mognar dock kornet sällan. Skörden, ehuru liten, säges dock räcka för behovet, men det synes hardt när otroligt; i så fall måste det ätas mycket litet bröd. Hufvudnäringen är utan all fråga boskapsskötsel. Den lemnar befolkningen föda, kläder och kontanter. Här hafva vi ock landets boskapsrikaste nejd med 63 kor och 114 får och getter på 100 personer, då, som förr nämnt, det i riket vanliga är 30 kor och 34 får och getter på samma antal personer.

Vinterfodringen är klen. Bonden använder under sommaren omkring sex veckor och kanske mer på att samla ett magert vinterförråd af hö och starrgräs från kärr och mossar, som ligga spridda i skogarne en eller flere mil från hemmet. Det är ett tungt arbete. Man kan i utmarkerna påträffa män och qvinnor, som gå i vatten upp till knät dagen i ända att afmeja dylikt vinterfoder. Det häsjas genast, och man låter det sitta i häsjan, tills vintern kommer, då karlarnes mest tidsödande arbete är att hemföra det mången gång under snön begrafna fodret. Men är utfodringen klen under vintertiden, så är sommararbetet så mycket rikare. Först släppas korna på skogen närmare hemmet, men strax efter midsommar bär det af till fjells under allmän glädje bland menniskor och djur.

Man bereder sig härpå långt i förväg. Redan vid påsktiden fästes skällan på skällkon för sommaren. Ändtligen

är den bestämda morgonen inne. Den annars lugna byn erbjuder nu en ovanligt liflig tafla. Från alla kanter hörs skrammel af olika skällor — hela byn flyttar vanligen på samma gång — kors bölande, tjurars råmande, fäbodjäsentans lockande och då och då ett rädselskri af husmödrarne, då några kor taga för väldigt nappatag med hvarandra. Så ger man sig i väg. Med boskapen följer vallgossen med sin lilla näfverpåse på ryggen och vallhornet dinglande på bröstet. Finnes hund på gården, skall han med och har ett förfärligt besvär att sätta sig i respekt hos en eller annan stolt ko. Samtidigt kommer fäbodpigan. I mesen, en inrättning deri man bär bördor på ryggen, för hon med sig bröd, grötmjöl, strömming, salt samt sömnad och stickning att sysselsätta sig med den tid som kornas och mjölkens skötsel lemnar öfrig. En karl brukar följa med att sätta i ordning hvad som kan brista i fä- eller kokhuset samt för att skaffa fram ved och dylikt.

Vägen till bodarne är alltid ytterst klen och gör knappt skäl för namnet. Öfver större myrar och bäckar fins spänger, ofta blott tvenne i bredd, och på det torra är stigen vanligen full af stenar och vindfällan. Det gäller att se upp, om man vill undgå att falla eller stöta sina ofta bara fötter. På ett eller flere ställen finnas vedertagna hviloplatser, der man trots brådskan rastar en stund. Ändtligen är man framme.

Fäbodstället ligger vanligen vid någon sjö, å eller betesrik myr på 2—4—8 mils afstånd från bygden. Här är i skogen rödd en öppen plats, som på ena sidan begränsas af boningshusen, kokhusen som de kallas, å andra af i rad stående fähus. Byn har sina fäbodar på samma ställe. Kokhuset är mycket enkelt. Genom den åt den öppna platsen ledande dörren kommer man in i det enda boningsrummet, hvars golf består af hyflade bräder, medan väggarne äro nakna. I hörnet innanför dörren till höger står spisen, utefter långväggen till venster något öfver golfvet fins en något framåtlutande bred hylla eller lafve. På denna lägges halm och derofvan något sängkläder, det är bädden. Genom en tvärvägg är i den åt skogen vettande delen af

kokhuset afplankadt ett smalt rum, der mjölken förvaras. Här saknas brädgolf, men i stället är marken betäckt med friskt granris. Fähusen ligga med den smala ändan mot skogen. De äro ytterst låga, knappa två alnar till takresningen, sakna golf och äro i öfrigt så enkelt inredda som gerna möjligt. Fönster behöfvas icke, ty det nödiga ljuset insläppes genom springorna i den vårdslöst timrade väggen. Genom husets midt går på längden en midtelgång, på hvars sidor finnas en mängd bås, deri korna inställas. Dagarne vid fäboden gå enahanda. Pigorna få icke vara sömniga om morgnarna. Så snart de stigit upp, begifva de sig genast till fähuset för att mjölka, mjölken silas, boskapen löses och vallgossen drifver den åt skogen. Dagen förflyter sedan under ystning och kerning. I de renskurade träträngen får mjölken stå ett dygn eller så, tills grädden simmat upp. Den aftages, och mjölken hälles nu i en stor gryta som sättes öfver elden i kokstaden, vanligen ute på vallen invid någon större sten. Äro flickorna lediga från detta göra, sitta de under lifligt samspråk sysselsatta med sömnad eller stickning på tröskeln till kokhusen. En och annan gång kommer ett besök och skänker något omvexling. Tiden skrider emellertid, och när det lider mot qvällen, blir det lif och rörelse på vallen. Dröja vallgossarne för länge, kan man få höra pigorna locka korna med små enkla locklåtar. Melodierna äro många och olika, men alla genomträngas af en rörande längtan. Ändtligen hör man skällklngen i närheten, korna komma på vallen och nu blir det lif och rörelse. Ljudet af kornas olika skällor, getternas messingsklockor, kossornas råmande och getternas mjäkande, allt detta bildar en egendomlig musik. Biträdd af vallgossen, kör flickan nu korna in i ladugården och i de bestämda båsen. Snart äro alla på sin plats utom möjligen tjuren, oks'n, som längst stretar emot och mången gång trots rapp af påkar och spön föredrager att tillbringa natten i närheten af någon främmande ladugård. Korna mjölkas genast, och ofta får vallgossen hjälpa till. När detta är undanstökadt, taga de mjölkbyttan med sig in, skjuta ett slags rigel för dörren och sila mjölken i renskurade trätråg.

Nu är dagens göromål slutade. Solen dalar i vester och qvällsvinden susar derute i skogen. Man längtar till ro. Är lyckan god, kan man dock ännu i sena qvällstunden få höra qvinnorna sjunga locklåtar öfver skogen till sina kamrater i närmaste bodar och få svar af dem. Snart dö äfven de ljuden bort, det blir tyst och stilla, och det käns godt att få krypa ner på lafven.

Följande dag skola vi gå med vallhjonen. Till vallhjon tagas både gossar och flickor, de förra mellan 9 och 15 år; när de »läst» äro de här som annanstädes dugliga till tyngre arbete. När korna äro lösta och vallgossen fått sin lilla matsäck, bär det af till skogs. Gossen är tunnt klädd. Kring byxorna är lindadt ett tåg att skydda dem mot stenar och ris, på fötterna har han näfverskor. Kring lifvet har han ett bälte, hvari han bär den oundgängliga knifven i en slida af näfver och en påse, hvari han har salt att ge boskapen. I ett tåg kring halsen bär han den halfannan aln långa näfverluren, i hvilken han blåser ute i skogen för att hålla odjur, i synnerhet björnen, på afstånd. På ryggen dinglar den lilla näfverpåsen, deri han har sin ofta njuggt tilltagna matsäck. I skogen tillhör det en god vaktare att låta boskapen gå fritt efter eget behag. Det kommer alls icke i fråga att hålla sig på byns mark, boskapen får gerna beta hvar som helst. Gossens uppgift är att tillse, att icke några kreatur blifva efter, fastna i dy, komma på skogsslätter eller dylikt. Midt på dagen pläga korna lägga sig till hvila, och då bör han räkna sin hjord. I synnerhet är det tjurarne som vålla bråk, i synnerhet då man stöter ihop med en främmande fähop. Under vackra dagar och lediga stunder hafva gossarna ett nöjsamt lif. Då jaga de efter ormar och sätta klämmor på dem, bygga små stugor af stockar och sten, taga näfver och göra deraf näfverskor och näfverpåsar; emellanåt meta de och på hösten fånga de fogel. Då och då meddela de sig med hvarandra genom att blåsa i luren. Men äro dagarne regniga och blåsiga, då är deras lott visst icke afundsvärd. Deras tunna kläder lemna dem så godt som intet skydd, och de kunna få gå genomvåta från morgon till qväll. Under

det klena skyddet af ett större träd får pilten, skälfvande af köld, förtära sin lilla matbit utan att kunna beräkna tiden efter annat än magens kraf. Och så har han då så lätt att gå vilse; det säkraste är att lugnt låta leda sig af boskapen, som alltid hittar rätta vägen till bodarne.

Så vaktas kor och getter. Fåren deremot släppas nyklippta och vederbörligen märkta i öronen vind för våg i skogen och få gå tills de böra klippas, hvilket sker tidigt på hösten, för att de må ha pels innan kylan börjar. Liksom fåren släppas också hästarne lösa på bete i skogen.

Denna boskapsskötsel lemnar betydligt öfverskott öfver bygdens behof både i kreatur och i ladugårdsprodukter.

Genom vidsträckta skogar och fjell äro Herjedalingarne skilda från de omgifvande landsdelarne och hafva icke haft synnerlig beröring med dem. Äfven inom landskapet sjelf är samfärdseln svår i öfre Herjedalen. Körvägar saknas mångenstädes, och den resandes packning måste därför klöfjas. Dervid tillgår sålunda. Packningen lägges i två stora, af vide flätade korgar, hvilka lastas med ungefär lika tyngd, hvarefter de sammanfästas med en jernkrok och hängas åt hvar sin sida öfver hästens rygg, som blifvit betäckt med en skinnfäll för att icke skafvas af bördan.

Ett af de tillfällen, då folket i socknen råkas, är vid presthelgen, då det predikas i kyrkan. Lördagsaftnarne samlas folket från de aflägsnare bygderna; församlingar finnas här af ända till 18 qvadratmils vidd, således icke så synnerligen mycket mindre än hela Gotland. Man tager in i granngårdarne. I handelsbodarne ske hvarjehanda uppköp, och norsk tobak är icke minst efterfrågad, ty både män och qvinnor röka flitigt ur sina jernpipor. Så kommer söndagen. Den är en verklig högtidsdag. Gubbar och gummor råkas efter att icke hafva sett hvarandra på länge. I sången deltaga alla med lif och lust och lyssna uppmärksam på predikan. Efter denna viges något brudpar och döpas en del barn, som vanligen redan undfått nöddop. Sedan har än den ena än den andra något att tala med presten om och hjelp att söka i råd och dåd.

Jemtland.

Jemtland ligger ungefär midt i Sverige och är ett af vårt lands mest vidsträckta landskap. Från fjellbygderna vid riksgränsen utbreder det sig öfver mer än rikets halfva bredd och upptager icke mindre än nära 8% af dess sammanlagda yta, men är ännu temligen föga upprödt, hvarför det lemnar uppehålle blott åt 1,4 % af landets befolkning.

»Intet annat svenskt landskap har att uppvisa en så omvexlande natur; på en dagsresa hinner man genomfara östra Jemtlands skog- och sjörika landskap, Storsjöslättens bördiga ängder, trånga dalar begränsade af snöflammiga fjell och de öde skoglösa fjellvidderna vid gränsen mot Norge. Öfver allt spegla sig i de talrika sjöarne och elfvarne täcka eller storartade landskap, mångenstädes brusa skummande forsar och vackra vattenfall.»

Längs gränsen emot Ångermanland, Medelpad och östra hälften af Herjedalen är landskapet ett skogigt bergland af samma natur som de östra närliggande bygderna. Våldiga skogsplatåer skiljas från hvarandra af smala dalgångar, i hvilka vattendragen gå genom rader af sjöar som snöret genom ett perlband. I sådana dalgångar styra landskapets hufvudflod Indalselven med dess biå Ammerelven och Ljungan sin kosa ner mot Bottniska viken; i en sådan utbreder Refsundasjön sin täcka spegel. Som så ofta är hufvuddalarnes riktning jemnlöpande. I dessa dalgångar ligga bygderna, ofta med ståtliga gårdar.

Befolkningen lefver af sädesodling och husdjursskötsel, här som på Storsjöslätten, och det är stolta, välbergade bondbygder man här får se. Som det finnes mycken och

präktig skog, drifves här en betydande skogsafverkning. I regel hafva dock hemmansegarne och byarne sålt för vissa år afverkningsrätten till trävarubolag; det är endast på få ställen allmogen sjelf afverkar sin skog för egen räkning. Hade de härför förvärfvade penningarne till större delen blifvit använda för jordbrukets och husdjursafvelns förbättrande eller till underlättande af kommunalskatterna såsom skett i de öfre Dalsocknarne, skulle denna skogsförsäljning kunnat vara till stort gagn för bygden; detta har emellertid icke varit fallet; i stället har lyxen så i klädedrägt som lefnadssätt stigit.

Det är egentligen vinter och vår som det är lif här uppe i skogen. Under sommaren är det tyst och stilla. Man hör blott furornas högtidliga sus, när solen skjuter sina långa, rödletta strålnippen in mellan trädstammarna i qvällstunden; det är nästan endast trasten som med sin sång lifvar upp ensligheten, någon gång höres det dofva bruset af en skummande fors, som kastar sig utför klipporna. Men har vintern slagit sin brygga öfver myr och sjö, då glider släden lätt öfver snöns ljusa väg, då är det lätt att komma hvart man vill, då är det lif i skogen.

Den för afverkning bestämda skogstrakten indelas på sommaren i vissa parallella, långsträckta skiften, derigenom att märken här och der utefter skiftesgränserna inhuggas i träden. När julen gått förbi, börjar afverkningen. Arbetet drifves mest af arbetare söder ifrån, Vermländingar, Dalkarlar o. s. v., stundom af jordbrukare från trakten. Bolagsdisponenten träffar ofta aftal med vissa personer som ega eller skaffa sig dragare, att de för ett visst pris skola afverka ett skifte och föra timret fram till närmaste flottningsled. Dessa arbetsförmän skaffa sig sedan en hvar ett par arbetare som han sjelf aflönar. Nu ha de kommit upp. Det sjunger och glammar i skogen. Den blankslipade yxan glimmar i solens eller månens sken. Stålet tränger allt djupare in i trädet, det faller, afqvistas, kastas på kälken och föres af dragaren ner till dalkanten, der en isad träränna leder ner till dalbotten, på hvilken floden rinner under sitt tjocka täcke. Det mullrar som en skarp åska,

när det väldiga trädet, nu blott en timmerstock, i svindlande fart störtar ner i djupet. Ligger någon by eller gård i närheten af afverkningsorten, hysa arbetarne sig in der. Men i allmänhet finnas inga så närbelägna boningshus, utan bolaget låter för tillfället uppföra i skogen baracker för arbetarne, i hvilka desse inhysa sig ända till 30 à 40 i hvarje.

När isen om vårarne brytes upp, föres stocken jemte oräkneliga kamrater af strömmen utföre mot kusten. Då föra skogsarbetarne ett äfventyrligt lif sommaren igenom som flottningskarlar, i det de i större eller mindre flottningslag med sina båtshakar och yxor, föra timret förbi det ena hindret efter det andra. Det är ett besvärligt, stundom lifsfarligt göra. Emellanåt fastnar timmermassan i någon trång passage eller vid en fors, i det något timmer lägger sig på tvären och hindrar de andras framkomst. Då måste någon rask och hurtig karl springa ut på den hopträngda och upptornade timmerhögen och hugga af den hindrande timmerstocken samt derpå ögonblickligen skynda tillbaka, så snart timmermassan sätter sig i rörelse. Slinter hans fot eller dröjer han för länge, försvinner han emellan de hvirflande stockarne, krossas eller lemlästas. Detta är det farligaste i deras yrke. Det vanliga dagsgörat är besvärligt nog. Dagar och veckor kunna de få gå pölvåta långt upp på benen, stundom öfver hela kroppen, ifall vädret är ruskigt. Icke alltid kunna de finna något varmt och bebodt hus för natten, utan få då ligga på bara marken med ett lager barrqvistar under sig. Den enda trefnad, de kunna bestå sig, är att göra upp eld kring lägerplatsen.

Så föras i de större vattendragen hundratusentals stockar ner till sågverken. Det kan dröja ett eller två år innan seglingen är slut och stocken lik en fisk i nätet fångas i timmerlänsorna, i det han införes i de särskilda verkens bommar för att sedan jemte tusentals kamrater i en half-rund flotte bogseras medels ångbåt till sitt sågverk, ifall detta är nere i Medelpad. Sedan jernväg blef dragen genom Jemtland, hafva i dess närhet på många ställen uppvuxit stora sågverk, hvilkas trävaror föras på jernvägen till Trondhem.

Den nästan största nytta Jemtlandsbefolkningen i dessa trakter har af skogshandteringen är, att de få så lätt afsättning för lifsmedel, isynnerhet mjölk, smör och ost, till högt pris åt arbetarne.

Vester om denna skogstrakt utbreder sig den vackra och bördiga *Storsjöslätten*, landskapets hufvudbygd. Berggrunden, som i förra bygden var vanligt gråberg, utgöres här af siluriska kalkstenar och skiffrar, samma underlag som vi sett för Vestgöta- och Östgötaslätten, de bördigare trakterna i öfre Dalarne o. a. Ytan är en vågformig plåtå med en mängd flacka höjdsträckningar, i sin midt vattentäckt af den fagra, vikrika Storsjön. Denna sjö, icke mindre än 7 mil lång och 3 mil bred, utmärkt genom sina långa vikar och den sköna Frösön med dess 500 fot öfver vattenspeglenn upphöjda berg, Östberget, anses för Norrlands förnämsta insjö. Mot denna sänker sig landet från alla sidor, bildande ett ofantligt stort bäcken. Det är en vacker trakt. En mängd skogbevuxna åsar slutta ner mot sjöns örika bugter. Står man på någon höjd, framskymta ur vidsträckta skogar och på gröna höjder rödmålade byar och höga kyrktorn rundt omkring vid stränderna. Det lösa jordtäcket är mycket bördigt, bildadt som det är af söndergrusade lerskiffrar och ofta bemängdt med kalkstensbitar alldeles som på Gotland.

Storsjöbygden är Jemtlands hufvudbygd. Jemtländingarne äro i allmänhet ett vackert folk, högväxta och ståtliga med brunaktigt hår och lindrigt mörk hy. Folklynnet bär de vanliga slättfolksdragen. Lifligt är folket icke, hvarken i tal eller åtbörder, hvarken snart till vrede eller handgripligheter, snarare säfligt och makligt. Äta först, sa' bond' då bastun brann, är ett ordstäf, som säges kunna med full rätt tillämpas på Jemten. Men seg och envis är han, och då det gäller att nå ett föresatt mål visar han en ihärdighet och en klok beräkning, som gerna leder honom dit han vill. Sjelfkänsla och förmåga att tränga sig fram har han som trots någon Skåning eller Småländing. Fiffighet och åtskillig bakslughet är honom icke främmande; i synnerhet kommer detta fram vid den vanliga hästhandeln. Jemten

vill lefva med i tiden och visar stort intresse för dess rörelser; tidningar läsas allmänt och begärligt. Men hans sinne för de religiösa rörelserna synes icke vara så utpregladt som hos grannarne i de magrare bygderna rundt omkring.

Jemten bor ofta bra. Förmögnare bönder, och hela Jemtland är en äkta bondbygd, hafva ofta byggnader som i allt likna herregårdar. Det kan hända och det icke sällan att man får se höga, ljusa, väl tapetserade rum med en lyx af mahogny, speglar och ljuskronor som på en ståtlig herregård, och värden och värdinnan, som gästfritt mottaga främlingen med dräplig undfägnad, visa tydligt i hela sitt sätt, att de icke bo inhyses i denna ståt. Oftare möter man dock det vanliga norrländska förhållandet, till det yttre ståtliga, men illa inredda och ombonade bostäder, så att en stor mängd ved åtgår för att hålla dem ordentligt varma under vintern.

Den vigtigaste inkomstkällan är sädesodlingen. Högst står den dock icke, och den har äfven att kämpa med icke obetydliga svårigheter. Markens sidländthet och vattusigtighet gör sitt, de ofta förekommande nattfrosterna sitt och bristen på behöflig arbetskraft sitt. Här finnas oerhörda vidder, som kunde göras fruktbärande, blott de dränerades, och i samma mån skulle nog nattfrosterna aftaga. De klimatiska förhållandena sammantränga här som annanstädes i Norrland de egentliga jordbruksarbetena inom en ganska kort tidrymd. Sällan kan vårarbetet börja förr än i senare hälften af Maj, ofta först i början af Juni, någon gång ändå senare. Sedan kommer först höslåttern. Som ängarne ligga långt åtskilda, tager den mycken tid och kan icke begynna före slutet af Juli. Sädesskörden kommer i början af September och då mana hotande nattfroster till synnerlig skyndsamhet. Andtiderna gå sålunda in i hvarandra med en brådstörtad fart, hvarom en sydsvensk har svårt att dana sig en riktig föreställning. Det behöfves under denna tid rätt mycken tillfällig arbetskraft för att arbetet må kunna medhinnas i vederbörlig tid. Men det är precis det som saknas. Backstugusittarne äro ytterst få, ty allmogen hyser motvilja mot att upplåta jord åt sådana, och

den lösa arbetarebefolkningen drages till skogen. Föremål för sädesodling äro nästan uteslutande korn och potates, som vanligt i Norrland ofvan Gestrikland, derjemte icke så obetydligt ärter. På slätten är öfverskottet öfver eget behof betydligt, och i hela landskapet räcker det mycket väl till.

Mer än för jordbruk synes bygden egnad för husdjurskötsel, i synnerhet på gränsen mot fjelltrakterna. Ängsmarkerna äro förträffliga, och långt upp på fjellen finnas betesmarker med godt och saftigt bete. Boskapsmängden är betydande, ännu större än i öfre Dalarne, med 46 kor och 130 får och getter på 100 personer, således dock icke så anseelig som i Herjedalen. Djuren beta på vanligt norrländskt sätt vid fäbodrar i skogen eller på fjelltrakterna under den blidare årstiden. Både kreatur och ladugårdsalster försäljas.

Samfärdsmedlen börja nu blifva något så när goda. Östersundsbanan går tvärs öfver Storsjöbygden upp öfver fjellvidderna ner till Trondhem, norra stambanan går genom skogsbygden in i Ångermanland, på de flesta större sjöar finnes ångbåtstrafik för timmertransporten, landsvägarne äro i allmänhet goda, men byvägarne sådana, att den ovane undrar hur det kan vara möjligt att komma fram.

Slättens hufvudort har varit Frösön och är Östersund. På Frösön hölls i gamla dagar Jemtarnes ting, hvaraf ännu ett svagt minne qvarlefver i St. Gregorii marknad i Östersund. Här var äfven en vigtig punkt i militäriskt hänseende, derom de ännu på flere ställen förekommande skansarne bära vittne. Nu för tiden är ön af mest intresse för den härliga öfverblick man från höjden vid den gamla kyrkan har öfver landskapet vesterut. »Storsjöns vida vattenspegel med vikar och sund slingrande sig kring välodlade stränder, uddar och öar; löfklädda höjder med sin ljusa grönska förmildrande barrskogens mörka färg; bortom detta milsvida skogsslätter, från hvilka fjellens mörka väggar resa sig liksom en väldig ram; ännu längre borta vid synranden snöklädda fjellryggar och toppar ända bort mot norska gränsen: allt detta bildar en tafla af hänförande skönhet som

man aldrig glömmes.» Östersund, landskapets enda och unga stad, har ett utmärkt läge på sluttningen nedåt en större vik af Storsjön midt emot Frösön midt i landskapet vid dess största vatten i en härlig nejd. Den är regelbundet byggd med hvarandra vinkelrätt skärande gator. Knappt 100 år gammal, har den tillväxt i senare tider ytterst snabbt och är en af våra förhoppningsfullaste småstäder.

Vester om Storsjöslätten utbreder sig från midten af Herjedalsgränsen på en sträcka af emellanåt ända till 10 mils bredd längs riksgränsen en fortsättning af den fjellbygd vi redan mött i nordvestra delen af öfre Dalarne och i vestra Helsingland. Vid slättens kant reser sig en rad väldiga från Frösön sedt djupblå, nästan molnliknande höjdekolosser, som med sina toppar stiga högt öfver skogsgränsen. Det är fjellmarkens förposter. Den märkligaste af dem är Åreskutan. Bortom dem blir bergmassan allt mer sammanhängande och bildar snart här som i Herjedalen en oafbruten högplatå, som endast delvis ligger så lågt att luftvärmen tillåter träd att utvecklas. Från denna bergplatå resa sig enstaka toppar eller hela samlingar af bergspetsar, t. ex. Sylfjellen, högt upp i den ljusblå luften. Här ligga klara fjellvatten djupt nere i remnorna, här rinna åar i djupa bergfårar eller kasta sig utför skarpa branter, här får man se i gräset den gul- och svartbrokiga lemmeln, som alltid visar sig ilsken, uppe i stenören den svårt skönjbara fjellripan och högt uppe i luften kretsar den skarpögde, snabbvingade jagtfalken, men menniskor är det ondt om i ödemarken. På hela tio kvadratomil kan det hända att det icke fins en enda bofast plats. Menniskan lever här uppe ett riktigt nomadlif, folket från bygden kommer om sommaren upp till fäbodarne på de goda fjellbetena ofvan skogsgränsen, och Lappen drager omkring med sina renhjordar; det är blott här och der i de nedre dalarne som sparsamma nybyggen skymta fram med sina korn- och potatisland.

Bergen bestå här som i Dalarnes och Herjedalens fjelltrakter af hårda bergarter något påminnande om de dals-

ländska, hvitaktiga eller grå kvartsiter, hårda glimmerskiff-rar med glänsande klyftytor och grön- eller svartaktiga hornblendeskiffrar eller ock gråberg, alltsammans dock an-sedt för att vara af silurisk ålder.

Åreskutan nämndes som den märkligaste af fjelltrak-tens förposter. Den uppstiger som en kägla med ganska bred bas från det underliggande landet, hvilket alls icke ser högnordiskt ut, så leende, frukbart och trefligt bebodt är det med den jemna landsvägen och Åre lilla kyrka vid sin fot. Sedt från Frösön skimrar fjellet hvitt af qvarlig-gande snömassor, men på nära håll är det snarare grå-brunt, nedtill grönt af mörka granskogar och ljusa björk-lunder och upptill endast här och hvar hvitskimrande af spridda snöfläckar. Från någon af de närliggande byarne kan man med hjälp af vägvisare bestiga fjellet. Vandrin-gen är mödosam. Man stretar sig upp till den ena terras-sen efter den andra, man klättrar bland stenar och klippor, bland kärr och pölar, bland snö och is. Man genomvan-drar alla regioner från barrträdens till den ständiga snöns. Slutligen är man uppe på högsta toppen. Der uppe blåser och tjuter det nästan ständigt, äfven när det är lugnt vid fjellets fot. Det är kallt här uppe, men är vädret klart och vackert, känner man intet obehag alls, ty utsigten är hänförande. Man ser ett och annat moln sväfva djupt un-der ens fötter och det mest storartade landskap som en karta utbredd för ens ögon. Glimmande sjöar, bugtande strömmar, stupande forsar, gulgröna ängar och mörka sko-gar omvexla så långt ögat når. Längst bort i öster skön-jer man Storsjön och en skymt af östra Jemtlands höjder. På de tre öfriga sidorna begränsas synvidden, af höga fjell. Vesterut blir naturen vild och ödslig, i flere riktningar gå-rader af fjellsjöar som spegla de kringliggande bergen. Sjöarne sammanbindas af strida forsar. Odlingen klättrar mödosamt uppför fjellsidorna och intränger långsamt i öde-marken genom trånga krokiga dalar.

Rakt i vester från Åreskutan ses Tännforsen kasta upp sina dimskyar och höres brusa med ett dån, som då och då förnimmes här uppe, ehuru det är tre mils afstånd.

Den nämnes ofta och besökes af många. Allt som mar kommer uppför Åreelfven blir bygden magrare. Man lem-nar de sista kornfälten bakom sig, och nu följer en trakt af mossiga skogar på kall kärrgrund, enformig och ofrukt-bar, som man har att vänta sig så högt uppe. Lugn och stilla ligger Tännsjön derofvan, men den sammantränges snart liksom till en lugnt flytande elf, hvars yta ser helt fridfull ut, ehuru en snabbt framskjutande trädgren visar, att lugnet är blott skenbart. Härpå kastar den sig i en bredd af ett par hundra fot med ens utför en inemot hundra fot djup brant. Klippväggen stupar alldeles brant; på dess brädd står i midten en skarp klippbit och ett stycke nedan-för kanten vid södra sidan framskjuter ett kullrigt klipp-block. Sjön väller ner för kanten alldeles som öfver ett dambord, den skummar ut öfver blocket der nere till ven-ster lik en söndersplittrad glasmassa, böjer sig ner mot djupet i en halfcirkel och sprider sig i fallet liksom i oräkne-liga hvita snöflockar, tills den mot djupet upplöses i en af regnbågar genomskimrad dimma, hälften nedfallande som sorlande droppar, hälften uppstigande som lätta skyar. Det är en kraft och ett majestät i detta väldiga skådespel, som förstummar åskådaren och fyller honom med en djup känsla af naturens väldighet.

Det gagn folket tills vidare har af dessa marker är nästan uteslutande att de tjena till betesland. Betet är godt. De här nedanför liggande byarne hitsända vid mid-sommartid sina kreatur ofta 4—6—8 mil öfver elfvar och sund och på vägar som äro obeskrifligt usla. Fäbodväsen-det har ungefär samma drag här som annanstädes. Fäbo-darne ligga oftast flere bredvid hvarandra i små kolonier i skogen nedanför fjellen. Hvarje fäbod förestås af en »bupiga», som har på sin lott 10—20 kor och dessutom en mängd getter. Här sysslar hon från 3—4 på morgo-nen till sena qvällen med kreaturens ans, smör och ost-beredning. Turvis gå pigorna i vall med kreaturen från kolonien öfver fjellmarkerna ofta milsvida sträckor på da-gen. I början af September drager man åter ner till bygden.

På dessa ödsliga vidder ströfva Lapparne omkring med

sina renhjordar. Vi komma att vidare sysselsätta oss med detta folk sedermera och skola därför nu blott lemna några korta antydningar. Fjellfolket, som de helst vilja kallas, antages i Jemtland och Herjedalen uppgå till omkring 800 personer. De äro nu som af ålder nomader. Husfadern vandrar med sin familj och sin renhjord omkring från den ena betesmarken till den andra. Renens egentliga födoämne är renmossan, men då denna saknas eller blifvit otillgänglig på grund af markens islupenhet, måste Lappen vandra ner till skogarne, der tillgång finnes på laf och sådana växter som kunna tjena renen till föda. Presterna i de församlingar, der Lappar finnas, besöka desse en och annan gång under sommaren att hålla gudstjenst och förrätta barndop, vigsel och begrafning. Mellan Svenskar och Lappar råder icke något godt förhållande. Bebyggandet tränger upp i fjelltrakterna. Den bördighet och lämplighet för grässkörd som jorden eger ända upp i dalsänkningarne mellan fjellen och till och med uppe på vidderna, har gjort, att den fasta befolkningen fått större eller mindre sträckor på sin lott här uppe. Lappen har sina betesmarker och sin skog ofta invid Jemtens. När nu Lappen kommer ner till skogsgränsen, kommer han ofta ner på Jemtarnes fäbodvallar, i närheten af deras höstackar, till och med deras åker och äng. Jemten använder på flere ställen renmossa bland vinterfodret. Detta kan ge Lappen skäl till klagan. Allmogen klagar att renarne äta upp deras hö, att boskapen icke vill beta på de ställen der renhjorden gått fram, att Lapparne nedhugga skogens största och bästa träd o. s. v. Så uppkommer kif och strid.

Medelpad.

Medelpad är ett långsmalt landskap mellan Ångermanland och Jemtland i norr, en smal rand af Herjedalen i vester samt Helsingland i söder. Redan i slutet af medeltiden voro landskapets nuvarande hufvudbygder upptagna, nemligen Ljungans och Indalselvans dalgångar, särdeles den förstnämnda, och den kustrensa som intränger mellan dessa båda elfvars utlopp. Detta är det näst Gestrikland minsta landskapet i Norrland.

Landskapet är öfvervägande en skogsbygd; dess viktigaste delar äro de nämnda elfdalarne och kustlandet.

Ljungan framför en betydande vattenmassa, bildar en mängd långsträckta sjöar och är dessemellan starkt forsande, hvarför den icke af naturen tillåter någon sammanhängande båt fart och endast med svårighet flottning. Men både i sjelfva elfven och i dess tillflöden hafva företagits strömrönsningar och anlagts flottningsleder, så att timret kan komma fram. Öfver sjöarne bogseras det med ångbåtar. Numer forslas dock största delen på Ånge—Sundsvallsbanan. På båda sidor om elfven höjer sig sjelfva dalen åt norr och söder med ojemna, odlade, af gårdar och byar öfverströdda sluttningar bort mot den skogklädda bergkanten. Dalgången har i sin nedre och mellersta del god jord, upp emot Jemtlandsgränsen blir det sämre. Klimatet är här som nere vid kusten ovanligt blidt för att vara så långt uppe, och det är sällan som den mognande skörden skadas af nattfroster.

Folkmängdstätheten stiger till mellan 1,000 och 500, glesnar som vanligt uppåt dalen. Uppgifter om åkerns och ängens vidd saknas, men torde icke uppgå till mer än

5—10 %. Jorden innehafves nästan uteslutande af sjelfegande bönder. De bo i välbyggda gårdar och syssla mest med sädesodling och husdjursskötsel. Hufvudsädet är ännu korn, fast man tycker sig finna att rågen går bättre, dernäst kommer råg och hafre; hvete odlas icke. I goda år och på de flesta ställen täcker afkastningen åtminstone behovet, och lemnar äfven i vanliga fall åtskilligt till försäljning. Detta räcker dock icke på långt när för landskapets behof. Mycket råg och hafre måste köpas för de många skogs- och sågverksarbetarnes räkning. Boskapsmängden är rätt stor, antalet kor och får öfver medeltalet. Vid de egendomar, som ligga invid de stora flottningslederna, säljes mjölken lätt och till höga priser åt arbetarne vid skogshandteringen.

Det har funnits riklig skog på bergsslutningarne och uppe på bergen, men allmogen har dragit mindre fördel af den än den bort, här som annanstädes. De ha sålt skogen eller afverkningsrätten, och derom vore intet att säga, blott penningarne användts väl. Allmogen kan icke med sitt ringa kapital draga tillräckligt gagn af skogsmarkerna. Men köpsumman har långt ifrån alltid användts så som klokheten fordrat. Den nya tidens bonde här uppe är ingen gnidare, han köper sin hustru sidenklädning, guld-ringar, guldlocka och lägger nästan mer vikt på att dött-rarne lära sig brodera än att sköta de gamla landtsysslorna. Han är njugg mot de fattiga, men söker gerna umgänge med herremän och frågar då icke efter hvad det kostar. Vid penningebehof säljer han ett stycke skog, och räckte blott skogen i oändlighet, så kunde det gå bra att lefva ett dylikt storståtligt lif. Nu blir följderna dess värre ofta konkurs, något som förr i tiden hörde till de största sällsyntheter.

I dalgången har förr funnits ett par jernbruk, men endast ett af dem, Sörfors, vid öfvergången till kustbygden, är numer i rörelse som jernbruk. De andra hafva gått öfver till sågverk; sågning är i öfrigt den viktigaste handteringen äfven vid Sörfors. Bruket tillhör ett bolag, har andelar i Norbergs malmfält och andra grufvor i mellersta Sverige, eger mycken skog och vidsträckta åkerfält.

Skogshandteringen är den näringsgren som omfattas med nästan mest intresse. Den gifver ock ett väl lönadt arbete åt många genom timmerkörning ner till flottningslederna och flottning i strömdragen.

Uppe på bergsträckorna är det mycket ödsligt. Vida skogsmarker utbreda sig så långt ögat kan nå, här och hvar ligger ett kärr eller en liten sjö, vid hvars strand man påträffar ett och annat enstaka hemman, omgifvet af magra och stenbundna korn- och potatisland. Så är det ända tills vi stiga ner i Indalselvns dal.

Denna är af vida mindre vikt än Ljusnedalen. Genom Medelpad flyter elfven mellan höga, vackra stränder, men jordmänen är mager. Folktätheten uppgår till inmot 600. Åkern och ängen eges af bönder, som bo i små gårdar i hufvuddalen och dess bidalar; en stor del af skogen är öfverlåten åt sågverksbolag.

Längs kusten utbreder sig det smala kustlandet. Der utanför uppträder en skärgård, i hvilken är att märka den vigtiga Alnön utanför Sundsvall mellan Indalselvns och Ljungans mynningar. Denna som de andra öarna och kustlandet sjelft har en mycket ojemn yta. Mellan kullarne ligga inträngda en mängd smala dalgångar och små slätter med vanligen god åkerjord; skogen är hårdt åtgången.

Jorden är i öfvervägande grad i händerna på allmog. Denna idkar sädesodling och husdjursskötsel på samma sätt och med samma resultat som i Ljungans dal, den sysslar dessutom mycket med fiske af lax, sik och strömming. Trakten är dock alls icke någon jordbruksbygd, utan en fullkomlig industribygd, en af de mest utpreglade i hela vårt land, Sveriges förnämsta sågverksbygd. Fördelad på befolkningens mängden tager sig därför så väl skörden som boskapen alldeles ovanligt obetydlig ut. Till jemförelse skola lemnas följande slående siffror. Sädestillgången för hvar person och boskapsmängden för 100 voro 1880:

	Brödsäd t:nr	Hafre t:nr	Potatis t:nr	Kor	Får
i det egentliga sågverksområdet					
kring Sundsvall	0.5	0.15	1.1	15	17
dito kring Ljungans mynning...	1.0	0.6	1.1	21	18
medeltal i hela riket	1.8	2.3	2.7	30	32

Det är alldeles uppenbart att här skall behöfva inköpas födoämnen; rågmjöl och hafre komma söderifrån, smör, kött och fläsk införes från Finnland. Skälet härtill är att så ringa del af befolkningen sysslar med jordbruk. Folk-tätheten är ovanligt stor, i Sköns socken norr om Sundsvall icke mindre än 17,300 personer på hvar qvadratmil land, på Alnön 4,800, i hela kuststräckan omkring 3,800. Antages nu 12.5 % af egovidden vara duglig jord, säkra siffror saknas, skulle man på åker och äng få den höga folktäthetssiffran af 30,000.

Den bofasta befolkningen är gemenligen dugtigt, allvarsamt och ordentligt folk, men så finnes ock en skara löst folk, invandrare från östan och vestan, som lockats hit genom utsigt till väl betaldt arbete i trävaruindustriens tjenst. Dessa komma från Vermland, Dalarne, Norge och i synnerhet från Finnland. En del af dem återvända till sina hemorter på hösten, då sågen stannat och utskeppningen upphört, en annan del qvarstannar ofta under åratat utan att dock blifva hemmastadda här. Denna lösa befolkning, som saknar hemlifvets förädlande inflytande och de band på ens uppförande som knytas deraf, att man vet att ens fränder och vänner med intresse och deltagande följa ens görande och låtande, är i sedligt hänseende till föga fromma för bygden. De, och förträdesvis Finnarne bland dem, söka ofta vederqvickelse i spritdrycker, och under rusets inflytande utmärka sig många för en farlig vildsinthet. Slagsmål och öfverfall af personer äro icke ovanliga, och dylikt föröfvas nästan uteslutande af dessa främlingar.

Trakten är en riktig sågverksbygd. Båda sidorna af Alnösundet äro rent af fyllda af sågverk med tillhörande brädgårdar och lastningsplatser; det är om denna nejd Elias Sehlstedt fälde sitt bekanta yttrande: »Såg jag såg vid såg, hvarhelst jag såg.» Och som det är med Alnösundets stränder, så är det ock, om än i mindre grad, med kustlandet både norr och söder derom. Att en sågverksbygd uppblomstrat här är mycket naturligt. Hit utmynna två af de elfvar, som gå genom landets yppersta skogsområden; hit kunde man således lätt forsla timret. Att vatten-

kraft för drifvande af sågverken icke var tillgänglig på mer än helt få ställen, fick icke betyda något, då det mer än upp-
vägdes af det lätta tillfället att härifrån afsända trävarorna.

De mest intressanta anläggningarne äro Svartvik vid Ljungans utlopp och Vifsta varf i närheten af Indalselvans mynning.

Svartvik ordnades ursprungligen till lastningsplats för kronans räkning, men öfverläts sedan åt handelshuset Dickson i Göteborg. Numer äro här betydande sågverksanläggningar. Verket eger eller arrenderar en mängd skog utefter Ljungans hela lopp, och årligen utgå från lastningsplatsen flere hundra fartyg med trävaror. Här finnas flera sunda och vackra arbetarebostäder, prydligt skolhus samt post- och tullstation. En ännu mer storartad anläggning är Vifsta varf. Det anlades 1798 för bedrifvande af sjöfart och skeppsbygge, men gick liksom andra härvarande dylika inrättningar på 1850-talet öfver till sågverk. För närvarande finnas här två ångsågar, hvilka förarbeta en betydlig mängd timmer, dels från egna, dels från arrenderade skogar, som bolaget förfogar öfver längs Indalselven inåt Jemtland. Hamnen är god. Det hela är bebyggt som en mindre köping, med post-, telegraf- och tullstation, apotek och läkare. Bolaget håller enskild skola för arbetarebarnen och försörjer sjelf sina fattiga. Arbetarepersonalen utgör 200—250 personer.

Det allmänna intrycket af de talrika sågverken är ungefär följande. Medelpunkten vid de särskilda »platserna», så kallas sågverken af befolkningen, utgöres af det öfverallt synliga sågverkshuset. Det är kyrkan midt i byn. Den höga skorstenen på det omedelbart intill liggande lokomobilhuset, från hvilken röken uppstiger stundom fin som det lättaste strömoln, stundom svart som en mörk åsksky, bildar ett slags ärestod åt den ångans ande som drifver det hela. Såghuset vetter med sin ena gavel inåt brädgården, med sin andra ut mot vattnet, och från denna löper dit ner ett sluttande plan för uppforsling af de stockar som simma der nere. Hela byggnaden ser i öfrigt ut nästan som en stor lada.

Rundt omkring såghuset ligger brädgården. Här resa sig i ordnade gator de ofantliga bräd- och plankupplagen, höga staplar, täckta af svagt sluttande tak, närmast liknande stora marknadsstånd.

Bakom brädgårdens varsnas arbetarebostäderna, grå, rödmålade eller hvitrappade kasernbyggnader, ofta två våningar höga. Stundom hafva de till nära grannar en mängd små stugor, uppförda af arbetarne sjelfva strax utanför verkets råmärken, på jord som de inköpt från bönderna.

Härmed är strandremsan fylld, och bergets mer eller mindre branta sluttning vidtager. I den behagliga skuggan af dess grönskande löfträd höjer sig träpatronens eller förvaltarens bostad, stundom ett ståtligt herresäte, stundom en täck villa, ofta omgifven af vackra planteringar. Dess inre är fint, mången gång praktfullt. Den blågula flaggan svajar från sin höga flaggstång i bergkullens friska bris. Från verandan öfverskådar blicken såväl sjelfva verket som den blå solbelysta fjärden.

På något afstånd från brädgården, vanligen nere vid stranden, ser man slutligen de höga kolmilorna. Några, nyss satta, påminna i sin rena hvithet om tält, andra äro redan höljda af kolstybb och se ut som svarta jordkullar. Röken ringlar sig svart och obehaglig rundt omkring.

Så tager sig sågverksanläggningen ut; nu skola vi se arbetet och dess fördelning. Här hafva vi att skilja på upptagandet af timret och dess införande i såghuset, nedsågningen och hyfsningen derstädes, uppstaplandet i brädgården och så slutligen inlastningen.

Utanför sågen ute på vattnet ligger det flytande timret som ett vaggande fält. Derute vandra arbetare kring, så lugnt som ginge de på ett salsgolf, väpnade med båtshakar att mota timret in mot det lutande planet, som leder upp till sågen. När timmerstocken stöter med sin kant mot detta och man har plats derinne, lägges en stark jernkettning kring stocken, den glider långsamt uppför, en lucka öppnar sig och den kommer in på en bänk i sågrummet. Detta är ett stort aflångt skjul, der luften är fylld af sågspån och oljud från sågen. Rummet upptages af flere

bänkar med smala gångar mellan sig i rader längs skju-
let. De främre bänkarne stå något vid sidan af de bakre,
så att gångarne få liksom en vinkel på midten. På de
främre röra sig sågramarne upp och ner, på de bakre
löpa cirkelsågarne rundt och rundt. Sågramen är en
aflång öppen fyrkant, i hvilken flere sågblad äro infä-
stade med vexlande mellanrum. Den sättes i sin upp
och nedgående rörelse medels en vef i bottenvåningen, pre-
cis som man med vefven vid spinnrockshjulet kan få vef-
stängen att glida uppför och nedåt. Cirkelsågen är en cir-
kelformig stålskifva med sågtänder i kanterna. Stocken
föres af maskineriet in mot sågramen, nu frasar det, nu
bita sågtänderna sina skårer i stocken, upp och ner, takt
tu, ritsch, ratsch gå de skarpa sågbladen, stocken föres oemot-
ståndligt fram, nu har den kommit igenom och nu faller
den sönder i flere plankor och bräder. Dessa läggas på
hvarandra, flyttas lätt och behändigt in på cirkelsågbordet,
der den lilla skarpa stålskifvan surrar omkring, så det hvi-
ner efter. De glida framåt, nu äro de framme, det frasar
och kratschar, kanterna jemnas ut, plankan och brädet är
färdigt. Sedan skjutas de fina, doftande plankorna ut ge-
nom den framför sågbanan befintliga dörren. Der öfver-
flyttas de af andra arbetare på en liten vagn, som skjutes
på jernskenor ut i brädgården. Härute hafva plankbäranne
sitt göra. Hvar och en af dem har en skinnsklädd puta på
axeln. Han tager plankan från vagnen, lyfter henne upp på
axeln så, att hon balanserar ordentligt, sätter andra armen
manhaftigt i sidan och vandrar så på de svigtande bräderna
upp till stapelns topp. Det är ett ytterst tungt göra, då bör-
dan ofta väger 20—25 L \mathfrak{R} . Under skeppningstiden, så
länge vattnet är öppet, sysselsättes en mängd löst folk att
föra plankorna i pråmar för utskeppning. Hela flottan af
fartyg, som då till ett antal af flere hundra stryker in
på fjärden, skall hastigt och lustigt fyllas med skogens al-
ster. Den tiden är en ytterst bråd tid. Då få arbetarne
börja sin dag kl. 4, stundom kl. 2 på morgonen och hålla
i till kl. 8—9 på \mathfrak{A} vällen. Äfven om söndagarne pågår
arbetet. Vite är stadgadt för oloflig försummelse.

Så går arbetet hela dagen till middagshvissan ljuder. Efter måltiden kan man få se arbetarne taga sin middags-hvila här och der på sågborden. Efter en timma gäller det att sträfvä igen, tills qvällen kommer. Den ena skaran trötte arbetare efter den andra skyndar då till hemmet. Lätt igenkännas plankbäranne. Kläderna äro dränkta af svett, kroppen snedvriden, bröstet intryckt, hyn ej sällan gråblek af ansträngning. Ändtligen sveper natten sin slöja öfver strand och fjärd, trakten sofver, men en ny dag glider fram att se samma arbete å nyo.

Samfärdseln här ute är synnerligen liflig. Förbindelsen mellan sågverk och lastningsplatser uppehålls af ett halft tjog ångbåtar, och snart sagdt ett hvar af de vid Sundsvall belägna sågverken har en eller flere ångslupar för eget behof och för bogsering af fartyg och timmer. Jernväg går från Sundsvall längs Ljungadalen till norra stambanan.

Hufvudorten i denna sågverksbygd är staden Sundsvall. Den ligger utmärkt vackert vid utloppet af en liten å, som rinner ut i Sundsvallsfjärden nästan midt emellan Ljungans och Indalselvans mynningar. De raka gatorna, de vackra trähusen, den lifliga rörelsen och den behagliga omnejden göra ett mycket angenämt intryck. Rundt omkring ser man en mängd vackra landtställen och sågverk, och under den vackra årstiden är det alltid fullt med seglare på fjärden. Hamnen är en af de bästa i vårt land med ypperliga kajbyggnader. Detta är medelpunkten i vårt förnämsta trävarudistrikt. Handeln är mycket liflig. Trävaror utföras, och införseln utgöres af sådana förnödenheter som ingå i den lifliga stadens och den folkrika nejdens behof, mest kolonial- och beklädnadsvaror. Så länge vattnet är öppet, är nästan daglig ångbåtsförbindelse med Stockholm och mellanliggande platser; flere gånger i veckan gå ångbåtar uppför kusten ända till Haparanda; mellan Sundsvall och hufvudplatserna i dess omnejd är ångbåtsfarten om sommaren ytterst liflig.

Gammal är staden icke. Det var på Gustaf II Adolfs dagar som trogne undersåtar och smeder i Medelpad på

konungens önskan förklarade sig villiga att slå sig ner Sundsvall, dittills blott ett fiskläge. Stadens näringar voro i början fiske och gevärsstillverkning. Gevärsstillverkningen flyttades snart till Söderhamn, fisket jemte jordbruket var staden icke nog. Det gynsamma läget vid hafvet midt emellan mynningarne till de båda elfvarne och det vidsträckta upplandet bakom måste rent af inbjuda till handel och sjöfart. Det skulle imellertid dröja, innan stadens verksamhet kunde komma in på denna stråt. Befolkningen anhöll redan hos drottning Kristina att få gå med trävirke på främmande ort, men detta afslogs då för »skäliga och viktiga orsaker». År 1660 tilläts det dock stadens borgare att på prof få segla med läkten, spiror, sparrar och annat virke med undantag af bräder till under Sverige lydande städer vid Östersjön och att derifrån hemföra salt och spanmål, men intet annat. Det var dock först i detta århundrades midt som staden kunde riktigt egna sig åt denna rörelse, men det har ock sedan dess skett med synnerlig framgång. Sedan den tiden har staden tillvuxit ytterst snabbt; dess folkmängd har under de senare tjugo åren fördubblats; den har nu 10,000 invånare och är näst Gefle Norrlands förnämsta ort.

Ångermanland.

Detta landskap är till formen nästan en trekant, hvars smala spets löper som en kil långt upp mot norden mellan Jemtland och Lappland. Det är genomgående bergland med väl utpreglade dalgångar och har en mycket sönder-skuren, skärgårdskantad kust. Bygden är gammal. Redan under hedentid var bygd bruten utmed kusten och ett stycke uppför Ångermanelfvens dal. Storleken är ungefär som Vestergötland, men folkmängden naturligtvis icke på långt när så stor som der, blott en knapp fjerdedel af den som fins i detta landskap.

Bygderna ligga här som vanligtvis i Norrland utefter dalgångarne. Mellan de stora dalfårorna utbreda sig vidsträckta skogs- eller ödemarker, hvilkas vilda ödslighet endast undantagsvis afbrytes af enstaka nybyggen eller de fäbodas, dit allmogen om sommaren förer sina kreatur. Landskapet delas naturenligt i två hufvudbygder, Ångermanelfvens dalområde med kustlandet i norr och söder om dess mynning mot hafvet och Hernösand som hufvudort samt nordöstra Ångermanland, landet kring de tre nordliga hufvuddalarne med stapel- och handelsorten i Örnsköldsvik. Gränsen går från Vibyggeråviken åt nordvest upp till den punkt på Lapplandsgränsen, der landskapets smala nordvestända börjar. På båda sidor om denna linie utbreder sig en ytterst ödslig nejd, blottad på både nybyggen och fäbodas; här är dessutom vattendelaren mellan Ångermanelfven och de öfre vattendragen; det är följaktligen en lämplig bygdgräns.

Ångermanelfven kommer från Lappmarken och upptager flere betydande tillflöden på sin högra sida, alla från

Jemtland; det sydligaste af dem är Faxeelf. Alla hafva de samma karakter, så ock dalgångarne. Dalarne begränsas af höga berg och likna nästan ett band med långsträckta perlor. I enhvar dalbotten äro sammanvräkt stora sandlager, i hvilka vattendraget skurit sig ner och bildat branta stränder s. k. nipor. Mellan nipans kant och bergets fot ligga de smala åkrarne, der de finnas, och uppe vid bergfoten resa sig bondgårdarne. I de öfre dalgångarne äro stora sträckor skogbevuxna. Floderna ila än fram i forsar och fall, än utbreda de sig till långsmala lugnvatten, här kallade sel, vid hvilka vanligen en bygd uppstått. Ju högre upp i dalgångarne man kommer, dess glesare är bygden. I de aflägsnare trakterna ser man blott ett och annat nybygge, hvars innehafvare har att kämpa med en mager jord, en svårbruten mark och ett hårdt klimat, som med sina kalla vårar och bistra jernnätter ofta beröfvar honom frukterna af hans mödor. Ju längre man kommer neråt, dess bättre, bördigare och mer befolkad blir dalen. Från Faxeelfvens inlopp ända ner till hafvet är dalen berömd för sin skönhet och sin stora rörelse. Nere i botten framflyter den breda elfven mellan så höga nipor, att man stundom icke kan från båtdäcket se kyrkspiran deruppe på flodbrädden; på ömse sidor utbreda sig sluttande, väl odlade marker med sina byar och gårdar och, väl till märkandes, många ångsågsskorstenar; der bakom bilda de skogiga bergen en präktig ram kring den vackra taflan. Elfven sjelf utbreder sig mer och mer, så att den snart ser ut som en hafsvik, blir från Solleste segelbar för mindre fartyg och från Nyland äfven för större. Härifrån ut till elfmynningen är Ångermanlands hufvudbygd. Här ligger nära tredjedelen af landskapets kyrksocknar och här bor större delen af dess befolkning, här vimlar det af ångbåtar på floden och af ångsågar på stränderna. En à två mil från hafvet sänka sig bergplåtarna, på samma gång de splittras i en mängd kullar med trånga dalar eller små bördiga slätter mellan sig. Här ligga några kyrksocknar utmed kusten. Hafvet går in med flere djupa vikar, kusten ser ut som vore den söndertrasad, utanför ligga en mängd större och mindre

öar och skär med fisklägen för hufvudsakligen strömmingsfångst.

I afseende på näringslivet skola vi dela dalen i två delar, öfre Ångermandalen ner till Faxeelfvens inflöde och nedre Ångermandalen eller kort och godt Ådalen, som den brukar kallas, härifrån till mynningen; kustbygden med skärgården bör utgöra en bygd för sig.

I öfre dalen äro åker och äng nästan uteslutande i händerna på bönderna, skogen utesluten dalarne är deremot till stor del kommen under sågverksbolag. Den magra jorden, det hårda klimatet och den rikliga tillgången på betesmark hänvisa de öfre socknarne förnämligast till boskapsskötsel, hufvudsakligen fårafvel; ju mer söderut man kommer dess bättre blifva villkoren för sädesodling, och här torde i goda år åtminstone skörden täcka bygdens eget behof. Härjemte sysslar man något med fiske och med huslörd. En stor del äfven af den bofasta befolkningen har god sysselsättning vid skogshandteringen. Under vintern kolas derinne i skogarne och än viktigare äro körslorna för sågverken. Så viktig är skogshandteringen här uppe, att inbyggarnes ekonomiska ställning är i främsta rummet beroende af trävarukonjunkturen. Folkmängdstätheten är mycket ringa, blott omkring 300 på hvar qvadratmil, ett vittnesbörd om den odlade jordens ringa omfång.

Den nedre dalen från Sollefte är en äkta sågverksbygd alldeles som kustbygderna i Helsingland och Medelpad. Den bofasta allmogens inkomstkälla är dock jordbruket. Jorden är i deras händer, och då jordmånen är god och afsättningen till de många sågverken lätt, äro både sädesodling och husdjursskötsel lönande, om än tillgången icke räcker för den tätt befolkade traktens behof, utan såväl säd som ladugårdsprodukter måste införas, de senare till största delen från Finnland. Jernbruk hafva funnits sedan långt tillbaka och finnas än, men jernhandteringen vid dem är nästan alldeles nedlagd. Den lönar sig icke längre som den borde, trävarurörelsen är mycket fördelaktigare. Man ser på elfven en mängd ångare komma pustande med väldiga timmerflottar, vid stränderna ligga timmerstockar i

mängd bakom bommarne och uppe på niporna resa sig ångsågsskorstenar mycket tätare än de dock rätt många kyrktornen. Här sysselsättas en mängd af bygdens egna harn, men ock en stor skara arbetare från andra trakter, äfven från Norge och Finnland, här som vid Sundsvall. Det förnämsta sågverket är Kramfors icke långt från elfvens mynning. Här finnas två ångsågar, och under verket lyder dessutom en betydande jordegendom. Timret erhålles från enorma egna eller arrenderade skogar uteder Ångerman-elfvens alla grenar långt upp i Ångermanland och Jemtland. Verket har egen lastningsplats. Eljes är den förnämsta lastningsplatsen uppe vid elfven Nyland. Der är hamnen god och tillgänglig för djupgående fartyg. Också hitkommer under seglingstiden en hel mängd för att intaga last af trävaror. Platsen ser ut som en liten köping, har stor befolkning och liflig rörelse, bankkontor, apotek och läkare. Den viktigaste handelsplatsen uppe i dalen är byn Sollefte. Den har ett förträffligt läge. Den sista forsen i Ångerman-elfven är strax ofvan och från Sollefte är strömmen segelbar. Landsväg går härifrån öfver skogsmarkerna ner till Indalselfven, och numer går Norrlandsbanan hit. Här hållas årligen tvenne marknader; den förnämsta är den mycket besökta Pålsmessan i Januari, då folk tillströmmar från alla kringliggande bygder, ja från hela Norrland. Byn har äfven eljes liflig rörelse, några hundra invånare, och är särskildt känd för sin storartade landskapsskönhet. Befolkningstätheten i denna bygd uppgår till mellan 1500 och 1800, i sjelfva dalen mellan 3 och 8000.

Kustbygden är som nämnt ytterst kuperad. Det får Ångermanländingen vidkännas äfven på sina landsvägar. Här duger det sannerligen icke att sätta sig upp på lasset och köra; den som så gjorde skulle blifva en visa i hvar mans mun. Färdas bonden och hans hustru landsvägen fram äfven utan lass, tillhör det en ordentlig man att stiga af och gå uppför backarne, och många hästar äro så vana dervid, att de sjelfmant stanna, när de komma till uppförbackar. I sänkorna mellan de skogiga bergen är jorden förträfflig; här hafva vi fördenskull en icke oäfven jordbruks-

bygd. Både vid kusten och ute på öarne idkas strömmingsfångst. Här ser man dessutom åtskilliga sågar, särskildt nere vid Hernösand. Folktätheten är ungefär sådan som i nedre ådalen, dock något mindre.

Den ojemförligt viktigaste orten så för kustbygden som för hela Ångermanandalen är staden Hernösand. Den ligger utmärkt vackert på Hernön, ett stycke nedanför elfvens mynning. På öns mot land vettande sida utbreder staden sig i en långsträckt halfbåge med en präktig kaj utefter stranden. Söderut ligga en mängd villor och landtställe. Längre från fastlandet är det icke än att man kommer dit på broar. Genom sitt läge nära elfmynningen och sin präktiga hamn har Hernön af ålder varit stapelplats för dalens rörelse. I början var väl orten ett fiskläge, men hit sammankommo af gammalt Norrlands innebyggare att betala sina utskylder och idka köpenskap; hit infunno sig äfven handlande från rikets södra orter. Längre led den dock af samma inskränkning i seglingsrätt som andra norrländska städer, och det är först i våra dagar den börjat gå framåt, men numera också med sjumilssteg. Stadens förnämsta betydelse ligger deri, att den jemte Sundsvall är landets viktigaste utförsort för trävaror. Derjemte är den bostad för landshöfdingen öfver Ångermanland och Medelpad och för biskopen öfver större delen af Norrland.

Nordöstra Ångermanland eller Örnsköldsviksbygden är mot Lapplandsgränsen ett ytterst ödsligt högländ, med en otrolig rikedom på kärr och mossar. Snart nog börjar marken slutta mot kusten, vattnen samla sig och hafva utgräft djupa rännor eller dalgångar, i hvilka de tre hufvudfloderna rinna ner till hafvet. Den nordligaste af dem, Gideådalen, är den vattenrikaste, den mellersta, Själevadsdalen, tills vidare åtminstone den viktigaste.

Uppe på det myrrika högländet har sädesodlingen att kämpa med hardt när oöfvervinneliga svårigheter. De kalla vårarne, de korta somrarne, de ofta förekommande nattfrosterne, den magra jordmånen göra att befolkningen, hur idog och sparsam den än må vara, och för dessa goda egenskaper får den mycket beröm, ändock måste kämpa en

nästan förtviflad kamp med den karga naturen. Korn- och potatisskörden räcker med knapp nöd till, boskapen är deremot rätt mycken. Det bästa naturen har att bjuda på här uppe är skogen, och skogsarbete är ock det mest indräktiga näringsfånget. Befolkningen är ytterst gles, knappt mer än 100 på hvar qvadratmil; man påträffar blott ensliga skogstorp eller små byalag på tre eller fyra små gårdar invid någon sjö eller något litet skogstjärn. Alltsom dalarne utpreglas tättnar bygden; man möter, men med långa mellanrum, en och annan kyrkby, tre i enhvar af dalarne. Jordmånen blir allt bättre; då den deruppe var grus och sand med knapp eller ingen mylla blir den nu mer lerhaftig, tills man kommer ner vid kusten, der den emellanåt är riktig lera. Sädesodlingen, som lemna de vanliga norr- ländska sädesslagen, står dock på låg ståndpunkt, delvis af brist på tillgångar att förbättra jorden. Befolkningen stiger i dalarne till 1—2000 på qvadratmilen. Sjelfva kust- randen till 1 à 2 mil från hafvet har alldeles samma kynne här som i södra Ångermanland, samma backiga mark, samma vikrika kust med stor skärgård utanför. Här är jorden jemförelsevis god, fast åkerbruket ännu är föga gifvande; den rika tillgången på strömming, lax och sik hjälper till och dessutom drifves särskildt i ett par af sock- narne linodling och linneväfnad som hemslöjd. Nere vid kusten finnas äfven en del sågverk, hvilka lemna syssel- sättning för en mängd arbetare. Här är också befolkning- en mest samlad; folktätheten uppgår till 2—4000.

Linodling har idkats af ålder här som i Helsingland, och linet här uppe har alltid ansetts som särdeles godt, men man använde det länge endast till gröfre spånad, tills i midten af förra århundradet några qvinnor kommo på den tanken, att det äfven skulle kunna användas till finare spånad. Det lyckades förträffligt, intresse för saken väcktes, spinnskolor inrättades och från Nätra socken, som blef stam- säte för den fina linneväfnaden, utbredde den sig i gran- nejden. Regeringen sökte uppmuntra handteringen medels belöningar. Ända sedan midten af detta århundrade har dock denna hemslöjd aftagit här som i Helsingland och

af alldeles samma skäl. Det trägna arbetet vid spinnrocken och vid väfstolen lemna icke skäligen daglön, i all synnerhet sedan maskintillverkningen blifvit fullkomnad; därför faller hågen och intresset för saken. Ännu i dag är dock lärftsväfnaden af ganska mycken vigd i kustsocknarna.

Det förnämsta sågverket är Husums ångsåg något öster om Gideåns utlopp. Timret kommer uppe från höglandet och lastningsplatsen är vid Husum.

Hufvudorten för bygdens handelsrörelse är Örnsköldsviks köping. Den är temligen ung, födelseåret är 1842. Läget är synnerligen väl valdt, ungefär midt på norra Ångermanlands kustrand vid Själevadåns utlopp. Här är en ypperlig, för stormar väl skyddad hamn, genom det djupa vattnet tillgänglig för de största fartyg, med en temligen kort och beqväm insegling. Rörelsen är liflig; hamnen besökes af de flesta norrut gående ångbåtar.

Ångermanlänningen och Medelpadsbon äro folk af samma snitt. Hvad som nämndes om den senare nu för tiden, gäller äfven den förre, i det nedre landet åtminstone. Äfven här äflas man i lefnadssätt och i sin yttre menniska komma herremannen så nära som möjligt, äfven om det skulle kosta något väl mycket. Eljes ligger det något stelt och styft öfver allmogens lif häruppe. De gamla klaga att ungdomen icke har roligt nu för tiden. Lektugor och dansgillen förekomma numer knappast hos hederligare bönder, och ett bröllop med dans anses nära nog som en skam. Det har här som annanstädes blifvit så, dels emedan en mörkare och tyngre sinnesriktning fått insteg hos folket, så att många anse det för synd att dansa, dels emedan presterskapet i hjertlig välmening predikat emot lektugor och dansgillen för dervid förekommande missförhållanden. Då de velat utrota det dåliga, hafva de utrotat sjelfva nöjena också, ledsamt nog.

Öfre Norrland.

Under detta namn sammanfatta vi de båda landskapen Vesterbotten och Lappland. Längre fans dem emellan ingen bestämd gräns, och då sådan omsider drogs, fäste man sig hufvudsakligen vid, huru långt Lapparne den tiden brukade gå ner med sina renhjordar under vintern. Hela denna landsända utgör en full tredjedel af hela vårt land, men när tills vidare icke mer än 4 % af dess befolkning, ej ens så mycket som Uppland.

Bygden är så ung, att man godt kan följa odlingens gång. Till 1300-talet voro Lapparne obestridde herskare öfver dessa vida marker och drogo omkring med sina renhjordar hvar dem lyste. Småningom hade de fått besök af kustfarare söderifrån, byteshandel uppstod, Lapparne fingo förmodligen jernvaror i st. f. hudar. Handeln lönade sig, handelsmän nedsatte sig vid elfmynningarne, dit Lapparne kommo ner och derifrån Svenskarne kunde lätt fara inåt landet och lätt skicka varorna söderut. Detta var de första bosättningarne och vinstbegär lockmedlet. Rykten om de goda inkomsterna måtte kommit för de höges öron, och de började inse, att här var ett verkningsfält för dem. Det har nu alltid gått så, att mannen med magten, denna månde nu hvila på större insigt, större penningtillgång eller annat, alltid sträfvat slå under sig lönande förvärfskällor; så har det gått med jernhandteringen, så med skogen, så ville man den tiden ordna det här. Och det är visst intet ondt att säga derom, tvärtom, ty det är först i den mäktiges hand, dylika inkomstkällor fullt komma land och folk till godo. Sveriges ärkebiskop ingick bolag

med fogden öfver Helsingland, d. v. s. dåvarande Norrland, för Norrlandens kolonisering. För att locka folk hit upp utfärdades en lag om viss tids skattefrihet för dem som ville bygga och bo i dessa nejder. Man kunde sålunda hinna så utmärkt på en gång två mål; kyrkans, statens och bolagsmännens inkomster skulle ökas och Lapparne genom umgänget med nybyggarne få sinne för kristendomen. Vinst- och omvändelsebegäret gingo hand i hand. Och folk lockades verkligen, inflyttningarne gingo mycket fort och vid slutet af 1400-talet funnos alla de nuvarande större kyrkorna vid kusten. Återstod att kolonisera det inre landet. På 1600-talet, då man så ifrigt sträftrade att vidga och höja vår bergshandtering, önskade man få till stånd en lönande malmbrytning här uppe, ty att det fans malmer, hade blifvit känt. Till den ändan utlofvade man nybyggarne en viss tids skattefrihet. Nybyggare drogo upp, malmfångsten blef det intet med, men folket tog till hackan och årdret, och man lärde sig inse, att man kunde lefva här uppe; stambygder uppstodo i hufvuddalarne och från dessa utgrenades och utgrenas än i dag dotterbygder uppåt elfvarne mot fjellen och in i ödemarken. Lapparne, landets ursprungliga herrar, hafva visserligen så småningom blifvit omvända, men de hafva förlorat större delen af sin jord och sina utkomstmedel; det har gått dem som Indianerna i Nordamerika, Australnegrerna i Australien och som det kanske kommer att gå med en del af Afrikas Negrer. Den starke tillhör jorden och lifvet.

Landet delas vanligen i fyra naturliga områden, kustlandet med dess skärgård, skogslandet, sjölandet och fjelllandet; vi sammanslå de båda senare under namnet fjellmarkerna.

Utanför kusten finnes på två sträckor en väl utbildad *skärgård*, dels utanför Ume nere vid Qvarken; dels från Pite hela kusten uteder till Haparanda. Denna senare är på sina ställen flere mil bred och liknar med sina låga, skogiga öar Stockholmsskären. Härute lefver befolkningen mest af fiske. I Qvarkensskären är strömmingsfångsten synnerligen betydande och lemnar godt tillfälle till försäljning.

Här förekommer derjemte en icke oansenlig fångst af säl, och ganska betydliga mängder sälspäck utföras. I den nordligare skärgården är deremot lax- och sikfiske af mest vikt; strömmingsfångsten är visserligen äfven här betydande, men räcker dock icke för behofvet.

Kustlandets gräns går på mycket olika afstånd från hafvet, ungefär 6—8 mil i sydligare delen, icke mer än 1 $\frac{1}{2}$ mil i Pitedalen, men derofvan drager den sig allt längre inåt ända till 12 à 16 mil. Marken är märkvärdigt jemn. På den 40 mil långa kustvägen från Ångermanland upp till Haparanda träffar den resande knappt tio verkliga backar, och detta icke därför att man undvikit dem, utan emedan man icke haft några att komma upp på. På denna väldiga slättmark träffar man de nedre loppen af de präktiga norrländska elfvarne. Redan här nere är loppet ofta afbrutet af forsar eller fall. Ume och Skellefte elfvar äro segelbara blott i sitt nedre lopp, Pite endast en kort väg ofvanför staden, Lule, den väldigaste af öfre Norrlands floder, medgifver visserligen ångbåtsfart in i skoglandet, men är på grund af forsarne indelad i skilda båtdistrikt. Kring dessa elfvar sluttar marken temligen jemnt ned mot flodfåran. Derofvan komma tre något bättre utpreglade, bördiga dalar. Rånedalen är visserligen kort, men synnerligen fruktbar. I Kalixdalen öfverraskas man redan vid utloppet af de mjuka, löfklädda stränderna, på hvilka det ena täcka landthuset visar sig efter det andra; man har rent af svårt att tro att man befinner sig så långt norrut, i synnerhet som de sydligare elfvarnes stränder visst icke förete så rikt växtlif. Och Tornedalen står icke tillbaka för denna. Alla dessa elfvar äro mycket fiskrika. Här vandrar laxen uppför till sin födelsetrakt, tidt och ofta hoppar en sik eller harr upp i den hvirflande vattenytan. Laxfisket är synnerligen viktigt och norrlandslax en välbekant handelsvara i vår hufvudstad. I Torne elf fångas $\frac{1}{5}$ och i samtliga dessa elfvar $\frac{2}{5}$ af rikets laxfångst. Det mest använda fångstmedlet är ett slags laxgård den s. k. patan. Ett stycke från stranden på ett ställe, der strömmen går, afstänges i elfven ett aflångt fyrkantigt rum medels pålar, som förenas med nät

eller på annat sätt. Inåt land har rummet en öppning, från hvars öfre kant går ett stängsel in till stranden. När laxen kommer uppför strömmen och hindras i sin väg, söker han komma fram vid sidan och går så in i patan, der han sedan fångas med nät.

Öppen, odlad slätt finner man nästan blott kring elfvarne, der befolkningen gerna samlat sig i byalag, bland hvilka den $\frac{3}{4}$ mil långa Sunderbyn i nedre Luledalen torde vara det väldigaste. Mellan dalfårorna synes sällan bruten mark utom längst i söder. Ända upp till Luleelf utbreda sig här milsvida hedar eller sandmoar, som förr i tiden prunkade med ståtlig tallskog, men numer endast hafva några glesa, knotiga martallar. Dessutom ser man stora mossar och kärr. I den nordliga delen, mellan Råne och Torne elfvar, finnas oerhörda, flere qvadratmil vida myrar eller mader. Folktäthetssiffrorna äro mycket upplysande. I den magra södra delen, Vesterbotten, stiger folktätheten i dalarne till 1,500—2,000, på vidderna mellan dalarne är den $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ häraf, från och med Pite hela vägen uppåt, således i Norrbotten, är den i dalarne 2—3,000, mellan dalarne blott $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{30}$ af dessa siffror. Olikheten träder skarpt i dagen. Hufvudorterna äro kyrkbyarne. Många äro de icke, två eller som i Umedalen på sin höjd tre i hvar dalgång. Det mest framstående är här den ofta vackra kyrkan, kring hvilken man i allmänhet ser en mängd s. k. kyrkhus, hvilka den aflägsset boende allmogen begagnar vid sina kyrkobesök.

Befolkningen tillhör två nationaliteter, Svenskar och Finnar, de senare boende utmed finska gränsen. Svenskarne äro temligen olika i Vesterbotten och Norrbotten. Vesterbottningen har en magrare jord och lefver ett sträfsammare lif än Norrbottningen. Folket har rent af tvungits till flit och omtänksamhet, det måste slita och spara, och sparsamheten öfvergår lätt till närighet. Inkomstkällan är jordbruk; brödsäden är som vanligt i Norrland nästan uteslutande korn, potates odlas i mängd, i de nordliga socknarne användes hafre blott till grönfoder. I goda år räcker skörden i det närmaste för behovet, ehuru en del säd måste införas åt

den lösa befolkningen. Boskapsmängden är rätt stor, ladugårdshandteringen går framåt, flere bymejerier finnas, afkastningen är mer än tillräcklig för det egna behovet och ganska stora mängder smör och hudar afsättas till andra orter. Äfven på fisket nedlägger Vesterbottningen mycken flit. Han skyr hvarken sjelfva arbetets möda, ej heller besväret med afsättningen. Hela vintern igenom kommer lass på lass med frusen fisk ner till Hernösand, som dock ligger tjugo mil borta. Skogen i bygden är hårdt medfaren, men på elfvarne nedflottas stora timmermassor och nere vid kusten ligga flere sågverk, af hvilka det kolossala Baggböle ett stycke upp vid Umeelfven synes vara det förnämsta; äfven Björnholmens ångsåg vid Skellefteelfvens mynning skall nämnas.

Af bygdens båda städer är Skellefte icke mer än 40 år, Ume deremot rätt gammal. På senare stället fans som annanstädes redan på 1400-talet en hamn, dit handlande från sydliga trakter kommo med sina varor, men först under Gustaf II Adolf blef orten stad. Fiske och skeppsbygge voro länge jemte handel befolkningens inkomstkälla, tills i våra dagar trävaruafsättningen bragt något mer lif i det hela. Staden ligger ett stycke ofvan elfvens utlopp; elfven är redan här så grund, att större fartyg få stanna vid Uthamnen Ursviken. Äfven Skellefte ligger för högt uppe vid elfven. Dess uthamn är Ursviken, derifrån resande och varor föras på ångslup upp till staden.

Norrbotten är bördigt och lönar i allmänhet väl odlarens möda. Derfor har befolkningen blifvit van att icke förtaga sig. Mycken tid sofves bort. Och särskildt under oår kan man ofta få höra det betecknande uttrycket: »bättre sofva sig fattig, än arbeta sig fattig». Ett skäl till denna lätja säges vara, att folket blifvit vandt att lita för litet på sina egna krafter. När nöden stod för dörren, uppträdde det utan betänklighet som tiggare hos statskassan; oftast hade nöden kunnat afvärjas, om man iakttagit sparsamhet och omtänksamhet, men folket har lefvat för dagen. Der något öfverskott fans, skrinlades det i silfverbägare, och ju fler sådana en familj egde, dess rikare ansågs den. Allmogen eger jorden,

Sädesodlingen har att kämpa med svårigheter. Visserligen är jordmånen mycket god, men de väldiga kärrmarkerna göra trakten frostländig, och derigenom gäckas stundom hoppet om god skörd. Allmogens brukningssätt är dåligt, redskapen föråldrade. I viss mån är detta ursäktligt, de små jordegarna hafva svårt att skaffa sig bättre redskap. Trots allt är i vanliga fall skörden icke blott fullt tillräcklig, utan lemnar öfverskott till försäljning åt den lösa befolkningen vid sågverken. Bygdens naturenligaste näringsfång synes vara boskapsskötseln. Förträffliga betesmarker finnas i mängd och hornboskapen utmärker sig som goda mjölkkor. Men boskapsmängden är mindre här än i det mycket magrare Vesterbotten, ja till och med mindre än riksmedeltalet. Särskildt är mängden af får alldeles förvånande liten. De äro af en särskild ras, små och sträfulliga, och hållas mest för ullen, emedan snart sagdt hvarje familj sjelf tillverkar de kläder och yllekjortor, dem det hårda klimatet gör nödvändiga. Bostäderna äro ändamålsenliga och prydliga, lefnadssättet enkelt, ehuru det klagas öfver den oerhördt starka förbrukningen af kaffe, socker, snus och tobak.

Skogen är gles och dålig, i synnerhet mellan Kalix och Torne elfvar, och bonden får på sina ställen fara långa vägar för att skaffa sig sitt nödvändiga förråd af virke. Men här som i Vesterbotten nedflottas betydliga timmermassor från skogslandet, och nere vid kusten drifves en rätt storartad sågverkshandtering. Af sågverk skola nämnas Munksund vid Pite elfs mynning och Karlsborg vid Kalix elf.

Finnbygd är landet mellan Sangis och Torne elfvar. Här äro nästan alla ortnamn finska, och den som reser hit uppåt gör klokast i att lära sig några finska ord såsom häst, mat o. s. v., derest han skall få hvad han kan behöfva. Gudstjensten hålles på finska. Dessa Finnar äro ett sträfsamt och dugtigt folk. Boskapsskötsel är deras förnämsta näringsfång; de draga mycket mer nytta af sina betesmarker än Svenskarne, och en betydande smörutförsel eger rum. Men välståndet är mycket ojemnare fördeladt än i svenskbygden. Hemmansklyfningar förekomma ytterst sällan, tvärtom sam-

manslås ofta gårdar. Dessutom vill Finnen liksom den jemtske bonden icke gerna upplåta jord åt backstugusittare, utan dessa få nöja sig med sitt lilla pörte. Af denna olikhet i bergsel härrör stor ståndsskilnad mellan den besutna allmogen och backstugusittarne. De senare hafva intet annat mål än att lefva för dagen, komma ofta i nöd, och här som annanstädes är nöden brottets fader; ur dessas led rekryteras de förbrytareband, som göra lif och egendom mycket osäker på båda sidor om riksgränsen. Denna fattiga befolkning bor här som i andra våra finnbygder i pörten. Dessa bestå endast af ett rum, hvars tre sidor upptagas af breda lafvar, som begagnas till sängplatser; i öfrigt saknas möbler. Röken får gå ut genom en öppning i taket. Eldstaden, bestående af lösa stenar, befinner sig i rummets midt. Hos hemmansegarne råder deremot allmän välmåga. Byarne äro vanligen välbyggda, husen på sina ställen riktigt ståtliga. Man kan få se manbyggnaden uppförd i frontespisstil och målad med hvit oljefärg, rummen tapetserade, golfven målade och möblerna polerade. Hvad folklynnet beträffar äro omdömena svåra att förena. Å ena sidan påstås Finnarne vara osnygga, ovänliga och fränstötande i umgänget samt stundom i tal och åtbörder förråda en motbjudande råhet. Detta torde väl dock gälla den fattigare befolkningen. Eljes sägas de vara makliga, nästan dåsiga. Men de hafva mycken smak för starka drycker, och då ruset fått makt med dem, är det ofta alldeles för kort afstånd mellan handen och slidknifven.

Det lider intet tvifvel att Norrbotten skulle kunna nära mycket större befolkning än det för närvarande eger. I Tornedalen t. ex. finnas 12—15,000 personer, men redan för hundra år sedan ansågs den böra kunna lemna uppehålle åt 200,000.

Hufvudpunkterna för landsdelens handelsrörelse äro de tre städerna Pite, Lule och Haparanda, enhvar vid mynningen af sin elf. Pite och Lule blefvo städer under Gustaf II, Haparanda under Karl XIV. I de båda förra var det liksom vid Ume fiske och skeppsbygge som lockade till bosättning. Näringskällorna äro numer handel och sjöfart

med utförsel af trä- och jernvaror, fisk, skinnvaror och ladugårdsalster, införsel af sill, salt, spannmål och kolonialvaror. Haparanda är finnbygdens handelsort.

Inåt blir kustlandet småkulligt och kullarne klädda med barrskog; här är gränsen mot *skogslandet*. Marken höjer sig, kullarne vika för vågiga plåter. Elfvarne störta nedåt i storartade vattenfall och skummande forsar, bland hvilka Harsprånget i Lule elf är anmärkningsvärdt. Vattenmassorna pressas samman i en knappt 100 fot bred fåra och kasta sig utför brant efter brant på en sträcka af $\frac{1}{4}$ mil. Dalgångarne äro i allmänhet breda med karg, sandig jordmån. Flerestädes får man se ganska stora välmående byar, omgifna af böljande åkerfält; mesta vidden upptages dock af präktiga tallskogar eller vida ljungfält. På båda sidor stiger berget vanligen brant upp med skogklädda sluttningar. Plåtarna äro ojemna af små, vattenfyllda sänkor och en rikedom af kullar. Den märkligaste af dessa är Gellivare malmberg norr om Lule elf. Berget höjer sig enstaka ur den af moar och myrar bestående, i allmänhet skogbevuxna marken; dess högsta toppar nå, som här ofta är fallet, upp äfven skogsgränsen. Malmen ligger uppe i dagen och bildar i gråstenen flera lager, af hvilka det största har en half mils längd. Det uppdagades och började bearbetas först på 1780-talet och tillhör numer ett engelskt bolag. Trots den väldiga malmmängden har dock brytningen tills dato varit af ringa vikt; dels är malmen rik på fosfor, dels hafva samfärdsmedlen hittills varit allt för besvärliga. Numer har man dock icke så stor olägenhet af fosfor, och när den påbörjade Lule—Ofoten-jernvägen kommit till stånd, kan man lätt sända bort jernmalmen. De sandiga markerna i dalarne och på plåtarna äro tallens hem. Det var här, de växte, de 2—500-åriga väldiga träden med den tjockaste stam och den fastaste ved af alla timmerträd i Europa. Det är alltid tallskogen som först anlitas af sågverksegare och trävaruhandlare, ty tallen eger stort föredrag framför granen både till mastträd, sparrar och ved. Men den återväxer mycket sent; för sin utveckling kräfver den häruppe öfver 200 år, och då den någonstades glesnar

eller försvinner, innästlar sig snårt ljungen, hvilken inom kort blir envådsherskare på sandmarken. Dylik jord lönar det sig föga att odla. På fuktiga, skuggrika ställen triffes granen. På gräsmattan mellan dess stammar ser man de nätta pyrolorna, de sköna geranierna och saftiga gräsarter. Att granskogen kalhugges eller svedjas är icke så farligt, ty ur dess ruiner spirar icke ljungen, men väl frodigt gräs; marken kan användas till betesfält eller, om så skall vara, till åker.

Här framträda de förut antydda grunddragen i det norrländska klimatet skarpt och tydligt. Den långa, kalla vintern varar från midten af Oktober in i midten af April, således halfva året. Sjöarna ligga frusna, marken är täckt af väldiga snömassor, vinden jagar bitande skarpt fram i dalarne, qvicksilfret sjunker ofta ner i termometerkulan och i nordliga Lappland är solen nere dygnet om under December och Januari. Då kryper man i stora skinnpelsar, tar lappskor på fötterna, handskar på händerna samt luden mössa öfver hufvud och öron. Denna mörka årstid kan vara obehaglig, om väderleken är mulen, men eljes har den sin egendomliga fägring. Man kan ofta se månen hela dagen, och vid middagstid flammar sydhimlen af en stark dagrodnad. Den stilla månglansen, det tindrande stjernljuset och det majestätiska norrskenet gifva dock ljus äfven åt den långa natten. Jägaren är ofta ute på sina skidor efter skogens pelsdjur, björnen, järfven, mården och räfven; det är friskt derute, men det känns också skönt, att då man kommit hem isrimmad och stolt öfver sitt byte, få hvila ut vid den sprakande spiseln. Så kommer vårbrytningen i April med en mycken obehaglig tid. Det är svårt att komma fram. Först och främst hindras man af den upp-töande snön, bäckar och åar afkasta sitt istäcke och sjöarna blifva öppna vid strand. Detta är en s. k. förfallets tid; enhvar maste mest hålla sig stilla der han är. Under tiden håller våren sitt intåg. Skogarne fyllas af sångfoglar, fiskarne stiga upp från djupen och hafvet, björnen vaknar ur sitt ide, sälgen blommar, björken löfvas, och i slutet af Maj börjar såningstiden. Solen har stigit högre, dagarne

blifva mycket långa. I slutet af Maj är värmen om dagen ofta 20°. Den blida luften, det rikliga och långvariga ljuset, som i synnerhet baddar på de mot söder vettande dal-slutningarne, frammanar ett ytterst snabbt växtlif. Den 1 Juni har man vanligen sått kornet, den 10 skjuter brodden upp, den 20 Juli går säden i ax och inom midten af Augusti är man vanligen redo till skörd. Från början af Maj till slutet af Juli är i höga Norden ingen skarp skilnad mellan dag och natt. Hela Juni och början af Juli ser man att läsa fin stil äfven vid midnattstid, och den tiden på dygnet synes solen vid midsommartid lik ett glödande klot på nordhimlen. Lika mäktigt som detta ständiga solljus inverkar på växtverlden, lika starkt inflytande har det ock på människan, särdeles främlingen. Det öfvar en ofantligt stark retning på nervsystemet, hvilken vållar en ständig oro och sömnlöshet hos de flesta, en verklig plåga och afmattning hos många. Sommaren skrider fram, Juli är inne med sitt utmärkta fiske, sin rika sjöfogeljagt och sin ymniga hjortrons fångst, men ock med sina tallösa mygg. Dessa mygg äro en verklig landsplåga. I midten af Juni, då vårvärmen öfvergår till sommar framkomma dessa snikna snyltgäster i oerhörd mängd ur de sumpiga myrarne och kärren. I de dalar, der tät granskog finnes, äro de i synnerhet plågsamma. Här samla de sig i tjocka moln kring vandraren, och det är nästan omöjligt att blifva dem qvitt. Ansigtet och händerna äro mest utsatta för deras anfall; människor med retlig hud blifva icke sällan så illa tilltygade, att man har svårt att känna igen dem, ögonen svullna igen, halskörtlarna svälla upp. Och nu pågår höslåttern, då man är ute dagen i ända. Så kommer Augusti, dagarne börja taga af och vid Larsmessotid inträda de kritiska jernnätterna. Är det mulet den tiden, gå de mestadels oskadliga förbi och säden kan utan fara få stå några dagar till, men är trakten myrrrik och det klarnar i norr, anser man på många ställen rådligast att afhugga säden, äfven om den, som vanligt, icke är mogen. Skörden slutar och September är inne med sin bärplockningstid, sina korta dagar och sin ruskiga väderlek. Sjöar och kärr börja snart isbeläggas, det kommer

nya förfallets dagar som vanligen räcka i flera veckor, tills vintern i midten af Oktober åter är oinskränkt herskare.

Fast bosättning förekom, som nämndt, i dessa trakter först på 1600-talet. Utefter de två nedre dalarne har befolkandet skett mest genom invandrande Svenskar, utefter Pite och Lule dalar mest genom Lappar, utefter Tornedalen öfvervägande af Finnar. Ännu fins mycken mark att bryta för sträfsamt folk, öfverhufvud torde icke mer än 0.2 % af egovidden vara upptagen till åker och folktätheten stiger ingenstädes till 100 på kvadratmilen. Kyrsocknarne äro ytterst få och af en vidd som stift i södra Sverige, Gellivare t. ex. är stort som Vestergötland. Afstånden äro ansehliga; en väg af sex mil anses nära väg till vännen, till läkare kan man hafva tjugtals mil. Än i dag är det svårt att komma fram i Lappland. Under den vackra årstiden färdas man båtledes på elfvarne; vid svårare forsar drar man båten på rullstockar ett längre eller kortare stycke till nästa farbara ställe; är forsen icke allt för hög litar man på sin båtförarens skicklighet och låter det bära af i svindlande fart utför.

En bondgård i södra Lappland består vanligen af 7—10 byggnader, ofta uppförda på en yta af två tunnland. Det synes att man har godt om jord. Boningshusen, manbyggnaden och bagarstugan äro vanligen lagda i vinkel med hvarandra. Den dernäst vigtigaste byggnaden, fähuset, ligger parallelt med manbyggnaden och är inredd som fähusen vid fäbodarne längre söderut. Dessa tre byggnader omsluta en öppen gårdsplan, på hvilken vanligen ett eller flere träd höja sig öfver den rika gräsmattan. De öfriga uthusen äro visthus, stolpbod kallad, emedan luften får spela fritt under golfvet, en sval torftäckt mjölkbod, loge och ria och stundom särskildt stall och fårhus. Det är det gamla slösaktiga sättet, som synes ha förekommit mången annanstädes, innan befolkningen tätat och jordvärdet stigit. Manbyggnaden är vanligen envåningshus, näfvertäckt och rödfärgad, liknande dem i nedre landet med sitt kök, som på samma gång är familjens egentliga boningsrum, den stora öppna

spiseln och de hvitlimmade eller någon gång tapetserade väggarne, det stora fällbordet och de stundom tvåvånings-höga sängarne, med sin snygga lilla kammare, der de målade eller tapetserade väggarne, den prydliga kakelugnen och de nätta möblerna göra intryck af en behaglig trefnad, samt slutligen den stora tomma salen.

Lefnadssättet är i hvardagslag enkelt och torftigt; vanligen äter man fyra gånger om dagen. Det här vanliga tunnbrödet utgör en väsentlig del af födan, smör försäljes, hvarför man är njugg med det i hushållet; häst-, nöt-, får- och getkött jemte allehanda vildt äro det vanliga soffet; gröt är en stående qvällsvardsrätt. Kaffe drickes två å tre gånger om dagen samt dessutom närhelst främmande kommer.

Blidtiden äro såväl män som qvinnor mycket utomhus, männen så ock under vintern. Från kl. 6 å 7 f. m. till ungefär samma tid på qvällen uppehålla de sig den tiden på året mestadels i skogen, qvinnorna åter syssla i hemmet med kreaturens skötsel, spånad, väfnad o. d. Männen förfärdiga vanligen sjelfva alla husgerådssaker, en stor del äro dessutom rätt skickliga smeder; i synnerhet tillverka de goda liar äfven till afsättning i angränsande landskap. Husdjursskötseln är den viktigaste inkomstkällan. Boskapsmängden är betydlig i söder, norrut är blott fårmängden påfallande. Kreaturen gå vanligen ute sommaren igenom, på somliga ställen flyttas de till fäbodas. Höbergningen pågår hela sommaren ut i midten af September den tid man är ledig från sädesskörden. Slåttern är en frisk och treflig tid. Ängarne ligga ofta långt borta; på dem resa sig lador, dit man inforslar höet; man stannar derute stundom veckan igenom. På torra marker är slåttern behaglig, icke så på de sankar. Dock tager man besväret gladt; skulle det missödet inträffa, att man sjunker ner i gyttjan ända till midjan, skrattar man blott åt sin otur. I ladan får höet hvila, tills det blir slädföre. Boskapskötseln ger vanligen god afkastning och mycket smör utföres. Sädesodlingen drifves blott för eget behof. Den ofta starkt stenbundna, ofta vattensjuka marken liksom det på många ställen bistra

klimatet försvåra den mycket. Kornet är hufvudsädet; potatis odlas i mängd, hafren användes mest till grönfoder. Jordbruket synes dock hafva god framtid. Under senaste årtiondet hafva åtskilliga mossar och kärr utdikats och synas komma att lemna ganska vackra skördar. På många ställen torde ock härigenom jordbrukarens värsta fiende, nattfrosten, blifva öfvervunnen.

Välmågan synes vara jemnt fördelad, och på få ställen i vårt land torde tjenarne njuta så stora friheter som här. I allmänhet fäster man sig mer vid en persons egenskaper än vid hans förmögenhet, som naturligt bör vara i en trakt, der enhvar dugtig karl har lätt att taga sig fram; penningar samlas ingenstädes i större mängd och begäret efter öfverflöd och lyx har vunnit föga insteg. Giftermål mellan burgna bondbarn och fattiga tjenare äro därför långt ifrån sällsynta.

Af orter skola vi endast fästa oss vid Lycksele, vid Umeelfven, icke långt från Vesterbottens gräns. Ännu 1695 funnos inom socknen blott 2 nybyggare, men under 1700-talet började uppodlingen gå snabbt framåt och i vårt århundrade har den gått med förvånande fart. Från 1820 till 1880 växte rikets befolkning med 76 %, hade således icke fördubblats, hufvudstadens med 123 %, således mer än fördubblats, befolkningen härstädes med 260 %, nära fyrfaldigats; befolkningstillväxten har här gått inemot fyra gånger snabbare än i riket i dess helhet. Som här så annanstädes här uppe. Kyrkbyn eller kyrkstaden, Lapp-Stockholm som den betecknande nog kallas, är ståtlig, regelbundet byggd med särskild köpmansgata för de handlandes salubodar; å andra ställen finnas gator med kyrko- och marknadshus, der den aflägsset boende befolkningen kan taga in; på något afstånd en särskild gata för Lapparne, der desså hålla till under sin vintervistelse här nere. Byn har ordentligt torg. För öfrigt finnes post- och telegrafstation, apotek och läkare samt flere handlande och handtverkare.

Ofvan skogslandet blir marken temligen kal, således ett *fjelland* i den betydelse det synes lämpligast att taga detta ord. Detta fjelland består till en början af jämförelsevis jemna vidder på en bredd af omkring tio mil; der

efter höjer det sig, ytan blir ytterst ojemn, nästan vågformig; det fins således två till utseendet skarpt skilda områden, fjellvidderna eller hvad som vanligen kallas sjölandet och hög- eller snöfjellen. Sjölandet är liksom skogslandet genomfåradt af djupa, breda, delvis vattentäckta dalar. Vattensamlingarne äro de s. k. storsjöarne, Stor-Uman i Umedalen, Horn-Afvan i Skelleftedalen, Lilla och Stora Lulevattnet i hvar sin liknämnda elfs dalfåra o. s. v.; alla äro de mycket djupa med fast botten. Genom sin jemna temperatur, om våren lägre, om hösten högre än luftens, hafva de ett viktigt inflytande på klimatet; kring dem förekomma inga nattfroster. De mot dessa sjöar sluttande stränderna och de vackra holmarne ute i dem lemna de förmånligaste tillfällen till uppodlingar, också träffar man här bondgårdar lika stora och välmående som längre nedåt mot kusten. Elfvarne stiga här, som längre i söder, två gånger årligen öfver sina bräddar. Deras flöden skulle, liksom Nilens, göra stränderna fruktbara, derest de komme från andra trakter än gråbergen häruppe; nu sker dylikt endast i ringa mån genom den gyttja, hvarmed de från plåtåernas kärr och sjöar kommande sidoåarne uppgrumla det klara fjellvattnet i floden. Det är hufvudsakligen utesluter dessa dalar skog finnes, men ju längre man kommer uppåt dess glesare blir den, till dess omsider barrträden, då de nått en viss höjd, plötsligen sammmandraga sig till en vriden spets och björkarne ofta böja sig ned till marken, för att snart upphöra att finnas till. Uppe på vidderna är marken temligen jemn och jernförelsevis kal. Stora fält äro steniga, moss- och lafklädda marker, stora områden vattensjuka myrar. På dessa myrar är marken blöt och gungande, man råkar lätt ut för att plumsa ner; på sina ställen ser man små träsk med svartbrunt vatten eller sömniga bäckar omgifna af så tätä sälgbuskar, att man med yttersta möda kommer igenom dem; blott här och hvar påträffas fasta platser med barr- och björkskog. Och på sådana marker kan man få vandra fram dagar igenom utan att ändå se slutet. Deras magra sträfvastarrgräs afmejas af nybyggaren till vinterfoder, men deras kalla dimmor förstöra ofta hans kornfält.

Några mil från riksgränsen resa sig *högfjellen*. Nere från ett skogsfjell synes denna nejd som en hög, hvitfläckig, vågig yta, nästan som hvita moln mot den blå himlen. Marken ligger så högt att trädväxt knappast är möjlig. De jemna vidderna mellan bergen nära hufvudsakligen gräs; längs bäckarne ser man grå sälgbuskar, på fälten dverg-björkar och en, alldeles som mångenstädes i sjölandet. Från dessa marker resa sig högfjellen. Så långt upp som till Sulitelma äro bergformerna rundade och stigningen långsam, sidorna till stor del gräs- eller mossslupna; derof, van får man se en mängd höga, spetsiga, vilda och otillgängliga toppsamlingar, bland hvilka vi nämna Ackavaregruppen vid riksgränsen söder om inre delen af Stora Lulevatten. Här ligger marken så högt, att snön icke hinner smälta undan under sommaren; här finnas väldiga jöklar. Nära 2 qv. mil äro året om täckta af en ismassa, som vexlar i tjocklek mellan 60 och 300 fot.

Nere i sjölandets dalar finnes, som nämnt, mångenstädes bofast befolkning i enstaka gårdar eller byalag ända upp mot högfjellen. Lefnadssätt och näringslif äro enahanda som i skogslandet. Vackrast af alla Lappmarksbyar säges vara Qvickjock vid högfjellens fot. Kommer man Stora Lulevatten uppför, har man framför sig de väldiga fjelltopparne med deras is- och snötäckta hjessor, nedanför dem utbreda sig de delvis snöhöljda fjellslätterna och genom dem vindla sig leende dälдер med riklig växtlighet. Längst nere i mynningen af hufvuddalen ligger Qvickjock, prestens och grannarnes små byggnader och det lilla fridfulla kapellet. I dalarne och uppe på plåtärna bo en mängd skogslappar; här hafva de flesta fjellapparne sina höst- och vårvisten, vid sjöstränderna ser man somligstädes fiskarlapparnes kåtor eller bofälliga stugor. Uppe på högfjellsbetena drager fjellappen sommartiden omkring med sina renhjordar.

Lapparne, de ursprungliga inbyggarna i öfre Norrland, äro dels och i allmänhet nomader, dels bofasta. Detta senare gäller om de s. k. fiskarlapparne. Dessa hafva på ett eller annat sätt blifvit utblottade på renar och derfor slagit sig ner vid någon sjö att lifnära sig af jagt och fiske;

de fresta ett mången gång bekymmersamt lif. De renegande Lapparne brukar man med afseende på deras i lägre eller högre grad nomadiserande lefnadssätt indela i skogslappar och fjellappar. Skogslappen flyttar inom ett inskränkt område och håller sig året om i skogs- eller sjölandet, men drager icke upp på högfjellen. Han är heller icke uteslutande renskötare. I början och slutet af sommaren få renarne sköta sig sjelfva, under tiden jagar och fiskar lappen. När vintern kommer drager han med sin hjord österpå, somliga blott en eller annan mil, andra åter ända ner mot kusten. Fjellappen är den mest utpreglade lapptypen, en äkta nomad. Höst och vår dväljes han på gränsen mellan sjö- och fjelland, sommartiden uppe i högfjellen, vintern nere i skogarne. »Det är vackert att se en stor renhjord tåga fram vid flyttningarne. Främst går en lapp och leder en ren. I främsta lederna följa vanligen en myckenhet oxrenar som stolt höja sina hufvud med de stora greniga hornen. Dernäst komma de öfriga om hvarandra. Det hela liknar ett underbart framskridande skogslund, hvars mångfaldigt grenade kronor med sina lifligt vexlande rörelser gifva en behaglig anblick. Klöfvarnes stampande på isen och det knarrande som alltid låter höra sig i renens ben, då han går, gifva ett gny, som kan höras på betydligt afstånd. Efter hjorden följer familjen och hundarne. Skiljer sig någon ren från hjorden, ila hundarne genast att skaffa honom tillbaka, och renen vet så väl, att han icke har någon undflykt, att han genast kommer springande tillbaka, så fort han får höra hundskallet. Efter dessa följer trossen, kåta, grytor, kittlar, sängkläder, husgerådssaker, inpackadt i ackjor och draget af renar som gå enhvar med sitt lass efter hvarandra.» Sommartiden egnar Lappen sig uppe på fjellen helt och hållet åt renskötseln. Från morgon till qväll och från qväll till morgon skola hjordarne följas och vaktas; de vandra ibland vida omkring, så att Lappen har mycket besvär, då de skola drifvas tillsammans till lämplig plats för mjölkning. »Det är en vacker syn, då hjorden mot aftonen samlar sig kring kåtan eller på ett snöfält för mjölkning. På alla kullar ända långt bort är

allting fullt af lif och rörelse. De beskäftiga hundarne gläfsa öfverallt och bringa renmassan närmare och närmare renarne hoppa och springa, stå stilla och hoppa igen. Och när då alla tre eller fyra hundra slutligen hunnit kåtan och stå eller ligga, springa om hvarandra eller pröfva sin ömsesidiga hornstyrka, när flickorna med sina tråkär! jla från djur till djur, brodren eller tjenaren kastar bastsnaror om hornen på den af dem utpekade renen och drager det motstretande djuret till dem; flickan skrattar och gläder sig åt hrodrens stora möda, ja stundom gäckande låter djuret någon gång slippa löst, på det brodren än en gång skall ha besvär; fadren och modren ha stillsamt dragit till sig sina renar, redan fyllt flere kär! och nu förebrå barnen deras lekfullhet; har man sett detta, nog förstår man att det är gladt uppe på fjellen.» Sommaren går fram, det börjar bli kallt på fjellbetena och ondt om foder; då är det i midten af Augusti tid att begifva sig ner till höstvistet. Nu kommer slagttiden. Renar dödas i stor mängd både till vinterföda och försäljning, till skatt och tionde. I midten af November eller förr, om vargarne äro svåra, vänder man sig mot öster och drager ned till kyrkplatserna. Renarne få beta i skogen, under det Lappen dels sysslar med hemslöjd, dels far omkring på besök, till marknader eller ner till kusten för handel.

Renen är Lappens allt i allom. Dess mjölk och kött lemnar honom föda, dess hud kläder. Då renkon mjölkar blott 4 månader på året och i medeltal endast $\frac{1}{10}$ kanna om dygnet, inses lätt, att det behöfves en stor renhjörd att underhålla en familj. Linné uppgaf på sin tid att de fattigaste Lapparne hade 50—200, medelklassen 500—700 och de rike 1000 renar eller deröfver; förhållandena synas vara föga ändrade. Renen lefver af renmossa. Denna är temligen utbredd på fjellen och i skogarne; djuret vädrar den äfven under snön och skrapar upp den med sina klöfvar; är snön skartäckt måste renen nöja sig med trädlafvar och qvistar. Jemte som näringsdjur hålles renen äfven som dragare, men blir aldrig riktigt tam, utan är ständigt oberäknelig och istadig. Utom renen förekommer knappt an-

nat husdjur än hunden, ehuru somliga Lappar hafva både kor och får. Hundarne äro små, långhåriga, magra bestar, vanligen hungriga och närgångna, till den grad till och med att de rycka maten ur handen på främlingen. Deras göra är att hålla hjorden samman och skydda den mot vargarne; de göra sålunda stort gagn och behandlas äfven som husets barn.

Det kringirrande lifvet gör det omöjligt för Lappen att hafva fasta bostäder. Han bor i tält, uppförda af en träställning, som höljes med segelduk eller vadmal; om vintern skottas snö upp vid kanterna. Från en tvärbjelke nedhänger grytan och under den bilda några i ring lagda stenar eldstaden, röken går ut genom öppningen i tältets topp. Utmed tältväggen lägges ris och på detta renhudar, här sitter Lappen med korslagda ben, här ligger han om natten, fullt påklädd, då det är kallt. Ett inträde i ett lapptält skildras sålunda: »Knappt hade jag upplyft tältdörren, för att med böjd rygg träda derinom, förrän hundarne skällande rusa på mig med skarpa tänder och vreda blickar. Eld, hetta och rök slå mig i ansigtet; under de första sekunderna är ögat icke i stånd att urskilja föremålen; till den döfvande hundmusiken sällar sig ett icke mindre döfvande barnskrik. Under allt detta har jag emellertid måst förblifva stående vid ingången och skall nu med böjd rygg försöka börja vandringen till den anvisade platsen, gående på kanten af eldstaden, icke alldeles utan fara att tumla i den brinnande elden eller den kokande köttgrytan. Snart har dock ögat vant sig vid dagern, och jag ser att det råder god ordning. Alla och allt har sin anvisade plats. Innerst är högsätet; här sitter fadren och modren, närmast henne de yngre barnen, på fadrens sida de vuxna barnen, ytterst tjenarne, allra ytterst hundarne.»

Utgörat åligger mannen, insysslorna qvinnan; dock är det anmärkningsvärdt att hon blott i nödfall besörjer matlagningen. Qvinnan är skraddare och skomakare, garfvare och färgare, mannen gör all sin redskap sjelf, från vandringsstafven till den fint arbetade släden.

Lapparne äro ett godmodigt och sinsemellan muntert samt framför allt ärligt folk. Detta senare dock af ren nödvändighet. De hafva inga fasta murar, inga kassakistor att skydda sin tillhörighet med; då de draga till fjells om våren lemna de qvar vid höstvistet släde, skidor, vinterkläder, lifsmedel, och finge dessa icke vara i fred måste ovilkorligen en ständig strid uppstå. Rentjufvar finnas deremot, men desse betraktas så godt som såsom hvar mans niding. Men folket utmärker sig för mycken tröghet. Detta visar sig dels som fredlighet, fast de någon gång kunna brusa upp och då icke hafva långt till knifven, dels som långsamhet; brådt får man icke hafva om man behöfver deras hjälp. Sker en sak ej i dag, så sker den väl i morgon, tyckes vara nästan en grundsats. Mycket begifna äro de på bränvin och tobak; tobak är den bästa gåfva man kan gifva fjellappen och snus det säkraste medel att vinna lappgummans välvilja; bränvin har vållat mycket elände här som annanstädes, fast Lapparne numer på de flesta ställen icke äro värre supare än Svenskarne. Deras naturliga begåfning säges i vissa afseenden stå högt, nemligen i allt som står i förbindelse med deras näringslif. De hafva vaken och skarp iakttagelseförmåga, uthållande minne i synnerhet för lokaliteter. Men de synas dock i mycket vara barn. Hvad de icke strax förstå, är för dem ett under, och de kunna råka i den yttersta förskräckelse vid ovanliga företeelser. Bildningen är mycket olika, men Vesterbottens Lappar kunna i allmänhet läsa och flere äfven räkna och skrifva. Deras religiösa begrepp sägas vara ungefär jemngoda med Svenskarnes, men Lapparne kunna på grund af vägarnes längd blott sällan komma till kyrkan, vanligen icke oftare än vid deras fyra böndagar.

Giftermål mellan Svenskar och Lappar äro sällsynta, nybyggaren gifter sig någon gång med en Lappflicka, men Lappen vinner sällan någon svenska. Detta är väl dels beroende på rasolikheten, dels på gammal fiendtlighet folken emellan. Redan vid de första bosättningarna vardt anledning nog till missämja. Svensken slog sig ner vid Lappens fiskevatten och förmenade den förutvarande egaren att lägga

ut sina nät, året om jagade han i skogen och villebrådet minskades. Sedan kommo Svenskarne med klagovisor. Renarne trampade ner deras ängshö och betesmarkerna gjordes gagnlösa, emedan boskapen icke skulle vilja beta der renarne framgått. Detta senare var en ren missuppfattning, och nybyggaren lät höet stå i häsjor ut på vintern utan att gärda om dem, då det var Lappen rent omöjligt att hålla tillräcklig uppsyn öfver sin hjord. Ehuru Svenskarne således hade mindre rätt, var det icke förty en tid långt i Pite Lappmark lagligen tillåtet att helt simpelt nedskjuta renarne. Numer äro blott åker, äng och slåttermyrar fridlyste och det endast 1 Juni—1 Sept. således den tid renarne äro på fjellen. Ofta brände nybyggaren skogen på vida sträckor, dels för att vinna gräsbete, dels af ren kitslighet mot Lappen; derigenom kom denne nemligen i stor förlägenhet, då tillgången på renmossa i hög grad minskades. Numer äro belöningar utfästa för upptäckandet af skogsbrandsanläggare och desse missdådare utsatte för strängt straff. Sålunda hafva Svenskarne blifvit allt mer hänsynsfulla mot Lapparne och det med fullt skäl. Det fins vida marker som icke egna sig för annat än renbete: fjellmarkerna, stora vidder i sjölandet samt hedarna och mycken skogsmark i sjölandet, och dessa kunna endast blifva till gagn i Lapparnes händer.

Öfverblick öfver Norrland.

Det i geografierna och i dagligt tal som Norrland betecknade landstycket är till sin nuvarande vidd en temligen sen bygd. Till 1611 var Ödmorden dess sydgräns och det en synnerligen naturlig. Namnet är ock af sen upprinnelse; Helsingland var det som användes i forna dagar. Fäste man sig mer vid natur- och näringsförhållanden än vid den historiska utvecklingsgången, borde man icke blott behålla den gamla sydgränsen, utan äfven hiträkna öfre Dalarne för att nu icke till och med här inflika den Vermländska skogsbygden. I så fall skulle den södra gränslinien läggas från landskapsmötet mellan Vestmanland, Vermland och Dalarne upp till Ödmorden och längs denna skogsbygd till Bottniska viken.

Det så afgränsade Norrland är en från riksgränsen mot sydost långsamt sluttande yta ner mot stora landsänkor, Mälarbäckenet och den Bottniska fördjupningen. Ytan är utgräfd af djupa dalfåror i sluttningens riktning. Närmast Bottniska viken är landet styckadt i en mängd kullar med mellanliggande små dälдер alldeles som Södra Sverige på vissa ställen; utanför i vattnet uppträder här som der en skärgård. Detta så högt upp som till och med Ångermanland. Derefter blir höglandsfoten bred och jemn hela vägen uppför, det kuperade landet drager sig tillbaka från kusten. Denna är på en lång sträcka skärgårdsfri. Befolkningen är spridd öfver allt, men har i synnerhet samlat sig kring flodmynningarne. Der ligga vårt lands förnämsta sågverksdistrikt. Ofvan detta kustland höjer sig marken, Bergen samlas till en sammanhängande skogklädd massa, besatt med en mängd kalottliknande kullar och mellan pla-

tåerna framstryka djupa breda dalar. I dessa har befolkningen samlat sig; uppe i skogsmarkerna förekommer den i allmänhet endast tillfälligtvis vid fåbodarne eller skogshygget. Detta är skogslandet. Vid detta områdes öfre gräns och inne i dess öfre hälft möter man en hel rad större land- och sjöbäcken, Siljan i Dalarne, Storsjöbäcken i Jemtland och det norrländska sjölandet. Högländet stiger, kalotterna komma så högt upp i luften att trädväxt blir omöjlig, växtligheten utgöres af små buskar, mossor och lafvar, eller saknas den alldeles, stigningen fortsättes, trädväxt blir omöjlig till och med på plåtåerna; dessa få samma växttäckte som kalotterna längre ner, kalotterna här uppe ligga snötäckta större delen af året, längre norrut året om; här packas snön samman och omformas till en kornig, islik massa som långsamt glider utför sluttningarne. Fast bosättning förekommer endast mycket sparsamt i dalarne; på vidderna ofvan skoggränsen draga vallhjon omkring med sina hjordar eller Lappar med sina renar. Detta är fjelllandet längs riksgränsen från och med öfre Österdalarne.

Berggrunden är i kustlandet och skogsområdet vanligt gråberg; i de båda södra bäckena vid Siljan och i Storsjöbygden i Jemtland uppträda kalkstenar och skiffrar af silurisk ålder, i fjelltrakterna i Dalarne, Vestra Herjedalen och riksgränsen uppför hårda, glänsande skiffrar och gråstensliknande bergarter antagligen af silurisk ålder. Jordtäcket är lera i kustlandet, utom i Vesterbotten, vid Siljan och kring Storsjön samt uppför dalgångarne ett stycke från kusten. Märkligt är att längs hela Bottniska viken höjer sig landet. Redan under midten af förra århundradet hade man iakttagit en vattenminskning i norra delen af Bottniska viken; det fans torr ängsmark på ställen der man för en eller ett par mansåldrar kunnat färdas båtledes fram. Senare undersökningar hafva bekräftat att vattenlinien verkligen sänker sig utefter hela viken och äfven längs Östersjökusten, mest i norr, men öfverallt ojemnt. Kustlandet kommer således ideligen att ökas.

Klimatets egendomligheter härröra dels af det nordliga läget, dels af markens på många ställen betydliga vatten-

sjukhet. Det nordliga läget förorsakar en lång och snörik vinter, en kort men varm sommar; vår och höst ila snabbt förbi, de många myrarne vålla skadliga nattfroster. Detta griper djupt in i människolifvet emedan det försvårar sädessodlingen, dels derigenom att växttiden är kort och sommararbetet således blir ansträngande, dels emedan arbetets lön ofta blir ringa eller ingen. Den ena af dessa olägenheter står det dock i människomagt att delvis åtminstone öfvervinna.

Norrland, området nu taget i dess vanliga bemärkelse, således inberäknadt Gestrikland, upptager $\frac{3}{8}$ af landets yta, men lemnar uppehälle blott åt 14,4 %, ungefär en sjundedel af dess befolkning. Det är så liten del af jorden som tills vidare är åker och äng, blott mellan 8 och 2 %, aftagande uppåt riksgränsen och mot norden. Derför synes ock folktätheten ytterst ringa, störst naturligtvis utmed kusten, aftagande vester och norrut. Utmed kusten är den i Gestrikland 1,500, stiger något i Helsingland för att i Medelpad nå den vackra siffran af 3,800, faller i Ångermanland småningom ner till 1,400 och i öfre Norrlands kustland till 400. Ungefär enahanda stigning och sänkning finner man i skogslandet; i den yttre sträckan, Gestrikland, vestra Helsingland, Medelpad och vestra Ångermanland står Medelpad främst, siffrorna äro hälften, ända till sjettedelen af de förra; i den inre sträckan är Jemtland främst med 300; Storsjöbygden har naturligtvis afvikande förhållanden och mäter sig med den vanliga kustbygden. Fjellandet är ytterst glest befolkadt, siffran går i norden ända ner till 12 på hvar qvadratmil. Vid denna sifferuppräknings Erinna vi särskildt om de förut påpekade förhållandena i sågverksdistrikten utmed kusten. Men är Norrland tills vidare så folktomt, så är det ock den del af landet der befolkningen tillväxer ojemförligt snabbast. Under åren 1830—1880 har denna landsända, om Gefleborgs län undantages, ökat sin befolkning med 110 %, det öfriga Sverige sin med blott 54 %; tillväxten har således skett precis dubbelt så snabbt häruppe.

I fråga om näringslifvet skall först och främst framhållas att detta är vårt trävaruland, liksom mellersta Sverige

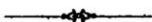
vårt jernvaruland och södra Sverige vårt sädesområde. Här fins åtskilligt öfver hälften, 57 %, af rikets skog. Detta är alls icke märkligt om det jemföres med ytvidden, ty då borde det vara något mer, men väl i förhållande till folkmängden, då är det fyra gånger mer än det i medeltal skulle vara. Då folkmängden stiger snabbt, är det i alla händelser det nu lefvande släktets pligt att vara varsamt med skogen, så framt det skall undgå bittra förebråelser af kommande. Häruppe är det som vår trävaruhandtering egentligen drifves. Härifrån kommer ungefär 80 % af allt det trä som vi sälja till utländingen och det förnämsta och bästa. Här fins naturligtvis lejonparten af våra sågverk, fast inga sifferuppgifter dess sämre finnas att tillgå. De elfvar som äro af största vikt som flottningsleder äro de fyra sydligare och vid deras mynningar hafva rikets egentliga sågverksdistrikt uppblomstrat, kring Söderhamn vid Ljusnemyningen, kring Sundsvall, som beherskar två flodöppningar, och kring Hernösand. Dessa städer äro ock våra förnämsta utförsorter för trävaror.

På sina ställen är det ock ett boskapsskötselns land. Detta gäller i allmänhet om skogslandet hela vägen utefter, men alldeles särskildt om Herjedalen och Jemtland, der kreatursmängden är omkring en half gång till så stor som eljes vanligt i riket. Fäbodväsendet är regel. Nere vid kusten råder särskildt i de blomstrande sågverksdistrikten helt andra förhållanden och öfverskottet från de öfre trakterna räcker icke till att fylla dessa orters brist, utan såväl smör som kött och fläsk köpas här annanstädes ifrån, särskildt från Finnland.

Sädesland är det deremot tills vidare alls icke. Undantages Gestrikland, som i hela sitt näringslif visar fullkomligt mellansvenska förhållanden, är den brödsäd som skördas allestädes i mycket öfvervägande grad korn, rågskörden är helt knapp, hafren mognar icke ens uppe i norden. I allmänhet räcker nog skörden för dem som syssla vid jordbruket och lemna på åtskilliga ställen öfverskott, men detta öfverskott tillfredsställer icke på långt när behofvet i kust-

trakterna. Hvarenda hamn inför råg och rågmjöl. Hur pass stor bristen kan vara synes icke riktigt.

Städerna ligga alla utom Östersund vid kusten, enhvar vid eller i närheten af en elfmynning. Sannolikt voro de allesammans ursprungligen fisklägen; så småningom utvecklades handel och fraktfart; det är först i våra dagar som tillväxten skett snabbt, men ock för somliga ytterst snabbt, i sammanhang med trävarurörelsens utveckling. Under de tretio åren mellan 1850 och 1880 har Söderhamn nära 5-faldigats, Sundsvall tredubblats och de öfriga större städerna fördubblats i afseende på folkmängden. Den förnämsta af Norrlandsstäderna är Gefle med 20 tusen invånare, utförsort för jern och trävaror från Gestrikland och Dalarne; dernäst kommer Sundsvall med 10,000 och i tredje rummet Söderhamn med 9,000; dessa tre äro Norrlands storstäder. Närmast dem kommer Hernösand med 6,000, Hudiksvall och Östersund med 4,000 och öfre Norrlands förnämsta ort Luleå med 3,300. Hela antalet städer är 11, således 12 % af rikets samtliga, hvilket passar bra tillsammans med folkmängdsstorleken här uppe.

N o r g e.

Norges natur.

Norge är ett bergland, hvars rygg följer riksgränsen från norr ända ned till trakten mellan Ljusnedalen och öfre Österdalarne, sedan viker af åt vester för att vid Romsdalsfjordens innerkant böja sig söderut och fortsätta i denna riktning, tills den utplattas och upphör att finnas till. Den 10 à 15 mil breda vestkanten stupar i allmänhet brant i hafvet och kantas af en nästan sammanhängande rad af öar ända upp till nordligaste punkten vid Nordkap. Den östra sluttningen, från den trakt man kan tala om dylik i Norge d. v. s. från det område der bergryggen viker af åt vester, är den sydvestra delen af den stora nordskandinaviska östsluttningen, som i vårt land upptager hela Norrland och Svealand samt Dalsland och Bohuslän och är liksom hos oss genomfärad af djupa i den vanliga riktningen nordnordvest till sydsydost gående, mestadels trånga dalar, som blott här och hvar kring några större vattensamlingar vidga sig till smärre slätter.

Berglandets högst belägna delar, högfjellen, äro väldiga klippmassor, som af frost och vind, ismassor och isvatten blifvit utmejslade till tak-, horn- eller sylliknande toppar, som snöklädda och hvitskimrande stiga upp i den kalla luften, och utför hvilkas sluttningar ismassor, skridjökлар, glida ner som vid Sulitelma t. ex. hos oss. Nästa trappsteg utföre bildas af ödsliga fjellvidder, nakna eller med mossor eller gräs betäckta marker, i hvilka djupa dalgångar äro utfärade och bilda liksom gröna band med elfvens blå strimma i midten, liksom hos oss i Lappland, vestra delarne af Jemt-

land och Herjedalen och nordvestra Österdalarne. På vestsluttningen nå dessa ut till hafvet. På sista trappsteget möter man liksom i Vermland och Dalarne skogiga platåer och mellan dem dalar med präktiga elfvar och klara sjöar samt små, något så när öppna slätter.

Bergryggen, fjellandet, bildar en enda sammanhängande sträcka, här och hvar öfvertvärad af sänkor, i hvilka man kan komma fram från ena sluttningen till den andra; den brukar delas i tre delar, Langfjellen, Dovre och Kölen. Langfjellen höja sig långsamt från landets sydkant vid Lindesnäs, stiga sedan till en anseelig höjd och utbreda sig öfver en stor sträcka af landet upp till den sänka, som från öfre Gudbrandsdalens syd-arm går rakt vesterut till Nordfjorden. Högfjellen ligga vid vestkanten, der Folgefonden i söder och Jostedalbräen i norr breda ut sina väldiga ismassor, de senare de största i Europa, och der Skagatöls tinnarne vid inre ändan af Sognefjorden resa sina vilda hjessor mot himlen. Österut från högfjellen utbreder sig Hardangerviddens fjellmark. Den märkligaste sänka bland de flere, som leda öfver bergryggen, är den som från Halldalen grenar sig dels åt Sogn dels åt Hardanger, i hvilken sannolikt en jernväg kommer att gå fram och förena Bergen med Drammen. Dovre, Norrmännens stolthet och deras skalders stående liknelse, då det gäller att framhålla något väldigt och evärdeligt, är bergmassan från Nordfjords sänkan bort till en fördjupning i bergmassan, som från Österdalen leder ner till Guladalen i Trondhjemsbygden och hvari Kristiania-Trondhjemsbanan är framdragen. Det märkligaste högfjellet här är den bekanta Snöhättan, såsom namnet angifver, täckt af väldiga snömassor. På båda sidor om Dovre utbreda sig vidsträckta fjellmarker som småningom sänka sig under skoggränsen ner i de nedanför liggande skogs- och jordbruksbygderna, nemligen Oplandens platå åt söder neråt mot Mjösen och Trondhjemsplatån åt norr ner mot Trondhjemsfjordens slättbygder. Dovres högland är genomdraget af en synnerligen anmärkningsvärd sänka från öfre Gudbrandsdalens nordarm ner till Romsdalen. Uppe i högsta delen ligger ett fjellvatten, Lesjövand, som

matar både Gudbrandslågen och Romsdalselfven. Kölen är bergryggens större, norra del från den nämnda Österdalssänkan upp till Nordkap och utefter gränsen mot Finland, der den småningom utplattas. Högfjellstrakter ligga å ömse sidor om riksgränsen, nästan mest på svenska sidan, hela vägen utefter; den viktigaste af dem i Norge är den storartade bergsamling i Nordland, ett tiotal mil söderut från Lofoten, som uppbär den väldiga jökelmassan Svartisen. Fjellmarkerna nedanför högfjellen gå i Norge nästan hela vägen ut till hafvet och utgöra Nordland och Finnmarkens bergstrakter, till hvilka vi sedermera komma; på svensk sida är det just våra fjelltrakter i öfre Österdalarna och hela riksgränsen uppför, hvilka sedan sänka sig under skogsgränsen i skogsbygden längs Botniska viken, Mälardalen och Venerssänkan. Kölen genomdrages af flere sänkor från den ena sluttningen till den andra; i åtskilliga af dem ligga fjellsjöar högt uppe under högfjellen, matade af deras is- och snömassor; den märkligaste af dem är på norsk sida Rös vand, omkring 5 mil söder om Svartisen, Norges näst största insjö. Såsom för samfärdseln vigtiga pass skola nämnas sänkan mellan Ljusnedalen och Rörås, mellan Åredalen förbi Skuredalsporten in i Trondhjemsbygden, i hvilken Trondhjems—Storlien—Östersunds-banan stryker fram, en några mil norrut, i hvilken en landsväg är bygd ner till Levanger, och den långt uppe i norden, der Luleå—Ofoten-banan kommer att gå.

För en närmare skildring af Norge skola vi dela landet i två naturliga hufvuddelar, temligen skarpt skilda såväl i afseende på natur som näringslif, nemligen Vestra kustlandet, landremsan vester om denna samling af fjellvidder och högfjell, som bildar Skandinaviska halföns ojemna rygg, och Östlandet, den norska sluttningen åt öster och söder från Langfjellen, Dovre och Kölens sydända.

Vestra kustlandet är ytterst vildt och storartadt, men temligen enahanda. Utanför kusten utbreder sig nästan genomgående en vidsträckt skärgård, bestående af en mängd ofta stora öar, i synnerhet framför fjordmynningarne. Fastlandet är mycket sönderskuret. En mängd remnliknande

sänkor tränga djupt in, stundom in under högfjellen, och sända grenar åt båda sidor. Detta är fjordarne. Oftast gå tränga dalar fram mellan grenar tillhörande olika fjordar, hvarigenom hela kustlandet blir splittradt i en tallös mängd, temligen regelbundna bergklumpar. Stege vattenståndet till någon betydligare höjd skulle sålunda uppkomma en betydlig skärgård, derigenom att de tränga dalarne mellan vikarne blefve vattenfyllda. I dessa dalar och på smala landremсор utmed fjordkanterna bor befolkningen; fiske är öfverallt den kanske viktigaste inkomstkällan.

Detta kustland delas å sin sida i två delar: Vestlandet från Lindesnäs i söder till Kap Stadt och Nordanfjellska Norge derofvan.

Utanför *Vestlandet* utbreder sig Nordsjöns ofta oroliga yta med dess fiskrika djup; vid hafsbandet ligger en väldig ösamling af merendels större öar, fjordar tränga djupt in med grenar åt båda håll och afskära ett högt, oftast skogslöst bergland, i öster resa sig de hvitskimrande Langfjellen.

Skärgården liknar den Bohusländska mellan Marstrand och Uddevallafjorden, men är ännu mer naken än denna. Ytterst mot hafvet i sjelfva hafsbynnet skummar vattnet kring en mängd skär, holmar och nakna småöar, men snart möter man den ena stora ön efter den andra, skilda från hvarandra och från fastlandet genom smala sund och stora ungefär som Orust och Tjörn. Från flere af dem lysa fyrar ut i mörkret och vägleda seglaren genom detta för honom farliga virrvarr. De mindre öarne äro mest obebodda, på de större finner man ofta betydande fisklägen, på en af dem den uppe nordost om Bergen liggande Osterön, fins icke mindre än sex kyrkor. Jemte denna skola vi blott nämna den nästan skoglösa, men mycket kärrika Karmö utanför Buckefjord med betydliga fisklägen, och det för ett egendomligt formadt berg bekanta Bremangerland utanför Nordfjorden. Berget ser ut som en väldig fästningsmur, på midten bestyckad med ett stort torn.

Kustlandet utgöres af en hel rad med halföar, skilda från hvarandra genom fjordarne. Här äro detta slags vikar synnerligen vackert utbildade. De tränga djupt in i

landet, den största af dem Sognefjord icke mindre än in-
emot 15 mil, således ungefär som Mälaren i Sverige. De
äro rent af som sprickor i fjellmassan, deras väggar stiga stund-
om alldeles brant upp, och de sticka sina tinnar in i eller
höja dem ofvanför molnlagren; emellanåt äro de så trånga
att solen endast på högsommaren kommer till att skina på
vattenytan. Då bergsidorna äro mindre tvärbranta och min-
dre nakna samt nästan allestädes der fjordgrenarne sluta,
ser man ofta längs stranden ett bräm odlad jord med går-
dar och kanske en kyrka; ett stycke uppåt börjar en skog-
gördel, en li, ofta afbruten af nedstörtade stenören som
stödja sig mot bergslutningen; derofvan finnas ännu gräs-
gångar på afsatserna; högt upp reser sig sedan det skalliga
berget med sina skarpa spetsar och djupa klyftor. Dessa
jordremsor längs vattenbrynet höra emellanåt som i Har-
danger till landets mildaste och fruktbaraste ängder. Der
käns sommaren varm och vintern föga sträng, der växa
äpple- och päronträd, plommon och körsbär skina i det gröna
löfverket, ja till och med valnöten mognar. Uppe i höj-
den är det mången gång mycket oländigt. Ofta händer det
fåren och getterna, när de gå och beta deruppe på gräs-
gångarne, att de lockas af det saftiga gräset på djupet af
en klyfta eller en utspringande list och hoppa dit ner, men
sedan omöjligt kunna komma upp. Då fins ingen annan
utväg för egaren, än att fira ner sig med tåg och så hissa
kreaturen upp. - Då man skördat hö här uppe, har man
liksom i Alperna mycket bekvämt att få det ner, ett stycke
åtminstone; man bara binder i hop det i bundtar eller stuf-
var in det i säckar och kastar det så handlöst utför slutt-
ningen.

Djupförhållandena äro rätt märkliga vid dessa fjordar.
Bottnen är temligen jemn, men stiger icke obetydligt mot
mynningen. Så har Sognefjord ett djup af blott 90—100
famnar vid mynningen, d. v. s. man skulle nå botten ge-
nom att ställa två Riddarholmskyrktorn ofvanpå hvarandra,
men inne i fjorden blir det icke mindre än sex gånger så
djupt, der det är djupast.

Landet mellan fjordarne är ett vildt, ogästvänligt berg-

land, på somliga ställen bestående af högfjell, såsom vid Folgefonden mellan Hardangerfjorden och en dess arm samt vid Jostedalsbräen mellan Sognefjord och Nordfjord. Det är blott i små sänkor ute vid kusten, på landremssorna utmed fjordarne och i de trånga dalarne, eid kallade, mellan fjordarmarne, som befolkningen kunnat slå sig ner. De mest bekanta och viktiga inre bygder äro Sogn och Hardanger vid hvar sin fjord. Det är i en liten kustsänka på den stora halfön mellan Sogne- och Hardangerfjordarne som vestlandets förnämsta ort Bergen har sitt läge.

I sydvestra delen, der bergen utplattats, sträcker sig längs hafvet en strandslätt af sex mils längd söderut från Stavanger med en bredd af halfannan till två mil. Det är Jäderen. Det är en jemn slätt, öfverdragen af böljformiga höjder. De låglända vidderna äro myrar, underlaget är torf och ofvanpå detta utbreder sig ett ljungtäcke. Stundom påträffas mossar och emellanåt fullkomliga gungflyn. På de torra ställena ligga gårdarne 5—8 tillsammans med små envåningsmanbyggnader, ofta hvitmålade mot hafs-sidan och omgifna af trädgårdar. På sluttningarne nedanför utbreda sig åkerfälten.

Hela detta Vestland skulle man från svensk synpunkt kunna kalla Norges Bohuslän, men då skulle det vara ett mycket vidgadt och storartadt Bohuslän. Skärgården, fjordarne, de trånga dälderna, de nakna bergen och den starka hafsvinden, de äro de samma, allt blott mycket mindre och dvergartadt hos oss; befolkningen lefver samma amfibiska lif, det är här från Stavanger upp förbi Stadtudden som det stora norska vintersillfisket eger rum från och med Januari till och med Mars.

Någon väsentlig skilnad i afseende på naturen fins just icke mellan Vestlandet och det *Nordanfjellska Norge*. Det är i grund och botten samma natur hela vägen uppför, blott ödsligare och på sina ställen vildare, allt som man kommer upp mot norden.

Kusten är hela vägen ända upp till Nordkap kantad af ösamlingar. Nordost om Stadtudden bort till mynningen af Trondhjemsfjorden fins en skärgård alldeles enhanda

med Vestlandets, småöar ute vid hafsbrynet, stora utmed landkanten. Allt som man nalkas Trondhjemsfjorden blifva dock dessa öar mera jemna och låglända än söderut. Här ligger Hiteren, södra Norges största ö, icke obetydligt större än Orust. Bergmassan är full af träsk och mossar, öns inre är nästan alldeles obebodt. Härefter saknas större öar flere tiotal af mil uppåt, ända tills man kommer inom polcirkeln. Denna sträcka upptages af en nästan svensk skärgård, ofta af flere mils bredd, med en tallös samling små låga öar, skär och grund, som gör det nästan omöjligt att från hafvet tränga inåt land utom på vissa bestämda, af fyrar upplysta ställen. Öarne äro samtliga kala och mycket glest befolkade, somliga underligt formade af hafvets hejdlösa kraft, så Torget och Tränen. På ön Torget reser sig ett kullrigt berg, i hvilket forntida vågsvall urgräft en riklig naturlig tunnel tvärs igenom berget; Tränen består af idel spetsiga nästan morotsliknande klippor. Från polcirklen ända upp till Nordkap kantas den ytterst flikiga kusten af en lång rad mycket stora öar, hvars sydligaste grupp är den bekanta Lofoten, och bland hvilka vi i öfrigt skola framhålla den stora Senjen ett stycke söderut från Tromsö. Lofotenöarne stupa i vester brant i hafvet och bilda med sina stupor och taggiga toppar det mest vilda och sönderslitna, men ock mest storartade och pittoreska som Norges kust har att uppvisa. Österut sänka de sig mot Vestfjorden, och här ser man låga kärriga marker mellan bergen. Bottnen under vattnet åt detta håll sänker sig långsamt, men afsatsvis med skarpa kanter, s. k. eggjar, ända till halfannan mil från land. Det är på dessa afsatser som det storartade torskfisket bedrifves under årets tre första månader. På flera ställen, der bergen icke hafva några skär framför sig vid öppna hafvet, ser man de s. k. nykerna, fogelbergen. De stupa temligen långsamt och äro betäckta med ett tunnt lager sandig växtjord. Ytan är tufvig och tufvorna ordnade i oregelbundna afsatser. I enhvar af dessa tufvor finnes en liten grop, i hvilken foglarne häcka. Fogelsamlingen på ett sådant berg uppgår till millioner, och då foglarne lemna sina nästen, är berget så omgifvet af

oräkneliga svärmar, att det på afstånd tager sig ut som vore det inhöljdt i en slöja eller ett tjockt moln. I fjerran höres ett susande, som flöge en bisvärm i luften, och kommer man in i skockarne, hviner det i luften som vid en våldsam storm. Äggen samlas, och foglarne fångas med hjälp af särskildt dresserade taxar. Utmed denna del af norska kusten uppträda ebb och flod. Skilnaden mellan högsta och lägsta vattenståndet under dygnet är vid Trondhjemsfjorden omkring 8 fot och uppe i norden 10.

Kustlandet i nordanfjellska Norge är temligen olika på skilda ställen, och vi skola dela det i Romsdalsbygden, Trondhjemsdalen, Nordland och Finnmarken.

Romsdalsbygden från Stadtudden till Trondhjemsfjordens mynning liknar fullkomligt Vestlandet, och man gjorde riktigast att räkna denna bygd dit. Här som der är det enahanda präktiga fjordar och enahanda trånga dalar, skarpt begränsade af skyhöga, taggiga fjell. Trakten är ett fullkomligt alpland. Trondhjemsdalen deremot är en riktig oas i hela detta hårda norska kustland. Fjellvidderna vid foten af Dovre och Kölen sänka sig långsamt ner under skogsgränsen och öfvergå till jemförelsevis låga, vågformiga skogiga platåer, liknande dem vi talt om vid Dalarne och Vermland eller kanske ännu bättre skogsåsarne i Jemtlands Storsjöbygd. Dalgångarne mellan dessa platåer, vi kunna nämna Gula och Örknadalen, äro breda och väl dränerade, häri skiljande sig från de jemtska. Hela trakten är i öfrigt med sin bördiga jord på silurgrund en fullkomlig systerbygd till denna vårt lands nordliga slätt. Det är något helt annat här mot i Vestlandet och i Romsdalsbygden. Här saknas alldeles de vilda skummande bergbäckarne och de skyhöga på sin öfre tredjedel kala bergen. Mot hafvet stänges bygden af en nästan öde halfö.

För att få något så när bestämda gränser sammanfatta vi under namnet Nordland trakten från Foldenfjord upp till Altenfjord. Kusten är ytterst flikig, på flere ställen bilda fjordarne halföar, som hänga fast vid landmassan blott med små smala näs, öfver hvilka man stundom forslar båtarne från fjord till fjord. Vid bygdens sydgräns kring Namsen-

elfven, uppe kring Rös Vand och flerstädes på näsen fins rätt mycket skog. I allmänhet är det dock ett fjelland, dess mer ju längre norr på man kommer; ett stort område är fullkomligt högfjell, nemligen Svartisen. Mellan de spetsiga topparne ligger der en väldig snömassa, vidsträckt ungefär som tredjedelen af Gotland, den näst största i Norge och Europa. Denna ger upphof till en mängd skridjökler som åt alla håll glida utför bergens sluttningar, flere ända ner till hafsytan. Det är endast små fläckar utmed fjordarne som hafva något så när odlingsbar jord, der korn och potates odlas till föda och hafre till grönfoder. Gräsängarne äro dock goda, så att boskapsskötseln är jemte fisket folkets vigtigaste inkomstkälla.

Finnmarken är landet från Altenfjord till ryska gränsen i öster. Kusten är inskuren af långa, breda fjordar, i hvilka grunda, men vida dalar, en hvar med sin elf, mynna ut. Vi skola nämna Alten, Porsanger, Tana och Varangerfjord. Vid fjordarnes inre bugter och längs elfbräddarne ser man vackra lundar af björk och rönn. Kring bäckar och källor fins ängsland med stundom ända till 4 fot långt gräs. Mellan dalarne utbreder sig ett ödsligt fjelland med laflädda eller steniga marker och här och hvar ett berg. Mot finska gränsen sträcka sig vida, otillgängliga kärrmarker. Ute vid kusten och vid fjordarne bo fiskare, uppe på fjellvidderna drager lappen omkring med sina renar.

Så komma vi till *Östlandet*, den vigtigaste delen af Norge, visserligen blott $\frac{1}{3}$ af rikets yta, men med öfver hälften af landets befolkning, dess skogrikaste och mest odlingsbara del.

Kusten går från Lindesnäs upp till Kristianiafjorden i nordostlig riktning för att derefter vika af åt söder ner till svenska gränsen. Den är öfverallt kantad af skärgård, och på flera ställen lysa fyror ut öfver vattnen. Öarne äro i allmänhet små, delvis skogklädda och bebodda af dugtiga sjömän, fiskare och sjöfarande. Den mest bekanta ögruppen är Hvalöarne utanför Svinesund, en riktig systertrakt till Kosteröarne i Bohuslän, liksom de berömda för sin ypperliga båttillverkning. Landkanten är öfverallt småflikig

méd en mängd goda hamnplatser. Det är blott på ett ställe, som hafvet tränger djupare in, nemligen vid Kristianiafjorden. Denna är en af Norges större fjordar och den viktigaste af dem allesamman. Den tränger ända till 9 nymil in i landet, är besädd med en mängd skogiga öar och holmar, dess stränder äro beströdda med landtgårdar och städer. Detta är Norges Mälartrakt. Derjemte kunna vi nämna de jemförelsevis små Kristiansands och Idefjordarne, den förra borta mot Lindesnäs, den senare vid svenska gränsen. Öfverallt vid kustkanten framskjuta kullriga skogsåsar, och mellan dem sända en del elfvar sitt vatten ut i Skagerrak. Fiske idkas öfverallt, men är icke synnerligen viktigt med afseende på landet i dess helhet, med undantag af makrillfisket, som sysselsätter en hel mängd folk och lönar sig mycket bra. Men det är från denna kust, som den betydande norska fraktfarten i öfvervägande grad eger rum. Ehuru detta är blott en liten del af landets hafs-kant, finnes här hälften af dess skepp och det de största, så att lastförmågan hos denna hälft är tre fjerdedelar af rikets; här fins två tredjedelar af rikets sjöfolk. Det är ock denna kust, och i synnerhet dess öar, som är plantskolan för besättningen på landets väldiga handelsflotta.

Sjelfva landsdelen bör med afseende på natur och näringslif delas i två skilda områden, skogsbygden, landsträc-kan utmed kusten och svenska gränsen, samt fjelllandet med dess dalar derofvan.

Skogsbygden utbreder sig på en sträcka af fem till sju mil utmed kusten från Lindesnäs bort mot Kristianiafjorden, svänger sedan upp förbi Tyrifjord, Randsfjord och Mjösen och går derefter rakt österut till svenska gränsen. Den har i allmänhet alldeles samma karakter som mellersta Sverige. Den är ett väldigt, vågformigt, skogsbevuxet bergland, hvars platåer skiljas från hvarandra genom trängre eller bredare dalgångar, som stundom vidga sig till ett slags slätter. I en hvar dal framglider en elf, och vid slätterna vidga sig vattendragen till bredare vattensamlingar. Af dalar skola vi framhålla Nedre Sättersdalen, som utmynnar vid Kristiansand, Skiensdalen som går fram vid den likbe-

nämnda staden, Randsfjords—Tyrifjords—Dramselfvens dal, Mjösen—Vormens, och Glommen—Öierens. Kring alla de nu nämnda sjöarne utbreda sig slättbygder, en mellan Tyrifjords sydända och Dramselfven, Hadelandsslätten vid Randsfjord, en stor slättbygd på båda sidor om Mjösen bort mot Glommen under namn af Toten vester om Mjösen och Hedemarken mellan sjön och elfven, kring Öieren utbreder sig nedre Romerike, och å ömse sidor om Kristianiafjordens nedre breda del finner man äfven små öppnare bygder, i vester söderut från Holmestrand, i öster omkring Moss. Dessa slätter hafva dock icke något riktigt slättutseende, sådant som man finner hos oss. Öfverallt höja sig skogklädda bergåsar mellan de gröna ängarne och de gula sädesfälten; vid foten af dessa åsar framglänsa storståtliga hvita landtgårdar med röda tegeltak. Jordbruk och skogshandtering skaffa befolkningen i dessa trakter en god utkomst.

Från denna skogsbygd höjer sig landet upp öfver trädgränsen och utbreder sig till stora ödsliga fjellvidder, genomfårade af djupa dalar. Sedt i fogelperspektiv måste det få ett strimmigt utseende. Öfver det gulgrå, hvitfläckiga täcket ligga smala gröna band åt söder eller öster. Det är endast i dalgångarne befolkningen är bofast. Af dylika dalar måste framhållas Sättersdalen nära vestgränsen och Telemarkens dalar midt för Hardanger, dessa utmynnande i vestra kustlandet, Hallingdalen och Valders midt för Sogn, mynnande ut i Randsfjords—Tyrifjordsdalen, Gudbrandsdalen midtför Nordfjord och Romsdalsbygden med öppning neråt Mjösentrakten samt Österdalen midt för Guladalen i det Trondhjemska, fortsatt neråt af Glommens dalfåra.

Enhvar dalgång har sin elf, med alldeles samma karakterer som våra norrländska, blott än mer utpreglade. Som vattendragen rinna fram på hårdt underlag, hafva de icke kunnat utmejsla sin strömfåra till ett jemnt sluttande plan, flyta derför i afsatser. På en hvar afsats strömmar elfven temligen lugnt och bildar gerna mot slutet en lång smal insjö. Nedför kanten störtar den sedan antingen med ens i ett fall eller ock småningom i en rad af forsar. Häri-

genom blifva elfvarne båtbara blott-sträckvis. En annan egendomlighet är, att de kunna flyta tjogtals mil genom en dal så jemnsmal och ogrenad, som vore den en spricka i fjellet. Således hafva de icke några ansenliga bifloder eller tvärdalar. De förena därför icke bygderna vid sidorna eller i olika dalar, utan endast utföre sitt eget lopp. Detta deras instängda och ofta afbrutna flöde gör att befolkningen icke på dem har så beqväm samfärdsel som eljes på vattenrika floder; det har ock verkat att de icke hafva något enhetligt namn utom i geografierna; i bygderna har samma vattendrag olika namn på olika sträckor liksom mångestädes hos oss. De äro icke så beqväma för samfärdseln som de kunnat vara, dock användas de till båt fart, emedan det är ondt om vägar. Utföre forsarne bär det i svindlande fart och här sättes båtförarens säkerhet och styrka på hårda prof; uppföre dem och förbi fallen måste båten bäras. Elfvarne här hafva sina regelbundna växttider, då de svälla upp, alldeles som hos oss, naturligt nog, då samma orsaker äro i verksamhet: vårflöde vid is- och snösmältningen om våren, fjellflod fram på sommaren, då solen hunnit verka uppe i högfjellen, höstflod vid regnen på senhösten. Stundom vållas härigenom farliga öfversvämningar alldeles som hos oss. Vårflödet särskildt är dock af synnerlig vigt för timmerflottningen, som vi sedan skola se.

Dalarna äro i sina öfre delar mycket trånga, men vidga sig allt som man kommer längre ner. I den öfre delen är det emellanåt så trångt mellan elfven och den branta bergväggen, att der icke blir plats ens för en gångstig. Först ett godt stycke ofvan dalbotten har bergväggen inskärningar, terrasser. Här ligga gårdarne spridda på fjellsidorna och taga sig ut nerifrån nästan som fogelreddar. Deruppe äro tidiga nattfroster mycket vanliga och ehuru man söker afvärja dem genom att samla granbarr och en kring sädesfälten, antända dem och så dana ett rökmoln som likt en skärm skyddar för utstrålning, slår dock sädesskörden ofta fel. Men gräsgångarne lemna ett godt bete, och därför lönar det sig med boskapsskötsel. Dock behöfvas binäringar, och de bestå i handel och träarbeten samt jagt. Neråt

dalen, der klippväggen lemnar en dalremsa mellan sig och elfven ser det ofta bra ut. Äfven temligen långt uppe kan inkomsten af ett godt år räcka till, äfven om de två eller till och med tre följande skulle blifva dåliga. I sådana trakter slutta vanligen lierna långsamt ner mot elfven. På sluttningen ligga välbyggda gårdar efter hvarandra, och en större samling hus är hopad kring kyrkan.

Mellan dalarne ofvan de bebodda terrasserna på dal-sluttningarne utbreda sig fjellvidderna. Det är vågformiga marker, öfver hvilka en tallös mängd ryggar, kåglor och toppar höja sig, somliga till en mycket betydande höjd. På de nedre ställena har man ännu kring vattnen grå sälgbuskar, sedan barr- och björkskogen upphört på dal-sluttningen, men snart ser man intet annat än renlaf och liknande växter med förherskande gulgrå färg och landskapet blir ytterligt enformigt. I sänkorna häruppe är marken vattensjuk, laf- och mossklädd; detta är mossflyerna, vildrenens hem. På högre sträckor möter man stenflyerna, väldiga samlingar af större och mindre stenblock, uppkomna genom bergets söndersprängning af köld och frost. Växtligheten är der så sparsam, att den alldeles undgår ett mindre uppmärksamt öga. En mängd små fjellbäckar ringla sig fram från pöl till pöl, växa och glida från mosse till mosse, från fjellsjö till fjellsjö, tills de som kaskader ila utför dalsluttningen. Det är ytterst tyst och stilla häruppe i den kalla, friska luften. Lemmeln glänser emellanåt på en gräsmark, en skara vildrenar betar borta på en mossfly, här jagar en dödsskrämd ren fram med en brun, tjocksvansad järf på sin rygg, fjelländer snattra i myrarne, beckasiner flyga mellan sälgbuskarne och fjellripor dölja sig i stenrösen, men det är blott på de lägre ställena ofvan dalfåran som boskap betar på gräsgångarne i närheten af fäbodarne.

I synnerhet bort åt vester resa sig öfver vidderna samlingar af snöfjell. De äro fårade af tränga dalar, som inskurits ända upp mot de taggiga tinnarne. Mellan de söndertrasade topparne skina väldiga snösamlingar och utför dalarne glida ismassor. Jökeln slutar brant, ur en port

i dess midt framströmmar en ytterst grumlig bäck mellan en hel mängd stenar och block; klättrar man upp på isytan ser man den kullrig och full af hafsgröna sprickor, som mana till varsamhet, en iskall luft som på en bister vinterdag strömmar in i lungorna. Det är ur bilden till den gamla mytens Niflhem, köldens och dödens boning.

Den nere från Amerikas eqvatorstrakter kommande varma hafsström, som är känd under namnet Golfströmmen, badar Norges kust. Detta håller hafvet ständigt isfritt och hamnarne alltjemt öppna, och då dess blida luft jemt och samt glider in öfver landet, är Norge varmare än alla andra trakter på jorden lika långt uppe mot polen. Årsvärmen är högst vid kusten och aftager allt som man kommer inåt land, så att den i Finnmarken aftager från norr till söder, raka motsatsen till hvad som eljes brukar vara fallet. Ute vid kusten är skilnaden mellan vinter och sommar obetydlig; man kan här som i Bohuslän hos oss säga att det icke fins mer än två årstider, vår och höst. Sommarvärmen når knappast högre än till 25°. Längre inåt land blir det liksom i Sverige mycket skarpare skilnad mellan den kalla och varma årstiden och öfvergångarne mellan dem korta; längs riksgränsen händer det ofta under vintern att qvicksilfret stelnar, och sommarvärmen kan stiga så högt som till 35°. Nederbörden är betydande, i all synnerhet längs vestkusten. En tysk som vistats i Bergen klagade, att det regnade der alltid; det var förstas öfverdrifvet, men dock äro de 200 af årets dagar regndagar; på Dovre deremot är det blott 100. Den mängd vatten som nedfaller från luften är ock synnerligen stor, och norska vestkusten hör till jordens allra regnrikaste trakter. Dimmor äro alldeles icke ovanliga. Ett dylikt klimat är långt ifrån gynsam för sädesodling, säden har svårt att mogna, och det blir svårt att få den i ladorna, men gräset frodas utmärkt, der det i öfrigt kan växa. Denna rika nederbörd är det ock, som ger upphof till de väldiga snöfälten och jöklarne i högfjellen.

Vi skola särskildt fästa oss vid de klimatiska förhållandena inom polcirkeln. Hvad som häruppe är mest utmär-

kande, det är de svåra höststormarne och den långa mörka vintern. Stormarne äro på mindre skyddade ställen så våldsamma, att man knappt kan göra sig en föreställning derom. På Vardö, som ligger på en naken klippa och därför är mycket utsatt för vindens våldsamhet, har man exempel på att människor slungats ut i hafvet; på andra ställen vet man att berätta om båtar som blifvit lyftade upp ur vattnet och förda lång väg genom luften, om hus som kastats i hafvet, om nedblåsta kyrktorn och liknande. Också är det i regel på ställen, som ligga bakom fjellen i lä för vindarne, som människorna uppföra sina boningar.

I Oktober taga dagarne hastigt af och i början af December försvinner solen alldeles, men därför är det visst icke kolmörkt dygnet igenom. När himlen är jemnmulen eller dimman lägger sig öfver fjordarne kan man vid middagstid behöfva ljus för att läsa fin stil eller skrifva, men är vädret någorlunda klart kan man mycket väl under 3 à 4 timmar se godt nog för hvarje slags arbete. De praktfulla norrskenen, som alls icke äro sällsynta, de tindrande stjernorna och skimret från det hvita snötäcket upplysa den långa natten. Tiden fördrifves rätt mycket med sällskapsnöjen, kortspel och dans. Dock motser man solens återkomst med stor längtan och firar den med jublande fröjd. Den dag, då solen första gången på det nya året visar sig i söder, är en festdag i hela Finnmarken, och kanonsalut från Vardöhus fästning ger ett dånande genljud af den allmänna glädjen. Till gengäld för den besvärliga, döda vintern är sommaren rik på lif. Björkarne kläda sig i grönt på några få dagar och hela utvecklingen af växtlifvet sker så snabbt, att man här om någonstädes borde kunna höra gräset gro.

Norges näringslif.

Norge upptager mer än $\frac{4}{10}$ af Skandinaviens yta, men har icke fullt $\frac{3}{10}$ af dess befolkning, d. v. s. Sverige är icke ens hälften till så stort, men mer än dubbelt så folkrikt, och om framtiden kommer att medföra några större

ändringar i detta hänseende, synes det böra blifva till Sveriges fördel, då dess Norrland växer så lifligt och på grund af sina odlingsbara, men ännu oupptagna stora vidder är ett framtidsland, hvartill Norge icke kan uppvisa maken. Folk-tätheten i Norge motsvarar mellan- och nordsvenska förhållanden, men kan ingenstädes mäta sig med våra bättre sydsvenska bygder. I allmänhet är Östlandet bäst befolkadt och det naturligtvis i slätt- och skogsbygder. Trakterna kring Kristianiafjorden hafva 2200—4000 per kvadratmil, fjellbygden blott omkring 500, således ungefär som i öfre Dalarne. I vestra kustlandet glesnar befolkningen temligen jemnt mot norden, är 1200—500 i Vestland, stiger i Trondhjemsbygden till 800, men faller sedan stadigt för att i Finnmarken liksom i vårt Lappland icke uppgå till mer än 50 på hvar kvadratmil.

Den näringskälla, som i vestra kustlandet tager de flesta händerna i anspråk och fäster mest uppmärksamhet vid sig, är fisket. Fisket har alltid varit af synnerlig vikt för landet och var under forntiden den förnämsta inkomstgrenen. Det är först med begynnelsen af medeltiden som jordbruket och husdjursskötseln kunna anses jemngoda med fisket. Det är också från Romsdalsbygden och Nordland, de af ålder viktigaste fiskeriområdena och därför i gamla dagar de viktigaste bygder i Norge, som de förnämsta norska familjerna leda sitt ursprung. Först på 15- och 1600-talen började skogshandteringen täfla med fisket i fråga om betydelsen för utrikeshandeln för att i våra dagar omsider öfverflygla det. Ännu i våra dagar lefver nära 5 % af landets befolkning hufvudsakligen af denna näringsgren och en anseelig mängd hafva deraf en viktig biinkomst.

Det viktigaste fisket är torskfisket, dernäst kommer sillfisket. Torsken är med afseende på fångstställena och storleken af två slag, fjordtorsken som fångas inne i fjordarne året om och hafstorsken som jagas på föråret, i allmänhet utanför Nordland och särskildt på bankarne utanför Lofoten. Äfven nere utanför Stavanger finnes ett viktigt och inbringande torskfiske, liksom under sommaren längs Finnmarken.

När jul gått förbi blir det lif på Lofotens nakna öar.

De många stugorna som qvarstå från ena året till det andra fyllas af folk och stränderna af båtar. Fisket börjar. Redskapen äro långref, nät och sänknor. Långrefven se ut alldeles som de bohusländska storbackorna. De äro det äldsta slaget och användas af mer än hälften af båtarne, men äro icke lämpliga för den feta fisken, emedan den icke vill nappa. Näten hafva en längd af 20 famnar med 2 famnars djup och maskor af nära 3 tums vidd. De ställas lodrätt i vattnet, flere i samma rad, och hållas uppe med flöten af trä eller glas. Torsken som stöter mot detta stängsel kör hufvudet in i maskorna, sträfvar förgäflves att komma ut och dör vanligen under sitt fåfänga, förtviflade sprattlande. Liksom långrefven utläggas de på eftermiddagarne och vitjas följande morgon, så framt hafvet icke är allt för oroligt. I dem fångas fet fisk. Båtarne som använda dessa redskap hafva en besättning af 4—6 man. Sänknorarne äro af samma art som de bohusländska snörpvadarne vid sillfisket ute på djupet. Med en sådan arbeta 6—8 båtar med en besättning af inalles 30—40 personer. Notens öfverkant är fästad vid båtarne, botten hopsnöres småningom och fisken är fången. Detta redskap har icke användts länge och brukas, väl mest på grund af dess dyrhet, ännu af helt få. Helgdagsaftnar och söndagar före kl. 5 e. m. får intet arbete företagas.

Så fort man kommit i land, tager man sig en bit mat och gör derefter fisken i ordning. Den beredes än till klepfisk, än till torrfisk eller stockfisk. I förra fallet klyfves den, kleppes, som norrmännen kalla det, insaltas och utbredas sedan på torra ställen på klipporna för att torka. Detta är jernförelsevis kostsamt och utföres merendels af köpmän, som tillhandla sig fångsten af båtlaget. Beredandet af stockfisk är det äldre och billigare sättet. För detta ändamål har man höga träbockar med horisontella läkten. Torsken uppskäres, rensas och upphänges två och två på hvar sin sida af en träbit på läktena. Klepfisken går mest till Spanien, torrfisken till Italien. Det ser just icke trefligt ut i fiskarbodarne. De äro trånga och mörka, ljus faller in blott genom en liten glugg, och under fisketiden

fylles det trånga rummet af kistor och bäddar, som stå i dubbla rader med blott en smal gång emellan sig. Den sammanpackade människohopen samlar en mängd smuts och åstadkommer en osund, qväfvande luft. Men Nordlandens fiskare trivas här ändå och längta alltid till Januari, naturligt nog då den tiden är deras bästa förvärfstid.

Sillen förekommer liksom torsken längs Norges hela kust, men det är i synnerhet mellan Lindesnäs och Lofoten man egnar sig åt detta fiske. Det är underkastadt många växlingar här som i Bohuslän, dock mindre här än der, och det var först sent som sillen började bli en handelsvara i något så när samma omfång som torsken, förnämligast därför att man icke förstod sig på att insalta den. Efter olika fångsttider delar man sillen i vårsill eller storsill, som fångas om våren då den kommer i oerhörda stim från Atlantiska oceanens djup upp emot kusten för att leka, och sommarsill eller fetsill, yngre och mindre, som jagas sommar och höst då den nalkas kusten för att söka de räkor, ringmaskar och musslor, på hvilka den är begifven och som då förekomma i stor mängd.

Vårsillfisket drifves under vintern, hufvudsakligen mellan Lindesnäs och Stadt. Fiskarena ordna sig tillsammans i båtlag af släktingar eller kamrater. Enhvar af dem medför sin matkista, men utrustningen är alldeles enahanda och de koka därför sin mat gemensamt; de arbeta och förtjena tillsammans och en man har pengarne i förvar tills hemkomsten, då de delas. Förr har det varit vanligt, att endast de som bodde på öarne eller vid yttre sidan af fjorden deltog i fisket, men på senare tider hafva ock män från inre fjorden deltagit. Först voro de med som fiskar, drängar mot bestämd lön och någon andel i fångsten, derpå skaffade de sig garn och deltog som sjelfständiga lottegarare i rörelsen; gick det bra skaffade de sig omsider båt och satte sig sjelfva vid rodret, antogo legofolk och gäfvö en och annan fiskare plats i sitt båtlag. Till en fullständig fiskerianläggning hör vid norra Bergenskusten bodar till logis och salteri, och då man färdas från läge till läge får man se hela samlingar af salterihus. Söderpå hyr man

sig logisfartyg för att kunna följa sillstimmen, och handelsångare eller segelfartyg följa efter för att uppköpa sillen och föra den till salterierna i kustbyarne eller städerna, Förr i tiden fick man öfvernatta hvar det bar till ute på skären, och sillen lät man ligga i en hög, tills man fick en lämpligt stor båtlast, hvarigenom den naturligtvis lätt blef skämd.

Redskapen äro som i Bohuslän garn och not. I garn fångas sillen alldeles som torsken. Vid arbetet med not måste man följa en viss plan under en van förman. Det sker under mycket skri och buller så att det rent af öfvergått till ordstäf. Arbetet på sjön är strängt, folket får lära sig att bära försakelser och slita ondt, men också att hafva öfverseende med hvarandra och underordna sig de erfarenare. Arbetet är äfven mycket osäkert, det händer mången gång att fångsten blir ringa eller ingen, men därför faller icke modet; en annan gång blir den kanske öfvermåttan riklig.

Arbetet på land vid salterierna är icke mindre ansträngande. Det utföres af qvinnor. Först »qvärkes» sillen, man gör en inskärning i strupen och tar ut magen, derefter lägges den i kuttingar hvarfals med saltlager emellan, sedan öppnas dessa och sillen sorteras efter storlek. Här sitter man i en ständig röra från morgon till qväll, trångt och obeqvämt, med frusna näfvar och våta kläder, med sillfjäll upp i ansigtet och håret, men man förtjenar pengar och det håller sinnet friskt och gladt.

Sommarsillen är än mer osäker än vintersillen, den går till än här än der, allt efter som det är tillgång på åtel. Den är bäst i Augusti och September. Det är blott enstaka fiskare som jaga den med garn eller små notar.

Sillen utföres hufvudsakligen till Ryssland, norra Tyskland och Sverige, till största delen från Bergen.

För att lemna tillfälle till noggrannare bedömande af fiskets betydelse för Norge skola vi meddela följande siffror från skilda år:

1875 sysslade med torskfiske i Lofoten 18,300 personer, i Finnmarken 15,230; fiskets värde var 15 millioner

kronor; 1868 med vintersillfisket 17,475 och fiskets värde belöpte sig till 6,4 millioner. 1865 beräknades 78,703 personer i Norge, 4,6 % af landets befolkning, vara hufvudsakligen sysselsatta med fiske. Till jemförelse skall lemnas denna uppgift från Sverige för 1880. Hela landets både saltsjö- och insjöfiske beräknades till ett värde af 7,686,000 kr. och antalet personer som voro dermed sysselsatta till 22,743. Siffrorna tala för sig sjelfva.

Fiske är hufvudnäringen längs hela kustlandet, men inkomsten deraf räcker icke till att mätta munnarna, anskaffa det nödtorftiga i huset och reda ut skatten. Åtskilligt annat arbete tillkommer. Häruti, som ock i folklynne och dylikt, råder en bestämd skilnad mellan Nordanfjellska Norge och Vestlandet. Vi skola skildra hvar för sig.

I Nordanfjellska Norge är arbetsfördelningen föga utvecklad. Ännu kan man der finna qvarlefvor af äldre tiders hårda bruk att qvinnorna få gå med på hafsbåten, de få allmänt deltaga i jordbrukets tyngre arbeten, ja på sina ställen hufvudsakligen sörja för insamling af tång, mossa, bark och löf till foder. Härigenom får qvinnan naturligtvis mindre tid att hålla huset i ordning, helst hon derjemte måste anstränga sig till det yttersta med spånad och väfnad. Handverkare finnas knappast, utan enhvar måste sjelf förfärdiga hvad han behöfver; handlande är det derimot godt om.

Karakteristiskt är förhållandet i Senjen. Hvarje man är fiskare och odlar de små tarfliga jordfläckarne, blott emedan de äro alldeles nödvändiga för lifsuppehållet vid sidan af fisket, han måste dessutom göra långa besvärliga resor för att afsätta sina produkter och hemta lifsförnödenheter och trävaror samt förrätta handtverkssysslor, då bygden icke eger några handverkare. Fiskredskapen förfärdigar enhvar sjelf, och sina båtar förstå de att laga och hålla i ordning. I öfrigt lär nöden folket att arbeta, och då någras anlag gå i en, andras i en annan riktning, så uppodlar enhvar dem han fått och granne hjälper granne. Af socknens 800 medlemmar voro 1878 55 timmermän, 38 snickare, 15 smeder, 41 skomakare, 23 segelsömmare, 32 skräddare

o. s. v. På grund af männens mångahanda göromål måste kvinnorna till stor del sköta jordbruket och boskapen. Dessutom hålla de familjen med kläder, som de sjelfva sticka, spinna, väfva och till och med sy. Barnen uppfostras till arbete. Ett barn är dugligt till tjenst redan från sitt tionde år och mottages då för intet af enhvar.

Häruppe finnes hvarken egendomligt språk, egendomliga seder, egendomlig dräkt eller någon säregen sinnesriktning. Det enda märkvärdiga är det obeskrifliga dödsförakt, hvarmed de segla åstad ut till fiske eller i andra ärenden i ur och skur, i rytande storm och skummande sjö. Detta beror på vanan, liksom det förra på den stora folkblandningen under fisket och på folkets rörliga lif. En mängd nordländingar göra två gånger årligen besök i Bergen och Trondhjem. Alla bönder stå här som i Vestlandet på ungefär samma ståndpunkt i bildning och förmögenhet. Har någon varit lyckligare eller arbetsammare än andra och förvärfvat någon förmögenhet, märker man ingen synnerlig förändring hvarken i hans lefnadssätt eller i hans verksamhet. Han styr sjelf i vinterfisket, tills han blir för gammal, då hans söner inträda i hans plats, och vanligtvis går då den gamle hemma och drifver.

Händer det att någon efterlemn timer sina barn en betydligare förmögenhet, slå de sig ofta ner som handlande. Af dylika finnas vanligen 5—6 i hvarje prestgäll. Handeln är en god förvärfvsskälla här uppe. Vid nästan hvarje vik, der båtar kunna finna hamn, ser man en handelsmans nätta röda hus med hvita fönsterposter, omgifvet af en mängd småhus och packbodas. Hundratals fartyg söka hit upp och vända tillbaka med god vinst; de föra hit säd och kram och gå neråt med fisk. Dessa handelsmän äro också gästgiffvare, och den resande blir icke litet förvånad, när han kommer in i de eleganta rummen med vackra mahognymöbler, men kanske än mer, då han vid uppgörandet af sin räkning får till svar, att han icke är skyldig något. Detta händer icke sällan. De resande äro få, sällskapliga förströelser i bildadt folks umgänge sällsynta, och de flesta handlandena äro förmögna, så att de gerna afstå från betalning

för nöjet att herbergera en dylik gäst, och som gäst behandlas man alltid.

Nordländingen håller mycket på sällskapliga nöjen. Söndagsaftnarne samlas ungdomen i bygden på någon loge, spelmannen hemtas och dansen kommer i gång. De gamla bilda väggprydnad, taga sig då och då en dram, tills stugan och de dansande svänga omkring för deras gamla ögon och gubben måste i säng, men i midten af det lilla rummet rör sig i en tjock atmosfär af rök och dam en lång fiskare med kritpipa i mun och en liten rödkindad, gullhårig, svarthufvad varelse om lifvet omkring i säker sjömansvals, tills spelmannen slutar. Under rasten lekes, någon rolighetsmakare berättar mer eller mindre qvicka historier och ungdomen öfvar sig i uppslupna skrattsalfvor.

I Vestlandet och i öfrigt redan i Trondhjemsbygden kan man skymta en viss utveckling mot arbetsfördelning; qvinnornas deltagande i fisket är inskränkt och deras sysslande med jordbruket inskränker sig mest till ställande med husdjuren; vissa personer egna sig åt handtverk och hafva dermed full sysselsättning. Dock är det mest skräddare, som börja få insteg, allt som nymodiga klädespersedlar komma i bruk, men de gå hem i husen hos dem, för hvilka de arbeta. Ingen har stor förmögenhet, alla äro något så när jemngoda, enhvar arbetar på att hjälpa sig sjelf och att göra hvar man rätt. För att nå detta mål äro alla händer från barnet till gubben bittida och sent sysselsatta med ett eller annat arbete. Utom fisket och tillverkandet af fiskredskapen syssla männen ock med tillverkning af hvad eljes kan behövas af bohag och jordbruksredskap, i de flesta hus sy de också sjelfva sina skor och stöflar. Det hör till regeln att ynglingar sjelfva skola sy sina konfirmationsskor och att flickorna hafva både kardat, spunnit, väft och sytt konfirmationsdräkten.

I de inre fjordbygdena möter man ofta temligen gammaldags förhållanden. Så i Sogn. Husen, så odalbondens som husmannens, äro inrättade på samma sätt. De äro byggda af trä och tjärade, taken äro på grund af de ofta förekommande starka stormarne täckta med torf. På väg-

gen fins ett, två, sällan tre, mycket små fönster, med fyra, sällan sex rutor, solbrända och ofta hopklistrade med pappersremsor. Det ljus, som genom dem faller in i den stora skumma stugan, är icke mycket värdt. Annat tak invändigt än sjelfva takresningen finnes icke. I boningshuset fins icke mer än ett rum, som är både kök, sofrum och stuga. Golfvet är ohyfladt. Väggarne och takåsen äro alldeles kol-svarta af röken från elden, som två gånger dagligen vintern igenom brinner på en stor fyrkantig stensättning midt på golfvet. Skorstenspipa fins icke, utan röken får bli stående i stugan, tills den hunnit gå upp genom rökålet på taket, som derpå tillslutes med en lucka af genomskinligt skinn medels en i rummet nedhängande lång stång.

Sogningens sysselsättning är fiske och boskapsskötsel samt något jordbruk. Då tegarne liksom slätterbitarne ofta ligga på svårtillgängliga lister på bergslutningen, är mannen sin egen dragare, han bär på sin rygg säd och potatis, gödsel och ved, hö och blad.

Den bokliga bildningen står icke högt. Literaturen, nästan till och med tidningsliteraturen, är för Sogningen en okänd värld och han befattar sig icke mycket med läsning af annat än »gudfruktiga böcker». Sinnesriktningen är här som i allmänhet hos Vestlandets folk mörk och tung. »Det kan knappast vara annorlunda hos detta folk som år ut, år in sitter under de höga fjellens kalla skuggor, som dag efter dag går och ser på svart berg, vilda skummande och dånande iselfvar eller blå jöklar, som lefver under snö- och jordskredens eviga hot, eller som har sitt hopp ute i det mörka vintervädrat på det farliga hafvet, som kan bli insnöadt i månader, får sätta lifvet på spel för ett tarfligt uppehälle och dessutom esomoftast angripes af spetälskans vederstyggliga sjukdom.» Naturens öfvermagt erfares af alla, och i allmänhet känna de sig underligt vanmäktiga och öfvergifna. Hos svagare naturer åstadkommer detta tryck en dysterhet och tungsinthet, som aldrig lemnar dem. De viljestarke, och det är flertalet, stelna i en kall likgiltighet, i fullkomlig öfvertygelse om att lifvet styres af ett oböjligt öde, som det icke tjänar mycket till hvarken att

rädas eller att trotsa. Det är krigarens stämning på slagfältet. Uthållighet, mod och rådsnarhet ega de i rikt mått, det är ofta starka, men hårda män och kvinnor, kallblodiga i faran, men likgiltiga för allt som lockar sinnet till mildare känslor och fagra drömmar, det är så sällan solen skiner riktigt varmt på deras hjessa och lyckan ler riktigt godt i deras hjerta, att de nästan glömma att sådana stunder ändå finnas. De fantasirike se rundt omkring sig hårda, fiendtliga magter, som hejdlöst drifva sitt spel; hafsfrun lockar i djupet, jettar husera i bergen, skogsrån drifva gäck med vandraren i ödemarken; de blifva skygge och vidskeplige. Det är endast hos ytterst få som den korta, men oändligt fagra vestländska våren gifver en förherskande pregel åt sjäslifvet, men de hafva då stundom en så innerlig känsla, ett så varmt sjäslif, att det gör godt vida omkring; till dessa hör mer än en af Norges präktiga skalder.

Denna känsla af vanmagt gör att människorna känna sig behöfva en hjelpare och ett stöd i lifvets faror; så stämmas sinnet till religiositet, men en hård, stundom fanatisk, sådan som den som predikas af Ibsens Brand.

Vi öfvergå nu till Östlandet, och för sammanhangets skull taga vi först kustbygderna derstädes.

Här har arbetsfördelningen hunnit längre än i Vestlandet. Här lefver man också mest på fraktfart, deri kvinnorna icke kunna taga del. Derigenom har ock den åsigten kommit till utveckling, att det är mannen som är den förvärfvande, och att kvinnans uppgift är hufvudsakligen att hålla huset i ordning. Det gör hon också. De skurade golfven, gardinerna för fönstren, sängomhängena, stolöfverdragen, hvarjehanda småsaker på byrån, blommorna i fönstren och i trädgården vittna både om hennes sinne för prydlighet och om mannens tillräckliga utkomst.

Det är, som förr nämndes, på denna kust, den betydande norska fraktfarten har sitt hufvudsäte. Norge är det land på jorden, som i förhållande till sin folkmängd egnar sig mest åt sjöfart. Dess handelsflotta är den tredje i ordningen och kommer näst efter Englands och Förenta staternas; Sveriges var 1875 knäppt mer än tredjedelen så

stor. Den ombesörjer till större delen fraktfarten mellan Norge och utlandet, men går derjemte, och det i än högre grad, mellan utländska hamnar. En mängd norska matros-er tjena på främmande, i synnerhet engelska skepp, främ-lingar andra än svenskar derimot icke på norska fartyg. Också lefver icke mindre än 4,5 % af landets befolkning på fraktfart, d. v. s. nästan lika många som på fisket. Till jemförelse skall nämnas att i Sverige voro 1880 knappt mer än 0,5 % af befolkningen sjömän; således hade sannolikt icke stort mer än 1,5 % sin utkomst af sjöfarten, hvilket stämmer bra med handelsflottornas inbördes storlek.

För att underlätta seglingen in till den skärgårdskantade kusten finnas utmärkta lotsar och många fyrar.

Hvad lotsen först och främst behöfver är en god båt. Han söker upp fartygen ute på hafvet och får därför hålla sjön i alla slags väder flere dagar, en vecka, ja två. Båten måste också segla väl, ty emellanåt blir det kappsegling mellan lotsarne om fartyg. Och han är en oförvägen seglare; i hvarje väder går han med nästan hur många segel som helst. Stiger lotsen om bord på ett fartyg, lemnar han sin dräng ensam i båten. Sker detta, som så ofta, en mörk, stormig höstafton, kräfves vakenhet, uthållighet och mod för att reda sig. Likväl äro många af dessa lotsdrängar helt unga och ofta föga öfvade. Men det gäller deras lif, och dylikt framkallar, skärper och utvecklar all kraft. Trots det farofulla lifvet är det likväl helt få lotsar som stanna i djupet.

1696 upprättades Norges första fyr. Nu har det öfver 120. Fyrapparaten består af en oljlampa, hvars ljus samlas af en stor lins och så kastas ut öfver hafvet. Under dimma gifvas signaler med ånghvissla. Vid de mindre fyrarne är fyrvaktaren ensam med hustru och barn, så framt de kunna hjälpa honom. Det är naturligtvis ensamt derute på skäret, helst under de långa stormiga höst- och vinter- nätterna. Regnet piskar de stora lyktrutorna, stormen tju-ter och skakar tornet så att det skälfter, sjön brytes och skummar vid dess fot, och det händer att den kan slå in tornrutor 70 fot öfver hafvet. Fyren måste passas med

omsorg, oljan hållas flytande, linsen klar. Svårast blir det, om något skepp förolyckas i fyrens närhet. Äfven med ögonskenlig lifsfara, brukar fyrvaktaren gifva sig ut, och då har mången vacker bragd blifvit utförd.

I det inre Östlandet skola vi först fästa oss vid fjell- och skogsbygderna.

Jordbruk och skogsafverkning äro de väsentliga näringsfången, det senare om vintern, det förra den öfriga delen af året. De bofasta, familjeegande bönderna äro af två klasser, husmännen och hemmansegarne; arrendatorerna äro få. Husmannen har sin stuga och en liten jordlott på hvilken han föder ett par får och kan skörda omkring 3 tunnor säd och 5 tunnor potates, i öfrigt arbetar han mot dagspenning på gården eller annanstädes. Hemmanen äro af medelslag med 2 hästar, 15 nötkreatur, 30—40 får och getter och 2 svin, skörden omkring 130—140 tnr säd och ett par hundra tunnor potates. Från det vårarbetet börjar till inhöstningen har bonden och hans folk dagligt arbete ute, vanligen från 5—6 f. m. till 7—8 e. m. Mellan sådden och hösten istandsättas gården, gräfvas diken, upptagas nyodlingar, lagas husen och vägen. Då hösten är slut, börjar skogshygget, som efter omständigheterna fortsättes till ut i Januari och Februari, då timret köres fram till elfvar, saluplatser o. s. v. Äro grufvor eller jernbruk i närheten har man också kol- och malmkörslor. Under denna tid gå männen till sitt arbete, då det dagas, och hålla på till qvällen, hvila blott medan de taga en bit mat om middagen. Så kommer aftonen vid fyratiden och derefter göra de ingenting, i all synnerhet drängarne, och det går för sig, emedan det är ondt om tjänstfolk. På en stor del gårdar fins smedja med nödtorftiga verktyg. Då husets behof af smide skall tillgodoses t. ex. med spadars, hackors, yxor, hästskors, leges en smed för en viss tid och i hans arbete deltager husfolket. Ofta fins också snickareverkstad på bondgårdarne för lagning af redskap och tillverkning af enkla slädar, räfsor, yxskaft o. s. v. Med tjära och rödfärg öfverstryker bonden sin gård hvart tredje eller fjerde år. Men

skrädderi- och skomakeriarbete, möbeltillverkning och målning få handtverkare göra åt honom,

Qvinnornas göra är ännu mer omfattande. Har en gårdsqvinna inga vuxna döttrar, hållas vanligen två tjänstflickor, en utvändes, en invändes. När döttrarne växa upp, undvar man pigorna. Qvinnorna sköta icke blott invändesarbetet, barnskötsel, bakning, tvätt o. s. v., utan taga också väsentlig del i vår- och höstarbetet ute på marken. Att sätta potates, sprida gödsel, ja till och med att hjälpa till med att lassa gödsel är vanligt fruntimmersgöra. Längre fram skola rummen tvättas allt igenom till midsommar. Sist i Juni eller först i Juli skall potatisen lukas. Höskörden ger dem arbete fullt upp; alla kornfälten skäras af qvinnorna, och de äro med att taga upp potatisen. Så kommer arbetet på logen. Der tröskmaskiner användas äro tjänstflickorna och husets döttrar med; finnas icke dylika inrättningar, utföres tröskningen nästan uteslutande af qvinfolken med slagan; de ha också att kasta och rensa säden, då männen äro i skogen. Så snart detta arbete är slut, vanligen i November, kommer rocken fram och husmodren sitter vid den med sina pigor från 6 f. m. till 9 e. m. Efter nyår göras väfvarne i ordning, och under hela vintern höres väfslagan lika stadigt som rocksurret före jul. Härigenom förses familjen med säng- och gångkläder. I allmänhet är det också rent och snyggt inomhus. Golfven sopas hvar dag och skuras hvar lördag. Bord, bänkar och kärl hållas i regel rena, och då främmande komma på besök, dukas bordet med hvit duk, porslin, knifvar och gafflar, lika fint som hos borgare i staden.

Uppe i de magrare dalgångarne, i Hallingdalen, Valdres, Gudbrandsdalen och Dovres dalar går det mångentädes annorlunda till om vinteraftnarne. Kommer man der in i bondens stuga, ser man i dess midt en rökhatt med rör som går upp genom loftet. Under hatten hänger en jernplåt med brinnande torrvedsstickor, som sända en vacker belysning ut öfver rummet. Här ser man manfolken med deras yxa och knif bearbeta virket till skyfflar, tråg, ösor, skedar o. s. v. och qvinfolken med deras sur-

rande rock. Af detta qvällsarbete har uppblomstrat åtskillig småindustri, som räcker längre än till det ursprungliga målet att tillgodose hemmets behof. Här arbetas till salu karrioler och slädar, åtskilligt smide och gördelmakarearbete. Hvad som särskildt utmärker en del af detta folk, är deras sträfvan framåt mot fullkomnande af deras arbete, att få det riktigt smakfullt och konstnärligt. Det får icke betyda något, att ett urverk, som skall visa icke blott timme och sekund, utan ock dag, datum och månens gång, icke just lönar sig. Det är sjelfva arbetet som är konstnärens lust; det beundrade arbetet manar ungdomen att söka efterlikna mästaren och sträfva efter ett beröm liknande hans. Husmännens arbete är under vintern huggning i skogen och arbete vid milorna; om sommaren användes den tid, de ha öfver från vår- och höstarbetet på egen och gårdens jord, för det mesta till timmerflottning i elfvarne.

Uppe i de öfre dalarne träder boskapsskötseln mycket i förgrunden liksom i Herjedalen hos oss. I dem som ligga på Langfjellens södra och sydöstra sida eger liknande utvandring rum som hos oss i Elfdalen och öfre Dalarne. Härifrån draga hela flockar arbetare år efter år under sommaren ut på jord- och stenarbete i främmande bygder. De gå ut på våren och komma hem igen på hösten. Härifrån utvandra dessutom hela flockar af vallbarn till de östra trakterna.

Märklig är i många hänseenden Sättersdalen. Den är som en forntid midt i nutiden. I dalen finner man gård för gård samma byggnadsskick som under den gamla sago-tiden. Eldstaden står midt på golfvet, och det kommer intet annat ljus in än genom rökfånget i taket. Jordlapparne nere i dalen äro små och det egentliga jordbruket mycket inskränkt, så att mannen kan plöja och så nästan utan främmande hjälp. Om vintern ställer hustrun med kreaturen, mannen kör ner hö från ladorna uppe på fjellmarkerna eller sträcker sig på långbänken med sin kritpipa i munnen. När våren kommer drager hela familjen till fäboden, icke som annanstädes blott en flicka med boskapen. Hustrun håller sig med barnen vid fäboden, men nu har

mannen att göra. Drängar och flickor har han lagt nere i dalen, och med dem drager han omkring på myrarne för att meja hö. Slåttervidderna äro stora, och det gäller att riktigt draga gagn af den korta sommaren och få in så mycket som någonsin ske kan i ladorna här uppe; därför arbetas det också med all kraft och för god daglön. Det är ock den enda tid på året som drängarne hafva något vidare att göra; på denna sin sommarinkomst lefva de sedan ett latmanslif resten af året. Under höst och vår kan man få se dem ligga och sofva på marken flocktals, och om vintern draga de sig på lathänkarne. Deras förströelse är kraftprof och slagsmål; hvad som står som deras mål är icke arbetsflit och arbetskonst, utan allsköns kämpadater. Men det fins väl ock knappt någon trakt i Norge, der dansen går så ledigt och vexelsången mellan qvinnor och män så behagligt. Här som annanstädes börjar dock detta glada, bekymmerslösa lif dala mot sin nedgång.

Det är i Östlandet, på plåtåerna i skogsbygden och på de stora dalsluttningarne i fjellbygden, som mer än hälften af Norges skog finnes. Här som hos oss utgöras stora sträckor inne i skogsmarkerna af kärr och ljunghedar. Här i Östlandet drifves ock den norska skogshandteringen i så öfvervägande grad, att från hamnar mellan Svinesund och Skiensfjord utföres icke mindre än 78 % och från Skageraks hamnar i allmänhet icke mindre än 96 % af Norges trävaror. Skogarne, som afverkas, tillhöra som hos oss träpatroner och bolag. Vid detta arbete har 3,5 % af landets befolkning sin utkomst, deraf dock blott $\frac{1}{3}$, vid huggning och flottning.

Skogshandteringen företer alldeles samma sidor som i vårt eget land, men synes i vissa afseenden stå på en något ursprungligare ståndpunkt, åtminstone var det så för ett tiotal år sedan.

Timmerhuggningen sker under höst och vinter. Timmerhuggarens koja är ytterst enkel. Timmerstockar läggas på hvarann, springorna stoppas med mossa, stockar och granbarr utgöra taket. Vid dörren är en hög stenar uppstaplade till spis, röken går genom en skorstensöppning upp

genom taket. Midt för dörren är en lafve, täckt med hō och mossa, det är nattläget. Här hvilat huggarne med kläderna på och näfverpåsen under hufvudet. När kölden är stark, händer det icke sällan, att kläderna frysa fast vid den rimklädda väggen, medan den mot elden vända sidan är våt och ångande. Födan består till stor del af torr mat: bröd, fläsk och sill samt dessutom gröt och kaffe. På söndagsmorgonen spänner timmerhuggaren skidorna på och skyndar hem till sin gumma, om han har någon. Hästarne få öfvernatta i skogen och skyddas blott af yllefiltar och trädgrenar mot den iskalla kölden.

Timmerhuggaren har ett arbete, som kräfver mer än en stark arm och en säker yxa; han måste ha öfvad blick, eljes kommer han ingen vart, och kan lätt förderfva mycket genom missgrepp. Om skogsegaren eller hans ställföreträdare följt med huggaren upp i marken och till och med märkt hvart särskildt träd som skall fällas, kan dock en slö och oduglig huggare, när han har ett så stort träd framför sig, att det måste delas i stycken, välja delningsställena illa, så att de särskilda stockarne icke få det värde som en mer skarpsynt karl kunnat åstadkomma. Har därför en skogsegare funnit en duglig arbetare, kan han stå sig på att lemna honom högre betalning och träffa fast aftal med honom för nästa år på det sätt, att huggaren skall hafva med sig några af honom kända karlar och sjelf stå för huggningen på ett visst område. På detta sätt kan här bildas arbetslag, som svara mot fiskarnes båtlag, ett litet samfund af bekanta och släktingar. En och annan begynnare kan få vara med mot lägre betalning. Då dessa personer skola vara tillsammans, kan det löna sig för dem att lega en häst gemensamt och att medföra hemifrån så mycken proviant som går på ett lass; det blir billigare än att köpa födan hos arbetsgifvaren. Det så begynta kamratskapet varar till hemkomsten, då förtjensten delas. Härvid blifva således pengarne i behåll. Och de kunna användas så utmärkt väl. Liksom fiskare och sjöfolk uppföra sig små rödmålade hus med hvita fönsterposter längs den bugtiga kusten och så ha sin glädje vid att sträfva och slita

för gumma och små der hemma, så är det ock timmerhuggarens mål att få sig ett hittills oupptaget jordstycke inne i skogarna i sin hembygd och skaffa sig ett eget hem. Dessa äro de bästa skogsarbetarne. En stor del drifva omkring och taga tillfällig anställning der de få bäst betalt, om lördagsaftnarne komma de ner från skogarne till öl- och vinkrogarne i bygden, och då rinna penningarne bort mellan fingrarne. Det är med dem som med sjömän, som slitit ondt och haft ledsamt långa veckor på hafvet och så komma i hamn för en dag och se så mycket som vinkar och lockar; de offra framtiden för stundens! korta och tarfliga njutning.

Så snart snö fallit, släpa hästarne stockarne ner till särskilda ställen vid vattendragen, der de läggas upp i timmertrafvar att vänta på våren.

Våren kommer, flödet stiger, det blir rikligt vatten i bäckar, åar och elfvar, och nu börjar flottningen. Vattenleden är särskildt iordningställd. På ställen, der man kan befara för litet vatten, äro bygda dammar, för att man skall kunna uppsamla och släppa ut vatten då det behöfs; vid fall och forsar, der hvirflar skulle föra stockarne rundt och nöta upp dem, spränger eller bygger man kanaler, i hvilka timret kan flyta säkert och oskadat. Flottningen är det besvärligaste af alltsammans, mången gång lifsfarlig. Den är också ansvarsfull; det är af vikt att timret kommer så fort som möjligt ner till sågverken, det förderfvas lätt om det får ligga för länge i vattnet, och egaren har ingen ränta på sina penningar. På många ställen äro strömdragen och småsjöarne alldeles fulla af timmerstockar. Nere vid elfvarnes utlopp ligga i Norge som hos oss de stora sågverken. Skagerrakskusten bort till Skien är Norges Norrlands-kust och Drammen dess Sundsvall. Mesta delen trävaror går till England.

Så hafva vi till slut slättbygderna. De utmärka sig genom större sammanhängande sträckor odlad och bördig jord samt präktig ängsmark. De stora välfödda hästarne, de solida åkdonen, de väldiga lassen man möter på vägarne, de stora uthusen, de präktiga manbyggnaderna och det ofta

köpstadsmessiga i möbler, husgeråd och dräkt lägga öfver bygden ett skimmer af välmåga, och de egendomligt öppna ljusa ansigtena antyda att här fins belåtenhet med lifvet, åtminstone hos en del. Här ser man många stora egendomar med i medeltal 10 hästar, 60 nötkreatur, 140 får och getter, 6—7 svin, 5—600 t:nr spannmåls- och 7—800 t:nr potatisskörd. Här behöfs mycket arbetsfolk till hjälp. Dermed följer omedelbart en större arbetsfördelning än i de andra bygderna. Det är icke nog med att det fins särskilda handtverkare för tillverkning af beklädnad, bohag och redskap, till och med inom särskilda yrken lönar det sig att slå sig på en särskild gren. Så finnas bland snickare särskilda byggnadssnickare, särskilda möbelsnickare, och bland möbelsnickare sådana som blott tillverka simpla möbler och sådana som lemna poleradt arbete af björk, ek, mahogny o. d. Handtverkarne arbeta i sina egna hem, slippa sålunda tidsspillan och äro sina egna herrar. Liknande arbetsfördelning finner man inom jordbruket. Det behöfs god insigt för att på vederbörligt sätt sköta ett större jordbruk, därför har storbonden, om han sjelf saknar dylik, en bildad ladufogde till sitt biträde som arbetsledare; så finnes ock för ladugården särskild ryktare som lärt på den saken och en mejerska att förestå smör- och ostberedningen. Då det är af vikt att säden kommer väl och snabbt i jorden och fort skäres och föres in i ladorna, så ock att tröskningen icke tager allt för lång tid, använder man maskiner för dessa ändamål. Massan af dessa trakters arbetsfolk utgöres af dagsverksskyldige husmän. Dylikt har sina goda sidor, men ock sina dåliga. I tidens lopp ser det nästan ut som den åsigten utvecklat sig, att det skulle häfta något trälaktigt vid jordarbetarens dagsgöra, i alla händelser har husbondfolket dragit sig ifrån att deltaga deri och åter för sig sjelfva. Detta kan ha menliga följder för sjelfva arbetet. Det blir något ofördelaktigt främmande i förhållandet mellan husbonden och hans folk, arbetaren vänjer sig vid den föreställningen, att han blott har att förrätta sitt förelagda dagsverk och att det tillkommer andra att styra, leda och tänka. Det åstadkommer dessutom en splitt-

ring inom allmoge-klassen i en bondaristokrati gent emot en fattig husmansklass. Den stigande förmögenheten hos de rikare bönderna ställer dem jemsides med embetsmannaklassen, och detta utplånar småningom den nedärfda miss-tänksamheten, den dolda oviljan, som den hittills varande olikheten i bildning och lefnadsförhållanden förut under-hållit. För samhället är dock föga vunnet, alldenstund strecket i alla händelser behålles, om det än flyttats. De stegrade anspråken på lifvet och de rika hjälpkällorna fresta derjemte till upptagande af lån, och deraf blir följden, att den ekonomiska sjelfständigheten somligstädes står på rätt svaga fötter och att det är blott ytan som är glänsande.

Se vi nu på jordbrukets betydelse för landet, synes omedelbart, att det är landets hufvudnäring; af det hafva 55,4 % af landets befolkning sin utkomst; men här är det icke hufvudnäring i samma vidd som hos oss, der omkring 75 % af invånarne antagas lefva af jordbruket. Norska jordbruket har i allmänhet samma karakter som i vårt Norrland. Af brödsäden är korn det vigtigaste sädesslaget, hafre är dock det egentliga hufvudsädet och erhålles i så-dan mängd att utförsel kan ega rum. Råg införes deremot i stor mängd, Norge kan långt ifrån brödföda sig sjelf, $\frac{2}{3}$, af hvad som förbrukas måste hemtas utifrån eller, hvad som är detsamma, landet är under 5 månader af året be-roende af andra land för erhållande af sitt brödbehof. Sverige deremot har sjelf mer än nog för eget behof. Sädstillgången räcker i Norge bra för den delen af folket som lefver af jordbruk, de andra hafva genom fisket, sjö-farten, skogsafverkningen och industrien medel att förskaffa sig hvad de behöfva, men från utlandet måste det hemtas. Boskapsrikedomen är större här än i Sverige i allmänhet taget, men liknar förhållandena i öfre Dalarne, Herjedalen och Jemtland med 42 kor och 110 får och getter på 100 personer.

Bergsbruket är i Norge af ringa betydelse. Här fins icke något dylikt jernmalmsbälte som i vårt land, väl deremot silfvermalm vid Kongsberg och kopparmalm på några få ställen, hufvudsakligen vid Rörås. För att lemna något

tillfälle till jemförelse skall nämnas, att vid Norges jerngrufvor sysselsattes 1870 650 arbetare, vid Sveriges omkring 4,600; den svenska och norska kopparmalmbrytningen kan vara ungefär jemnstor, Sala silfververk är deremot underlägset Kongsbergs.

Den norska industrien är heller icke ännu af någon synnerlig vikt och betydligt underlägsen Sveriges. Sågverkshandteringen står främst, dernäst kommer jernhandtering och så väfnadsindustri; någon ordentlig jemförelse med vårt land kan icke lemnas. Den är liksom hos oss dels spridd här och hvar öfver landet, der fallen i vattnen lemna drifkraft och samfärdsmedeln äro något så när ordentliga, dels samlad vid elfmynningar.

Samfärdseln sker mest på vatten. Alla sjöstäderna hafva regelbundna ångbåtsförbindelser med hvarandra, och uteder dalarne är båtfärd vanlig. Eljes betjenar man sig inne i landet af tvåhjulig kärra eller, om vägen är för dålig, af häst. Norges terräng och glesa befolkning lägger hinder i vägen för jernvägsbyggnader; också finnas ännu blott få. Tvärs öfver Östlandet från Kristiania till Trondhjem går den längsta banan; Kristianiafjordens sidobygder hafva sina jernvägar, längs Jäderen går en, från Bergen inåt Sogn en, riksgränsen skäres på tre ställen af jernbanorna, vid Jemtlandsgränsen från Trondhjem, vid Vermlands och Dalslandsgränserna från Kristiania.

Norrmännen hafva något mer än svenskarne samlats i städer. Redan 1875 bodde i Norge 18,3 % af befolkningen i städer, i Sverige ännu 1884 icke mer än 16,8 %. Städerna hafva i allmänhet ett mycket landtligt utseende med små låga, rödmålade, tegeltäckta trähus, inbäddade i trädgårdar. De klara fönstren med deras gardiner och blomsterkrukor ge det hela ett mycket hemtrefligt utseende.

I det Nordanfjellska Norge och Vestlandet ligga städerna allesammans vid kusten med undantag af Rörås, som uppstått kring en koppargruva, i Östlandet hufvudsakligen vid kusten vid en elfmynning; de som ligga i inlandet hafva uppkommit i de bördigare trakterna, såsom Hamar och Lillehammer, Kongsberg kring silfvermalmyndigheten. I

den bördiga bygden kring Kristianiafjorden, dit de förnämsta elfvarne strömma och således de naturliga kommunikationslederna samlas, der ligger det jemförelsevis största antalet städer.

Östlandets förnämsta orter äro Kristiania och Drammen.

Kristiania har ett geografiskt gynnad läge. Det är i allmänhet så att befolkningen bor i dalarne och på de små slätterna, att samfärdseln sker icke mellan dal och dal utan utför dalen ner till hafvet. Dit ner föres dalens öfverflöd, derifrån hemtas dess nödtorftighetsartiklar; en hvar dal har sin stapelstad nere vid kusten. Kristiania ligger nu särskildt godt till. Väl mynnar ingen elf ut omedelbart i dess närhet, men det ligger nära Norges bästa bygder, Mjösen-, Tyrifjords- och Öierentrakterna, och i dem utmynna Östlandets viktigaste dalar. Så är då Kristiania knutpunkten för dem alla. Härtill kommer att staden har en god hamn med ett vid nästan alla vindar lätt inlopp. Numer är här också slutpunkten för Trondhjemsbanan och jernvägsförbindelserna med Sverige. Derför är det helt naturligt att Kristiania blifvit Norges utan jemförelse förnämsta stad.

Det är Norges viktigaste handelsort åtminstone för införsel; utförseln är större från Bergen; det är derjemte en vigtig industriort och hufvudpunkten för landets intellektuella och politiska lif. Här ligger landets enda universitet; här är sätet för regeringen och hit samlas stortinget.

Staden är välbyggd, luften är helsosam och omgifningarne vackra. Vesterut ligger Ladegårdsön, något påminnande om Djurgården i Stockholm.

Drammen ligger ock alldeles utmärkt, just der den från Tyrifjord kommande Dramselfven vidgar sig till en fjord, men inloppet är besvärligt. Staden är mycket långsträckt, dels derför att den måste utvidga sig längs elfven, då all rörelse är samlad der, men än mer derför att bergväggarne höja sig tvärbrant ett litet stycke från elfkanten. Dess hufvdrörelse är timmerhandel, och det lif som råder på elfven och utmed dess stränder visar, hvilken vigt denna rörelse eger. Våldiga flottar af tunga timmerstockar drifva

långsamt ner på strömmen, stora brädgårdar finnas längs hela strandbrädden. En del timmer föres bort till sågverken och snickerifabrikerna, en del inskeppas att föras långt bort till England, Frankrike och Holland.

Vestlandets viktigaste orter äro Stavanger och Bergen. Stavanger är en gammal stad, ända till 800 år, men inga ruiner eller dylikt tyda derpå. Husen äro byggda af trä, enkla och likartade; ingenstädes söker rikedom, prakt eller lyx ådraga sig uppmärksamhet eller beundran. Vid hamnen och på gatorna är det mycken rörelse. Staden är byggd på sillben, brukar man säga, och sillen är dess närmsta inkomstkälla. Det är från sillhandeln den hemtat kapital till sin stora och präktiga handelsflotta. Handeln drifves med säd, salt och sill. Säd hemtas från Svarta hafvet, salt från Medelhafvet, sill utföres, engelskt kol utgör ofta ballasten. Staden ligger på nordvestkanten af Jäderen vid en fjord.

Bergen är Norges egendomligaste och mest norska stad. Den var för ett halft århundrade sedan den största och rikaste, men den tiden är förbi. Nalkas man från hafvet ser man en samling hvita, glänsande hus, byggda så nära stranden, att man tror att folket måtte ha sina bostäder på båtar. Man ångar förbi en mängd sjöbodar och packhus och kommer så in i den stora, af seglare fyllda hamnen. Der ofvan höja sig husen, den ena gatan ofvanför den andra. Vandrar man uppför, märker man att rörelsen är liflig. Vid hvartannat steg blir man knuffad och stött af sjöfolk och sjåare; allt emellanåt hejdar man sig för att betrakta den öfverraskande blandningen af folk och dräfter från kringliggande trakter. Gatorna äro trånga och krokiga, husen stå med gaflarne mot gatan, allting är väl iordninghållet. Ljusa och vänliga färger användas till målning, öfver gatdörrén ser man en stor blank plåt med egarens fulla namn samt husets rote och nummer. De flesta familjer bo ensamma i eget hus. Nästan öfverallt ser man spegelblanka rutor och skinande hvita gardiner. Sofrummen ligga öfverst, mellanvåningen innehåller salen, på nedra botten är på ena sidan en midtgång kök och matsal,

på andra familjens dagliga rum. Folket är ytterst förekommande och gästfritt, intelligent och mycket skämtsamt. Näringarne äro fiske och fiskhandel. En varm sommardag luktar det nere på kajen idel sill, fisk och tran.

Den viktigaste orten i det Nordanfjellska Norge är Trondhjem. Staden ligger på en halfö mellan en elf och fjorden. Omnejden är väl odlad, prydd med vackra gårdar och landställen och kransad af låga, skogklädda åsar. Utanför utbreder fjorden sitt vida vatten. Staden är välbyggd och mycket stilla. Den är mest anmärkningsvärd för sina historiska minnen, först och främst för sin stolta domkyrka, en storartad 'gravård öfver helge Olaf.

Af öfriga Nordanfjellska städer skola vi nämna Vadsö. Det var ursprungligen ett fiskläge, och först i våra fäders tid blef det en stad. Här fins fler Finnar än Norrmän, fast de senare stå främst i bildning, affärsverksamhet och förmögenhet. Handelsförbindelsen med Ryssland är mycket liflig. Om sommaren när rysskutorna komma, hör man ryska öfverallt på gatorna och i handelsbodarne. Då de invandrade finnarne icke tala norska och lapparne ha svårt att lära sig detta språk, tala köpmännen alla fyra språken.

Danmark.

Det egentliga Danmark.

Detta konungarike är numer ett obetydligt land i Europa. Till sitt omfång är det egentliga riket, dess biländer frånräknade, ej ens hälften så stort som Götaland, i det närmaste lika med Småland, Bleking, Öland och Gotland sammanlagda, men dess folkrikedom är dock icke obetydlig och icke så synnerligen underlägsen södra Sveriges.

Vi skola dela det egentliga riket i tre naturliga områden: ögruppen mellan Sverige och den Jutska halfön, Jutland och Bornholm.

Ögruppens hufvudöar äro Seland och Fyen, den senare ungefär lika stor som Gotland, den förra mer än dubbelt så stor. Från Skåne skiljes Seland genom Öresund, från Fyen genom Stora Bält, mellan Fyen och Jutland går det smala Lilla Bält. Sundet är förut omtaladt. Stora Bält är ungefär dubbelt både så långt och bredt som Sundet, farleden går i många vindlingar och besväras af sandbankar och undervattensklippor, hvarför den trots sitt större djup nästan endast befares af större ångare och pansarfartyg. Lilla Bält är visserligen djupt, men krökt och särskildt vid Middelfart mycket smalt; som det dertill ligger vid sidan om stora stråkvägen mellan Kattegat och Östersjön, är det blott af lokalt intresse.

Öarne likna hvarandra temligen allesamman. Kusterna äro rätt flikiga af stundom egendomligt vridna, temligen grunda vikar med låga stränder; som exempel kunna nämnas Issefjärden på Seland och Odensefjärden på Fyen; på ett och annat ställe i öster stupar landet brant ner i hafvet

med kritklippor såsom vid Stevns klint på Seland och Möens klint på den lilla ön Möen. Den senare klippväggen skiner i vackert väder långt ut öfver Östersjön och synes ända ner till Rügen. Innanför kusten utbreda sig jemna eller vågiga marker; landet är genomgående slättland, berg fins icke och gråsten känner Dansken endast af de rundade blocken i leran. Så är det också mycket öppet. Skog, hufvudsakligen bestående af bok, täcker icke ens 5 % af ytan och förekommer mest på kullarne eller i spridda lunder på den jemna marken. Låland är mest trädbevuxet. Står man här en sommardag på en höjd och ser ut öfver landskapet, synes det som en nästan sammanhängande löfskog, hvars blågröna färgyta blott afbrytes af de högre och starkare färgade ek- och boklundarne. I sänkorna möter man emellanåt täcka slättsjöar. Eljes synes vidt och bredt ståtliga sädesfält och saftiga ängar; ej underligt, då man vet att öfver 80 % af ytan upptages af sådana fält. Solidt byggda, med ståtliga parker omgifna herregårdar och hvitglänsande, med trappgaflar prydda kyrkor äro egendomliga för det danska landskapet. Bondgårdarne likna de skånska på slätten.

Det är ett arbetsamt och intelligent folk som bebor dessa öar, och därför drager det ock allt möjligt gagn af sin tacksamma jord. Här som hos oss odlades till midten af förra århundradet blott de närmast byarne liggande delarne af marken, resten var betäckt med träd och sten och användes till för byn gemensamt betesfält. Med undantag af någon kärrmark är nu nästan allt lagdt under plogen, med den påföljd att Danmark är ett af Europas bästa sädesland, det i förhållande till befolkningen till och med näst sädesrikaste. Hvad som odlas är först och främst brödsäd, i all synnerhet korn, deraf stora mängder årligen utföras, dernäst råg, som i regel räcker åtminstone till eget behof, sist hvete, hvaraf landet i allmänhet köper mer än det säljer; hafreodlingen täcker deremot icke landets egen förbrukning. Till jernförelse skall nämnas, att då sädesutförseln hos oss är till värdet $\frac{1}{8}$ af hela vår export, är den i Danmark $\frac{1}{4}$; vi hafva mer än nog för behofvet, Danmark mycket mer.

Landtbrukaren lägger dock nästan större vikt på husdjurskötsel än på sädesodling och använder en stor del af sin jord till grässådd. Danmark tillhör ock de boskapsrikaste land i vår verldsdel; i afseende på mängden af nötkreatur, 75 på 100 personer, står det främst; näst Ryssland och Ungern är det bäst försedt med hästar, rikedomerna på får och svin är betydande. Följden häraf är ock en mycket stor utförsel. Exporten af djur och djurprodukter stiger till mer än hälften af Danmarks utförsel och har samma betydelse här som trävaruutförseln hos oss, liksom man skulle kunna jemföra dess spannmålsexport med vår af jernvaror. I jemförelse med den inkomst, som sålunda drages af jorden, äro andra näringsgrenar af underordnad vikt. Väl synes landets natur, dess vida kuststräcka, synnerligen lämpad till fiske, men det fins trakter der man alls icke egnar sig deråt; så vid Låland och Falster, så på Seland's södra och sydöstra kust; det som drifves räcker icke för landets eget behof. Då brist råder på så viktiga råmaterial som kol och jern, är storindustrien tills vidare af föga betydelse. Så äro då karaktererna hos landets näringslif dessa: här frambringas lifsmedel långt öfver eget behof, men manufakturvaror, kol, jern och trä måste köpas utifrån. De land, med hvilka Danmark drifver lifligast utrikes handel, äro England och Tyskland, dernäst kommer Sverige; till England utföres lifsmedel, från Tyskland köpes manufakturvaror, socker och kol, från Sverige hemtas trä och jern. Dessutom skall nämnas att 1880 sysselsatte sig 55 % af landets befolkning med jordbruk, 27 % med handverk och industri, 7 % med handel, 3 % egnade sig åt fiske eller sjöfart.

Ögruppens förnämsta orter äro Köpenhamn på Seland och Odense på Fyen.

Köpenhamn är i ordets fulla betydelse Danmarks hjerta, brännpunkten för både dess industriella, kommersiella och intellektuella lif, liksom det hyser inom sig fullt en åttondel af landets befolkning.

Det är som hamnort staden kommit sig upp, och dess handelsläge är äfven alldeles utmärkt. Öresund har af ålder varit hufvudvägen för sjöförbindelserna mellan Vesteu-

ropa och Östersjölanden; de förherskande vestvindarne nödga fartygen att gå in under danska landet; här framgår dessutom söderut den bättre farleden Drogden. Den utmärkta hamnen mellan fastlandet och Amager måste rent af inbjuda till landning.

Staden ligger dels på Seland, dels på Amager. Kommer man från Malmö, är det med välbehag man ser raden af kyrktorn afteckna sig mot vestänhimlen och norr derom Seland med villor och industriella anläggningar besådda och med bokskog prydda kust; svänger man så förbi fästet »Tre Kronor», öppnar sig redden med dess skog af master och ångbåtsskorstenar, och på stranden till höger ser man på promenadplatsen »Langelinie» hvarje tid på dagen en mängd vandrare ute för att hemta frisk luft eller fördrifva en ledig stund. Staden är ståtligt byggd och prydes af en mängd monumentala byggnader, af hvilka Torvaldsens museum, Fruekirke och slotten Amalienborg och Rosenborg locka mest besökande. Torvaldsens museum är en storartad byggnad i egyptisk stil, som innesluter konstnärens alla verk i original eller gipsafgjutningar. I midten af gården är en enkel, stenkantad och murgrönsprydd fyrkant; det är mästarens graf; hela palatset är en storartad grafvård öfver honom. Fruekirke är enkelt byggd, men prydd med Torvaldsens Kristus- och apostlabilder. Rosenborg innehåller en mängd kulturhistoriska samlingar och Amalienborg är residens.

Köpenhamn är landets förnämsta industriort; af allt det brännvin t. ex. som tillverkas inom landet erhålles här innes mot $\frac{1}{3}$. Lastförmågan hos hufvudstadens handelsflotta är $\frac{1}{3}$ af rikets, särskildt är Köpenhamns ångbåtsflotta betydande, till antalet $\frac{2}{3}$, till lastningsförmågan nära $\frac{7}{8}$ af rikets; den beherskar Öresundstrafiken och en stor del af samfärdseln med främmande land. Nästan ännu mer utpreglad är stadens egenskap af centrum för landets intellektuella intressen. I dess midt ligger Danmarks enda universitet, der Holberg i tiden läst historia, Ørsted fysik, Martensen teologi, der Julius Thomsen ännu läser kemi och Zeuthen matematik. Här fins dessutom teknisk högskola, landtbruksinstitut och förträffliga kliniker, vesterut

vid Fredriksberg finnes en god zoologisk trädgård. Af stadens förlustelseställen bör främst nämnas Tivoli. Det är en parkliknande, alldeles egendomligt dansk anläggning, der folkets gemytlighet, ordentlighet och enkelhet visa sig i den vackraste dager. Hit strömma på eftermiddagarne stora folkskaror, och här bjudes på förströelser af hvarjehanda art.

På Seland ligga en mängd andra anmärkningsvärda orter, såsom Roskilde, konungagrafvarnes stad vid Issefjärden, Helsingör med det förr så viktiga Kroneborg gent emot Helsingborg, en stad som med sina trånga gator, många sjömansrestaurationer och sitt gamla kloster ännu bevarar något af gammaldags pregel. Sorö med en bekant skola och Korsör vid öfverfartstället till Fyen hör man ofta nämnas.

Konungarikets tredje stad är Odense på Fyen. Den ligger nära Odenseåns utlopp i fjärden af samma namn vid jernvägen från Nyborg till Middelfart. Med sina 20 tusen inv. är den trots sitt nu för tiden mindre goda läge en rätt viktig handelsplats; dock intresserar den mer på grund af sina historiska minnen. Den har af ålder haft en utmärkt katedralskola; det var i denna stad det första danska arbete sammanskrefs; här trycktes den första danska bok, här diktade biskopen Tomas Kingo Danmarks psalmbok, här hvilat Danmarks medeltida skyddshelgon, helge Knut.

Jutland delas i två delar genom Limfjorden. Före 1825 var denna skild från Vesterhafvet eller Nordsjön genom en sandrefvel, som det året genombröts vid en häftig storm. Norra Jutland skjuter en hornliknande landtunga långt ut i hafvet åt nordost. Det är Skagen, bekant och fruktad för de många skeppsbrotten under höststormarne. Hela denna del af halfön är i vester en nästan sammanhängande flygsandsöken. Går man på strandbrädden mot Vesterhafvet, har man i vester den stora oceanen som rullar sina böljor mot stranden. På den ödsliga kusten ligger ofta vrak vid vrak, och det enda lif, man får se, är några måsar, som skriande kretsas kring de i sanden till hälften nedborrade svarta vraken. Helst bör man vandra här nere, då det blåser nordvest. Då ser man hafvet i dess väldighet, de tunga böljorna bryta sig fradgande på sandreflarna,

de tre reflarne derute som sträcka sig längs kusten till dess beskärm, men de sjöfarandes förderf. Dånnet här nere är förfärligt, ens öra blir nästan alldeles döfvadt; vinden jägar skyar af skum mot stranden, man kan icke se, ansigte och kläder betäckas med en saltskorpa. På andra sidan resa sig de hvita backarne, der vinden piper i det långa, af sandhafre blåaktiga refveltaket. Man klättrar dit upp och det är med en märkvärdig känsla af välbehag man sträcker ut sig på det skarpa gräset. Vinden fyker högt upp öfver ens hufvud, men omkring en är det lugnt. Inåt land ser man milsvida, snöhvita sandsträckor, och möter man en ensam fiskare får man höra hans längtan efter skeppsbrott och vrak eller ock en berättelse om någon eller några af de många olyckor, som inträffa här ute på sjön. Åt öster och söder blir landskapet angenämare. Der är det fritt från sand eller är sanden människans tjenare; der fägnas ögat af åkrar med goda sädesfält och ängar med dugtig boskap, der resa sig hus, hemman och byar, väderqvarnar och kyrkor.

Jutland söder om Limfjorden genomdrages längs en linie öfver Viborg utmed meridianen af en jemförelsevis högländ, ytterst backig, ofta med eksnår bevuxen, mångenstädes ljungtäckt, i allmänhet glest bebyggd trakt, som delar södra Jutland i två skarpt skilda halfvor, den östra och den vestra. Högsta punkten, Eierbanke, är icke högre än Romeleklint. Sydöstra Jutland liknar temligen öarne. Kusten är inskuren af grunda fjärdar, t. ex. Horsensfjärden, marken är ojemn af en mängd mjuka, ofta lundprydda kullar och täcka dalar; de präktiga ängarne med deras skinnande boskap, de vida sädesfälten med deras böljande vångar, de ståtliga, af parker omgifna herresätena och de solida bondgårdarne, allt påminner om Seland eller Fyen.

Sydvestra Jutland är en helt annan bygd. Står man på vestsidan af sandryggen, ser man vesterut 50—100 fot under sig en väldig ödslig slätt, ur hvilken en del högländare trakter, ett slags platåer, de s. k. backöarne resa sig, somliga närmare, andra så långt borta att man knappt kan skymta dem vid synranden. Dessa sandslätter, de

jutska hedarne, äro nästan öfverallt enahanda, öfverallt alldeles jemna, trädlösa och glest befolkade; växttäcket utgöres af en kort, gråaktig, gles ljung. Då markens sluttning är ytterst långsam, finnes en mängd stillastående vatten, kärr och mossar. Dessa äro ofta rikt beklädda med starrarter, så att de taga sig helt gröna ut, eljes med frodig ljung, blandad med starkt luktande pors och tranbär. Här och hvar ringlar sig en å sömnigt fram, lätt igenkänlig äfven på afstånd af sina gröna, friska ängskanter. Det hela är utomordentligt enformigt, lifflöst och tyst och gör ett egendomligt, nedstämmande intryck på den enslige vandrarens sinne. Nästan öfverallt äro de lösa jordlagren de samma. Ljungtäcket hvilar på gråaktig sand; derunder träffar man en af jern sammankittad, fast, brun eller svart sandsten, s. k. sandahl, slutligen lös gulröd sand så djupt man borrar. Så öde dessa slätter nu ligga, hafva de förr varit betäckta med skog, enligt hvad de tall- och ekstammar man jemt och samt anträffar i mossarne tydligt gifva vid handen. Nu för tiden göras storartade ansträngningar att draga gagn af den hittills värdelösa marken genom skogsplantering och artificiell bevattning.

Öfver denna jemna mark höja sig backöarne som holmarne och öarne i en skärgård. Långt ute i den hafliknande ljungöknen ser man ett upphöjdt föremål, påminnande om en omstjelt tallrik på ett bord. Kommer man närmare, ser man att det är en stor backe som på alla sidor höjer sig plötsligt upp ur slätten; backens sidor äro gröna, vid dess fot ligga ett par goda gårdar, på toppen gröna eksnår. I sluttningen synas mergelgrafvar, och äfven deruppe möter man mergelbotten. Dessa backöar äro dels mycket små, dels af ansenlig vidd, den största icke obetydligt större än Öland. Här ser man en mängd enstaka bondgårdar och hus, frodiga ängar och goda sädesfält, men obetydligt skog, emedan den skarpa hafsvinden blåser för häftigt.

Längs kusten drager sig en rand af väldiga sandvallar, s. k. klitter, liksom i norra Jutland. På afstånd tager sig klitteraden ut som en bergskedja med skarpa, taggiga former.

Sanden bildar aldrig fortlöpande vallar, utan är genom längd- och tvärdalar delad i en mängd åsar, som öfverallt vända sin skarpa kant mot hafvet. Det är obeskrifligt öde härute; öfverallt omgifves man af sand, sällan synes en lefvande varelse och då blott en hare eller kanin; böljornas squalp och vindens pipande i marhalmen är det enda ljud som förnimmes. Man kan vandra hela mil i klitterna utan att omgifningen det ringaste förändrar sig, utan att man ser andra växter än den välsignade gråblå marhalmen. Uppe på klittkanten har man just icke mer omvexlande utsigt. Hafvet rullar sina böljor upp på den långgrunda stranden, ofta hvitskummande som vid en bränning, en och annan fiskarbåt kan vara ute på sin lofliga fångst, men sällan synas skepp; de fly denna farliga jernkust med dess väldiga reflexer, ur hvilka det är hardt när omöjligt att komma loss, om man varit nog olycklig att drifva in på dem.

Utmed kusten hafva en rad grunda vattensamlingar uppdämts af klittranden; här kallas de fjordar, t. ex. Ringköpingsfjorden, ehuru det vore bättre att använda den tyska benämningen »haff» för dylika daningar. Vid deras insida växer landet på den långgrunda stranden. Sand rullas upp och packar sig småningom så hårdt, att man godt kan köra på den till och med tunga lass. Sandlagret växer i höjd och omsider öfversköljes det blott sällan af vattnet. Då börja små grästufvor bildas. Allt emellanåt silar vattnet öfver, en del stannar i fördjupningarne och öfverkläder sandlagret med ett fint lerslam; snart nog betäcker sig marken med vattenhaltiga strandväxter, derpå kommer strävt ängsgräs och slutligen vinner fint, saftigt betesgräs öfverhand. Nu lemnar marken ypperligt hö, nu kan den ock med fördel upptagas till åker, den är hvad man kallar ett marskland.

I Jutlands östhälf är näringslifvet alldeles öfverensstämmande med det på öarne; på vesthalfvan lägger man stor vikt vid boskapsskötsel, i synnerhet fårafvel, här som i Tysklands likartade ängder. Af denna landsända kan dock dragas mer gagn än som för närvarande sker. Den magrare delen kan planteras med skog, de bättre trakterna

kunna uppodlas. Men det har sig svårt att finna trädslag som hårda ut i den starka blåsten på den karga sanden; genom upprepade försök har det dock lyckats att finna utväg; planterar man på en gång en större sträcka och i utkanterna ett bälte af dvergtall, så blir anläggningen lifskraftig. På uppodling riktade man sin uppmärksamhet med allvar först i midten af förra århundradet. Kolonister inkallades från Rhentrakterna och slog sig ner i långa tätbyggda byar efter deras hemlandsskick, men deras antal minskades snart och har icke blifvit förökadt; deremot hafva jutarne sjelfva slagit in på denna väg. På backöarna går det jemförelsevis lätt, på heden är det svårare. Bosättningen derstädes är vanligen inskränkt till ådalarne; här beta kreaturen, härifrån hemtas vinterhöet, här finnas de bästa åkrarne och här ligga boningarne. Men genom kanalgräfning danar man artificiella vattendrag, och så vidgas bygden. Äfven ute på heden i närheten af mossarne och kärren brytes ny bygd. Man nöjer sig i början med litet; en torfstuga, som på en gång får tjenstgöra som bostad och inhysa kon och fåren, kan räcka i början, tiden och sträfsamheten bereda sedermera större bekvämlighet. Utmed kusten mot Vesterhafvet idkas ett icke obetydligt torskfiske. Holmlandsklit och Nymindgap äro dess hufvudorter. I någon sanddal, i lä för vinden, står fiskeboden, en enkel träkoja, der båtlaget håller till under fisketiden. Vanligen få fiskarena draga rätt långt ut, innan de kunna veckla ut sina ref; de svåra sjöförhållandena härute göra fisket både ansträngande och lifsfarligt.

Halföns mest intressanta orter äro Viborg, Ålborg, Århus och Skagen samt den lilla byn Jellinge.

Århus är det bördiga Östjutlands hufvudort. Det ligger på kustens midt, centralt i förhållande till både Sundet och Bälten, och dess hamn är för det mesta isfri. Derigenom har det öfverflyglat halföns öfriga städer och dragit handeln till sig. Härifrån underhålles ständig ångbåtsförbindelse med Köpenhamn och England. En vigtig ort redan under hedentid, blef det sedan biskopssäte och har en ståtlig domkyrka. Det är konungarikets andra stad.

Ålborg är medelpunkten för handelsrörelsen i norra Jutland och den fjerde staden i riket. Beläget omkring fem mil från Limfjordens mynning i Kattegat, har det från urminnes tider varit en vigtig handelsplats och är den af alla Danmarks städer som bäst bevarat pregeln från svunna dagar. Gatorna äro trånga och krokiga; en stor del af husen äro ålderdomliga, och somliga vända efter medeltidsskick gaflarna åt gatan. Viborg är icke af någon vikt på grund af sin storlek, men väl för sina historiska minnen. Under heden tid var det en vigtig offer- och tingsplats, hvarpå redan dess namn tyder; under medeltiden var det en storstad och hufvudsäte för halföns presterskap; under adelsväldets dagar före 1660 var det samlingsplatsen för Jutlands mäktiga herrar. Klereciets fall och adelsväldets krossande gjorde staden stort afbräck; en stor eldsvåda på 1700-talet kom dess välstånd att ännu mer utsina; det dåliga handelsläget lemnade intet tillfälle att återupprätta den svunna storheten; det vardt en obetydlig ort. Skagen är en liten oansenlig stad i Danmarks nordligaste och mest ödsliga trakt, landets förnämsta fiskläge, bekant för sin hednatur, skeppsbrotten ute vid kusten och fyren. Stenlagda gator finnas icke; hufvudvägen går genom grus och lera, och husen ligga icke ordnade i sammanhängande rader, till stor del äro de spridda mellan klittbackar. Der det fins en liten hage, måste man skydda den mot sanden genom plank. Skagens fyr är sedan 1564. Den äldsta bekanta var en s. k. vippfyr; i en stor jernkorg underhölls en koleld, korgen hängde som spannen vid gamla brunnar. Här fins ock en lifräddningsstation. I kyrkan är af danska och svenska sjömän uppställd en minnestafra öfver ett lifräddningsbåtlag, som förgicks 1862. Den enkla, men talande inskriften lyder: Ingen har större kärlek än den, som låter sitt lif för sina vänner. Byn Jellinge är Danmarks gamla Uppsala. I närheten af den gamla, märkvärdiga kyrkan ligga två stora ättechögar, i hvilken Gorm den gamle och Thyra Danagod ligga begrafna.

Rätt märklig både genom sin natur och sitt folklif är den lilla ön Fanö utanför Ribe vid Jutlands sydvestra hörn.

Ön har två byar, en i norr, en i söder. På en mils sträcka mellan dem synes blott oodlad hed, der får vandra omkring och afgnaga det magra gräset. Trakten är ödslig, men egenomlig. Klitterna se helt majestätiska ut om sommaren, då marhalmen står grön. Alla Fanöborna äro på en gång jordbrukare och sjömän. Hvarje sjelfständig familj har en eller flere kor och några får. Om sommaren ser det stilla ut; då äro männen på sjöfart och en del qvinnor på arbete på fastlandet. Om vintern synes en skog af master i hamnen. Fältarbetet ombesörjes af fruntimren. Till gengäld få männen uträtta en del qvingöra under vintern; de sticka strumpor till familjen, och det är mycket roligt att se den färdighet, hvarmed sjömännen göra en hel lång ullstrumpa färdig på dagen. Fruntimren sköta ekonomien och göra det bra. Fanöborna hålla med stor seghet fast vid gammal sed och klädedrägt.

Bornholm är ett jordstycke af helt annan art än det öfriga Danmark. Ön är till största delen en fyrkantig gråstensklippa som i vester och norr stiger brant ur hafvet och sluttar långsamt mot söder, der rätt ansenliga flygsandsfält utbreda sig. Utmed vestkanten är mellan berget och kusten en smal landremsa, der några torftiga stenkolslager uppträda mellan Hassle och Rönne. Längs midten af ön drager sig från nordvest till sydost en ödslig, backig mark, hvars enda beklädnad utgöres af ljung. Hela nordkanten är täckt af god lerjord och har med sina många lundrika kjusor ett tilldragande utseende.

Det är en liten ö, stor ungefär som Orust och Tjörn tillsammans, men den har icke ens så stor befolkning som Orust ensamt. Gårdarne hafva af ålder legat spridda, såsom numer hos oss på våra slättbygder. Egendomliga äro lagarne för arf och för försäljning af jord. Rätten att inlösa fädernegården tillkommer främst den yngste sonen, derefter de andra i ordning från honom, sedan döttrarne i vanlig ordning. Försäljningen af arfgård får icke ega rum, innan den falbudits närmaste fränder. Detta är ett mycket ålderdomligt drag. Hufvudnäringen är jordbruk, och ön alstrar säd vida öfver eget behof. Ehuru naturliga hamnar saknas, idkas dock mycket fiske och sjöfart; Bornholmsborna

äro i sjöduglighet Danmarks Bohusländingar. Sina åkerbruksredskap förfärdigar bonden till stor del sjelf; hustrun och döttrarne väfva tyger till familjens kläder, fiskaren snor sjelf sina ref och binder sina garn; arbetet är föga fördeladt. Ehuru städerna äro ända till sju och hysa $\frac{1}{3}$ af befolkningen, är ingen af dem betydelsefull.

I detta land, nu bekant för sin fria författning och sitt dugtiga, intelligenta och magteftersträfvande bondestånd, har allmogen ända till 1788 varit så godt som lifegen. Då sådant förekommit allestädes i Europa, utom i Skandinavien, och utvecklingen varit ungefär den samma öfverallt, skall här lemnas en kort öfversigt deraf.

I äldsta tider, då det var godt om lättodlad jord, anses landets egna barn hafva varit idel sjelfegare; enhvar var sin egen herre och odlade så mycket jord han med sitt husfolk förmådde. Husfolket bestod utom barnen af trälar, som tagits i krig. Den lätt brukade jorden vardt upptagen, somliga egde mer än de sjelfva kunde bruka, kronan och kyrkan började få stora jordagods; frigifne trälar eller frie, fattige mäns yngre söner blefvo arrendatorer hos de sjelfständiga bönderne, adelsbönderna, som de kallades i Danmark, hos kronan och kyrkan. Arrendet utgjordes delvis i arbete hos egaren. Träldomen började alltmer anses som en skam för landet, trälarne frigåfvos och blefvo arrendatorer på sina förre herrars jord, men betraktades i alla fall i mycket som trälar fortfarande; de friborne arrendatorerne fingo dela samma öde. De många blodiga och långvariga krigen på 1200- och 1300-talen utarmade många adelsbönder, de sålde eller afträdde sin jord åt förmögnare män, och blefvo äfven de arrendatorer; det sjelfegande och sjelfständiga bondeståndet krympte samman. Som landet var folkfattigt och jorden gagnlös utan armar som skötte den, sökte och lyckades herrarne småningom hindra arrendatorerne att flytta; de betraktades som bundna vid jorden, ja på 1400-talet gick det så långt, att de såldes; det enda hvari deras ställning skilde sig från trälens under heden tid var, att godsherren icke fick dräpa eller lemlästa dem, att de fingo ärfva och besitta egendom, men folkmedve-

tandet stämplade dem som trälar, bönder och trälar voro liktydiga ord. Tid efter annan gjorde väl allmogen försök att tillkämpa sig frihet, så på 1440-talet, men då de voro ytterst dåligt beväpnade, dukade de ständigt under och förvärrade blott sin ställning. Värst var det stäldt på den seländska ögruppen, men efter det förfärliga bondekriget i början af 1530-talet gick det lika illa på Jutland. Reformationen medförde ingen förbättring. 1682 stadgades att ingen bonde finge flytta från sin arrendegård, så länge herremannen ansåge honom god att sköta den och att, om han ertappades med rymningsförsök, han då skulle straffas med tvångsarbete. Herremannen egde att godtyckligt bestämma arrendet och begagnade denna rätt att utarma de bönder som genom flit arbetade sig upp till välstånd; herremannen egde att fordra oinskränkt hörsamhet och straffa den genvördige med fängelse eller skymfliga straff; herremannen skulle af sina bönder utse rekryter till hären. Danmarks allmoge var ett slafslägte, var fattig, var slö och liknöjd. Åter förrunno hundra år. Nya tankar dagades. Förr hade det väl sagts, att det vore orätt att hålla bönderna under oket, nu sades det att det var en dumhet. Ett lands rikedom är dess jord, jordbruket bör utvecklas; men skall det ske, måste bonden vara fri. Så lemnades då den $\frac{20}{100}$ 1788 en vacker midsommarsgåfva åt Danmarks allmoge. Bonden blef fri till sin person, ja man sträfvade till och med att medels billiga lån göra honom till sjelfegare af jorden. Detta har krönts med stor framgång. Numer är blott 1 % af egendomarne och 14 % af egovidden storgods.

Bonden är ekonomiskt sjelfständig; han är det ock intellektuellt. Ett utmärkt folkskoleväsen och folkhögskolor för vidare utbildning hafva utvecklat hans omdöme. Författningen af 1848 har gjort honom politiskt kraftfull. Enligt denna är landets riksdag delad i två kamrar, folketinget och lagtinget, motsvarande vår andra och första kammare. Medlemmarne i det förra utses genom val för en tid af 3 år med 1 för 16000 inv., i det förra hufvudsakligen genom val för 8 år, $\frac{1}{100}$ utses af konungen på lifstid. För närva-

rande pågår till och med en bitter kamp om magten mellan allmogen och herreklassen. Landets försvar är grundadt på allmän värnepligt, och landets fiendtliga ställning till Tyskland har nödgat till ansträngningar för ett så vidt möjligt starkt försvar. Enhvar är mellan 22—38 år skyldig att ställa sig i ledet. Tjenstgöringen i fred är först 6 månader vid fotfolket och 9 månader vid rytteriet, hvartill kommer 4 månaders öfning fördelade på de följande fyra eller fem åren.

Danmarks biländer.

Danmarks biländer äro Färöarne och Island, begge landen anmärkningsvärda både på grund af sin natur och sina kulturförhållanden. Båda resa sig upp ur den undervattensplatå som sedan stupar hastigt ned under Atlantiska oceanen. Färöarne ligga ungefär på Söderhamns bredd, Island så långt upp mot Norden som Sverige mellan Umeå och Haparanda.

Färöarne omfatta nära ett tjog bebodda öar af en sammanlagd ytvidd som Öland, den största af dem är ungefär så stor som Bornholm. Öarne stiga i allmänhet brant upp ur hafvet, fasta berget består af svart basalt eller basalttuff. På kustbranten är berget försedt med lister, och på dessa afsatser har en hel sjöfogelverld sitt hemvist. Uppåt hela sidan, från hafsbrynet upp till toppen, 1000—1500 fot, ser man foglarne sitta, några så lågt att man kan nå dem med åran, andra så högt att de se ut som bin. Från höglätterna, hvilkas medelhöjd är omkring 1000 fot uppstiga antingen skarpa tinnar eller kupolformiga klippmassor, s. k. hamrar, och i bergmassan äro djupa halfcirkelformiga eller ovala dalar utgrädda. Höglätterna äro på lägre ställen försedda med ett ända till 2 fot tjockt jordlager; här trifves gräs utmärkt väl, här växer ock korn, potates, rofvor m. m., men hafsvinden är för stark för att träd skulle kunna frodas; det är blott på spridda ställen i dalarne man i lä af husen finner rönn, pil och lönn, krusbärs- och vinbärsbuskar. Klimatet är synnerligen blidt, så att fåren och hästarne kunna gå ute hela vintern, men sommaren är fuktig och ofta dim-

mig, vädret ostadigt och stormar mycket vanliga. De bebodda platserna, bygder kallade, ligga dels inne i dalarna på sådana ställen som hafva lä, dels vid hafskanten, der fiske, grind- och fogelfångst äro gifvande. Det odlade landet finner man kring gårdarne. Enhvar gård har sin strandremsa och sitt fogelberg, samt andel i socknens utmark.

Sammanlagda folkmängden belöper sig till 12,000. Folket är ett gammaldags släkte, som med sin ålderdomliga dräkt, den bruna yllejackan, de svarta knäbyxorna och den höga topplufvan, sina många sägner och sånger påminner om folket i Norges Vestland. Åkerbruket är af ringa betydelse, den förnämsta inkomsten drages af fårafveln. »Förja udl är Förja gud!» säger ordspråket, och det är att taga bokstafligt, då man här har 18 får för hvar person. Vid sidan af fårafveln intager fogelfångst och fiske ett viktigt rum i folkets näringslif. Fogelfångsten sker ofta från båt. Man ror längs stranden och lägger öfver foglarne på listerna ett på en stång fästadt, fiskhåfsliknande nät eller griper man dem i flykten, då de vilja kasta sig i hafvet. Vill man åt dem som sitta högst uppe på berget, följas två män åt. Den ene skjuter den andre upp för branten med en stång som han fäster i sin byxlinning, den klättrande hjälper sig dessutom med händer och fötter. Den uppkomné firar upp den andre med rep. Så kunna ända till tusen lommar fångas på dagen. Utskeppningen af sjöfogel är betydande. Fiske drifves flitigt både på torsk och sill. Den intressantaste fångsten på hafvet är grindhvalsfångsten. Grinden är 20—25 fot lång och förekommer i stora skaror. Så snart en dylik flock blifvit upptäckt, tändas eldar på bergen. En mängd med småsten försedda båtar samlas hastigt att med stenkastning skrämman grinden in i någon grund vik. Flocken kommer vanligen med sådan fart, att en hel del blir till hälften liggande på fasta landet. De nedstötas, och det genom deras blod grumlade vattnet förhindrar de andra att se att komma undan. En dylik fångst är en glädje för bygden, och ingen båt lemnar hvalstället utan att först uppstämman en lofpsalm. Det är en högtidlig anblick, när bå-

tarne i ljusa natters stilla midnattsstund glida fram på den lugna vattenytan och tonerna ljuda ut öfver hafvet.

Torshamn är den förnämsta orten. Den har visserligen rang af stad, men med sina oansenliga hus och sina till knappt 1000 uppgående invånare påminner den mycket om ett fiskläge. Gatläggningen utgöres af sjelfva berget; sådan lyx som rännstenar och trottoarer har man naturligtvis ej haft behof af, husen äro låga envånings trähus och många af dem rökstugor med lergolf, grufva eller äril på golfvets midt och ljusöppning i taket, alldeles som i bondstugorna i Sogn. Befolkningen bär den vanliga Färödräkten.

Island är en väldig ö, något större än Götaland, något mindre än halfva Storbrittanien, men eger icke ens så stor befolkning som Göteborg.

Klimatet är blidt, töcknigt och fuktigt. Från sydvest kommer golfströmmen med värme och stundom med drifved, från norr kalla isströmmar med isberg och stundom isbjörnar. Golfströmmen gör landets vinter så blid, att eldstäder kunna umbäras och hästarne gå ute året om, polarströmmarne sommaren emellanåt så sval, att gräsväxten blir dålig och folket kommer att lida nöd. Då golfströmmens blida, fuktiga luft stöter samman med den kalla från polen eller glider fram öfver inlandets jöklar, uppstå de obehagliga dimmor som ofta sväfva öfver landet. Fuktigheten är utmärkt för gräsväxten, men det är med knapp nöd kornet mognar.

Ön är ett af vulkaner uppbygdt bergland med en rak, nästan hamnlös sydkust; i öfrigt är landkanten inskuren af fjordar. För menniskor användbar mark förekommer endast i smala remsor vid kusten och på bottnen af de djupa dalarne; det är endast sällan man finner någon öppen slätt eller bredare dal. Hela det inre är ett vidsträckt platåland, från hvilket hvassryggiga toppar resa sig, ett fullkomligt fjelllandskap. Skog förekommer nästan icke; den tillstymmelse dertill man finner på några få ställen är buskartad, trädgrenarne höja sig knappt öfver hufvudet på en ryttare som färdas derigenom. Uppe i fjellmarkerna finnas väldiga jöklar, hvilka somligstädes tränga i isströmmar af ända till två mils

bredd ned för bergen. Ur dem framvälla som vanligt jökelläar, hvilkas vatten alltid har ett vällingartadt utseende och stundom en vedervärdig lukt af vätesväfla. Emellanåt sväller jökelelfven upp, för med sig en massa sten och grus, öfversvämmar fälten och förvandlar dem till grusöknar.

Af de vulkaner, som uppbyggt ön äro somliga ännu i verksamhet. Den mest bekanta bland dem är Hekla. Dess hjessa är nästan alltid molnhöljd, den består af porösa slagg- och lavamassor; ur springorna framvälla qväfvande gaser. Någon egentlig krater fins icke; då utbrott sker, frambryter lavamassan ur det inre genom springor som öppnas i bergväggen. Det värsta vulkanutbrott menniskor sett på Island egde rum 1783. Det varade i hela två månader och hördes och kändes öfver hela ön. Det började dermed att en tunn blåaktig rök stundom utbredde sig öfver jorden, derpå kändes en mängd starka jordskalf och omsider nalkades från bergen en svart molnvägg, som blef större och större, mörkare och mörkare, öfvertäckte himlen, brast lös och höljde marken med aska och sand. Eldpelare syntes uppe i fjellen, en väldig å sinade ut. Ner i dalarne störtade glödande lavamassor och utfylde dem. En odräglig, stinkande rök insvepte jorden, solen stack endast undantagsvis fram ur det svafvelluktande töcknet. Detta utbrott blef en stor olycka för Island. Icke nog med att hus och mark förstördes, fisket afstannade, man kunde icke se att färdas på hafvet; den fina sanden bredde ut sig öfver ön och förderfvade gräsväxten, boskapen blef sjuk, menniskorna desslikes, hundratals personer rycktes bort; det var en fasans tid.

Ett annat tecken till den värme, som glöder i den isländska jorden, är de vulkaniska källorna. Af dem är Geysir den mest berömda. Hon uppkastar på vissa tider en hundra fot hög pelare af kokhett vatten. Denna brister som ett springvatten och faller ner i ett fint regn. Sjelfva källan ligger på en flack upphöjning, liknar en flat tallrik med ett hål i botten; väggarne äro danade af hård, hvit grå sten, rynkig som skroflig ekbark.

I detta ogästvänliga land bo sedan tusen år tillbaka

utflyttade norrmän och fresta här ett kargt lif. Deras anspråk på lifvet äro små, och de kunna heller icke vara stora; nöden tvingar till inskränkning.

Bostäderna äro enkla och allt annat än sunda. Man har ondt om trä, lera och halm; därför uppföras väggarne och taket af torf, byggnaden ser på afstånd ut som en grön kulle. Ett tarfligt hus innehåller endast ett rum, i hvars ena ända finnas tvänne sängbritsar, en vid hvardera långväggen, och mellan dem ett bänkformigt bord; den öfriga delen af rummet är verkstad och förråds-kammare, ull, islandslaf o. s. v. ligger uppstapladt på golvet. Brädgolf fins icke, ej heller undertak, rummet är lågt, spännbjelkarne i jemnhöjd med bröstet, skorsten saknas, fönster desslikes, ljuset intränger genom ett par små gluggar. Den förmögne Isländingen har det visserligen rymligare, hans bostad innehåller särskildt kök, särskildt förrådshus, smedja o. s. v., märkligt nog ett hvar under sin särskilda tak-resning, stora timmerstockar äro för besvärliga att forsla; men öfverallt äro bostäderna fuktiga, mörka och rökiga; det är svårt att hålla rent och snyggt, folket har heller icke sinne därför; ohyra är vanlig, gikt och reumatism ofta förekommande sjukdomar.

Näringskällorna äro här som på Färöarne fårafvel, fogelfångst och fiske; för samfärdseln hållas mycket hästar. Fårafveln är af synnerlig vikt för Isländingen; jemte fårens kött och ull använder han äfven deras mjölk. En rik man eger 600—900 får, deribland 100 mjölkfår. Lammen och mjölkfåren hållas hemma äfven under sommaren, de öfriga drifvas den tiden till fjells. Hornboskapen är icke synnerligen mycken. Af dessa husdjur och fiske får Isländingen sin föda. Bröd ätes mycket litet; i dess ställe använda de fattigare torr fisk, hvarpå bredes tjockt med smör. Får- och lamkött njutes i myckenhet och smakar nästan som vildt. Af njutningsmedel användes bränvin, tobak och kaffe i stor mängd; det förefaller den resande som stode kaffekitteln på ärln dagen i ända.

Handtverkare är det ondt om. Bonden förfärdigar

sjelf sina redskap, qvinnorna väfva tygerna, sy kläder och skodon; 1866 funnos icke mer än två skomakare på hela ön.

Samfärdsmedlen äro skrala och handeln matt. Få vägar finnas, men det är godt om myrar, åar och hafsvikar; man färdas därför alltid till häst, detta dess mer som skodonen äro skrala. Broar saknas nästan alldeles. Öfver vattendragen färjas man på djupa ställen, eljes rider man öfver. Det är blott en à två gånger om året Isländingen far till marknadsplatsen. Dit medför han ull och fisk; derifrån hemtar han tobak, bränvin, trä, jern och kol. Varorna föras på hästryggen; trälsten släpas efter hästen.

Ön har tre städer, två på nordkusten, en i sydvest. De båda förra äro fullkomliga byar både till utseende och folkmängd, den senare, Reykiavik, är något mer stadslik. Folkmängden stiger till inemot 3000; husen äro i allmänhet små envånings trähus, ofta målade blott på den mot gatan vettande sidan, eljes tjärstrukna, men inredda på vanligt stadssätt.

Island, som befolkats af Norrmän, hvilka på grund af sin kärlek till sjelfständighet lemnat hembygden, var ursprungligen ett oafhängigt land, men försvagades genom inre split och blef ett lydland under Norge samt sedan en provins under Danmark. Från 1871 är det åter blifvet ett i det mesta sjelfständigt område med egen riksdag, eget rättsväsen, egen statskassa, hvilken till och med åtnjuter tillskott från Danmark, eget kyrko- och skolväsen o. s. v. Dock bor landets styrande minister i Köpenhamn. Folket är icke fullt nöjdt med sin närvarande ställning; det fordrar vice konung med eget statsråd på Island, ehuru ön blott har 70 tusen inv.

I det glest befolkade landet lemnar läkarevården mycket öfrigt att önska. Läkare äro mycket få, distrikten så stora att man behöfver fyra à fem dagar att hinna till utkanterna; läkarebildningen är en godtköpsutbildning, af det skäl att framtidsutsigterna äro mycket skrala på grund af befolkningens fattigdom. Dock är landet, som redan nämnt, mycket sjukligt och farsoter alls icke sällsynta.

Trots den dåliga ekonomiska ställningen är folkets intellektuella ståndpunkt alls icke låg. Presten har till

senaste tid varit den egentlige folkläraren; läsning, skrifning och räkning har måst inhemtas i hemmen; det har varit prestens uppgift att medels prediko- och husförhör öfvervaka att detta skett ordentligt. Först de senare åren hafva folkskolor upprättats. Dock kunna alla läsa och de flesta skriva och räkna, ja stundom förräder bonden rent af förvånande kunskaper i geografi och historia, hans älsklingsämnen. Napoleon och Karl Johan känna de, som hade dessa varit deras släktingar. Folket är mycket religiöst med gammaldags tro och gammaldags tankar.

Ehuru lifvet är allt annat än lätt och behagligt är dock Isländingen utrustad med godt lynne. Han pratar gerna, skrattar gerna, är förnöjsam och gladlynt, och då han dessutom är ganska vettig i sitt tal, är han en angenäm sällskapsbroder. Inbördes är folket gifmildt och hjälpsamt; har en bonde genom olyckshändelse råkat illa ut, skjuta ofta grannar och vänner tillsammans för att hjälpa upp honom. Umgängesformerna äro för fastlandsbor något påfallande. När bekanta sammanträffa, omfamna och kyssa de hvarandra, oberoende af ålder och kön; de prata och skämta, ge hvarandra de sätaste vänskapsord, kalla hvarandra vid förnamn; ofta heter det min goda, min älskade du. Åtskilligt af detta är dock en blott höflichetsform. En Isländing som vid domstolen hade en tvist med en annan, förifrade sig och ropade åt honom: Du ljuger, min älskade vän.

Det är detta folk som bevarat Nordens gamla sägner och derigenom gifvit oss en inblick i våra förfäders lif. Isländskan liknar svenskan mer än danskan eller det norska skriftspråket. Som prof skall anföras följande verser ur en grafskrift i en isländsk kyrka:

Her er hulid
hid forgengilega,
andinn lifir hjá
andana födur
eptir er einungis
minning mæt
Arna Sveinssonar

(Hvilar här
förgängliga höljet —
Anden lefver
hos andarnes fader,
efter är endast
älskliga minnet
af Arne Svensson.

Munn hans —
margir sakna
ur mannfélagi,
en mildur drottinn
mun anda hans
med öndum sælum
vid idjur inndælur
'æt看id gledja.

Mánde honom
mánga sakna
bland menskomängden.
Men milde Herren
må anden hans
med saliga andar
i herliga fröjder
alltid glädja.)

Finland.

Finlands naturförhållanden. ¹

Landsträckan norr om Finska viken, öster om Bottenhafvet och Muonio elf upp emot Varangerfjord är vårt forna broderland Finland. Det är ett vidsträckt land, som upptager fulla $\frac{4}{5}$ af Sveriges yta, men det är kargt och hårdt och lemnar därför icke uppehälle åt ens hälften så mycket folk som vårt land.

Med sitt delvis flacka, delvis kuperade kustland, sin stora sjörikedom, sina kärr, mossar och grusåsar, sin skogrikedom och sin sandjord samt sin glest boende sträfsamma befolkning, påminner det i hög grad om vårt Småland.

Kustlandet har en temligen genomgående bredd af 4—5 mil. Längs Finska viken är kusten hela vägen utesatt veckad och brämrad af en 1—2 mil bred skärgård. Den förnämsta viken är den som går in till Viborg. Landet är ojemnt, i öster mycket rikt på kärr och mossar, täckt med gles skog och försedt med sandig jordmån, i vester är marken mera torr och, ehuru stenbunden, likväl rätt bördig, här fins ock den jemförelsevis mesta åkerjorden. Detta kustland genomdrages af Saima kanal och Kymmene elf. Saima kanal går från den stora sjöns sydända något öster om Villmanstrand ner till Viborgska vikens inre kant. Den är en synnerligen vigtig samfärdsled upp till det skog- och boskapsrika sjölandet, på den forslas en mängd timmer från sågverken deruppe och smör från ladugårdarne. Kymmene elf är utloppså för Päijäne och mynnar ut midt för den unga staden Kotka. Ån är en vigtig flottningsled, därför har också Kotka svingat sig upp till en betydande sågverks- och träutförsort.

Vid Hangö udde vänder sig kustlinien åt nordvest. Kusten är hädanefter på en sträcka upp till Nystad än mer veckad än vid Finska viken, och utanför utbreder sig en mycket stor skärgård ända bort till Ålandsgruppen. Många socknar äro endast holmar och skär, men ligga ypperligt till för fiske och sjöfart. Holmarnes yppiga grönska, de svala vindarne, det rörliga vattnet göra skärgårdens natur till det mest friska och angenäma man vill önska sig. Lind, lönn, ek m. fl. ädlare trädslag växa vilda härute; Åland är särdeles blomsterrikt. Öarnes utseende är det samma som i Stockholmsskären; fastlandet är ute vid kusten kuperadt som Roslagen och Södertörn med gles skog på gråstenskullarne och små bördiga åkarfält i sänkorna. Klimatet är blidt, icke alla år fryser hafvet till härute. Fraktfart, fiske och något jordbruk äro befolkningens inkomstkällor.

Norr om Nystad blifva kustveckan mindre, skärgården utanför smalare och mer öppen, kustlandet flackt. Ofvanför Kristinestad börjar Österbottens stora slättland och fortsättes upp mot Torneå, en fullkomlig motsvarighet till Vesterbotten och Norrbotten hos oss. Det är en nästan sammanhängande slätt, genomdragen af flere stora, strida elfvar, bland hvilka vi särskildt framhålla Ule elf. Det är längs elfbräderna man finner den odlade marken, gårdarne och byarne alldeles som i vårt Norrland. Gårdarne äro i allmänhet stora och ståtliga, de präktiga åkerfälten kring dem sträcka sig uppåt elfven, så långt ögat kan nå. Det är en ståtlig anblick man har, då man om sommaren färdas längs stranden af en sådan elf, der den drager fram mellan de präktiga hemmanen och de vida tegarne, hvilkas djupa diken sträcka sig i raka linier kors och tvärs, delande fälten i rätliniga stycken. På sjelfva elfven råder ett rörligt lif. Här nerflottas till hafvet en mängd bjelkar och stockar samt väldiga massor tjära. Det svindlar för den ovane, då han från stranden ser de långa tjärbåtarne i ilande fart flyga utför de skummande forsarne. Man väntar med bäfvan att få se spillror af farkosten dyka upp bland hvirflarne, och rätt som det är gungar båten tryggt på strömmen nedanför, säkert styrd af båtförarens långa styråra. Ett

stycke från elfven vidtaga i det inre stora kärr och mossar eller sandhedar, vanligen obebodda liksom i Vesterbotten.

Mot det inre landet uppträda i allmänhet stora sandhedar och grusåsar, hvilka bilda liksom ett dämme för de stora sjöarne deruppe. Detta inre land är temligen enahanda öfverallt till sitt näringslif, men något olika i afseende på naturförhållandena; vi skola särskildt framhålla Sjölandet från sydkanten upp till Uleåborgs länsgräns och Lappmarken i högsta norden.

Sjölandet gör utmärkt skäl för sitt namn, i det större delen af ytan är vattentäckt eller åtminstone vattensjuk. Marken är ojemn af en mängd skogiga gråstenskullar och långa tallkrönte rullstensåsar. Mellan dessa upphöjningar utbreda sig på vida sträckor de bugtiga, holmrika sjöarne med ofta så fagra stränder, att man kunde tro sig vara i Södermanland, blott det icke vore så magert och ödsligt. Färdas man fram öfver den vida vattenytan, mellan de hundratals, skogiga holmarne, kan det mil efter mil vara lika tyst och ödsligt på stranden. Der resa sig vilda och täta barrskogar, moar utbreda sig inåt land, der de höga kalstammiga tallarne sträcka knotiga, barrlösa grenar mot norr och öster, medan de endast på södra sidan ha yfvigare grenar och böja sig liksom rädda undan nordanvinden, som under hösten hviner öfver sjö och land. Så kan man omsider längst inne i en af vikarne få se en fläck odlad mark. Träden äro borthuggna, råg och potatesland ligga å ömse sidor om en liten byväg, som slingrar sig smal mellan höga gärdesgårdar. På sluttningen af en ås ligger en liten by, en hop små grå stugor härs och tvärs med de små fönster-rutorna nära marken, några omgifna af tobaks- eller solros-täppor; mellan kojorna ligga ladugårdarne och svinstiorna, rankiga skjul, täckta af ris och torf, och hotande att trots de talrika stöttorna falla omkull. Vid några af gårdarne synas stora brunnar med väldiga hissverk. De förnämsta sjöbäckena äro Päijäne och Saima. I östra delen af sjölandet äro de sidlända markerna mycket vattensjuka och många af mossarne så sank, att de måste beläggas med spångar för att man skall komma öfver, Folket lefver

af boskapsskötsel och skogshandtering, jordbruket är svagt på grund af traktens frostländighet.

Norr om Torne börjar Finska Lappmarken och sträcker sig till landets nordgräns. Det är samma natur som i vårt nordliga Lappland med en rikedom af skogiga moar, kärr och mossar. Befolkningen bor hufvudsakligast utmed de talrika elfvarne och vattensamlingarne. Rikedomen på ängs- och betesmarker och den ymniga tillgången på renmossa gör trakten synnerligen egnad till boskapsskötsel; frostländigheten lägger stora hinder i vägen för det jordbruk som befolkningen äflas att åstadkomma. Jagten och fisket lemna godt tillskott till befolkningens uppehälle.

I det inre landet mellan Sjölandet och Finska Lappmarken utbreda sig så väldiga sumpmarker att man liknat det hela vid ett enda ofantligt moras.

Klimatet är ett inlandsklimat och påminner om det norrländska hos oss. Vintern är lång och sträng, stundom fryser qvicksilfret, sommarvärmen blir ofta ganska stark, ända till öfver 30°. I öfrigt råder rätt stor olikhet mellan norra och södra Finnland, såsom naturligt bör vara. Det senare närmar sig Mälaredalens förhållanden, norra Finnland vårt öfre Norrland. I södern räcker vintern 5 à 6 månader, i norden 8 à 9. Deruppe är sommardagen mycket lång och växtlifspanen kort. Mest ingripande i menniskolifvet äro sommarfrosterne i det inre landet och elfvarnes öfversvämningar på kustslätterna. Om nattfrosterne i Finnland gäller alldeles det samma, som nämnts i fråga om dem vid Småland och Norrland. Är natten klar, söker man visserligen stundom skydda sig emot dem genom att antända mossor och barr och så dana artificiella moln, men icke förty förderfvas grödan allt för ofta. Allt för ofta händer det, när den stackars odlaren i den vackra, rödskimrande soluppgången med bäfvan i hjertat går ut till sitt rågfält för att förvissa sig om hur det gått under den kalla Julinatten, att han till sin förtviflan får se rågaxen hvita af rimfrost, och då han tager i dem, äro de styfva som istaggar och låta bryta sig som stickor. Det årets möda är spild. Hvert femte år är vanligen missväxtår. Öfversvämningarne

vålla också ofta mycken skada. Har sommaren försenats, så att snösmältningen försiggår raskt, stiger vattnet i elfvarne otroligt snabbt. Först afkasta forsarne sitt istäcke. Isflokena samlas i lugnvattnet nedanför och bilda en fördämning. Vattnet bakom stiger, går öfver bräddarne och förvandlar slätten till sjö. Korna föras upp på gödselhögen, fåren på hjällen, barnen på ugnen, nöden är stor, och båtar fara skyndsamt fram mellan gårdarne för att rädda hvad som räddas kan. Ändtligen spränges dämmet af vattentrycket. Isstyckena skjutas fram med en väldig kraft, fösa bort lador och qvarnar, åkerjord skäres bort från elfkanten eller vid dikena, isflokor fastna på åkern och ligga länge och smälta. Ett och annat menniskolif spilles.

Finnlands folk och näringslif.

Af den 1880 till 2 millioner uppgående befolkningen voro 85 % Finnar, 14 % Svenskar, resten Lappar och Ryssar. Svenskarne bo på Åland och i kusttrakterna i sydväst, Lapparne i höga norden, Ryssarne vid ryska gränsen och i städerna som handlande. Befolkningen har af naturliga skäl samlat sig hufvudsakligen i det sydvestra och södra kustlandet samt i det östra så långt upp som till Vasa. Folktätheten är här i allmänhet taget omkring 2,000, således ungefär enahanda som i mellersta Sveriges östligaste trakter. Kustlandet ofvan Qvarken är mycket glesare bebodt, har blott inemot 1,000 och knappt det på hvar qvadratmil. Vid öfvergången mellan kustlandet och sjölandet är folktätheten ungefär likadan, men stiger kring sjöarne till 1,500. Det moss- och myrrika norra inlandet är ytterst glest befolkadt, det har icke ens 200 personer på qvadratmilen.

Den svensktalande allmogen sysslar till stor del med fraktfart och fiske jemte sitt jordbruk. Befolkningen på öarna har af ålder måst göra långa färder för att kunna afyttra sitt öfverflöd och i stället anskaffa sig hvarjehanda nödvändighetsartiklar. Var båten icke fullastad, mottog man gerna af vänner och grannar varor till frakt mot billigt arvode; så utvecklade sig småningom fraktfart. Jakten växte

till skonare, skonaren till brigg, briggen till skepp och fraktfärderna utsträcktes till Medelhafvet, ja till andra sidan Atlanten. Byfolket har lotter i fartyget, besättningen utgöres af lottegarer. Fartygen ligga hemma om vintern, men så snart isarne brustit, hissas segeln och färden går till främmande land. I December, kort före isläggningen, kommer man åter hem till längtande släktingar och vänner. Skepparen gör upp räkenskaperna och årsvinsten utdelas. Under tiden hafva fisket och jordbruket tagit de hemmavarande i anspråk. Fiske idkas vid hemkusten nästan året igenom, men det viktigaste är strömmingsfisket ute i skärkanten. Det är af lika vikt för skärgårdssocknarne som fraktfart och skörd. En vacker dag i slutet af Juli bär det i väg till de yttre skären med tomma strömmingstunnor och späckade saltpåsar. Färden gäller någon klippholme i skärbandet. Här ute har man små kojor, så stora att de nätt och jemt skydda mot storm och oväder. Nu är strömming lösen för dagen. Skötarne äro i ordning att läggas ut. Blåser det ordentlig vind, förankras de; är det lugnt utspännas de och fästas vid båten, hvarefter både båt och skötar få drifva med strömmen, tills morgonen bräcker. Då tagas de upp, försilfrade af tusentals fiskar. Så går det hem till holmen, der pigorna få brådt med rensning och insaltning. På eftermiddagen ger man sig ut igen. I slutet af September är fisket förbi, och då skyndar man till Åbo, Helsingfors, Reval eller Stockholm att förvandla sin fångst i penningar. Der hemma på ön har man under tiden sysslat med sådd och skörd. Tegarne ligga spridda i sänkorna mellan klipporna, och ehuru brukningssättet är dåligt, blir skörden vanligen jernförelsevis god. Höslättern är den angenämaste tiden. Vid den brukas liksom förr i tiden på Gotland samarbete af byalaget. Bud har sändts ut och vid skymningen är en stor skara arbetsfolk samlad. I den ljusa sommarnatten föres lien och räfsan raskt och hurtigt, kaffe och brännvin hålla humöret och krafterna uppe, skämt och glam visa att arbetet går med lust. Midsommar är årets festligaste tid; då samlar sig ungdomen i de olika byarne, eldar tändas på höjderna, bösskott smälla och

muntert glam klingar mellan kullarne. Snart reser sig den med grönt, glitter, vimplar och gungande skepp prydda majstången. Det hurras och sjunges, sedan trådes dansen, tills dagen gryr. Hvarje hus är klädt med grönt, unga, med topparne sammanbundna björkar pryda ytterdörrarne. Det är med glädje i hjertat folket på midsommarmorgonen hastar öfver fjärdarne och sunden till det fridfulla templet.

Finnarne äro af mongolras; de hafva något skefva ögon, stora kindknotor, bred näsa och något gulaktig ansigtsfärg. Deras ursprungliga hemvist anses ligga mellan Altai och Ural. De delas i två hufvudstammar, Tavaster och Kareler, hvilka sinsemellan förete ungefär samma olikheter som ett slättbygds- och ett skogsbygdsfolk. Karelerne bebo den större, östra halfvan af landet. Tavasterna äro stora, starkt byggda och axelbreda med ljuslett hy och stort hufvud. Ansigtet är brett, skäggväxten klen, håret ljust och stripigt, ansigtsuttrycket något buttert. De äro ett allvarligt, tungsint, inbundet och tystlåtet folk, föga fallet för förändringar, men, ehuru trögt, likväl ihärdigt i sitt arbete och envist fasthållande vid sina föresatser. Tavasten fattar långsamt, men grundligt, och är i allt sitt görande och låtande bottenredlig och trofast. Kareleren är spensligare, har mörkare hy och i allmänhet brunt, lockigt hår. Ansigtsuttrycket är öppet, lifligt och tilldragande, lynnet hurtigt och friskt. Det är ett lätttröligt, språksamt, glädtigt och företagsamt folk, men mindre segt och ihärdigt, mindre grundligt och genomträngande.

Gårdarne i vestra Finnland och till stor del äfven i det östra, likna våra vanliga bondgårdar. I vestra Finland hafva gårdarne i hvarje by varit och äro till stor del ännu byggda intill hvarandra, och gårdsplanen bildar en af manbyggnaden och uthusen innesluten fyrkant. I östra Finnlands skogar ligga gårdarne i allmänhet spridda och enstaka, uthusen utgöras af en mängd bodar bredvid hvarandra. Manbyggnaden är här mångenstädes ett s. k. pörte; det är en enrummig stuga, uppförd af ohyflade, grofva timmerstockar med tak af bräder och låg dörröppning; inre tak fins visst icks alltid, golfvet är vanligen af timmer.

I stället för fönster finnas små låga, men breda öppningar som kunna tillslutas med skjutluckor. Fjerdedelen af pörtet upptages af den väldiga ugnen, sammanfogad af gråstensstycken och närmast liknande en bakugn på landet. Så vidt utrymmet tillåter, bygges den så stor, att man kan krypa upp och ligga och gassa sig ofvanpå. Röken går direkt in i stugan; ligger som ett moln från takåsen ungefär till hårfästet på en upprätt stående karl, men kännes i allmänhet icke besvärlig, ehuru den torde vara den viktigaste orsaken till de ögonsjukdomar, som så ofta förekomma i de trakter, der man ännu bor i pörten. Möbleringen är mycket enkel. Ibland finnas icke sängar, ibland står en dylik af enklaste slag i stugvrån vid ugnsväggen. Vid två af de andra väggarne finnas långbänkar och i vinkeln mellan dem ett stort bord. Af husgeråd ser man vaggan, som stundom hänger på en från väggen utgående stake och som kan försättas i en upp- och nergående rörelse. Dels på ugnen, dels på hyllor ser man bunkar, fat och mortlar af trä, alster af hemslöjden, några porslinskoppar och annat, desutom redskap för qvinlig slöjd. Af ut-
hus är att nämna badstugan, rian och bodarne. Badstugan är en fyrkantig byggnad med en stor rösugn i ena hörnet och utmed väggarne stora breda lafvar, dit de badande uppklättra för att taga sina ångbad. Byggnaden är försedd med två till tre sidogluggar, genom hvilka röken och den fuktiga luften kunna strömma ut. Ångan erhålles genom att hälla vatten på den upphettade ugnen. Här badar Finnen med familj en à två gånger i veckan. Rian är afsedd för torkning af säden; den är byggd ungefär som pörtet eller badstugan och har en ugn sådan som pörtets. Här frambringas stark värme och rök, som stiger uppåt och torkar säden. Derigenom blir man oberoende af skördetidens störtskurar, hvilka i vårt land förderfva en stor del af grödan. Bodarne finnas hufvudsakligen hos de burgna familjerna. De hafva tvänne våningar; den nedre användes som förvaringsställe för hvarjehanda redskap, den öfre, loftet, som vanligen innehåller ett par mörka och låga rum och nästan alltid är försedd med en utvändig

loftgång, dit en trappa leder, tjänar till sofplats under sommaren för tjänstfolket och familjens yngre medlemmar. Inredningen deruppe är ytterst enkel och består endast af väggfasta sängar, som uppförts af några konstlöst arbetade bräder.

Den finska allmogens föda utgöres af råg. Deraf laggar han sin kära gröt, deraf bakar han sitt bröd, det senare i kakor, hvilka få torka tills de blifvit så hårda att den ovane främlingen knappt kan få dem sönder. Dernäst förtär han korn och potates samt framför allt mjölk. Denna skall egentligen vara så ettersur, att den svider i halsen. Liksom i norra Sverige samlar man den i stora träkärl, låter henne riktigt genomsurna och tillsätter ny, utan att göra slut på den gamla. Smör användes obetydligt, endast om söndagen, och då så salt att det är nästan osmakligt. Den egentliga läskedrycken är ett slags dricka, rapakalja. Sofvel förtäres sällan och då så salt och hårdt, att dess sönderkrossande är ett rent konststycke, salt fisk är vanligare. Njutningsmedel äro kaffe, bränvin och tobak. Som vanligt ha qvinnorna sin fröjd i kaffet, männen sin i bränvinet och tobaken. Kaffet användes här, som i vårt Norrland i stor mängd; hvilken tid på dagen man må komma in i en något så när välmående bondes stuga blir man, så fort ske kan, undfägnad dermed. Tobak odlar nästan hvarje bonde i en särskild liten täppa; den stötes i trämortlar och rökes sedan i små pipor, hvilken outhärliga lyxartikel sitter i bondens mun under hvila och arbete från morgon till afton.

Det är en högst obetydlig del, blott 1,2 %, af Finlands yta som är åker, 4,1 % är äng, 42 % täckes af gagnlig skog, 33 % utgöres af kärr, resten af sjöar och berg. De bästa sädestrakterna äro de sydvestra delarne; Nylands, Åbo, södra Tavastehus och vestra Vasa län. Brukningssättet går alltjemt framåt i synnerhet i Vasa och Nylands län, der vaxelbruk tager allt mer fart. I sjölandet användes ännu i stor omfattning svedjebruk. På berg- eller åsslutningarne fälles och brännes skogen; marken rispas upp med ett enkelt årder och rågkorn gömmas i fårorna. Hvarhelst man må färdas i det inre Finnland träffar man

dylika sveder. De hafva ett för främlingen högst egendomligt utseende. Mellan svartbrända stubbar, resterna af den brända skogen, och stenblock, som ofta i otrolig mängd ligga hopade, sticka här och der upp några rågax. Det är endast första året sveden skänker en något så när god skörd. Derfor får gräset växa fritt sedermera, bonden skaffar sig nytt svedjeland på en annan skogsbacke. Den stenbundna marken gör det omöjligt att använda lie, säden aftages med skära, knippvis. Den inköres på slädar. Ehuru åkerjorden är så inskränkt, är likväl sädesodling landets vigtigaste näringsfång. Skörden räcker dock alls icke för behofvet, af den spanmål som förbrukas hemtas 30 % från andra land, och folket är således för sin brödföda under omkring 4 månader af året hänvisadt till utlandet. Råg är det vigtigaste sädesslaget och utgör 45 % af skörden, kornet 21 % och hafren 34 %, men hafreodlingen ökas alltjemt för exportens skull. Den finske bonden ligger sannerligen icke på lathänsken. Då det är brådt under den korta sommartiden går han upp med solen, ofta kl. 2, arbetar till 8 & 9, äter frukost och sofver en timme, fortfar sedan till kl. 2, äter middag och sofver å nyo en stund, håller sedan i till 9 eller 10. Om vintern, då arbete i skogen och slöjd vid ärlin upptager honom, är han uppe kl. 6 och lägger sig vid 6- eller 7-tiden. Näst efter sädesodlingen är boskapsskötseln Finnens vigtigaste näringsfång. Af kornas mjölk och fårens ull är hans hushåll synnerligen beroende. Boskapsmängden är ock synnerligen stor, i synnerhet i sjölandet och norra Finnland, der man har 40—50 kor på 100 personer, jemte en mängd får. Landet eger också mycket god tillgång på naturliga gräsbeten; dock ligga de vanligen spridda och ofta på långt afstånd från hemgården. Finnen flyttar därför icke direkt hem sitt hö, utan hvar äng har sin lada liksom mångenstädes hos oss. Ehuru husdjursskötseln lemna mycket öfrigt att önska, utföres dock en mängd både ladugårdsprodukter och kött till Ryssland och Sverige. För nämsta utförsorten är Viborg, en annan vigtig är Hangö.

Under den långa vintern blir alltid mycken tid öfver och denna användes på många ställen, särskildt i skogstrakt

terna på Österbottens kust och vissa ställen i sydvest, såsom kring Björneborg, till hemslöjd. Qvinnorna tillverka tyger till familjens kläder; männen förfärdiga sjelfve mångenstädes husgeråd, möbler, körredskap, ofta äfven fiske- och jagtdon, ja, icke sällan sitt smide, här som i öfre Norrland hos oss. Dock aftager denna, i brist på annat, gagneliga sysselsättning allt mer.

Skog täcker mer än hälften af ytan, skogshandtering är och blir alltmer af synnerlig vigt. Trävaruutförseln är till värdet omkring hälften af Finnlands hela utförsel, då den hos oss knappt är mer än $\frac{1}{3}$. I landets sydhälf underrhålls en starkt utvecklad sågverksindustri. Förmämsta sågverkssorten är Kotka med $\frac{1}{5}$ af landets sågverksarbetare; de vigtigaste utförsorterna Björneborg, Kotka och Viborg med hvardera 20 %, Uleåborgs läns hamnar utskeppa blott 10 % tillsammans af landets timmer. Der uppe i norden förädlas skogen deremot till beck och tjära. Trots allt lemna sågverkshandteringen sysselsättning åt blott 0,3 % af landets befolkning.

Malmfält finnas knappast, 1880 var blott en enda jerngrufva under arbete; den jernmalm som erhålles hemtas nästan uteslutande från sjöarne, så vida den icke forslas från Sverige. Metallindustrien är ock af föga vigt och tillfredsställer icke på långt när landets behof.

Storindustrien är det heller icke mycket med. De förmämsta fabrikerna äro textilfabrikerna i Tammerfors, hvilken stad är Finnlands Norrköping.

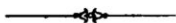
Samfärdsmedlen äro i södra Finland goda; landsvägsnätet är stort och det finnes några jernvägar, en hufvudbana från Petersburg öfver Viborg längs gränsen af sjölandet upp till Uleåborg, från denna bibanor ner till hamnplatserna Helsingfors, Hangö och Åbo. I det inre Finland lemna de talrika sjöarne lätta vattenvägar, vattendragen mellan dem äro delvis kanaliserade, der sådant behöfts. I norra Finland är det derimot ännu rätt tarfligt stäldt, det glest befolkade området har icke haft tillfälle att skaffa sig behöfliga vägar, elfvarne få tjenstgöra i stället. För den inre handeln finnas jemte städerna handlande på landsbyg-

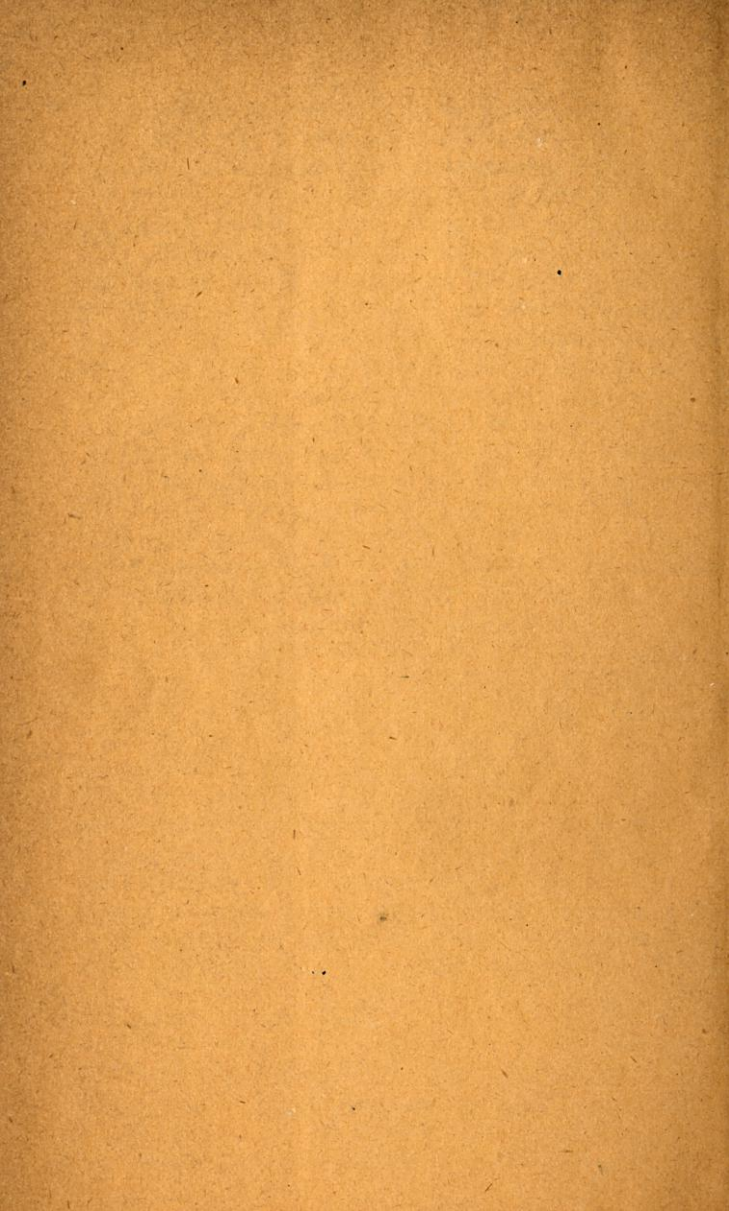
den, liksom hos oss; utrikeshandeln drifves från vissa af städerna. Den förnämsta utförsvaran är trä, dernäst kommer smör, det senare stiger till $\frac{1}{8}$ af utförseln; införsartiklar äro lifsmedel och kolonialvaror, väfnader och jernvaror. Utrikeshandeln drifves hufvudsakligen på Ryssland, derefter komma Tyskland och England, det förra för införseln, det senare för utförseln; Sverige-Norge kommer först efter dessa. De förnämsta handelsorterna äro Viborg för östra Finnland, Helsingfors för södra, Åbo för sydvestra, Vasa och Uleåborg för Österbotten.

Finnland är det af de nordiska landen i hvilket befolkningen har minst samlat sig städer. Här utgör stadsbefolkningen blott 9 % af hela folkmängden; i Sverige som kommer dernäst 17 %, i Norge och Danmark en ännu större del. Här finnas blott 5 städer med öfver 10 tusen inv., Norge med mindre befolkningssiffra har 6, Danmark som är ungefär lika folkrikt har 7, Sverige på dubbla befolkningen 13. Helsingfors är landets största stad, ungefär af Malmö storlek. Den är i alla afseenden landets viktigaste ort. Här är sätet för regeringen och landtdagen, här ligger landets flotta, härutanför den viktigaste fästningen, här fins landets intelligensort på grund af universitetet och de lärda sällskapen, här är landets förnämsta handelsplats i afseende på införsel. Helsingfors är Finnlands Stockholm. Utseendet är vackert, husen till stor del ståtliga. Staden är från Gustaf Wasas tid, men dess blomstringsperiod började först med ryska väldet, då blef det säte för regeringen och snart nog äfven för bildningen. Skälet till det förra var väl fästningen Sveaborg. Åbo, den dernäst anseeligaste, stor ungefär som Gefle, ligger vid mynningen af en liten å, är moderstad för landets andliga odling och säte för dess ärkekiskop, har rätt stor handel och liflig industri. Den räknar sin uppkomst från den tid Svenskar först nedsatte sig i Finnland och har blomstrat uppsomkring det gamla slottet. Björneborg på södra stranden af Kumo elf har fabriker och en betydande trävaruutförsel; Tammerfors är landets viktigaste fabriksstad; Vasa är mycket bekant för den rågutörsel som härifrån eger rum till

utsäde; Uleåborg är Österbottens största stad, ligger vid utloppet af Ule elf och utför en mängd tjära; Viborg är den förnämsta exporthamnen för trävaror och smör, den har blomstrat upp kring Viborgs slott.

I flere hänseenden påminner Finnland om Sverige för hundra år sedan. Statsförfattningen är den svenska af år 1789, d. v. s. något så när envälde. De ärenden som den regerande storfursten, kejsaren af Ryssland, förbehållit sig sjelf, förberedes af en komité för finska ärenden i Petersburg. I spetsen för landets styrelse står en rysk generalguvernör, som derjemte är befälhafvare öfver hären. Vid hans sida står som ministerråd den kejsarliga senaten. För provinsförvaltningen, utförandet af regeringens befallningar, öfvervakande af ordning och tillsyn öfver landsdelarnes ekonomiska framåtskridande finnas guvernörer i spetsen för ett hvart af landets 8 län. För den högre bildningen finnes Helsingfors universitet och 7 lyceer motsvarande våra högre elementarläroverk. Folkbildningen lemna mycket öfrigt att önska. Det finnes ingen lag som ålägger socknarna att upprätta folkskolor som hos oss; städerna äro visserligen tvungna att anordna och underhålla folkskolor, på landet är undervisningen deremot öfverlemnad åt hemmen. Väl finnas äfven här folkskolor, men de äro i synnerhet i norra delen och i sjölandet få, öfver hälften af barnen undervisas i hemmen. Endast 8 % af landets befolkning kunna både läsa och skriva. Läkareantalet är alldeles för litet mot befolkningens storlek, ej stort mer än hälften mot i Sverige. I lagstiftningen qvarstår ännu det gamla barbariska ris- och spöstraffet, om det än sällan tillämpas. Större andlig rörlighet synes icke finnas; guvernörerna framhålla som ett glädjande faktum, att inga sekrörelser förekomma.

Maantrida 1

Pris:

3 kr. 50 öre.

—o—